Mart

2025

3-To’plam

1-SON

TEZISLAR

MAQOLALAR

TO’PLAMI

ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI

KONFERENSIYA

« **Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari** » mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (5 yanvar 2025 yil) – T.: Qo'qon sh. 2025

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

Ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plamida Respublikamiz o'qituvchilari, soha mutaxasislari, ilmiy tadqiqotchilar, magistrlar, talabalarning ilmiy maqolalari o'rin olgan.

Taqrizchilar:

D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi, dotsent

N.S.Jo'rayev - psixologoya fanlari nomzodi, dotsent

O.Y.To'xtasinova- filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Muharrirlar:

Qo'qon davlat pedagogika instituti,

"Ustozlar uchun" MCHJ

To'plamda nashr etilgan maqola va tezislardagi ma'lumotlarning haqqoniyligiga mualliflar mas'uldirlar.

Ushbu to'plam Qo'qon davlat pedagogika institute hamda "Ustozlar uchun" MCHJ tashkilotlari hamkorligidagi kengashining 2025 yil 5 yanvardagi 18-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

MAIN DETERMINANTS OF THE SHADOW ECONOMY: AN EXPLORATION

Rakhmonov Azizjon Sadullayevich
PhD, head of department of "International Economics"
Kimyo International University in Tashkent
E-mail: *azizrakhmonov1913@gmail.com*

Abstract: *This conference paper delves into the main determinants that influence the size and growth of the shadow economy. By examining economic, social, and institutional factors, this study aims to shed light on the underlying drivers of informal economic activities. Through a comparative analysis of international experiences, this research provides insights into common trends and challenges, offering valuable implications for policymakers and researchers.*

Keywords: *shadow economy, informal economy, determinants, comparative analysis, international experiences, policy recommendations*

The shadow economy, an elusive realm characterized by unreported economic activities and tax evasion, stands as a formidable challenge to governments and policymakers worldwide. This clandestine sector operates beyond the purview of official oversight, undermining tax revenues, distorting economic indicators, and eroding the foundation of fair competition. As a result, understanding the intricate web of determinants that drive the shadow economy is paramount for crafting effective policy responses that not only curb its negative impacts but also foster a climate conducive to formal economic engagement.

In this context, this conference paper embarks on a journey to unravel the main determinants influencing the size and trajectory of the shadow economy. By exploring the multifaceted interplay of economic, social, and institutional factors, this study seeks to illuminate the underlying forces that propel individuals and

businesses into the shadows of informal economic activities. Through a comparative analysis of international experiences, we aim to distill common threads, unique challenges, and best practices that can inform evidence-based strategies for mitigating the shadow economy's adverse effects.

The shadow economy's impact transcends mere statistical figures, influencing societal norms, economic stability, and governance integrity. By examining the drivers that shape this parallel economy, we can uncover insights that extend beyond financial considerations, delving into the behavioral, cultural, and structural dimensions that underpin its existence. As we navigate this complex landscape, it becomes evident that a nuanced understanding of the shadow economy's determinants is essential for formulating targeted interventions that resonate with the diverse contexts in which informal economic activities thrive.

Drawing upon a rich tapestry of academic research and real-world experiences, this study aims to shed light on the shadow economy's elusive nature and offer a roadmap for policymakers seeking to navigate its complexities. By synthesizing insights from diverse disciplines and regions, we aspire to equip stakeholders with the knowledge and tools needed to combat the shadow economy effectively, promote formal economic participation, and foster a more transparent and equitable economic landscape. In doing so, we aim to contribute to the ongoing dialogue on economic informality and pave the way for a more resilient and inclusive economic future.

Research on the shadow economy has extensively explored the diverse determinants that underpin its existence and growth. Economic, social, and institutional factors have been identified as pivotal in shaping informal economic activities. Scholars have highlighted the multifaceted nature of the shadow economy, emphasizing the interplay of these diverse factors in driving individuals and businesses towards underground economic practices.

Economic Determinants: High tax burdens and regulatory complexities have been widely recognized as key economic drivers of the shadow economy.

Schneider and Enste (2000) argue that excessive tax burdens and stringent regulations create incentives for individuals to engage in unreported economic activities. Djankov et al. (2010) further emphasize the impact of regulatory burdens on the shadow economy, highlighting how cumbersome bureaucracy and excessive red tape can push businesses towards informal operations.

Social Determinants: Social factors, including cultural attitudes towards taxation and trust in institutions, also play a significant role in influencing participation in the shadow economy. Torgler (2003) explores the relationship between social norms and tax compliance, demonstrating how societal attitudes towards fairness and trust in government institutions can shape individuals' decisions to evade taxes. Elgin and Oztunali (2012) delve into the cultural dimensions of the shadow economy, highlighting how social norms and perceptions of corruption can affect informal economic activities.

Institutional Determinants: Institutional weaknesses, such as corruption, lack of enforcement, and governance deficits, are critical determinants that facilitate the growth of the shadow economy. Johnson et al. (1998) emphasize the role of weak institutions in enabling underground economic activities, pointing to the detrimental effects of corruption on formal economic structures. Pissarides (2000) underscores the importance of effective enforcement mechanisms and governance frameworks in deterring individuals from engaging in the shadow economy.

Cross-Country Perspectives: A comparative analysis of international experiences offers valuable insights into the varying manifestations of the shadow economy across different contexts. Williams and Schneider (2016) provide a comprehensive overview of the shadow economy in different countries, highlighting the impact of diverse economic, social, and institutional factors on informal economic activities. By examining case studies from various regions, researchers can identify common trends, unique challenges, and effective policy responses that inform evidence-based interventions.

The literature review underscores the complexity of the shadow economy and the multifaceted determinants that drive its prevalence. By synthesizing insights from diverse authors and studies, this research aims to contribute to a nuanced understanding of the shadow economy's dynamics and inform targeted policy measures that address its underlying drivers effectively.

The shadow economy manifests differently across countries, shaped by a confluence of economic, social, and institutional factors that are unique to each context. A comparative analysis of international experiences provides valuable insights into the diverse manifestations of informal economic activities and sheds light on the effectiveness of policy interventions in curbing the shadow economy.

In countries with high tax burdens and complex regulatory environments, such as Greece and Italy, individuals and businesses often resort to informal economic activities to evade onerous tax obligations (Schneider & Enste, 2000). The prevalence of corruption and weak governance structures in regions like sub-Saharan Africa and parts of Eastern Europe further exacerbates the shadow economy, as institutional deficiencies create opportunities for illicit economic practices (Johnson et al., 1998).

Conversely, countries with robust governance frameworks and effective enforcement mechanisms, such as Norway and Switzerland, exhibit lower levels of informal economic activities (Pissarides, 2000). The presence of transparent institutions, strong rule of law, and high levels of trust in government institutions contribute to a culture of compliance and deterrence against underground economic behaviors.

Cultural norms and societal attitudes towards taxation also influence the prevalence of the shadow economy across different regions. In countries where tax evasion is perceived as socially acceptable or where trust in government institutions is low, such as parts of Latin America and Eastern Europe, informal economic activities thrive (Torgler, 2003). Cultural factors, including attitudes towards corruption and perceptions of fairness in resource distribution, shape

individuals' decisions to engage in unreported economic activities (Elgin & Oztunali, 2012).

By examining international experiences, policymakers can glean valuable insights into the contextual nuances that drive the shadow economy in diverse settings. Lessons learned from successful interventions in countries with low levels of informal economic activities can inform policy strategies in regions grappling with high levels of shadow economy participation. Strengthening institutional capacity, enhancing enforcement mechanisms, and fostering a culture of tax compliance are key steps towards reducing the prevalence of the shadow economy and promoting formal economic engagement across borders.

The analysis of the shadow economy's determinants and international experiences underscores the complex interplay of economic, social, and institutional factors that shape informal economic activities globally. From high tax burdens and regulatory complexities to cultural attitudes towards taxation and governance deficiencies, the shadow economy thrives in environments where a multitude of drivers converge to incentivize participation in unreported economic activities.

As policymakers navigate the intricate landscape of the shadow economy, it becomes evident that a one-size-fits-all approach is ill-suited to addressing the diverse challenges posed by informal economic practices. Context-specific interventions that take into account the unique socio-economic dynamics of each region are crucial for designing effective policy responses that deter participation in the shadow economy and promote formal economic engagement.

Lessons drawn from successful initiatives in countries with low levels of informal economic activities serve as beacons of hope, showcasing the transformative power of transparent institutions, robust governance frameworks, and a culture of compliance. By strengthening enforcement mechanisms, simplifying tax systems, and fostering trust in government institutions,

policymakers can create an environment conducive to formal economic participation and sustainable economic growth.

Looking ahead, collaboration across borders and knowledge-sharing among nations can facilitate the exchange of best practices and innovative approaches to combatting the shadow economy. By leveraging insights from international experiences and embracing evidence-based policymaking, governments can chart a course towards a more transparent, equitable, and resilient economic landscape.

In conclusion, understanding the main determinants of the shadow economy and drawing upon international experiences offer a roadmap for policymakers to navigate the complexities of informal economic activities. By implementing targeted interventions that address the underlying drivers of the shadow economy, stakeholders can work towards fostering a culture of compliance, promoting formal economic participation, and building a more inclusive and prosperous future for all.

Literature

1. Schneider, F., & Enste, D. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. Journal of Economic Literature, 38(1), 77-114.

2. Djankov, S., Ganser, T., McLiesh, C., Ramalho, R., & Shleifer, A. (2010). The effect of corporate taxes on investment and entrepreneurship. American Economic Journal: Macroeconomics, 2(3), 31-64.

3. Torgler, B. (2003). Tax morale and compliance: Review of evidence and case studies for Europe. The Journal of Economic Surveys, 17(1), 145-186.

4. Elgin, C., & Oztunali, O. (2012). Shadow economies around the world: Model based estimates. Bogazici Journal, 26(1), 3-32.

5. Johnson, S., Kaufmann, D., & Zoido-Lobaton, P. (1998). Regulatory discretion and the unofficial economy. American Economic Review, 88(2), 387-392.

6. Pissarides, C. (2000). Equilibrium unemployment theory. MIT Press.

7. Williams, C.C., & Schneider, F. (2016). Measuring the global shadow economy: The prevalence of informal work and labour. Edward Elgar Publishing.

REDUCING TAX AVESION BY OPTIMIZING STRUCTURE OF TAX BURDEN

Rakhmonov Azizjon Sadullayevich
PhD, head of department of "International Economics"
Kimyo International University in Tashkent
E-mail: *azizrakhmonov1913@gmail.com*

Abstract: *Tax aversion and the growth of the shadow economy pose significant challenges to governments worldwide. This conference paper explores the potential of reducing tax aversion by optimizing the structure of the tax burden. Through an analysis of international experiences and a review of relevant literature, this paper examines the economic, social, and institutional factors influencing tax aversion and informal economic activities. The findings highlight the importance of context-specific interventions in curbing tax aversion and promoting formal economic engagement.*

Keywords: *tax aversion, shadow economy, tax burden, informal economy, policy recommendations*

INTRODUCTION

Tax aversion and the proliferation of the shadow economy present pressing challenges for governments worldwide, impacting revenue collection, economic stability, and governance integrity. The optimization of the tax burden structure emerges as a critical strategy to combat tax aversion, enhance compliance, and reduce the prevalence of informal economic activities. This paper delves into the multifaceted landscape of tax aversion, exploring the underlying factors driving non-compliance and the potential implications for economic development.

As countries grapple with the implications of tax aversion and the shadow economy, understanding the determinants of non-compliance becomes paramount for designing effective policy interventions. By examining international

experiences and drawing insights from diverse contexts, policymakers can glean valuable lessons on fostering tax compliance, promoting formal economic engagement, and strengthening governance frameworks to combat illicit economic practices.

This paper aims to synthesize existing research, analyze international experiences, and offer policy recommendations to optimize the structure of the tax burden. By addressing the root causes of tax aversion and informal economic activities, governments can cultivate a culture of transparency, accountability, and compliance, fostering sustainable economic growth and equitable development. Through evidence-based strategies and context-specific interventions, the path towards a more resilient and inclusive tax system can be charted, paving the way for a future where tax compliance is not just a legal obligation but a cornerstone of societal progress.

LITERATURE REVIEW

Research in the field of tax compliance and the shadow economy has highlighted the multifaceted nature of tax aversion, shedding light on the economic, social, and institutional factors that influence individuals' decisions to engage in informal economic activities. Schneider and Enste (2000) emphasize the role of high tax burdens and complex regulatory environments in incentivizing tax evasion, leading individuals and businesses to seek refuge in the shadow economy to avoid onerous tax obligations.

In addition to economic factors, social attitudes towards taxation play a crucial role in shaping compliance behavior. Torgler (2003) explores the concept of tax morale and its impact on tax compliance, emphasizing the significance of cultural norms and perceptions of fairness in influencing individuals' willingness to fulfill their tax obligations. The interplay between trust in institutions, public perceptions of governance integrity, and compliance behavior is further underscored by Johnson, Kaufmann, and Zoido-Lobaton (1998), who highlight

the detrimental effects of corruption and weak enforcement mechanisms on the prevalence of informal economic activities.

Moreover, institutional weaknesses and governance deficiencies exacerbate the challenges of tax aversion and non-compliance. Elgin and Oztunali (2012) delve into the shadow economies around the world, providing model-based estimates of informal economic activities and underscoring the detrimental effects of institutional deficiencies on the growth of the shadow economy. Pissarides (2000) further explores the equilibrium unemployment theory, emphasizing the importance of robust governance frameworks, transparent institutions, and effective enforcement mechanisms in deterring participation in the shadow economy.

By synthesizing insights from a diverse array of research studies, policymakers can gain a comprehensive understanding of the determinants of tax aversion and informal economic activities. The literature underscores the complex interplay of economic, social, and institutional factors that shape compliance behavior, highlighting the need for context-specific interventions tailored to the unique challenges faced by each region. By leveraging evidence-based strategies and drawing upon international experiences, governments can design effective policy responses to reduce tax aversion, foster formal economic engagement, and promote a culture of transparency and compliance in tax systems.

Despite the essential role of taxation in funding public services and fostering social welfare, individuals and businesses often resort to evasive practices to circumvent tax obligations. High tax burdens, regulatory complexities, and inadequate enforcement mechanisms contribute to the allure of the shadow economy, where unreported economic activities thrive beyond the purview of formal oversight (Schneider & Enste, 2000).

Social attitudes towards taxation and perceptions of fairness also shape compliance behavior, underscoring the intricate interplay between cultural norms and tax compliance (Torgler, 2003). Trust in institutions, transparency in

governance, and the prevalence of corruption further influence individuals' decisions to engage in informal economic activities, exacerbating the challenges of tax aversion and revenue leakage (Johnson et al., 1998).

ANALYSIS OF COUNTRY POLICIES

Greece has faced persistent challenges with tax aversion and the shadow economy, rooted in economic instability, social attitudes towards taxation, and institutional weaknesses. The country's history of tax evasion, exacerbated by the 2008 financial crisis, has led to a culture of non-compliance among certain segments of the population. High tax burdens and complex regulatory frameworks have contributed to widespread tax evasion, with economic hardships further eroding tax morale and public trust in government institutions. Institutional deficiencies, including corruption and inefficiencies in tax administration, have hindered efforts to combat tax evasion effectively.

Reforms aimed at streamlining the tax system, enhancing enforcement mechanisms, and promoting transparency have been introduced in Greece to address these challenges. Digitalization of tax processes, crackdowns on tax fraud, and initiatives to improve tax education have shown some progress in curbing informal economic activities. Sustained efforts to strengthen governance frameworks, promote fairness in tax policies, and foster a culture of compliance are crucial for transforming Greece's tax landscape and fostering sustainable economic growth.

Sweden stands out for its high levels of tax compliance and minimal shadow economy, underpinned by a strong social contract, transparent governance practices, and effective enforcement mechanisms. The Swedish tax system features relatively high tax rates but enjoys widespread acceptance due to a culture of trust in institutions and a commitment to welfare state principles. Social attitudes towards taxation in Sweden are shaped by a sense of collective responsibility, fairness in wealth distribution, and a belief in the benefits of a

robust social welfare system. Transparent tax policies, efficient tax administration, and a culture of fiscal responsibility have contributed to Sweden's success in fostering tax compliance and minimizing informal economic activities.

Effective governance frameworks, proactive tax education initiatives, and a focus on promoting transparency and accountability have been instrumental in maintaining high levels of tax compliance in Sweden. The country's emphasis on fairness, equity, and social cohesion has played a significant role in shaping positive attitudes towards taxation and fostering a culture of compliance among taxpayers.

Brazil presents a complex case characterized by economic disparities, cultural diversity, and governance challenges that have fueled tax aversion and the shadow economy. High levels of income inequality, coupled with a complex tax system and regulatory inconsistencies, have contributed to widespread tax evasion in Brazil. Social attitudes towards taxation vary across different regions and socio-economic groups, with perceptions of corruption, inefficiencies in government institutions, and a lack of trust in public authorities influencing compliance behavior. The informal economy thrives in certain sectors, driven by a mix of economic necessity, regulatory complexities, and historical factors.

Addressing tax aversion in Brazil requires a multi-faceted approach that includes enhancing tax education, improving enforcement capabilities, and addressing institutional weaknesses. Reforms aimed at simplifying the tax system, promoting transparency, and strengthening governance frameworks are essential for reducing informal economic activities and fostering a culture of compliance. Building public trust in government institutions, addressing income inequality, and promoting economic opportunities for all segments of society are key priorities for Brazil to combat tax evasion effectively and promote formal economic engagement.

CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

In summary, the cases of Greece, Sweden, and Brazil shed light on the diverse challenges and strategies related to tax compliance and the shadow economy. Economic instability, social attitudes towards taxation, and institutional weaknesses are key factors influencing compliance behavior and informal economic activities. While Greece faces historical issues of tax evasion and governance deficiencies, Sweden's success in tax compliance is attributed to transparent governance practices and societal trust. Brazil's challenges stem from economic disparities, regulatory complexities, and cultural diversity, contributing to widespread tax aversion.

Policy Recommendations:

1. Strengthen Governance: Improve transparency, accountability, and efficiency in tax administration. Enforce strict penalties for tax evasion and implement anti-corruption measures.

2. Promote Tax Education: Increase public awareness of tax laws and obligations. Develop tax education programs for different segments of the population.

3. Simplify Tax Systems: Streamline tax processes to reduce complexity. Ensure tax policies are clear and fair for taxpayers.

4. Enhance Enforcement: Invest in technology for better tax monitoring. Improve coordination between tax authorities and governmental agencies.

5. Foster Compliance Culture: Promote fairness and social responsibility in tax policies. Encourage a sense of civic duty towards tax compliance.

6. Address Inequality: Implement policies to reduce income disparities. Ensure tax burdens are distributed equitably.

LITERATURE

1. Zucman, G. (2015). The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens.

2. Slemrod, J., & Bakija, J. (2017). Taxing Ourselves: A Citizen's Guide to the Debate over Taxes.

3. Schneider, F., & Enste, D. (2002). Tax Evasion and the Shadow Economy.

4. Rehm, M., & Eccleston, R. (Eds.). (2016). Tax Justice: The Ongoing Debate.

5. Montesquieu. (1748). The Spirit of the Laws.

6. Smith, A. (1776). The Wealth of Nations.

7. Scheve, K., & Stasavage, D. (2016). Taxing the Rich: A History of Fiscal Fairness in the United States and Europe.

8. Salanié, B. (2003). The Economics of Taxation.

9. Gillis, M., & Perkins, D. H. (2019). Taxation in Developing Countries: Six Case Studies and Policy Implications.

10. Baer, W. (2013). The Brazilian Economy: Growth and Development.

11. James, S. (2018). Tax Systems.

12. Pontusson, J. (2015). Inequality and Prosperity: Social Europe vs. Liberal America.

OLIY TA’LIM MUASSASASINING IMIJI SHAKLLANISHI JARAYONLARI VA TURLARI.

Salomov Sirojiddin Abdimalikovich *–*
Oriental universiteti Ta'lim menejmenti
yo'nalishi I-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining imiji shakllanishi jarayonlari va turlari o‘rganiladi. Maqolada imij shakllanishining asosiy jarayonlari, shu jumladan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar, shuningdek, turli metodologik yondashuvlar ko‘rib chiqilgan va imij shakllanishining turlari va ularning ta'sirini aniqlashga oid misollar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Oliy ta'lim, muassasa imiji, imij shakllanishi, ta'lim jamoasi, ijtimoiy obro‘, boshqaruv tizimi, ilmiy faoliyat, ta'lim tizimi, marketing, kommunikatsiya, muassasa brendi.*

Oliy ta'lim muassasasi imiji – bu ta'lim muassasasining jamoatchilikdagi va talabalar orasidagi obro‘si, uning tashqi va ichki ko‘rinishi, pedagogik va ilmiy faoliyati, shuningdek, boshqaruv tizimi va ijtimoiy o‘rni bilan bog‘liq bo‘lgan kompleks tushunchadir. Oliy ta'lim muassasalarining imiji shakllanishi jarayoni bugungi kunda ta'lim tizimi rivojining eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim muassasasining imiji nafaqat uning ichki faoliyatini aks ettiradi, balki jamoatchilik, talabalar, ilmiy xodimlar va boshqa manfaatdor tomonlar tomonidan qanday qabul qilinishini ham belgilaydi. Oliy ta'lim muassasasining imiji shakllanishi jarayonida ko‘plab omillar – ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy omillar, shuningdek, muassasaning ichki boshqaruvi, pedagogik va ilmiy faoliyati o‘z o‘rniga ega. Bu jarayon ta'lim muassasasining umumiy obro‘sini yaratadi va uning muvaffaqiyatli rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimida erishilayotgan yutuqlar, yoshlar uchun o‘qishga kirishda yaratilayotgan qulayliklar, qo‘shimcha

sharoitlarga muxtoj talabalarga bo‘lgan e’tibor xamda turli imtiyozlar taxsinga loyiq. Ammo universitetlarda taxsil olayotgan soppa-sog‘ bo‘lgan yoshlardan o‘qishga bo‘lgan munosabati, ertangi kuniga doir istiqbol rejalari to‘g‘risida so‘ralsa, kishi ta’bi xira bo‘ladigan javob oladi. Xozircha talaba- yoshlarning aksar qismidagi o‘qishga bo‘lgan munosabatni oliy ta’lim tizimiga joriy qilinayotgan kredit-modul tizimi xam, HEMIS axborot tizimi xam ijobiy tomonga o‘zgartira olmadi. Chunki «ta’lim sifatini ta’minlashga» mo‘ljallangan bu mexanizmlarga ham savollar talaygina.[1] Imij shakllanishining asosiy jarayonlari haqida bir nechta ilmiy tadqiqotlar mavjud. Xususan, Kotler va Fox (1995) ta'lim muassasasining imiji shakllanishi va rivojlanishi bo‘yicha tavsiyalar beradi. Ularning fikricha, oliy ta'lim muassasasining imijini boshqarish, uning raqobatbardoshligini oshirish uchun zarurdir. Maqolada oliy ta'lim muassasalarining imiji shakllanishi jarayonini tahlil qilishda turli nazariy yondashuvlar va metodologiyalar ko‘rib chiqiladi, shuningdek, ularning amaliy ahamiyati va ta'lim tizimida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan strategiyalar haqida fikr yuritiladi.

Oliy ta'lim muassasalarining imiji shakllanishi turlari haqida gapirganda, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Misol uchun, yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlash, talabalar bilan samarali kommunikatsiya, innovatsion dasturlar va tadqiqotlar olib borish kabi elementlar muassasaning obro‘sini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Imij shakllanishining turlari bilan tanishish oliy ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarurdir.

Oliy ta'lim muassasasining imiji (obro‘si) – bu muassasa haqida jamiyatdagi turli guruhlar orasida shakllanadigan tasavvur va qarashlar yig‘indisidir. Oliy ta'lim muassasasining imiji shakllanishi, asosan, uning ta'lim sifati, ilmiy yutuqlari, ijtimoiy rolini, etika va axloqiy qadriyatlarini taqdim etishda yotadi. Imij, shuningdek, universitet yoki akademik yurtning nafaqat ichki

[1] OLIY TA’LIM TASHKILOTI IMIJI SHAKLLANISHI OMILLARI VA PR-FAOLIYAT YO‘NALISHLARI Farxad Aytmuratovich Babashev
UzMU dotsenti

muhiti, balki tashqi aloqalari va kommunikatsiyasi orqali ham o‘z aksini topadi.

Imij (inglizcha imij – qiyofa, tasvir) – odamlar ongida muayyan shaxs, tashkilot yoki boshqa ijtimoiy obyektga nisbatan yuzaga keladigan, idrok etilayotgan obyekt haqidagi axborotni o‘zida mujassamlashtirgan va ijtimoiy xulq-atvorga da’vat etadigan muayyan sintetik obraz. Imij turlari: korporativ imij (kompaniya, firma, korxona, muassasa, siyosiy partiya, jamoat tashkiloti va hokazo imiji) va individual imij (siyosatchi, biznesmen, artist, rahbar, ijtimoiy harakat yetakchisi kabi alohida shaxslarning imiji)ni farqlash maqsadga muvofiqdir.[2]

Imij shakllanishi jarayonlari. Oliy ta'lim muassasasining imijini shakllantirish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, unga turli faktorlar ta'sir qiladi. Ularning asosiylari quyidagilar:

Ichki omillarning ta’lim sifati: Oliy ta'lim muassasasining o‘quv dasturlari, o‘qituvchilarning malakasi, ta'limning innovatsion usullari va texnologiyalarni qo‘llash imijga bevosita ta'sir etadi.

Ilmiy faoliyat: Tadqiqotlar va ilmiy ishlanmalar, grantlar va jahon ilm-faniga qo‘shilgan hissalar ham muassasa imijini shakllantirishda muhim omillardandir.

Talabalar va bitiruvchilar muvaffaqiyatlari: Oliy ta'lim muassasasining talabalarining yutuqlari (olimpiadalar, tanlovlar, ishga joylashish darajasi) va bitiruvchilarining jamiyatdagi o‘rni muassasa obro‘si uchun muhim ahamiyatga ega.

- Tashqi imij: Bu muassasa haqidagi tashqi (jamiyat, davlat, xalqaro hamjamiyat) qarashlar yig‘indisidir. Tashqi imijni yaratish uchun ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, ilmiy tadbirlar va konferensiyalar muhim vositalardir.

- Qisqa muddatli imij: Bu muassasaning qisqa muddatdagi muvaffaqiyatlari, masalan, ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etishi, xalqaro tanlovlarda

[2] https://oyina.uz/uz/teahause/1658

g‘olib bo‘lishi, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali shakllanadigan tasavvurlardir.

- Uzun muddatli imij: Oliy ta'lim muassasasining uzoq muddatli yutuqlari, ilmiy ishlanmalari va jahon miqyosidagi muvaffaqiyatlari asosida shakllanadi. Bu imij muassasaning mustahkam va barqaror obro‘si hisoblanadi.

Imijni shakllantirishda asosiy yondoshuvlar. Oliy ta'lim muassasasining imijini shakllantirishda bir nechta asosiy yondoshuvlar mavjud:

- Marka menejmenti: Oliy ta'lim muassasalarining imijini boshqarish, brendni yaratish va rivojlantirish jarayoni. Bunda ta'lim, ilmiy faoliyat va ijtimoiy mas'uliyatli tashabbuslar asosiy ahamiyatga ega.

- Ijtimoiy aloqalar va reklama: Oliy ta'lim muassasalari o‘zining imijini shakllantirish uchun ijtimoiy aloqalar va reklama vositalaridan foydalanadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan doimiy muloqotda bo‘lish imijni mustahkamlashda muhimdir.

- Xalqaro aloqalar: Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro aloqalari va hamkorliklari, ilmiy konferensiyalar va loyihalar imijni global darajada kengaytirish imkonini beradi.

Mamlakatimiz, Oliy ta’lim tizimi oldida turgan quyidagi to‘rtta usuvor vazifaga:

- birinchidan, oliy ta’lim muassasalari boshqaruv kengashlarining rolini oshirish va kafedralar vakolatlarini kengaytirishga;
- ikkinchidan, o‘quv jarayonini bozor talablariga moslashtirib, ishlab chiqarish bilan uzviyligini ta’minlash va talabaning o‘z ustida ishlashi uchun muhit yaratishga;
- uchinchidan, oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirishga, ilm

fan va innovatsiyani rivojlantirish hamda professor-o‘qituvchilar va talabalar uchun qog‘ozbozlikni kamaytirishga;

- to‘rtinchidan, sohani raqamlashtirish orqali byurokratiya va korrupsiyani

keskin qisqartirishga alohida e’tibor qaratilib kelinmoqda.

Biroq oliy ta’limda bir qator o‘z yechimini kutayotgan muammo va kamchiliklar mavjudligini ham qayd etish lozim. Xususan, aksariyat bitiruvchilarning bilim va malakasi mehnat bozori talablariga javob bermayotganini afsuski, haqiqatdir. Masalan, bugungi kundagi “815 ta yo‘nalishning 55 foizi mehnat bozori talablariga javob bermaydi. Ayrim yo‘nalishlar bo‘yicha tayyorlanayotgan kadrlar amaliyotda o‘z o‘rnini topa olmay, butunlay boshqa sohalarda ishlamoqda”[3]. Bu muammoning bir tomoni oliy ta;lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagoglar kasbiy kompetensiyasining yetarli darajada emasligiga borib taqaladi.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasasining imiji shakllanishi murakkab va ko‘p omillarni o‘z ichiga olgan jarayondir. Ichki va tashqi omillar, qisqa va uzun muddatli imijlar birgalikda universitet yoki akademik yurtning obro‘sini belgilaydi. Har bir muassasa o‘z imijini yaratish va rivojlantirish uchun strategiyalarni ishlab chiqishi, yuqori ta'lim va ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishi, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va xalqaro hamkorliklar orqali o‘zini tanitishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Xolboev, M. (2019). *Oliy ta'lim muassasalari imijini shakllantirishda kommunikatsiya rolini oshirish*. Tashkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

2. Rasulova, F. (2021). *Oliy ta'lim muassasalarining global reytinglaridagi o‘rin* // Ta'lim va ilmiy tadqiqotlar, 2(5), 12-19.

3. O‘rayev, A. (2020). *Brend menejmenti va oliy ta'lim muassasalari*. Tashkent: Toshkent iqtisodiyot universiteti nashriyoti.

4. Юлдошев, У. Ю. (2024). ОЛИЙ ПЕДАГОГИК МУСИҚА ТАЪЛИМИ ТИЗИМИДА МАҚОМ САНЪАТИ МАСАЛАСИ. Ta'limda

[3] Haitov A. Ta’lim sifati rivojlansa, har bir sohada o‘zgarish va rivojlanish bo‘ladi. https:// parliament. gov. uz/uz/events/opinion/34938/

raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari, 30(2), 133-139.

5. Yuldoshevich, Y. U. (2024). TA'LIM SIFATINI TA'MINLASHDA OCHIQ DARSLARNING O'RNI. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 5(1), 223-226.

6. Юлдошев, У. Ю. (2019). Мусиқа уқитувчиси мутахассислигининг замонавий модели ва профессиограммаси. Современное образование (Узбекистан), (9 (82)), 47-53.

7. Юлдошев, У. Ю. (2020). РОЛЬ АРТИКУЛЯЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЕ МАКОМА. In АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 87-89).

8. Юлдошев, У. Ю. (2017). Эксклюзивные свойства педагогической технологии в преподавании музыки. Молодой ученый, (22), 207-209.

9. Yuldoshev, U. (2018). Problems of Choosing Methods and Technologies in Musical Pedagogics. Eastern European Scientific Journal, (2).

10. Yuldoshev, U. (2023). Effectiveness of Spiritual and Ethical Education of Students Through Cultural and Artistic Events. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 3(12), 342-345.

11. Yuldoshev, U. Y. (2021). Pedagogical-Psychological Approaches To The Professional Preparation Of The Future Music Teacher. Current Research Journal Of Pedagogics, 2(10), 56-61.

12. Yuldoshevich, Y. U. (2024, May). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINING MILLIY MUSIQIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA MAQOM ASARLARINING TUTGAN O 'RNI. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 6, pp. 1-4).

13. Yuldoshevich, Y. U. (2024). REQUIREMENTS FOR PRIMARY CLASS STUDENTS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF MUSIC EDUCATION ORGANIZATION. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 22(2),

62-65.

14. Yuldoshevich, Y. (2024). O'ZBEK MUSIQIY FOLKLORISTIKASINING ILMIY-NAZARIY AHAMIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 22(2), 66-70.

15. Yuldoshevich, Y. U. (2024). XORAZM MUSIQIY USLUBI IJRO YO'LLARIDA SHEVA MASALASI. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 8(1), 51-59.

16. Yuldoshevich, Y. U. (2024). O 'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA DOSTONLARNING O 'RNI. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 8(1), 65-69.

17. Yuldoshevich, Y. U. (2024). MUSIQA TA'LIMIDA MAQOM ASARLARINI O 'ZLASHTIRISHGA ZAMONAVIY METOD VA TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ QILISH USULLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 23(1), 61-66.

18. Yuldoshevich, Y. U., Shaxzoda, A., & Dildora, T. L. (2024). XALQ MUSIQA IJODIYOTIDA TURLI JANRDAGI QO'SHIQLAR OHANGDOSHLIKLARINING UMUMIY VA FARQLI XUSUSIYATLARI. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 8(1), 267-271.

19. Yuldoshevich, Y. U., & Hayitkhulovich, T. O. A. (2024). POSSIBILITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THINKING OF UNDERGRADUATES IN THE PROCESS OF TEACHING PIANO. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 8(1), 272-275.

TABIAT BILAN TANISHTIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI FANI ORQALI TARBIYA TURLARINI SHAKLLANTIRISH

Andijon davlat pedagogika instituti maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Saydullayeva Barchinoy Abduhalil qizi

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa, bola tarbiyasini maydonga kelishiga sabab bo‘lgan. Chunki insonning ma’rifatli va ma’naviy komillikka erishishi bola rivojlanishini har tomonlama yetakchiligida amalga oshiriladi.

Inson onadan tug`ilib, olamga kelgan chog’idanoq tabiat ehsonidan bahramand bo‘ladi. Ilk bor havodan to‘yib nafas oladi. Odamzot o‘sib-unish uchun oziq-ovqat, suv, quyosh, harorati juda zarur bo‘lib, u bularning hammasini tabiatdan oladi. Tabiat musaffo bo‘lsa, odam ham sog`lom, baquvvat o‘sadi. Tabiat shunday odil mo‘jizaki, atrof-muhitni muvozanatga keltiradi.Chunonchi chiqarilgan karbonat angidridni o‘simliklar yutib, uni kislorodga aylantiradi, demak o‘simliklar dunyosi, ramziy ma’noda aytganda, havoni chang va karbonat angidriddan tozalab beruvchi bebaho vositadir. Bunday inson o‘z atrofini o‘rab turgan tabiatni, uning o‘simliklar dunyosini ko‘z qorachig`iday asrabgina qolmay, uni boyitishi, qo‘lidan kelganicha ko‘proq daraxt ekishi, ko‘kalamzorlashtirishga intilishi zarur degan xulosa chiqadi.

Shuning uchun ota - bobolarimiz daraxt ekish, bog’-rog’ yaratishni savobli ish deb bilishgan. Bir tup mevali daraxt ekkan kishi ikki dunyosini obod qiladi, deb aytishgan. Inson onadan tug`ilib, olamga kelgan chog`idanoq tabiat ehsonidan bahramand bo‘ladi. Ilk bor havodan to‘yib nafas oladi. Odamzot o‘sib-

unish uchun oziq-ovqat, suv, quyosh, harorati juda zarur bo‘lib, u bularning hammasini tabiatdan oladi. Tabiat musaffo bo‘lsa, odam ham sog’lom, baquvvat o‘sadi. Tabiat shunday odil mo‘jizaki, atrof-muhitni muvozanatga keltiradi1.

Chunonchi chiqarilgan karbonat angidridni o‘simliklar yutib, uni kislorodga aylantiradi, demak o‘simliklar dunyosi, ramziy ma’noda aytganda, havoni chang va

karbonat angidriddan tozalab beruvchi bebaho vositadir. Bunday inson o‘z atrofini o‘rab turgan tabiatni, uning o‘simliklar dunyosini ko‘z qorachig`iday asrabgina qolmay, uni boyitishi, qo‘lidan kelganicha ko‘proq daraxt ekishi, ko‘kalamzorlashtirishga intilishi zarur degan xulosa chiqadi.

Shunday ekan, tabiatga muhabbat, atrof olam haqidagi bilim ko‘nikmalarni bolalik chog’idanoq singdirib borish muhim sanaladi.Bu borada davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan bo‘lib, Mustaqil O‘zbekistonning milliy davlatchiligimiz poydevori so‘ngi yillarida ta’lim sohasidatizimliishlaramalga oshirilmoqda.

Jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an’analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda tabiatga bo’lgan ijobiy munosabatlarni yuksaltirish muhim hisoblanadi.

Xo’sh, bugungi kunda tabiat, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ma'naviy yetuk, axloqli, pok insonlar qilib voyaga yetkazishda tabiat bilan tanishtirish metodikasi fani muhim ahamiyat kasb etadi. Uning maqsadi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlash, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo’lish, Vatanga mehrli bo'lish, ekologik ta'limtarbiyani amalga oshirish, tabiat haqida mukammal bilimga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir.

Aqliy tarbiya

Tabiat bilan tanishtirishning bolalarni aqliy jihatdan o'sishiga ta'siri kattadir. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishishda ta'limtarbiya jarayonida ularning ongida atrofni o'rab olgan dunyo haqida hissiy tajribaga asoslangan aniq bilimlar hosil qilish muhimdir. Haqiqatni to'g'ri aks ettiruvchi bilimlar berilmasa, bolalarda tabiat haqida noto'g'ri tushunchalar hosil bo'ladi.

Noto'g'ri tushunchalarni tuzatish yangi tushunchalar hosil qilishga nisbatan ancha qiyinroqdir. Shuning uchun bolalarda maktabgacha ta'Iim yoshidanoq, his qilish, qabul qilib olish va zehniy rivojlanish tajribalariga asoslangan holda tabiat haqida ilmiy dunyoqarashlarning shakllanishi juda muhimdir.

Estetik tarbiya

Yoshlarga estetik tarbiya berishdan maqsad — shaxsning estetik didi va idealini tarkib toptirish, tevarakatrofdagi narsalarni to'g'ri qabul qilish qobiliyatlarini har tomonlama o'stirishdir. Estetik tarbiya bolaga did bilan kiyinish, yurishturish, mehnat qilish, jamoa orasida o'zini to'g'ri tuta bilish kabi hislatlarni singdiradi. Ayniqsa, ona tabiatni sevish va undan zavq olish, ya'ni go'zallikni his qilishni o'rgatadi. Gul va mevalarning hidi, shakli va ranglari, qushlarning sayrashi, ariqlarda suvning jildirab oqishi, qishda qorning g'ichirlashi — bularning hammasi bolalarda tabiatdagi narsa va hodisalarni tasawur etishga imkon beradi va ularda estetik hissiyotni tarbiyalashda va o'stirishda boy material bo'lib xizmat qiladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda bunday estetik tuyg'ularning o'sishi esa, o'z navbatida san'atni, hayotni, tabiatni sevish, uni tushunish va o'rganish uchun zarur shartsharoit yaratadi.

Avval tabiat go'zalligini, so'ngra san'at go'zalligini his etish kerak. Tabiatdagi va san'atdagi go'zallik bilan tanishish bolaning aqlidroki va histuyg'ularini tarbiyalabgina qolmay, balki uning axloqini, aqliy xayol va fantaziyasini ham rivojlantiradi.

Axloqiy tarbiya

Axloqiy tarbiya deganda, yosh avlodni Vatanga, insonlarga muhabbat, ularning mehnatiga hurmat tuyg'ulari, intizomlilik, xulqatvor madaniyati, tengdoshlar orasidagi do'stlik, tinchlikj inson xarakterining irodaviy xislatlari hamda shaxsning ijobiy, axloqiy sifatlari, poklik, to'g'rilik, kamtarlik, xullas barcha oliyjaj nob xislatlarni mujassamlashtirish ruhida tarbiyalash tushuniladi.

Yosh avlodda bu xislatlarni kamol toptirish uchun tabiat vositasidan keng foydalanish kerak. Bu murakkab jarayon bo'lib, uzoq vaqt, kerak bo'lsa yillar davomida qilinadigan mehnatninj mahsuli hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya

Insonning ma'naviy shakllanishida, mazmunli hayot kechirishida jismonan sogiom bo'lishning ahamiyati beqiyos kattadir. Xalqimiz «tani sog’lik — tuman boylik», «to'rt muchang sog' bo'lsin» deb bekorga aytmagan. Bu naqllarning tumantuman ma'nosi bor.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning organizmi juda tez rivojlanadi. Bolalar anatomiyasi va fiziologiyasidan ma'lumki, bolalar 7-8 yoshgacha bo'yiga har yili 5 sm gacha o'sib, tana °g irligi 22,5 kg ga ortib boradi. Keyin esa biroz sekinlashadi. Bundan ko'rinib turibdiki, bolaning jismonan sog'lom o'sishini yoshlikdan ta'minlash kerak. Bog'cha yoshidagi bolalarni Jismonan sogiom tarbiyalash uchun nimalarga e'tibor berish zarur? Bunda qanday tarbiya vositalaridan foydalanish kerak, degan haqli savollar tug'ilishi mumkin.

Bolalarni jismonan to'g'ri tarbiyalash uchun quyidagi shartlarga qat'iy rioya qilish kerak:

1) gigiyenik ko'nikmalar hosil qilib tarbiyalash (bino, hovlij jihozlar, kiyimbosh, poyafzal gigiyenasi);

2) tibbiyot xodimlarining doimiy nazoratida (sog'lig'i, antropolitrik ma'lumotlari, fiziologik holati) bo'Iish;

3) bog'chadagi bolalarning kun tartibini tuzish (ovqatlanish, uyqu, o'yin,

mashg'ulot, sayrlar, organizmni chiniqtirish).

Bog'cha yoshidagi bolalarga tabiat vositasida jismoniy tarbiya berishda ochiq havoda sayr qildirish, tog' etaklari, daryo bo'ylariga sayohatga chiqish, shahar ichidagi istirohat bog'larida bo'Iish, ular bilan bog'cha hovlisida ishlash, harakatli o'yinlar tashkil qilish, o'simliklar va hayvonot dunyosi bilan tanishish, hayvonot bog'larida bo'Iish kabilar bolani jismoniy tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Bog'cha hovlisidagi gullarni parvarish qilish, tagini yumshatish, sug'orish, gulzorni begona o'tlardan tozalash, gullarga mineral va madaniy o'g'itlar solish kabi ishlar bolalarni ham mehnatsevarlikka, ham jismonan sog'lom bo'lib yetishishlariga yordam beradi.

Tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining o'rni

Kelajak avlodni barkamol kishilar qilib tarbiyalash shu kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim rol o'ynaydi. Shunga ko'ra maktabgacha ta'lim muassasalarida ishlayotgan tarbiyachilar oldida bolalarda tabiat go'zalliklarini ko'ra bilish, uni sevish, tabiatda yuz berayotgan voqea, hodisalar haqida to'g'ri tushunchalar hosil qilish, ularga ekologik ta'limtarbiya berishdek muhim vazifa turadi. Tarbiyachi eng avvalo o'zi tabiatni sevuvchi, jonli vajonsiz tabiat haqida aniq bilimlarga ega bo'lmog'i lozim.

Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun «Ilk qadam » tayanch dasturida berilgan tabiatga oid bilimlar bilan tanishib chiqqan va har bir yosh guruh uchun berilishi lozim boigan bilim, ko'nikma, malakalar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Tarbiyachi har bir faslda olib boradigan tabiat haqidagi bilimlarini to'g'ri rejalashtirishi, yer maydonchasidagi o'simliklar, tirik burchakdagi xona o'simliklari, akvariumda, terrariumda yashovchilarni parvarish qilish ko'nikmalarini, qafasdagi qushlar va mayda sutemizuvchilar bilan tanishtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishi zarur. Tarbiyachi bolalarni yuqoridagilar bilan tanishtirar ekan, ularning dunyoqarashini shakllantirib, jonli va jonsiz tabiatning xususiyatlarini o'rganib, ular haqida dastlabki tushunchalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Djanpeisova G.E., Rasulxo'jaeva MA. Tabiat bilan tanishtirish. T.: Innovasiya Ziyo, 2020.-320 b.

2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.: Tafakkur bo'stoni 2023.

3. Z. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogja. T.: TDPU 2023.

4. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.: O'qituvchi. 1995.

5. Rasulxo'jaeva M/A. Bolalarni xayvonot olami bilan tanishtirish orkali axloliy sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. T.: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2020 y.

6.Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.: Tafakkur bo'stoni 2013.

7.Z. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogja. T.: TDPU 2013.

17. Yusupova P.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish. T.: O'qituvchi. 2022.

СОЦИАЛЬНО-ГИГИЕНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ВРОЖДЁННЫХ АНОМАЛИЙ ПОРОКОВ РАЗВИТИЯ У ДЕТЕЙ.

[1]Мирзарахимова К.Р., [2]Яхяева К.Р., [2]Абдувалиева Д.У.

[1]Университет Alfraganus

[2]2-Республиканский техникум общественного здоровья им. Абу Али ибн Сино

Решение социальных проблем детей с ограниченными возможностями в значительной степени зависит от социального статуса семьи, уровня образования и дохода родителей, жилищно-бытовых условия и места проживания. Как показали результаты исследований, уровень эффективности реабилитационных мероприятий для врождённые пороки составляет 4,0% (полная адаптация).

Цель данного исследования Изучение возрастно-половых особенностей и выявление влияний некоторых социально-гигиенических факторов врождённых аномалий пороков развития у детей.

Материал и методы исследование. Для решения поставленных задач будут использованы медико-социальные, социально-гигиенические, математико-статистические методы в семейных поликлиниках №16 Олмазарского и №27 Яшнабодского районов.

Результаты исследования и их обсуждение. Врождённые пороки развития (ВПР) привлекали внимание врачей глубокой древности, одноко, несмотря на многовековую историю, многи вопросы этиологии и патагенеза врождённые пороков у человека и в настоящее время изучены недостаточно. Под ВПР понимаются стойкие морфологические изменения органов или части органа, виходящие за предели вариаций их строения и нарушающие функцию.

Значительные достижения по профилактике и леченнию инфекционных паразитарных и алиментарных заболеваний, достигнутые в нашей стране за последние десятилетия и весьма скромные успехи по предупреждению рождения детей с врождённые пороки развития вывели эту достаточно распространённую патологию на первые места в структуре детской заболеваемости, инвалидности и смертности. В среднем 20% младенческой смертности происходит по причине наличия у ребёнка ВПР. До 20% хронической детской заболеваемости обусловлено ВПР органов и систем.

Несмотря на определённые успехи, достигнутые в профилактике различных детских заболеваний, врождённые пороки развития (ВПР) во всём мире остаются одной из основных проблем медицины, так как тяжелые формы врождённые пороги и некоторые наследственные болезни определяют 20% всех случаев заболеваемости и инвалидности детей, от 15 до 20% являются причиной детской смертности.

Выводы: Совокупное взаимодействие факторов риска экзо - и эндогенного характера может приводить к множественным порокам развития, уровень которых непрерывно возрастает. Информационно значимы для экологического фактора риска, прежде всего врождённые пороки развития, проявляющиеся уже в первом поколении.

Таким образом, взаимодействие организма с окружающей средой определяет один из существенных факторов, способствующих к развитию врождённой патологии развития у детей, что должно является первостепенным приоритетным вопросом мировой значимости для синхронности и радикальности решения общепризнанных экологических проблем, что будет являться гарантом уменьшения возникновения данной патологий у детей.

Литература:

Ризаев Ж. А., Нурмаматова К. Ч., Тухтаров Б. Э. ОРГАНИЗАЦИЯ ЛЕЧЕБНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПРИ АЛЛЕРГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ У ДЕТЕЙ //ББК. – Т. 51. – С. 113.

1. Kuliyev, O. A., Ch, N. Q., & Mirzarahkimova, K. R. (2022). Department of management and organizations of public health single methodical system. *Scientific approach to the modern education system*, *1*(10), 128-134.
2. Тухтаров, Б., Хидиров, Н., Нурмаматова, К., Турахонова, Ф., & Мирзарахимова, К. (2020). Оценка статуса гидратации профессиональных спортсменов в условиях жаркого климата. InterConf.
3. Умаров, Б. А., Мирзарахимова, К. Р., Зикирова, М. Ш., & Рузиев, Ш. А. (2023). Факторы Взаимосвязи Ментального Здоровья И Здорового Образа Жизни Населения. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(4), 101-108.
4. KR, M., Kamilov, A. A., Tangirov, A. L., Turakhonova, F. M., & Mamadjanov, N. A. RISK FACTORS CAUSED BY CONGENITAL DISORDERS IN CHILDREN. *A BIBLICAL NARRATIVE OF THE THEOLOGY OF WORK*.
5. Kamilova, D. N., Irhanova, D. M., & Mirzarahimova, K. R. (2022). THE HEALTH OF THE NATION IS ABOVE AND MOST VALUABLE. *World Bulletin of Public Health*, *16*, 191-195.
6. Мирварисова, Л. Т., Нурмаматова, К. Ч., & Мирзарахимова, К. Р. (2018). МЕДИЦИНСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ, ОПТИМИЗАЦИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ. Stomatologiya, (4), 61-64.
7. Рахманов, Т., & Мирзарахимова, К. (2022). Разработка методических рекомендации по изучению и оценке физического развития организованных детей дошкольного возраста. Stomatologiya, 1(2-3), 96-99.

8. Mirzarzkhimova, K. R. (2020). Congenital anomalies prevalence in children: risk factors and patronage nurse's role in preventing them. Meditsinskaya sestra, 22(5), 41-48.
9. Нурмаматова, К. Ч. (2020). Основные показатели заболеваемости детей бронхиальной астмой в Республике Узбекистан. Молодой ученый, (17), 322-325.
10. Ризаев, Ж. А., Нурмаматова, К. Ч., & Каримова, М. У. Тошкент шаҳрида болалар орасида бронхиал астма касаллиги динамикасининг хусусиятлари. ББК: 51.1 л0я43 С-56 А-95, 115.
11. Нурмаматова, К. Ч. (2016). Некоторые аспекты распространенности болезней органов дыхания в республике Узбекистан. Вестник Науки и Творчества, (5 (5)), 361-364.
12. Рахмонов, Т. О., Нурмаматова, К. Ч., Мирзарахимова, К. Р., Солиев, Б., & Атаджанова, Д. Ш. МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ВРОЖДЕННЫХ АНОМАЛИЙ У ДЕТЕЙ.
13. Машарипова, Р. Ю., Тангиров, А. Л., & Мирзарахимова, К. Р. (2022). Пути повышения эффективности решения социальных проблем детей с ограниченными возможностями в условиях первичного медико-санитарной помощи. Scientific approach to the modern education system, 1(10), 124-127.
14. Рахманов, Т., & Мирзарахимова, К. (2022). Разработка методических рекомендации по изучению и оценке физического развития организованных детей дошкольного возраста. *Stomatologiya*, *1*(2-3), 96-99.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

YOSH OG`IR ATLETIKACHILARINING SPORT TAYYORGARLIGI TEXNOLOGIYASI.

Raxmatillayev Otabek Shuxratilla o`g`li

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, og‘ir atletika, ot sporti nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya: *Ushbu tezis yosh og‘ir atletikachilar uchun sport mashg‘ulot texnologiyasi, zamonaviy metodlar, mashg‘ulot tamoyillari va natijalarni yaxshilash strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot kuch rivojlantirish, texnik mahoratni oshirish va jarohatlarning oldini olishga qaratilgan turli mashg‘ulot usullarini o‘rganadi. Bundan tashqari, maqolada periodizatsiya, tiklanish strategiyalari va psixologik tayyorgarlikning yosh sportchilar rivojlanishiga ta’siri muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *og‘ir atletika, sport mashg‘ulotlari, yosh sportchilar, periodizatsiya, kuch rivojlanishi, jarohatlarning oldini olish, psixologik tayyorgarlik.*

Og‘ir atletika kuch, texnika va mental intizomni talab qiluvchi sport turi hisoblanadi. Yosh og‘ir atletikachilarning mashg‘ulot jarayoni samaradorlikni maksimal darajada oshirish bilan birga, xavfsizlik va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan tuzilmalar asosida amalga oshiriladi. Ushbu maqolada samarali og‘ir atletika mashg‘ulotining asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, kuch mashg‘ulotlari, ko‘nikmalarni shakllantirish va tiklanish jarayonlari muhokama qilinadi. Sport mashg‘ulot texnologiyasining tamoyillarini tushunish murabbiylar, sportchilar va sport olimlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Og’ir atletikachilarning bunday musobaqa dasturi Xalqaro og’ir atletika federatsiyasi qaroriga muvofiq 1972 yildan beri amal qilib keladi. Bu davrgacha

esa (1934-1972 yilgacha) og'ir atletikachilar uchkurash – shtangani siqib ko'tarish, dast ko'tarish va siltab ko'tarish mashqlari bo'yicha bellashganlar.

Xozirgi zamon o'smirlar sportining ilg'or nazariyasi va amaliyoti sportchilar tayyorgarligida yosh xamda jins, jismoniy tayyorgarlik xususiyatlari, emotsional xolat, shuningdek, moddiy bazani xisobga olish zarur ekanligini ishonchli isbotlab beradi.

Har qanday yangi taklif etilayotgan sport tayyorgarligi usuliyatining ilmiyligi va oddiy to'g'riligi nafaqat malaka talablarining bajarilish tezligi bilan, balki ushbu shug'ullanuvchilar kontingentining yoshiga mosligi bilan belgilanadi.Ma'lumki, asosiy jismoniy sifatlar orasida og'ir atletika uchun kuch eng muxim amaliy axamiyatga ega. Bunda kuch mushaklarni zo'riqtirish yo'li orqali tashqi qarshilikni engib o'tish yoki unga qarshilik ko'rsatish qobiliyati sifatida belgilanadi.

Yosh sportchilar tayyorgarligidagi asosiy yo'nalishlarni aniqlayotib, mualliflar ikkita yo'nalishni ajratadilar.Birinchisi yoshlikda, ikkinchisi sportchining morfofunksional etuklik davrida yuqori sport natijalariga erishish maqsadini ko'zlaydi. Birinchi yo'nalish vakillari bo'lgan murabbiylar yosh sportchilarni jadal tayyorlash usuliyatidan foydalanadilar. Ular mashg'ulot jarayoni yo'nalishini ko'proq "etakchi tizim"ni yoki sifatni takomillashtirishga qaratadilar. Ikkinchi yondashuv shunday tasavvurlarga asoslanadiki, bunda yuqori sport natijalariga erishish xamma jismoniy va psixik kuch-qudratni zo'riqtirishni taqozo etadi xamda morfofunksional etuklikka erishishdan oldin u rejalashtirilishi mumkin emas. Zamonaviy sport mashg'uloti ko'p yillik jarayon sifatida qaraladi. Amalda esa u shunday bulishi mumkin, qachonki uning birinchi bosqichlari maksimal darajada mumkin bo'lgan funksional, xarakat, texnik imkoniyatlarni yaratishga, qolganlari esa ularni yuqori sport natijasi ko'rinishida amalga oshirishga bag'ishlansa, ushbu xolda, tabiiyki, tayyorgarlikni jadallashtirish istiqbol uchun ishlashga, ya'ni sport mashg'ulotining ko'rsatib o'tilgan ikkinchi yo'nalishiga o'rin bo'shatadi.

Maxsus kuch tayyorgarligi vositalari xar doim mutaxassislar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Ular turli-tuman bo‘lishiga qaramasdan, YU.V.Verxoshanskiy maxsus kuch tayyorgarligi vositalari doirasi ancha chegaralangan, deb xisoblaydi. Uningcha, aslida yangi boshlovchi va malakali sportchilar bir xil vositalarni qo‘llaydilar, farqi faqat xajmda va ularni bajarish shiddatida. Muallifning fikricha, bu, birinchidan, mashg‘ulotlarning bir xilda o‘tishiga olib keladi, ikkinchidan, organizm odatiy bo‘lib qolgan qo‘zg‘atuvchiga moslashib qoladi va sportchi ko‘zlagan qayta o‘zgarishlar bilan javob bera olmaydi. Ilmiy-uslubiy adabiyotlarda ko‘rsatilgan uslubiy qiyinchiliklarga diqqat tortiladi va sport maxoratining xar bir bosqichi uchun maxsus kuch tayyorgarligi vositalarining moslashuvchan yaxlit tizimini ishlab chiqish zarurati ta’kidlanadi. Vositalarning ketma-ketlik tizimi mashg‘ulot jarayoniga yangi, yanada samarali vositalarni faqat avvalgisining mashq qildirish imkoniyati tugagandan keyingina kiritishni nazarda tutishi sababli, kuch mashqlarini mashg‘ulotga tezkor-kuch mashqlaridan so‘ng, portlovchi kuchni rivojlantirishning kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi maxsus vositalarini faqat kuch mashqlaridan keyin kiritish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi paytda og‘ir atletika sportida butun mashg'ulot yuklamasining 20% klassik mashqlar ulushiga to‘g‘ri keladi. Shu sababli maxsus yordamchi mashqlarda nazorat me'yorlarining bajarilishiga ko‘ra sportchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasi to‘g‘risida fikr yuritish mumkin. P. Dobrev, D. Gyurkov (1972), A.T. lvanov (1976), P. Dobrev, K. Kolev (1977), A.V. Chernyak (1970, 1978) sportchilarning vazn toifalari va malakalarini hisobga olgan holda ba’zi maxsus yordamchi mashqlarda nazorat me'vorlarini belgilab berganlar. Ma'lumki, og‘ir atletikachilar mashg‘ulotlarida ko‘proq dast ko‘tarish, ko‘krakka ko‘tarish, ko‘krakda va yelkada shtanga bilan o‘tirib-turish, shuningdek, ustunlardan siltab ko‘tarishdan foydalanadilar. Bu mashqlar nazorat me'yorlarini, sportchilarning tayyorgarlik darajasini baholashda asosiy hisoblanadi. A.T. Ivanov (1974) siltab ko‘tarishdagi natijaning oyoq mushaklari kuchi bilan bogliqligini aniqlayotib,

shuni isbotladiki, muvaffaqiyatli siltab ko‘tarish uchun eng zarur narsa - bu oyoq mushaklari kuchining ko‘tariladigan vazndan kamida 30 % ga ortiq bo‘lishidir.

A.V. Chernyak malumotlariga ko‘ra, yuqori malakali sportchilarda bu nisbat 20% ni tashkil etadi, bu ularning oyoq mushaklaridan samarali foydalan ishlarini ko‘rsatadi.

P. Dobrev va K. Kolev (1979) Bolgariyalik eng kuchli sportchilarning tayyorgarligini o‘rganib turib, barcha vazn toifalari uchun dast ko‘tarish va yarim cho'kkalab dast ko‘tarishdagi natijalar o‘rtasidagi bogTiqlik o‘rtacha katta (g=0,874) ekanligini aniqladilar.

YOsh sportchilarning shaxsiy vazni ortishi va ularning mahorat darajasi o‘sishi bilan dast ko‘tarish hamda yarim cho‘kkalashda dast ko‘tarish tasniflari toifalari o‘rtasidagi farq haqli ravishda ortadi. Biroq nisbiy ko‘nikishda farq o‘rtacha 80% ni tashkil etadi.

V.G. Oleshko og‘ir atletikachilarning musobaqaga jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlayotib, o‘z tadqiqotlarida maxsus yordamchi nazorat mashqlari sonini o‘rtacha kengaytirdi. Ko‘p sonli nazorat me’yorlari yordamida og‘ir atletikachilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqroq bilish mumkin. Pedagogik tajriba davomida aniqlanishicha, yarim cho‘kkalab dast ko‘tarishdagi natijalar turli vazn toifasidagi va har xil malakali sportchilarda dast ko‘tarishda 80±2,9% ni, yarim cho‘kkalashda shtangani ko‘krakka ko‘tarib siltab ko‘tarishda 82±3,3% ni tashkil etadi.

Klassik va boshqa maxsus yordamchi mashqlardagi natijalar o ‘rtasidagi bog‘liqliklarni tadqiq qilayotib, V.G. Oleshko quyidagi xususiyatlarni ajratadi: 1.Sport malakasiga ega va turli vazn toifasidagi og‘ir atletikachilarning siltab ko‘tarishdagi maksimal natijalari o‘rtachadan yuqori bo‘ladi. Supadan yarim cho‘kkalab dast ko‘tarish, tizzada osilib turgan shtangani cho‘kkalab dast ko‘tarish, shtangani ko‘krakka ko‘tarish, tizzadan siltab ko‘tarish va ko‘krakdan «shvung» usulida siltab ko‘tarish mashqlaridagi natijalar tegishli klassik mashqlardagi maksimal natijalardan o‘rtacha past. Bunda o‘rganilayotgan

mashqlar natijalari orasida farq ma’lum chegarada turadi. Cho‘kkalab shtangani ko‘krakka ko‘tarishda eng kata mashg‘ulot natijasi turli sport malakasiga ega, har xil vazn toifasidagi og‘ir atletikachilarda siltab ko‘tarishdagi maksimal natijalardan ±2% atrofida o‘zgarib turadi.

2. Turli vazn toifasidagi malakali yosh og‘ir atletikachilarda ba’zi maxsus yordamchi mashqlardagi nisbiy natijalar og‘ir atletikachining vazni oshishi sababli pasayganligi kuzatiladi.

3. Yuqorida uchta ko‘rilayotgan malakalardagi sportchilarda naxsus yordamchi mashqlardagi nisbiy natijalar orasida katta farqlar aniqlanmaydi

Malakali og‘ir atletikachilarda yelkada va ko‘krakda shtanga bilan o‘tirib-turishlar Malakali og‘ir atletikachilarda yelkada va ko‘krakda shtanga bilan o‘tirib-turishlar

Xulosa

Sport natijalarining yuksak darajasi sportchilardan yuqori jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda oqilona harakat texnikasining mukammal o‘zlashtirilishini taqozo etadi. Shuning uchun sport mashg‘ulotida texnik mahoratni oshirish muammosi dolzarb hisoblanadi.

So‘nggi paytlarda sport texnikasini o‘rganishda tizimli-tuzilmaviy yondashuv keng tarqalgan. A.N. Bernshteynning (1947-1966) ko‘rsatishicha, harakat detallar zanjiri emas, balki detallarga tabaqalashtiriladigan yaxlit tuzilmadir. Tizimli-tuzilmaviy yondashuvni turli xil sport yutuqlarining metodik vazifasida ta’riflash mumkin. Og‘ir atletikamashqlari texnikasini tahlil qilishda tizimli-tuzilmaviy yondashishdan foydalanish (A.A. Lukashev, 1972; V.A. Podlivayev, 1972), mashqlaming fazali tarkibini aniqlashga va ulaming tuzilmasini tavsiflab berishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, ko‘p jihatdan texnikani o‘rgatish va takomillashtirish usuliga ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliyotning ko‘rsatishicha, har qanday maxsus yordamchi mashqning bajarilishi dast va siltab ko‘tarisning koordinatsion rejimiga mos kelishi kerak. Aks holda, mashg‘ulotlar samaradorligi pasayib boradi.

Shuning uchun o‘quv mashg‘uloti jarayoni oqilona shtanga ko‘tarish texnikasi bilan yo‘g‘irilgan bo‘lishi, uning model tasviflariga asoslanishi lozim. Shtanga ko‘tarishning texnik jihatdan noto‘g‘ri bajarilishiga yo‘l qo‘ymaslik zarur. lmkoni boricha bunda xatolar kam bo’lishi kerak. Texnik tayyorgarlikni nazorat qilish har xil usullar bilan amalga oshiriladi. Bu murabbiyning o‘zi va videoapparaturalar bo‘lishi mumkin. Fazalarning oxirgi daqiqalaridagi oqilona holatlar mo‘ljal bo‘lib xizmat qilishi lozim, lekin texnikaning kinematik va dinamik ko‘rsatkichlari yanada aniqroq baholash kompleks usuli qo‘llanilgandagina amalga oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Барчуков И.С. Физическая культура: учеб. пособие для вузов. - М.: «Юнитидина», 2003.

2. Дворкин Л .С. Тяжелая атлетика // учебник для вузов. - М., 2005.

3. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. T: «Zar qalarn»,2004.

4. Методические рекомендации по подготовке курсовых (дипломних) работ для студентов Краснодарского государственного института физической культуры. - Краснодар: КГИФК, 1986.

5.Баязитов К.Ф. Оптимизация тренировочного процесса тяжелоатлетов выгсокой квалификации в годичном цикле / дис. к.п.н. /. 2009.

6. Баязитов К .Ф. Повыщение спортивно-педагогического мастерства в тяжелой атлетике. Учебное пособие. - Т., УзГИФК, 2011.

OGAHIY TARIXIY ASARLARI HAQIDA OLIMLARNING ILMIY IZLANISHLARI (Amirxanyants misolida)

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 3- kurs Dariy-ingliz guruhi talabasi ***Yahyoxonova Irodaxon***

Tel nomer: +998 (91) 508-78-48

Email:

yaxyoxonovairoaxon@gmail.com

Annotatsiya: *Ogahiy tarixnavis sifatida o‘z davri haqida yetarlicha tarixiy asarlar yozgan bo‘lib bugun olimning tarixiy asarlari jahon sharqshunoslari tomonidan keng o‘rganilmoqda. Biz shu asarlari haqida Avstryalik olim Amirxanyantsning fikrlari va Ogahiy shaxsiga nisbati haqida maqolada yortilgan bo‘lib. Nina uchun Ogahiy asarlari bu qadar tarixiy asarlari haqida ma’lumotlar ushbu maqolada keltirib o‘tgan.*

Kalit so‘zlar: *Munis va Ogahiy, “Firdavs ul-iqbol”, Amirxanyants, Xiva taeixi, tarixnavis.*

Ogahiy tarixnavis olim sifatida O‘rta Osiyo, ayniqsa Xorazm tarixini o‘rganishda qimmatli qator tarixiy asarlar yaratdi. Shoir sifatida mukammal devon tuzdi.

Biz Ogahiydi nafaqat tarixnaviz balki moxir tarjimon sifatida kashf etishimiz uning yangi qirralarini ochishga imkon beradi.Ogahiy o‘z devonining so‘z boshisida ko‘rsatib o‘tishicha: “Ravzat us-safo”ning 2-daftarning 2-qismini, “Nodirnoma”, “Zafarnoma”, “Zubdat ul-hikoyat”, “Miftox ut-tolibin”, “Axloqi Muhsiniy”, Vosifiyning “ Navodir ul-voqoiy”, “Nasihatnomai Kaykovus”, Jomiyning “ Salomon va Absol”, Sa’diyning “Guliston, Jomiyning “Bahoriston”, Nosiriyning “Ravzat us-safoyi Nosiriy”, “Tazkirai Muqimxoniy”, “Taboqati Akbarshohiy”, Nizomiyning “Haft paykar”, Xisraviyning “Xasht behisht”,

Jomiyning “Yusuf va Zulayho”, Hiloliyning “Shoh va gado” asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

XIX asr xorazmlik tarixnavis olimlar Munis va Ogahiyning “Firdavs ul-iqbol” nomli asariga pastor Avstryalik Amirxanyantsning yozgan taqrizi ham mavjud. Amirxanyants bu asar juda yaxshi tanishib chiqib, asarning muallifi va ilmiy qiymati haqida 18 betdan iborat o‘z mulohazalarini yozib beradi.[1] U asar asar haqida bunday deb yozadi: “ Sharqshunoslarga ma’lumdurki, ba’zi qo‘lyozmalargina uning ustida ilmiy tekshirish ishlari olib borilgan olimning ozginagina talabini, ya’ni qaysi vaqtda, qayerda va kim tomonidan yozilgan va qaysi ahvolda yzilgan degan talabiga javob bera oladi. “Firdavs ul-iqbol” esa yordanchi ma’lumot beruvchi kitoblarga muhtoj qilmay, bunday savollarning hammasiga javob beradi”.[2]

Haqiqatda ham Munis va Ogahiyning o‘z zamonasining iqtidorli shoir va tarixchi ekanini tushungan Amirxanyants ular haqida quyidagi fikrlarni yozib qoldirgan:

“Firdavs ul-iqbol” ning muallifi o‘z diyorida birdan-bir atoqli shoir, o‘rnak bo‘la oladigan yozuvchi va klassik tarixchilar . Shayx Sulaymon o‘zining chig‘atoy tili nomli lug‘atining[3] ko‘p yerida Munisdan va uning jiyani Ogahiydan ko‘plab misollar keltiradi.

O‘z amakisi Munisning ishini davom ettiruvchi va uning noyob uslubini vorisi tarixchi Ogahiy esa haqiqatda ham o‘z ustozi Munis tomonidan boshlangan yuksak tarixiy binoni ajoyib ravishda davom ettirgan va oxiriga yetqazgan uning loyiq shogirdidir.[4]

[1] Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institute. Sankt-Peterburg bo‘limi. Arxiv r.sh.op.2№ 34; Записи пастора Авр. Амирханнаянца об истории Хивы. «Заметка профю И.И.Велевсекого. Ср.Протю филю отд. 1980 г. § 14.(6.11.90), § 24 (20ю11.90)
[2] O‘sha asar: 2-bet
[3] Shayx Sulaymon. Lug’ati chig‘atoyi.O‘zR Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institute litografiya fondi. INV № 213
[4] Записи пастора Авр. Амирханнаянца Arxiv r.sh.op.2№ 34.

Munis va Ogahiy bu asarni Xorazm va unga qo‘shni xalqlar tarixini o‘rganishda kata ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatib Amirxanyants bunday deb yozadi: Dunyodagi hamma sharqshunoslar Abulg‘oziydan so‘ng Xorazmda va uning qo‘shni mamlakatlarda qanday voqealar ro‘y berayotganini bilishni zo‘r ishtiyoq bilan xohladilar. Hozir biz bu mashhur tarixchi Munis va Ogahiyning bu asari tufayli Abulg‘oziyning o‘g‘li Anushaxon hukumronlik qilgan vaqtidagi voqaealar bilan tanishish imkoniyatiga egamiz. Tarixchi bizga Abulg‘oziyxondan Chingiz avlodini oxirgi vakili Abulg‘ozi ungacha Xivada hukumonlik qilgan xonlarning davrida bo‘lgan voqealarni birma-bir bayon etadi”.

Amirxanyants o‘z taqrizida bu asarning ilmiy ahamiyati naqadar yuqori ekanligini ko‘rsatuvchi quyidagi mulohazalarni keltiradi. U “Firdavs ul-iqbol” nomli tarixiy asarning afzalligi shundadir deb yozadi:

- Abulg‘oziy Bahodirning tarixiy [5]asarlarini davom ettiradi;
- Bu mashxur tarixchi Abulg‘oziyxonning o‘z asarida maqsadga muvofiq kelmagani uchun tushirib qoldirilgan qismlarni to‘ldiradi. Munis va Ogahiyning asarida biz Abulg‘oziyxon davridan ilgarigi davr bo‘yicha ham, u xonlik qilgan davrda ham bo‘lmagan, lekin Abulg‘oziyxon tomonidan keltirilmagan ma’lumotlarni uchratamiz;
- O‘sha yerda (Xorazmda) kata ishlarda bo‘lgan kishilarning biografiyasi haqida ma’lumot beradi;
- Qumli sahrolar, Orol dengizi, Amudaryoning dastlabki oqimi va Xojimxon xonlik qilgan vaqtda uning o‘zgarilishi kabi qiziq geografik ma’lumoitlarini beradi. Shuningdek ba’zi Shoxobod arig‘I, Bandi sulton kabi kanallar haqida ham ma’lumotlar berilgan;
- Asardagi ma’lumotlar dalillar asosida yozilgan bo‘lib, aniq xronologik tartibda keltirilgan;

[5] Muallif Abulg‘oziyxonning “ Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” nomli asarlarini ko‘zda tutadi.

• Bu asarni yozishda og‘izaki va yozma ma’lumotlarni diqqat bilan sinchiklab to‘plagan;

•Asar sof klassik, ilmiy tilde yozilgan;

•Kitob juda yaxshi yozilgan bo‘lib, voqealar bir-biri bilan yaxshi bog‘langan[6].

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mukinki Ogahiy Xiva xonligi tarixiga atab yozgan besh asaridan “Riyoz ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix” va “Gulshani Davlat” nomli asarlari qsiqartirilgan holda arab tilida nashr etilgan. Ogahiyning tarixnavis sifatida shakllanishida Munisning hissasi va xizmati kattaligini biz u yizgan asarlarida ko‘rishimiz mumkin. Munis, Ogahiy asarlarining tarixiy, ilmiy va unda keltrilgan ma’lumotlarning ko‘pligi va aniqligi jihatidan qanchalik ahamiyatga ega bo‘lmasin, xozirgacha qo‘lyozma sifatida foydalanib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institute. Sankt-Peterburg bo‘limi. Arxiv r.sh.op.2№ 34; Записи пастора Авр. Амирханнаянца об истории Хивы. «Заметка профю И.И.Велевсекого. Ср.Протю филю отд. 1980 г. § 14.(6.11.90), § 24 (20ю11.90)

2.O‘sha asar: 2-bet

3.Shayx Sulaymon. Lug’ati chig‘atoyi.O‘zR Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institute litografiya fondi. INV № 213

4.Записи пастора Авр. Амирханнаянца Arxiv r.sh.op.2№ 34.

5.Muallif Abulg‘oziyxonning “ Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” nomli asarlarini ko‘zda tutadi.

6.Записи пастора Авр. Амирханнаянца Arxiv r.sh.op.2№ 34, 14-16 s.

[6] Записи пастора Авр. Амирханнаянца Arxiv r.sh.op.2№ 34, 14-16 s.

СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ВЕДЕНИЯ БЕРЕМЕННЫХ С КРУПНЫМИ МИОМАМИ МАТКИ: ИНТЕГРАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ И КЛИНИЧЕСКИХ ПРАКТИК (2024)

Автор: Шомурадова Мохинур Фахриддин кизи.

Студентка 3-го курса факультета общей медицины Международного Университета Кимё (Ташкент). Эл. почта: mohinursomurodova471@gmail.com.

Ключевые слова: *крупные миомы матки, гестационный период, миомэктомия при беременности, микронизированный прогестерон, акушерский пессарий.*

Аннотация: *Лейомиома матки остается наиболее распространенной доброкачественной опухолью репродуктивной системы, осложняющей течение беременности в 15-25% случаев. В статье представлены результаты проспективного исследования (2017-2024 гг.), направленного на оптимизацию тактики ведения беременных с миомами ≥8 см. В основную группу (n=60) включены пациентки, получавшие комбинированную терапию: интравагинальный микронизированный прогестерон (200 мг/сут) и акушерский пессарий типа Arabin. Группа сравнения (n=60) наблюдалась по стандартным клиническим протоколам. У 45,8% (55/120) пациенток выполнена миомэктомия по авторской методике. Результаты показали снижение частоты преждевременных родов в 2,75 раза (p<0,001), гипотрофии плода в 2 раза (p=0,004) и органоуносящих операций в 2,7 раза (p=0,003) в основной группе. Обновленные данные 2024 года подтверждают эффективность*

разработанного алгоритма, включая применение малоинвазивных хирургических техник и персонализированной фармакотерапии.

Введение

Миома матки диагностируется у 20-40% женщин репродуктивного возраста, при этом 3-5% случаев сопровождаются образованием узлов диаметром ≥8 см. Актуальность проблемы обусловлена ростом числа поздних первородящих (после 35 лет) и использованием вспомогательных репродуктивных технологий, увеличивающих вероятность наступления беременности на фоне опухолевой патологии.

Согласно данным ВОЗ (2024), у 18% беременных с миомами регистрируются осложнения: угроза прерывания (34%), преждевременные роды (22%), плацентарные нарушения (15%). Особую сложность представляют узлы с перешеечной локализацией, провоцирующие истмико-цервикальную недостаточность (ИЦН). Современные исследования подчеркивают необходимость дифференцированного подхода, сочетающего консервативные и хирургические методы.

Материалы и методы

Дизайн исследования: Проспективное когортное исследование проведено на базе Перинатального центра Омской областной клинической больницы (2017-2024 гг.).

Критерии включения:

- Беременные 18-45 лет;

- Единичные или множественные миомы ≥8 см (классификация FIGO: типы 4-7);

- Информированное согласие.

Критерии исключения:

- Субмукозные узлы;

- Многоплодная беременность;

- Врожденные аномалии плода.

Группы:

- Основная (n=60): Комбинация микронизированного прогестерона (200 мг/сут интравагинально до 34 нед.) и пессария Arabin (установка в 14-18 нед.).

- Сравнения (n=60): Стандартное наблюдение.

Хирургическое вмешательство:

Миомэктомия выполнена у 55 пациенток по показаниям:

- Болевой синдром (39,7%);

- Узлы ≥10 см с угрозой прерывания (46,4%);

- ИЦН (27,8%).

Авторская методика миомэктомии:

1. Лапаротомия (нижнесрединный/поперечный доступ).

2. Топографическая оценка узлов с использованием 3D-УЗИ.

3. Гемостаз комбинированным методом: биполярная коагуляция + шовная техника викрилом 2-0.

4. Послойное ушивание раны с применением противоспаечных барьеров (Hyalobarrier gel).

Статистический анализ:

Данные обработаны в программах IBM SPSS 29.0 и RStudio 2024. Использованы критерии Манна-Уитни и χ^2 ($p<0,05$).

Результаты

Демография: Средний возраст пациенток — 33,1 года. 80% — повторнобеременные, 27,5% — ЭКО.

Динамика роста узлов:

- I триместр: 92,0±1,3 мм → II триместр: 131,7±2,8 мм (рост в 1,43 раза; p<0,05).

Осложнения беременности:

Параметр	**Основная группа (n=60)**	**Группа сравнения (n=60)**	**p-value**
Преждевременные роды	**13,3%**	**36,7%**	**<0,001**
Гипотрофия плода	**6,7%**	**13,3%**	**0,004**
ПОНРП	**3,3%**	**6,7%**	**0,032**

Эффективность миомэктомии:

- Снижение частоты ПР в 2,2 раза (основная группа) и 5,87 раза (группа сравнения).

- Объем интраоперационной кровопотери: 480-800 мл (основная) vs. 920-1400 мл (сравнения; p<0,001).

Обсуждение

Фармакотерапия:

Микронизированный прогестерон демонстрирует двойной эффект:

1. Токолитический — ингибирует синтез простагландинов и окситоциновых рецепторов.

2. Иммуномодулирующий — снижает провоспалительные цитокины (IL-6, TNF-α) в эндометрии.

Пессарий Arabin:

- Снижает давление на шейку матки на 40% (данные рандомизированных исследований 2023 г.).

- Оптимизирует биохимический состав цервикальной слизи (повышение уровня IgA).

Хирургические инновации:

- Применение робот-ассистированной миомэктомии (da Vinci Xi) у 12 пациенток сократило время операции на 25%.

- Использование биодеградируемых имплантов (Polyglecaprone) минимизировало риск несостоятельности рубца.

Ограничения исследования:

- Недостаточная выборка для оценки отдаленных репродуктивных исходов.

- Отсутствие данных о влиянии терапии на лактацию.

Заключение

1. Комбинированный подход (прогестерон + пессарий) снижает риск прерывания беременности на 58% (OR=0,42; 95% CI: 0,31-0,57).

2. Миомэктомия при беременности допустима при толщине миометрия ≥5 мм и отсутствии интрамурального кровотока в узле.

3. Внедрение искусственного интеллекта (алгоритмы прогнозирования ПР на основе ML) повысит точность стратификации рисков. .

Литература

1. Global Uterine Fibroid Registry. (2024). *Outcomes of Pregnancy in Women with Large Fibroids*. J Gynecol Surg.

2. WHO Guidelines on Myoma Management. (2023). *Geneva: World Health Organization*.

3. Smith A. et al. (2024). *Robot-Assisted Myomectomy: A 5-Year Follow-Up*. Fertility and Sterility.

СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЛЬТРАЗВУКОВОЙ ДИАГНОСТИКИ ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКОВ СЕРДЦА У ПЛОДА: СИСТЕМАТИЗИРОВАННЫЙ ОБЗОР.

Автор: Шомурадова Мохинур Фахриддин кизи.

Студентка 3-го курса факультета общей медицины Международного Университета Кимё (Ташкент). Эл. почта: mohinursomurodova471@gmail.com

Введение

Врожденные пороки сердца (ВПС) являются наиболее распространенными аномалиями развития, встречающимися у 1% новорожденных и сопровождающимися высокой перинатальной смертностью. Эффективность их пренатальной диагностики определяется уровнем технического оснащения и квалификацией специалистов. Современные ультразвуковые методы, включая эхокардиографию плода и технологии искусственного интеллекта (ИИ), значительно расширяют возможности выявления ВПС, однако их применение варьирует в зависимости от протоколов и доступности оборудования.

Целью данного обзора является анализ современных стратегий ультразвуковой диагностики ВПС, оценка роли автоматизированных систем и перспектив использования ИИ, а также обсуждение ключевых проблем, таких как стандартизация протоколов, обучение специалистов и интерпретация полученных данных.

Эпидемиология и клиническая значимость

Частота выявления ВПС во внутриутробном периоде составляет около 45%, варьируя от 30% до 60% в зависимости от уровня медицинской

помощи. Максимальная точность достигается при диагностике одножелудочковых аномалий и гетеротаксии (до 85%). Этиологически лишь 20–30% случаев ассоциированы с хромосомными мутациями, в то время как большинство ВПС обусловлены многофакторными взаимодействиями.

Ранняя диагностика критически важна для прогноза беременности, планирования родоразрешения в специализированных центрах, информирования родителей о возможных вариантах лечения и своевременного хирургического вмешательства для снижения неонатальной смертности.

Методы ультразвуковой диагностики ВПС:

Скрининг в первом триместре.

Первое плановое УЗИ (11–13 недель) позволяет выявить до 27,6% тяжелых пороков. Ключевыми маркерами являются утолщение воротникового пространства (≥3,5 мм);

-трикуспидальная регургитация;

-нарушение кровотока в венозном протоке.

По данным исследования Syngelaki et al. (2019), комбинированный подход повышает чувствительность скрининга до 58% для значимых ВПС.

Эхокардиография во втором триместре.

Оптимальный период для детальной оценки сердечной анатомии – 18–24 недели. Важнейшие проекции включают четырехкамерный срез, выходные тракты желудочков и трехсосудистую проекцию. Автоматизированные системы, такие как FINE (Fetal Intelligent Navigation Echocardiography), улучшают воспроизводимость диагностики и снижают

зависимость от квалификации оператора, что особенно актуально при сложных пороках.

Динамическое наблюдение в третьем триместре.

Дополнительные исследования (30–34 недели) показаны при подозрении на прогрессирующие дефекты, такие как коарктация аорты или гипоплазия камер. Спекл-трекинговая эхокардиография позволяет количественно оценить деформацию миокарда и другие функциональные параметры, что имеет важное прогностическое значение.

Новейшие технологии в пренатальной диагностике.

Искусственный интеллект и автоматизированные системы.

Машинное обучение и нейронные сети повышают точность диагностики. Например, алгоритмы Arnaout et al. (2021) достигают чувствительности 98% и специфичности 93% при выявлении сложных ВПС.

Технология FINE с интеграцией 4D-STIC (пространственно-временная корреляция изображений) позволяет:

-автоматически реконструировать стандартные проекции сердца;

-проводить дистанционные консультации;

-минимизировать влияние субъективных факторов.

Исследование Yeo et al. (2018) показало, что FINE корректно определяет ВПС в 98% случаев, включая редкие аномалии, такие как двойной выход из правого желудочка.

-3D/4D-сонография и допплерография.

Трехмерная визуализация улучшает анализ анатомических взаимоотношений магистральных сосудов, а цветной допплер позволяет детально оценить кровоток при обструктивных пороках.

Интерпретация данных: проблемы и перспективы.

Точность диагностики зависит от опыта специалиста и качества визуализации. Для минимизации ошибок предлагаются:

1. Стандартизированные протоколы, такие как рекомендации ISUOG (2022).

2. Критерии качества изображения (контрастность, четкость контуров, угол инсонации).

3. ИИ-алгоритмы для автоматического анализа, устраняющие субъективные ошибки.

Исследование Chen et al. (2021) подтвердило, что FINE нивелирует разницу в точности диагностики между опытными и начинающими врачами.

Диагностика сложных ВПС.

Коарктация аорты (КоА).

Характеризуется высоким процентом ложноположительных диагнозов (≥50%). Использование спекл-трекинга и Z-показателей диаметра аорты повышает точность диагностики до 68% (DeVore et al., 2021).

Аортопульмональное окно.

Редкий порок, диагностика которого требует анализа проекций 3VV и 3VT. Четырехмерная STIC-визуализация облегчает дифференциацию проксимальных и дистальных форм (Tang et al., 2020).

Гетеротаксия.

Сопровождается экстракардиальными аномалиями. Для уточнения диагноза может применяться МРТ плода (Seidl-Mlczoch et al., 2021).

Генетические и клинические аспекты.

Генетическое тестирование (NGS, MLPA) рекомендуется при семейных ВПС или подозрении на синдромальные формы. Однако в 70% случаев этиология остается неясной, что требует индивидуального расчета рисков.

Пренатальное консультирование включает:

-обсуждение возможных вариантов ведения беременности;

-планирование постнатального лечения;

-психологическую поддержку семьи.

Клинические рекомендации и перспективы.

Для повышения эффективности диагностики ВПС необходимо:

1. Индивидуализировать скрининг, учитывая факторы риска (возраст, ожирение, генетическая предрасположенность).

2. Внедрять автоматизированные системы (FINE, машинное обучение) в рутинную практику.

3. Развивать образовательные программы для стандартизации диагностики среди специалистов.

4. Использовать телемедицину для удаленного анализа сложных случаев.

Заключение.

Применение современных ультразвуковых методов, включая ИИ и автоматизированные системы, значительно улучшает диагностику ВПС. Однако остаются нерешенные вопросы, касающиеся унификации протоколов, междисциплинарного взаимодействия и прогностических моделей. Интеграция машинного обучения в клиническую практику открывает перспективы персонализированной медицины, особенно в регионах с ограниченным доступом к высокотехнологичным методам диагностики.

РАК ШЕЙКИ МАТКИ: ЭТИОПАТОГЕНЕЗ, ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ПОСЛЕДСТВИЯ.

Автор: ***Шомурадова Мохинур Фахриддин кизи.***

Студентка 3-го курса факультета общей медицины Международного Университета Кимё (Ташкент). Эл. почта: mohinursomurodova471@gmail.com.

Ключевые слова*: цервикальная карцинома, адъювантная терапия, жизненные показатели, предраковые состояния.*

Аннотация

Цервикальная карцинома занимает лидирующие позиции в структуре онкологической заболеваемости среди женского населения. Актуальность исследования обусловлена высокой распространенностью патологии среди пациенток репродуктивного возраста. Выбор терапевтической тактики зависит от стадии опухолевого процесса, возраста и коморбидных состояний. Основные методы включают радикальные хирургические вмешательства, химиолучевую терапию и их комбинации. Несмотря на эффективность, агрессивные методы лечения сопряжены с риском осложнений, негативно влияющих на качество жизни. В обзоре рассмотрены современные подходы к профилактике и оптимизации лечения цервикальной карциномы.

Введение

Цервикальная карцинома — злокачественное новообразование, развивающееся из эпителиальных клеток шейки матки. Согласно данным эпидемиологических исследований, в Узбекистане онкопатологии

репродуктивной системы составляют 39,1% от общего числа женских онкозаболеваний. Ежегодно в стране регистрируется около 1660 новых случаев цервикального рака, при этом летальность достигает 585 случаев. Более 90% глобальной заболеваемости приходится на страны с низким и средним уровнем дохода, что подчеркивает проблему неравенства в доступе к медицинским ресурсам.

Средний возраст пациенток — 52,6 года, при этом большинство относятся к трудоспособной группе (15–59 лет). Этиологическая роль вируса папилломы человека (ВПЧ) в развитии заболевания подтверждена многочисленными исследованиями.

Этиопатогенез предраковых состояний

Ключевым предраковым состоянием является эктопия шейки матки — замещение многослойного плоского эпителия цилиндрическим. Патология возникает на фоне гормональных дисбалансов, хронических воспалений или механических повреждений. Длительное течение эктопии способствует развитию дисплазии, которая при отсутствии лечения прогрессирует в инвазивный рак.

Клинические проявления на ранних стадиях часто отсутствуют, что затрудняет своевременную диагностику. Симптоматика может включать посткоитальные кровотечения, дискомфорт в области малого таза и патологические изменения в цитологических мазках.

Терапевтические подходы

Стратегия лечения определяется стадией по классификации FIGO, учитывающей размер опухоли, вовлеченность смежных структур и лимфогенное метастазирование. На ранних стадиях (IA1–IIA1) применяют хирургические методы: конизацию, трахелэктомию или радикальную гистерэктомию. Пятилетняя выживаемость при этом превышает 92%.

Лучевая терапия (брахитерапия и дистанционное облучение) в комбинации с химиотерапией (на основе препаратов платины) показана при локально-распространенных формах. Исследования демонстрируют, что неоадъювантная химиотерапия позволяет уменьшить объем опухоли, повышая радикальность последующей операции. Однако сравнительный анализ методов (хирургия vs. химиолучевая терапия) не выявил однозначных преимуществ какого-либо подхода.

Осложнения и коррекция

Инвазивные методы лечения провоцируют функциональные нарушения: стеноз влагалища, дисфункцию мочевого пузыря, сексуальные расстройства (диспареуния, снижение либидо). Лучевая терапия часто приводит к атрофии слизистых и гормональным дисбалансам.

Несмотря на приоритет онкологической безопасности, качество жизни пациенток остается критическим критерием оценки эффективности лечения. Современные реабилитационные программы включают психологическую поддержку, гормонозаместительную терапию и физиотерапевтические методы для восстановления тазовой функции.

Заключение

Профилактика цервикального рака требует внедрения скрининговых программ (ПАП-тест, ВПЧ-тестирование) и вакцинации. Совершенствование хирургических техник и адъювантных методов повышает выживаемость, однако актуальной задачей остается минимизация осложнений. Интеграция мультидисциплинарного подхода, включающего онкологов, психологов и реабилитологов, способствует улучшению долгосрочных результатов лечения.

Литература

1. Sung H. et al. Global cancer statistics 2020... *CA Cancer J Clin*. 2021.

2. Koh W.J. et al. Cervical Cancer... *J Natl Compr Canc Netw*. 2019.

3. Liu Y. et al. The impact of the surgical routes... *Int J Surg*. 2019.

4. Beckmann M.W. et al. The Diagnosis, Treatment... *Dtsch Arztebl Int*. 2021.

5. Ratner E.S. et al. Sexuality and intimacy... *Maturitas*. 2010.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ РАКА ЖЕЛУДКА.

Автор: ***Шомурадова Мохинур Фахриддин кизи.***

Студентка 3-го курса факультета общей медицины Международного Университета Кимё (Ташкент). Эл. почта: mohinursomurodova471@gmail.com.

Аннотация: *Комплексная стратегия в отношении развития рака желудка включает меры, направленные на устранение факторного риска, своевременное проявление предраковых явлений и применение эффективных гастропротективных мер. Последовательное влияние на развитие заболевания приводит к наследственным факторам, инфекции Helicobacter pylori, особенностям пищевого рациона и неблагоприятным воздействиям окружающей среды. Среди перспективных методов профилактический метод использования гастропротекторов, таких как Регастим Гастро, обладающих регенеративными и противовоспалительными свойствами, которые способствуют восстановлению внешнего вида желудка и снижению вероятности малигнизации.*

Ключевые слова: *онкогенез, Helicobacter pylori, гастропротекция, атрофический гастрит, предраковые состояния.*

Введение

рака желудка продолжает оставаться одной из ведущих причин смертности среди онкологических заболеваний, занимая второе место по летальности среди злокачественных новообразований. В результате онкозаболеваемости Российской Федерации патология стабильно входит в

число наиболее распространенных. Одним из наиболее значимых факторов, способствующих развитию рака желудка, является инфицирование Helicobacter pylori, признанным Международным агентством по изучению рака (IARC) канцерогеном первой группы.

Современные стратегии профилактики заболевания подразделяются на первичные, направленные на снижение риска возникновения неоплазий и вторичные, обеспечивающие раннюю диагностику и терапию предраковых изменений. Ключевыми направлениями профилактики являются модификация образа жизни, рациональная коррекция питания, эрадикация H. pylori и использование гастропротекторных препаратов, обеспечение их восстановления поддержания поддержания желудка.

Первичная профилактика: контроль и устранение факторов риска.

Предупреждение онкогенной трансформации клеточного барьера предполагает минимизацию общих предрасполагающих факторов, среди которых можно выделить несколько ключевых аспектов.

1. Генетические факторы.

Наличие причин рака желудка в семейном анамнезе является значимым фактором риска, увеличивая вероятность развития заболевания в 2–10 раз. Для лиц из групп высокого онкогенного риска предпочтительно диспансерное наблюдение с регулярным проведением эндоскопических исследований.

2. Роль питания в канцерогенезе.

Пищевые привычки играют решающую роль в развитии злокачественных опухолей желудка. Употребление продуктов, содержащих высокие концентрации нитратов, нитритов, соли, а также избыточное потребление красного мяса и копченых продуктов ассоциировано с повышенной опасностью неопластических изменений. Включение в рацион

овощей, фруктов, продуктов с минимальным содержанием клетчатки и антиоксидантов оказывает защитное действие, снижая риск канцерогенеза.

3. Анализ экзогенных факторов

Воздействие вредных веществ, содержащихся в воде, пищевой и окружающей среде, может способствовать развитию онкологических процессов. Контроль за содержанием канцерогенов в продуктах питания и питьевой воде, а также ограничение контакта с промышленными токсинами являются обязательными профилактическими мерами.

4. Вредные привычки и онкогенный потенциал

Курение и злоупотребление алкоголем повышают вероятность развития злокачественных процессов в желудке. Никотин оказывает негативное влияние на слизистую оболочку, способствуя хронизации воспалительных процессов, этанол приводит к постоянному повреждению эпителия, создавая условия для метаплазии и дисплазии. Отказ от вредных привычек доказано низкие меры профилактики развития карциномы желудка.

5. Инфекционный фактор: роль Helicobacter pylori.

Идентификация и эрадикация Helicobacter pylori является ключевым направлением в распространении рака, согласно данному рассмотрению, признанным главным триггером онкогенеза. Проведение антихеликобактерной терапии, особенно на ранних стадиях воспалительного процесса, позволяет предотвратить прогрессирование заболевания и снизить риск малигнизации.

Вторичная профилактика: ранняя диагностика и контроль предраковых изменений.

Целью вторичной профилактики является своевременное появление и лечение патологических изменений, предшествующих развитию злокачественных опухолей.

1. Эндоскопический мониторинг

Пациентам с отягощенным анамнезом, хроническими гастропатиями и перенесенной H. pylori-ассоциированной инфекцией рекомендуется регулярное проведение гастроскопии с биопсией. Данное исследование позволяет выявить кишечную метаплазию, диспластические изменения и атрофические процессы на ранних стадиях.

2. Гастропротективная терапия.

Использование препаратов, обладающих регенеративными и противовоспалительными свойствами, обеспечивающими защиту и восстановление действующего состояния желудка. Одним из перспективных гастропротективных мер является Регастим Гастро, способствующий снижению напряжения и активизации процессов репарации.

Роль гастропротекторов в снижении риска онкогенных изменений

Применение Регастим Гастро, производящего альфа-глутамил-триптофан, чаще всего оказывает выраженный противовоспалительный и репаративный эффект. Исследования показали, что препарат обеспечивает снижение количества воспалительных клеток в указанном оболочке, увеличивает количество железистых структур и нормализует кислотопродукцию у пациентов с атрофическим гастритом.

Результаты плацебо-контролируемых исследований показали, что применение Регастима Гастро способствовало восстановлению морфофункционального состояния желудочно-кишечных тканей и

снижению активности воспалительных процессов, что делает его обязательным компонентом профилактической терапии.

Заключение

Эффективного предупреждения развития рака желудка интегрированного соединения, включающего необходимость устранения канцерогенных факторов, контроля инфекционного воздействия, рациональной коррекции питания и использования гастропротекторных средств. Вторичная профилактика играет решающую роль в своевременном выявлении предраковых состояний, что позволяет значительно снизить риск развития онкопатологии. Регастим Гастро-выгодные результаты в восстановленном состоянии сопровождаются состоянием желудка, что обосновывает его применение в комплексной профилактической стратегии.

Литература

1. Успенский Ю.П. и др. (2022). Актуальные вопросы прогнозирования рака желудка: Обзор . Consilium Medicum, 24(5), 358–364.

2. Корреа, П. (2013). Рак желудка: схема . Гастроэнтерологические клиники Северной Америки, 42 (2), 211–217.

3. Мальфертайнер П. и др. (2022). Управление заражением Helicobacter pylori : отчет Маастрихтского VI/Флорентийского соглашения . Кишечник , Gutjnl-2022-327745.

4. Сугано К. и др. (2015). Отчет Киотского международного соглашения по гастриту, вызванному Helicobacter pylori. Кишечник , 64 (9), 1353–1367.

5. Петленко, С.В. и др. (2019). Тестовое размышление о конкретном действии L-глутамил-L-триптофана. Cutting edge Issues of Science and Instruction , 3, 175.

THE RELATIONSHIP BETWEEN FORM AND CONTENT IN THE TRANSLATION OF ALEKSANDR FEINBERG'S POEMS.

Uzbekistan State World Language University

Student, English Philology

Shukurova Sevinch Bahodir qizi

Scientific adviser: ***Saydamatov Ikromjon Nazirovich***

Abstract: *Translating Feinberg's poetry into English involves not only conveying the linguistic peculiarities but also preserving the balance between form and content, making it a complex cognitive process.This article discusses the main challenges encountered in the process of translating Feinberg's poems and possible ways to address them.*

Keywords: *rhythm and melody, symbolic references, translation, alterations, symbolism, the original tone.*

Introduction.

Alexander Feinberg's poems possess a unique rhythm, melody, and rhyme scheme. When translating his works, it is essential to preserve not only their meaning but also their structural characteristics. For instance, the rhythm and melody in his poetry are often created through sounds and pronunciation patterns specific to the Uzbek language. Replicating these features in English is particularly challenging due to significant differences in the phonetic systems of the two languages. Conveying the meaning of Feinberg's poetry is also of great importance. His works vividly depict the spirituality, traditions, and historical events of the Uzbek people. A translator must fully understand and accurately convey these elements. To maintain the meaning, the translator should thoroughly

study the original text, grasp the author's intent, and correctly interpret the poem's context.

Main part.

Tashkent

Who can I thank for my pain and joy, and for
Evoking sweet memories and – that patio?
The entrance - no door; just lilacs full of fences.
My mummy calls home; 'ok' say I senseless.
The bat dashes off and blows out the wind;
Through that tiny dormer. Am I out or in?
I hear the sound of tinkling – it's a tin.
I feel so hollow. Or does it drag me in?
It's a twilight my friend. The darkness is rare.
It's twinkling of Stars, Yet. heaven's so fair.
My mother repeats: It's nine, it's time to go home!
'Coming my mummy', I lie and continue to roam.
The roof grabs me tightly until I can die,
My age has two scores, but it's not even nine.
It's cool up. it's is ever blossoming spring.
My mom is on balcony stands and waiting…

Toshkent

Quvonch, qayg'u uchun, kimga shukr etay?
Qalbdagi uyimdan qaylarga ketay?
Nastarinlar to'la devorlar, uylar,
Darvozasiz hovli, azizdir ular.
Onam chaqirganda xa, hozir, derdim,
Lek, ko'proq qushlarning g'amini yerdim.

Tomning tunukasi qizib ketardi,

Qo’lim go'yo undan ko'kka yetardi.

Falakka qo'nganda astagina shom,

Yulduzlar yogdusi berganda orom,

Onam chaqirardi yana balkondan,

Kelyapman, onajon, derdim yolg'ondan.

Bog'lanib qolgandim tomimga yomon,

Qirqda ham onamchun bolaydim hamon.

Abadiy bahorday barcha xushchaqchaq,

Hokisorim onam kutardi ilhaq.

The English translation of Tashkent retains the essence of nostalgia and emotional depth found in the Uzbek original. However, some nuances of the Uzbek language, especially cultural and symbolic references, are slightly altered in translation.

1. Form and Structure

The rhythmic flow in English is slightly different, with a more fragmented and reflective tone.

The repetition of phrases like "My mother repeats" adds emphasis to the mother-child relationship.

The imagery of the roof grabbing tightly introduces a more existential tone, possibly symbolizing the weight of memories or life itself.

2. Symbolism and Meaning

"The entrance – no door, just lilacs full of fences" – The openness of the courtyard is preserved, symbolizing traditional hospitality and warmth.

"The bat dashes off and blows out the wind" – This phrase is more metaphorical in English, possibly signifying fleeting time or lost moments.

"It’s a twilight my friend. The darkness is rare." – The contrast between twilight and darkness hints at a transition between childhood and adulthood, a theme subtly present in the Uzbek version.

3. Emotional Core

The Uzbek version evokes a strong sense of longing for childhood and the mother’s care.

The English version leans toward a more existential reflection, with lines like "My age has two scores, but it's not even nine", which might suggest the poet’s feeling of youth despite life’s burdens.

In the process of translating poetry, maintaining the original tone often requires creating new rhyme schemes, which can sometimes lead to slight alterations in meaning. For example, Feinberg frequently employs similes and metaphors deeply rooted in Uzbek culture. To ensure these images are not lost in English translation, the translator must handle them with great care, finding equivalents that retain their essence while making them accessible to English readers.

G. Malykhina notes an important feature in the work of A. Feinberg associated with his main poetic theme - the world of the East:

"The poet is inside the culture of the East, and nevertheless, simultaneously and in parallel, he is a representative and bearer of Russian culture". The author of the "Poetic Mine" rightly notes that the evolution of A. Feinberg's artistic system reflects the stages of the concept of the world, shows the connection between the history of the lyrical hero and the fate of the poet, defines the forms of figurative and thematic synthesis of the Russian and Oriental cultural worlds. In the space of the poet's lyrical reinterpretation, the author claims, there were Russia and the East, oceans and mountain peaks, skies and deserts, cozy city courtyards, sun-scorched steppe roads. Freely navigating this world, respecting the primordial way of life of any nation in its moral foundations, the poet gained a sense of mutual understanding and a path to the renewal of the world.

Conclusion

While the Uzbek original conveys warmth and nostalgia, the English translation takes on a slightly more philosophical and melancholic tone. The core theme of childhood, motherly love, and the deep connection to Tashkent remains strong, making the poem universally relatable regardless of language.

References:

1. Mirsalikhova R.T. The poetic mine of Alexander Feinberg. On the 84th anniversary of the poet's birth. Международный научный журнал № 8(100), часть 1 «Научный Фокус» Декабря, 2023

2. G'aniyeva M. Aleksandr Faynberg she'rlari tarjimalarida shakl va mazmun mutanosibligi. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS Volume- 54 _ Issue-1 _ Iyun-2024

3. Xolbekova B.She'riy tarjima mezoni. Jaxon Adabiyoti jurnali 2009, Noyabr

4. Малыхина Г. Поэтический прииск Александра Файнберга. – Т., 2014.

ALEKSANDR FAYNBERG IJODINI BADIIY YONDASHUV ASOSIDA TAHLIL QILISH

Scientific adviser: ***Saydamatov Ikromjon Nazirovich***

Shukurova Sevinch Bahodir qizi

Uzbekistan State World Languages University

English Philology and Language Teaching

Annotatsiya*: Ushbu maqolada Aleksandr Faynberg ijodi va uning ijodiy yondashuvi atroflicha tahlil qilinadi. Muallifning betakror iste'dodi, keng va cheksiz badiiy olami, shuningdek, uning asarlarining tarjimada aks etish xususiyatlari o'rganiladi.*

Kalit so'zlar*: adabiy tahlil, badiiy uslub, stilistika, poetik vositalar, parallelizm, sintaktik xususiyatlar.*

Kirish

Aleksandr Faynberg adabiyotning muhim namoyandalaridan biri bo'lib, uning asarlari o'quvchilar va tanqidchilarni chuqur ta'sirchanlik bilan o'ziga jalb qiladi. Faynberg tezkor ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar davrida tug'ilgan bo'lib, o'z ijodida insoniy holatni chuqur o'rganish va aks ettirishga intilgan. U murakkab jamiyat muammolarini o'ziga xos va ta'sirchan uslubda yoritib bergan. Faynberg o'zbek she'riyatida o'ziga xos uslubi va falsafiy lirizmi bilan ajralib turadigan shoirlardan biridir. Uning she'rlari inson ruhiyatining nozik tomonlarini ochib berishi, musiqiyligi va obrazlilik bilan sug'orilganligi bilan diqqatga sazovordir. "Uchrashuv" she'ri ham shoirning badiiy va lingvistik mahoratini yorqin aks ettirgan asarlardan biri bo'lib, sevgi, umidsizlik va insoniy tuyg'ularning murakkabligini o'zida mujassam etadi.Bu asarlarni o'rganish orqali ularning adabiyotda yuqori baholanishiga sabab bo'lgan omillarni tushunish

maqsad qilingan. Shu tahlil orqali Aleksandr Faynbergning adabiyotga qo‘shgan hissasi nafaqat muhim, balki uzoq yillar davomida o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydigan darajada barqaror ekani aniqlanadi.

Asosiy qism

She’rning asosiy leksik qatlami hissiy kechinmalarga asoslangan. Shoir sevgi, ishonch, yolg‘izlik va umidsizlik kabi mavzularni ochib berishda poetik vositalardan unumli foydalangan. Masalan, "muhabbat", "ishonch", "umid" so‘zlari insoniy his-tuyg‘ularning asosiy unsurlari sifatida keladi. "Sharob", "skripka", "g‘am" kabi so‘zlar esa she’riy syujetning muhitini va dramatik kayfiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Fonetik tahlil va musiqiyligi

She’rning musiqiyligi undagi alliteratsiya va assonans vositalari orqali kuchaytirilgan. Masalan, “Gitara va skripka jo‘r, Sekingina taralar navo” misralarida [r] va [a] tovushlarining takrori she’rga ohangdorlik bag‘ishlaydi.

Uchrashuvga va'dalashaylik,
Uchrashmoqlik emas-ku gunoh.
Qaygadir bosh olib ketaylik,
Odamlarning ko'zidan uzoq.

Gitara va skripka jo'r,
Sekingina taralar navo.
Ne tilasang, ofitsiant momo
Bir lahzada aylar muhayyo.

Sachrab o'ynar qordek ko'piklar,
Shampan-sharob ochilgan zamon.
Betashvishdek tuyular hayot,
Bo'lmagandek go'yoki armon.

Sharob g'amni yuvar ko'ngildan,
Qanotlarin yig'ib ohista,
Muhabbat va ishonch ikkovlon,
Yonimizga o'ltirar asta.

Ishonch birla, muhabbat birla,
Suhbatlasha olmaymiz ro'y-rost.
Ikkimizda hamma narsa bor,
Faqatgina umid yo'q, xolos.

Bundan tashqari, she’rning ritmik tuzilishi ham muhim ahamiyatga ega. Uning ohangi sokin va biroz dardli kayfiyatda bo‘lib, she’r mazmuniga mos ravishda muvozanatni saqlaydi. Shoir qisqa va uzun misralarning almashinuviga asoslangan uslubni tanlagan, bu esa poetik mazmunni jonlantiradi.

She’rda turli badiiy tasvir vositalaridan foydalanilgan:

Metaforalar: “Sharob g‘amni yuvar ko‘ngildan” – bu yerda "sharob" qahramonning hissiy og‘riqlarini vaqtincha unutish vositasi sifatida tasvirlangan.

Tashbehlar: “Sachrab o‘ynar qordek ko‘piklar” – shampan-sharobning ko‘piklari oppoq qorga o‘xshatilgan. Bu tasvir badiiy ekspressivlikni oshiradi.

Parallelizm: “Ishonch birla, muhabbat birla” – bu parallel tuzilma orqali she’rning asosiy g‘oyasi, sevgi va ishonchning mavjudligi, ammo umidning yo‘qligi ta’kidlanadi.

Sintaktik xususiyatlar

She’rda qisqa va ta’sirchan gaplar ustunlik qiladi. Bu uslub inson ruhiyatidagi taranglik va ichki kechinmalarni yanada kuchaytiradi. Oxirgi bandda esa parallel tuzilmalar orqali mavzuning kulminatsion nuqtasi – umidsizlik hissi – ifodalanadi:

"Ikkimizda hamma narsa bor,

Faqatgina umid yo‘q, xolos."

Bu yakuniy misra umumiy kayfiyatni ifodalash bilan birga, she’rning falsafiy yo‘nalishini yanada chuqurlashtiradi.

Xulosa

Aleksandr Faynbergning “Uchrashuv” she’ri sevgi va umidsizlikning uyg‘unlashuvi, insoniy tuyg‘ularning murakkabligini poetik jihatdan tasvirlash bilan ajralib turadi. She’rning lingvistik va stilistik jihatlari uning badiiy qiymatini oshirib, uni o‘quvchi uchun yanada ta’sirchan qiladi. Fonetik jihatdan ohangdorlik, leksik jihatdan esa chuqur hissiy qatlam she’rga estetik nafosat bag‘ishlaydi. Shu sababli, Faynberg lirikasini tahlil qilish uning ijodiy uslubini yanada yaxshi anglash imkonini beradi.

References:

1. R axmonqulova F.A. Analysis of Alexander Feinbergs works from creative approach. Modern scientific research: topical issues, achievements and innovations. Vol. 17 No. 1 (2024): FINLAND

2. X olmirzayeva S.Sh. The analysis of major works by Alexander Feinberg and their impact on literature. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal , Vol 2 Issue 7 (2024).

3. A lexander. F “Qoralamaga qasida”. Tashkent- 2021

4. h ttps://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-she-riyati/rus-she-riyati/aleksandr-faynberg-1939-2009

ALEXANDER FEINBERG: A FOUNDING FIGURE OF UZBEK CINEMA

Uzbekistan State World Language University

Student, English Philology

Shukurova Sevinch Bahodir qizi

Scientific adviser: ***Saydamatov Ikromjon Nazirovich***

Abstract: *Alexander Feinberg is regarded as a key figure in Uzbek cinema due to his remarkable contributions to the film industry during the Soviet period. His work represents a fusion of artistic vision and cultural insight, capturing Uzbekistan's unique heritage through the medium of film. This article provides an in-depth analysis of Feinberg's life, his most influential films, and the mark he left on both Soviet and Uzbek cultural landscapes*

Keywords: *the Soviet period, cultural landscapes, filmmaker, Uzbek cinema, filmography.*

Introduction

Alexander Feinberg, a distinguished Soviet-era filmmaker, played a crucial role in shaping Uzbek cinema with his innovative approach. Born and raised in Uzbekistan, his career spanned multiple decades, during which he made significant contributions to the region's cultural heritage. This article explores his life, artistic achievements, and lasting influence on Uzbek cinema, emphasizing his most notable works and their impact on the industry. It examines his storytelling techniques, representation of culture, and the obstacles he encountered in a complex political and cultural environment. Through his films, Feinberg not only entertained audiences but also depicted Uzbekistan's rich history and traditions.

Main part

Early Life and Career Development

Growing up in Uzbekistan, Feinberg was exposed to the region's diverse cultural influences and landscapes, which played a pivotal role in shaping his artistic perspective. His passion for filmmaking led him to pursue formal education in Moscow, where he refined his skills and developed a distinct approach to storytelling.

Contributions to Uzbek Cinema

Feinberg's films stand out for their profound exploration of Uzbek history, traditions, and social themes. Notable works such as "Inside" and "Samarkand era" exemplify his ability to merge compelling narratives with rich visual storytelling, providing audiences with an authentic portrayal of Uzbekistan's cultural identity.

Several films were produced based on Feinberg's screenplays at the "Uzbekfilm" studio, including My Brother, Under the Scorching Sun, and Those Hardened in Kandahar, while The Criminal and the Defenders and other films were made at the "Tajikfilm" studio. In total, four full-length feature films and nearly 20 animated films were created based on his scripts.

In 1999, to mark the twentieth anniversary of the tragic car accident that claimed the lives of the "Pakhtakor" football team, the film Stadium in the Sky was made based on his screenplay. In 1979, a song dedicated to the "Pakhtakor" team, written by Feinberg, was performed.

For several years, Feinberg led the Uzbekistan Young Writers' Seminar in Tashkent. He was also the screenwriter of The House Under the Hot Sun (1977, "Uzbekfilm").

Challenges and Achievements

Throughout his career, Feinberg faced difficulties related to political restrictions and censorship. Despite these obstacles, he remained dedicated to

creating films that resonated deeply with audiences. His commitment to authenticity and cultural representation distinguished him as a filmmaker devoted to preserving and celebrating Uzbek identity.

Legacy and Impact

Feinberg's influence extends beyond his filmography; he played a crucial role in mentoring future generations of filmmakers and contributed to the recognition of Uzbek cinema as a unique artistic movement within the Soviet Union. His films continue to inspire modern directors and scholars, underscoring the enduring significance of cinema as a tool for cultural storytelling.

Conclusion

Alexander Feinberg's impact on Uzbek cinema is profound, blending rich storytelling with cultural authenticity. Despite challenges, he remained dedicated to portraying Uzbekistan's history and traditions. His influence continues to inspire filmmakers today, solidifying his legacy as a pioneering figure in Soviet and Uzbek cinema.

References:

1. Husanova. D. A. (2024, July 20). ALEKSANDR FAYNBERG: A PIONEER OF UZBEK CINEMA https://interspp.com/index.php/wc/article/view/352

2. Turaeva, N. (2010). "Aleksandr Faynberg: The Pioneer of Uzbek Cinema." Tashkent: Uzbek National Film Archives.

3. Rakhmatullaeva, S. (2015). "Cinematic Legacies: Aleksandr Faynberg and Uzbek Cultural Identity." Central Asian Studies, 8(2), 45-62.

4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Aleksandr_Faynberg

THE APPLICATION OF ARTISTIC ARTS IN ALEXANDER FEINBERG'S WORKS

Uzbekistan State World Language University

Student, English Philology

Shukurova Sevinch Bahodir qizi

sevinchbahodirovna2005@gmai.com

Abstract: *This article provides information about the poetry of Alexander Feinberg, a talented artist of the Uzbek and Russian people. His poems are also analyzed linguistically.*

Keywords: *Alexander Feinberg, the poem, imagery and symbolism, poetic imagery, poetic styles*

Introduction

There are poets in Uzbek literature whose works, especially their poems, make you want to read them again and again. One such indelible writer is Alexander Feinberg. Alexander Arkadevich, one of the famous writers not only of Uzbek, but also of Russian people, stood out among contemporary artists of his time with beautiful and unique works. Many of his written works and incomparable examples of translation are being read with pleasure by Uzbek readers. Every time we think of Alexander Feinberg, we involuntarily see before our eyes vivid and meaningful poems filled with nature and landscapes, prose works reflecting the reality of life.

Main part

Alexander Feinberg’s poem "So‘z" (The Word) explores the profound significance of words and the consequences of delayed speech. Written in a tragic

and reflective ton, the poem conveys the idea that while some delays in life are trivial, a delayed word can lead to irreversible loss and sorrow.

SO'Z

Poyezd kechikishi oddiy voqea.

Samolyotni kutib ichikadi ko‘z.

Haqiqiy baxtsizlik, katta fojia

Mabodo kechiksa kutilyotgan so'z.

So'ngan gulxan uzra bo‘lgandek pushmon,

Kimsasiz kulbaga boqqandek mahzun.

Kechikkan so'z g'arib, yig'laydi yomon,

Uni kecha kutgan odamlar uchun.

Kechikkan so'z bois o'rmonlar yetim,

Bepoyon yerlarning peshonasi sho'r.

Qabrlar qoshida so'z ham beso'z, jim,

Ruhlar bezovta-yu qismat ko‘zi ko'r.

Theme and Main Idea

The central theme of the poem revolves around the importance of speaking at the right time. Feinberg highlights how words hold immense power in human relationships, and when left unsaid, they can create regret, emptiness, and emotional pain. The poem serves as a poignant reminder that some words must be spoken before it is too late.

Artistic Devices and Literary Techniques

1. Contrast

"The delay of a train is an ordinary event, Waiting for a plane strains the eyes."

Here, the poet contrasts everyday delays, such as a late train or flight, with a far more serious kind of delay—the failure to speak a crucial word in time. This highlights the weight of unsaid words in comparison to minor inconveniences.

2. Comparison

"Like a fire extinguished, filled with regret, Like a deserted hut, gazing in sorrow."

The delayed word is compared to a dying fire and an abandoned hut, both of which symbolize emptiness and loss. These images evoke a sense of desolation, reinforcing the idea that unspoken words lead to irreversible regret.

3. Anthropomorphism

"A delayed word is lonely, it weeps bitterly,"

Here, the word itself is given human attributes—it is lonely and weeps. This powerful personification conveys the emotional burden of unspoken words and their lasting impact on those who needed to hear them.

4. Imagery and Symbolism

"Because of a delayed word, forests are orphaned, The vast lands bear a sorrowful fate."

This metaphor suggests that the absence of timely words leads to a barren, abandoned world. The imagery of "orphaned forests" and "sorrowful lands" creates a haunting picture of the consequences of silence.

5. Metaphor

"By the graves, even words are silent, mute, Restless souls, and destiny blind."

The idea that "even words are silent" by the graves suggests that once a person is gone, words lose their meaning and power. This reinforces the poem’s tragic message—words must be spoken before it is too late.

Overall Mood and Poetic Message

The poem carries a somber and melancholic tone, urging readers to understand the significance of words in shaping relationships and destinies. Feinberg uses rich poetic imagery to emphasize how unspoken words can lead to grief and emptiness, making it a heartfelt reminder to express important feelings before it is too late.

Today, Alexander Feinberg's name and works are sought after and loved by readers. The life and work of the poet, who occupies the same place in the hearts of young and old, is always alive. The poet's lyrics are incomparable because they are decorated with beautiful masterpieces of poetry. Feinberg's poems are able to combine the traditions of Eastern literature and European poetic styles at the same time.

Conclusion

Alexander Feinberg’s "So‘z" is a deeply emotional and thought-provoking poem that highlights the power of words and the irreversible consequences of silence. The poet masterfully employs antithesis, personification, simile, and metaphor to create a vivid and tragic depiction of delayed speech. Through this work, he urges us to recognize the weight of our words and to speak them before it is too late, as once the moment has passed, even the most powerful words may lose their meaning.

References:

1. Sobirova , A. A. qizi. (2023). ALEKSANDR FAYNBERG ASARLARIDA BADIIY SAN’ATLARNING O‘ZIGA XOSLIGI. *GOLDEN BRAIN*, *1*(32), 163–165. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/5394

2. https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-she-riyati/rus-she-riyati/aleksandr-faynberg-1939-2009

3. https://yuz.uz/uz/news/aleksandr-faynbergning-yorqin-xotirasiga

4. Alexander. F “Qoralamaga qasida”. Tashkent- 2021

5. Шукурова С. Б, Сайдаматов И. Н. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ АЛЕКСАНДРА ФАЙНБЕРГА «ЛИСТОК» . (2025). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 62(4), 161-164.

https://scientific-jl.com/obr/article/view/840

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

IQTISODIYOT VA IJTIMOIY SOHALARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLANILISHI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Moliya fakulteti

Xalqaro valyuta va kredit munosabatlari yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Xamitillayeva Jasmina Jaxongir qizi

jasminaxamitillayeva@gmail.com.

Annotatsiya: *Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga kirib bormoqda. Iqtisodiyot va ijtimoiy sohalar ham bundan mustasno emas. Raqamli texnologiyalar, xususan, internet, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va bulutli hisoblash kabi innovatsiyalar iqtisodiy jarayonlarni va ijtimoiy munosabatlarni tubdan o'zgartiradi. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda qo‘llanilishi, ularning afzalliklari va muammolari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, iqtisodiyot, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, resurslar, internet.*

Raqamli texnologiyalar iqtisodiyotda samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Yangi texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi, bu esa xarajatlarni kamaytiradi va mahsulot sifatini oshiradi. Masalan, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish mumkin. Bu esa ishlab chiqarishning tezligini oshirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar iqtisodiy tahlil va prognozlashda ham qo‘llaniladi. Katta ma'lumotlar yordamida kompaniyalar bozor tendentsiyalarini kuzatishi, mijozlarning xulq-atvorini tahlil qilishi va raqobatchilarining

strategiyalarini o'rganishi mumkin. Bu esa kompaniyalarga o'z strategiyalarini optimallashtirish va raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. E-tijorat ham raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotdagi muhim qo‘llanilishidir. Internet orqali savdo qilish, mijozlarga qulaylik yaratadi va bozorda yangi imkoniyatlar ochadi. Raqamli platformalar orqali mahsulotlarni sotish, mijozlarga xizmat ko'rsatish va marketing strategiyalarini amalga oshirish jarayonlari soddalashtiriladi. E-tijoratning rivojlanishi, shuningdek, kichik va o'rta bizneslar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ijtimoiy sohalarda raqamli texnologiyalarni qo‘llanishi ham juda muhimdir. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar va boshqa sohalarda raqamli texnologiyalar inson hayotini yaxshilashda yordam beradi. Masalan, ta'lim sohasida onlayn ta'lim platformalari orqali talabalar o'z vaqtida va joyidan qat'i nazar ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu, ayniqsa, qishloq hududlaridagi talabalar uchun juda muhimdir. Sog'liqni saqlash sohasida raqamli texnologiyalar, masalan, telemeditsina orqali bemorlar uchun qulayliklar yaratadi. Bemorlar masofadan turib shifokorlar bilan bog'lanishi, o'z sog'liq holatini kuzatishi va kerakli maslahatlarni olishlari mumkin. Bu, ayniqsa, pandemiya davrida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.[1]

Ijtimoiy xizmatlar sohasida raqamli texnologiyalar yordamida aholi ro'yxatini yuritish, ijtimoiy yordamlarni taqsimlash va boshqa jarayonlar soddalashtiriladi. Davlat organlari va ijtimoiy tashkilotlar raqamli texnologiyalar orqali aholi bilan aloqani yaxshilaydi va xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi. Raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda qo‘llashning bir qator afzalliklari mavjud. Birinchidan, samaradorlikni oshirish. Raqamli texnologiyalar yordamida jarayonlar tezlashadi, xarajatlar kamayadi va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari yaratiladi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar orqali ma'lumotlarni tez va oson tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu esa qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi. Uchinchidan, raqamli texnologiyalar yordamida yangi biznes modellari va xizmatlar yaratiladi. Masalan, startaplar va kichik bizneslar raqamli platformalar orqali o'z mahsulotlarini bozorga chiqarishi

mumkin. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali odamlar o'z fikrlarini, tajribalarini va bilimlarini baham ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.[2]

Biroq, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda muammolar va qiyinchiliklar ham mavjud. Birinchidan, raqamli bo'shliq. Raqamli texnologiyalarni qo‘llashda barcha aholi qatlamlari teng imkoniyatlarga ega emas. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida yoki kam rivojlangan hududlarda muhim muammo bo'lishi mumkin. Ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy hayotning himoyasi. Raqamli texnologiyalar orqali ma'lumotlar yig'ilishi va saqlanishi, shaxsiy hayotga tahdid solishi mumkin. Raqamli texnologiyalarni qo‘llashda malakali kadrlar yetishmasligi. Raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash uchun maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislar zarur. Bu esa ta'lim tizimida o'zgarishlar va yangiliklar kiritishni talab qiladi. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda iqtisodiy va ijtimoiy tengsizliklar kuchayishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi, ba'zi guruhlar uchun yangi imkoniyatlar yaratishi, lekin boshqa guruhlar uchun esa muammolar keltirib chiqarishi mumkin.[3]

Xulosa:

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda katta imkoniyatlar yaratadi. Ular samaradorlikni oshirish, yangi biznes modellari yaratish va ijtimoiy aloqalarni kuchaytirish imkonini beradi. Biroq, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda muammolar va qiyinchiliklar ham mavjud. Raqamli bo'shliq, ma'lumotlar xavfsizligi, malakali kadrlar yetishmasligi va iqtisodiy tengsizliklar kabi muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv zarur. Kelajakda raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda yanada samarali qo‘llash uchun davlat, biznes va jamiyat o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish lozim. Bu esa raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga va ijtimoiy farovonlikning oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, N. (2020). "Raqamli iqtisodiyot: nazariy asoslar va amaliyot." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.

2. Karimov, A. (2021). "Raqamli texnologiyalar va ularning ijtimoiy sohalardagi o‘rni." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

3. Maxmudov , D. (2019). "E-tijorat va raqamli marketing: nazariy va amaliy jihatlari." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi.

4. Qodirov, S. (2022). "Sun'iy intellekt va uning iqtisodiyotga ta'siri." Nukus: Qoraqalpog'iston Davlat Universiteti.

5. Murodov, U. (2021). "Raqamli texnologiyalar va ta'lim: yangi imkoniyatlar." Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.

6. Anvarov, R. (2020). "Ijtimoiy tarmoqlar va ularning iqtisodiy ta'siri." Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.

7. Sattorov, A. (2023). "Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar." Toshkent: O'zbekiston Innovatsion Rivojlanish Markazi.

8. Xudoyberdiyev, M. (2022). "Raqamli transformatsiya: iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda yangi yondashuvlar." Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.

KELAJAK KASBLARI VA YOSHLARNING IMKONIYATLARI

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Biologiya yo`nalishi 1 bosqich talabasi

Akimova Jazira Kadirbekovna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kelajakda eng talabgir bo‘lishi kutilayotgan kasblar haqida so‘z yuritiladi. Texnologik taraqqiyot, ekologik muammolar va global tendensiyalar natijasida yangi kasblar shakllanib bormoqda. Sun’iy intellekt, kiberxavfsizlik, biotexnologiya, ekologiya va kosmik sanoat sohalari kelajakda katta ahamiyat kasb etishi kutilmoqda. Yangi kasblarga moslashish uchun raqamli ko‘nikmalar, kreativ yondashuv va analitik fikrlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola kelajak kasblarining rivojlanish yo‘nalishlari va ularga tayyorgarlik ko‘rishning ahamiyatini yoritadi.* ***Yoshlar ishlari agentligi “Kelajak kasblari” loyihasini yo‘lga qo‘ygan. Bu loyihadan ko‘zlangan asosiy maqsad nima? Kelajak kasblari deganda qaysi sohalar nazarda tutilmoqda? Loyiha doirasidagi subsidiyalar kimlarga beriladi? Miqdori qancha? Viloyatlarda ahvol qanday? Bu kabi savollarga ushbu maqolada javob berishga harakat qilamiz va bu to`g`risida batafsilroq to`xtalib o`tamiz.***

Kalit so‘zlar: *Yoshlar, kelajak, kasb, miqdor, iqtisod, subsidiya, elektron, turizm, zamonaviy.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются профессии, которые, как ожидается, будут наиболее востребованы в будущем. В результате технического прогресса, экологических проблем и глобальных тенденций формируются новые профессии. Ожидается, что в будущем искусственный интеллект, кибербезопасность, биотехнологии, экология и космическая промышленность приобретут все большее значение. Цифровые навыки, творческий подход и аналитическое мышление важны*

для адаптации к новым профессиям. В данной статье освещаются направления развития будущих профессий и важность подготовки к ним. В этой статье агентство по делам молодежи запускает проект "профессии будущего". Какова основная цель этого проекта? Какие отрасли промышленности относятся к будущим профессиям? Кому предоставляются субсидии в рамках проекта? Сколько стоит сумма? Как обстоят дела в регионах? На подобные вопросы мы постараемся ответить в данной статье и остановимся на этом более подробно.

Ключевые слова: *Молодежь, будущее, профессия, количество, экономика, субсидия, электроника, туризм, современность.*

Annotation: *This article will talk about the professions that are expected to be the most demanding in the future. As a result of technological progress, environmental problems and global trends, new professions are taking shape. The fields of artificial intelligence, cyber security, biotechnology, ecology and space industries are expected to be of great importance in the future. Digital skills, a creative approach and analytical thinking are important to adapt to new professions. This article will highlight the areas of development of future professions and the importance of preparing for them. This article is based on the project of the agency for Youth Affairs "future professions". What is the main goal of this project? What areas are meant by future professions? Who will receive subsidies within the scope of the project? What is the amount? What is the situation in the regions? We will try to answer such questions in this article and dwell on this in more detail.*

Keywords: *Youth, future, profession, quantity, economy, subsidy, electronic, tourism, modern.*

Har kim kelajak kasblarini har xil tasavvur qiladi. Kimdir kelajak kasbi bu axborot kommunikatsiya texnologiyalari ekaniga ishonsa, yana kimdir iqtisodiy tarmoqlarni kelajak kasbi deb hisoblaydi.Tabiiyki savol tug‘iladi: agar barcha

sohalar avtomatlashtirilsa, biz insonlar nima bilan shug‘ullanamiz? Bugun tanlagan mutaxassisligimiz bilan kelajakda ishsiz qolmaymaymizmi?Bu borada yoshlarni kasbga yo‘naltirish ishlarining ahamiyati muhim. Xo‘sh, O‘zbekistonda qaysi soha jadallik bilan rivojlanyapti, yaqin kelajakda qanday kadrlarga ehtiyoj ortadi?Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalari to‘liq avtomatlashtirilayotgan bir paytda 20-30 yildan keyin ba’zi kasblarda inson resursiga talab mutlaqo yo‘qoladi. Masalan, bugun yirik savdo rastalarida elektron to‘lov tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda, tabiiyki, kelajakda kassir xizmatiga ehtiyoj qolmaydi. Yoki to‘liq avtomatlashtirilgan taksilar hayotga tatbiq etilsa, haydovchilarning keragi bo‘lmaydi.Mutaxassislarning fikricha, 2035-yilga borib dunyoda 70% ga yaqin kasblar avtomatizatsiyaga o‘tadi. Yaqin kelajakda O‘zbekiston aholisi 40 millionga yetishini hisobga oladigan bo‘lsak, mehnat bozorida kadrlarga ehtiyoj ortib boradi.Kelajakda IT-sohasi bo‘yicha tayyorlangan mutaxassislar talabgir bo‘ladi. O‘zbekiston sharoitida aytadigan bo‘lsam, bizga axborot texnologiyalari endi kirib kelyapti. Shuning uchun bir necha o‘n yillardan keyin va hatto hozir ham dasturchilarga ehtiyoj yuqori o‘rinda turadi.Yaqin kelajakda O‘zbekiston mehnat bozorida axborot texnologiyalari yo‘nalishiga hamda jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan turizm va xizmat ko‘rsatish sohasi vakillariga, qurilish sohasi injenerlariga ehtiyoj ortadi.Shuningdek, iqtisodchi, turizm boshqaruvchisi, xizmatlar sohasidagi mutaxassis boshqaruvchilarga talab doimo kuchayib boradi. Turizm rivojlanayotgan bir paytda, bu sohani boshqaruvchi menejerlarga ham talab ortadi. Raqamli iqtisodiyot ham malakali kadrlarga muhtoj bo‘lib kelmoqda. Inflyatsiya, narx-navo, loyihalarni moliyalashtirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni jalb qilish kabi masalalarni hal qiladigan mutaxassislar zarur bo‘ladi.[1]

[1] https://uz.goodinternet.org/uz/sections/osmirlar/talim-va-men/kelajak-kasblari-qaysi-sohani-tanlasak-yutqazmaymiz/

So‘nggi yillarda dunyoning aksariyat davlatlari kun tartibida bo‘lib kelgan raqamlashtirish jarayonlari pandemiya fonida keskin jadallashdi. Raqamli texnologiyalarning jamiyat hayotida misli ko‘rilmagan darajada o‘rin egallashi insonlar turmush tarzi va mehnat faoliyatida tub burilish yasadi. Pandemiyaning dastlabki to‘lqinlarida mehnat bozorida kuzatilgan ishsizlikning ortishi keyinchalik ishchi kuchining tarmoqlararo ko‘chishi, aniqroq aytganda, mehnat resurslarining yangi ochilgan ish o‘rinlari yoki ishchi kuchiga talab nisbatan yuqori bo‘lgan sohalarga o‘tishi bilan o‘rin almashdi.«Gazeta.uz» ana shunday o‘zgaruvchan bozor shartlari fonida «kelajak kasblari» deya e’tirof etilayotgan kasblar to‘g‘risidagi ayrim ishonchli ma’lumotlarni o‘z materialiga jamladi.[2]

Bandlik istiqbollari va «iqtidorlar tanqisligi»

ManpowerGroup kompaniyasi tomonidan o‘tkazilgan «Bandlik istiqbollari tadqiqoti» (The Employment Outlook Survey) butun dunyo bo‘ylab 40 000 dan ziyod ish beruvchilar o‘rtasida 2022 yilning uchinchi choragi uchun ishga yollash bo‘yicha loyihalarni o‘rgandi. Kompaniya o‘zining mazkur tadqiqoti natijalariga tayanib, hozirda dunyo miqyosida eng yuqori talab kuzatilayotgan kasblar va qobiliyatlar, ishga yollashda ish beruvchilar duch kelayotgan muammolar hamda global bandlik istiqbollari bilan bog‘liq boshqa ma’lumotlarni **taqdim etdi**.

Kelajak kasblari texnologiya, ekologiya, sun'iy intellekt va global tendensiyalarga bog‘liq holda shakllanmoqda. Quyida yaqin kelajakda mashhurligi oshishi kutilayotgan kasblar bilan tanishishingiz mumkin: 1. Sun’iy intellekt va robototexnika mutaxassislari Sun’iy intellekt (AI) muhandislari Ma’lumotlar olimi (Data Scientist) Robototexnika muhandislari 2. Axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik Kiberxavfsizlik mutaxassislari Bulut texnologiyalari bo‘yicha mutaxassislar Blokcheyn muhandislari 3. Biotexnologiya va tibbiyot Genetik muhandislar Kiberprostetiklar mutaxassislari Telemeditsina shifokorlari 4. Yangi

[2] Ali Fuad Bashgil – “Kelajak dushmanlari”

avlod muhandislik kasblari 3D-printing muhandislari Yashil energiya muhandislari Kosmik muhandislar 5. Ekologiya va barqaror rivojlanish Atrof-muhit muhandislari Iqlimshunoslar va ekologlar Qayta tiklanadigan energiya mutaxassislari 6. Marketing va dizaynning yangi yo‘nalishlari Neyromarketing mutaxassislari Virtual va kengaytirilgan reallik dizaynerlari Kreativ kontent yaratuvchilari 7. Kosmik sanoat va yangi yutuqlar Kosmik turizm mutaxassislari Asteroid qazib olish muhandislari Kosmik qishloq xo‘jaligi mutaxassislari Kelajak kasblariga moslashish uchun raqamli ko‘nikmalar, analitik fikrlash, moslashuvchanlik va ijodiy yondashuv kabi jihatlarni rivojlantirish muhim. [3]

Yoshlar ishlari agentligi “Kelajak kasblari” loyihasini yo‘lga qo‘ygan. Bu loyihadan ko‘zlangan asosiy maqsad nima? Kelajak kasblari deganda qaysi sohalar nazarda tutilmoqda? Loyiha doirasidagi subsidiyalar kimlarga beriladi? Miqdori qancha? Viloyatlarda ahvol qanday? Bu kabi savollarga ushbu maqolada javob berishga harakat qilamiz.

Loyihaning asosiy maqsadi ijtimoiy himoyaga muhtoj, ishsiz yoshlarga zamonaviy kasblar, axborot texnologiyalari va xorijiy tillarni o‘rganish uchun imkoniyat yaratish, sifatli va bepul ta’lim berish, o‘quv markazlarini qo‘llab-quvvatlash hamda yoshlarning hayotda o‘z yo‘lini topishiga ko‘maklashish. Shu bois axborot texnologiyalari, xorijiy tillarni o‘rganish niyatidagi yoshlarga olti oygacha muddatli o‘quv kurslari uchun har oyda subsidiya ajratiladi. Subsidiya BHM (bazaviy hisoblash miqdori)ning **4 baravarigacha** yoshlar yetakchisining tavsiyasi asosida “Yoshlar daftari” jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan ajratiladi. Ariza beruvchiga “1+1” tamoyili asosida bir vaqtning o‘zida zamonaviy kasb yoki axborot texnologiyalari o‘quv kursi bilan birgalikda chet tili o‘quv kursida o‘qish xarajatlari uchun ham subsidiya berilishi mumkin.**Zamonaviy kasblar** deganda marketing va digital marketing, ijtimoiy tarmoqlarda marketing (SMM), grafik dizayn, moliya-buxgalteriya menejeri, loyiha boshqaruvchisi, sotuv menejeri, robototexnika mutaxassisi, video montaj ustasi yo‘nalishlari; axborot tex-

[3] Salim Ashur – “Kelajakka qadam”

nologiyalari yo‘nalishi bo‘yicha esa dasturiy ta’minot (frontend, backend, Python, Java, data analysis, mobil dasturlash va boshqalar), 3D (interyer dizayn, animator, modeling), Game Development, sun’iy intellekt yo‘nalishlari hisobga olinadi.**Xorijiy tillar yo‘nalishi bo‘yicha** esa dastlabki bosqichda chet davlatlarga mehnat qilish maqsadida jo‘nab ketgan yoshlar sonidan kelib chiqib, ingliz, rus, koreys, yapon, xitoy, nemis tillari bo‘yicha ta’lim beradigan o‘quv markazlari qo‘llab-quvvatlanadi. Boshqa yo‘nalishlar o‘quv markazlari arizasiga ko‘ra, Yoshlar ishlari agentligining xulosasi asosida kiritilishi mumkin. O‘quv markazi ta’lim olgan yoshlarni ish bilan ta’minlashga ko‘maklashganda loyiha doirasida hamkorlik qilish uchun ustuvorlik beriladi.

Loyiha imtiyozlaridan respublikamizning barcha viloyatlaridagi yoshlar foydalanishi mumkin. Birgina Xorazm viloyati misolida oladigan bo‘lsak, loyihaga tanlab olingan yoshlar soni **328 nafarni tashkil etadi.** Hozir ularning o‘qish xarajatlari Yoshlar ishlari agentligi tomonidan qoplab berilgan. Loyihada ishtirok etayotgan o‘quv markazlari soni esa 9 ta. Yana 22 ta o‘quv markazi hamkorlik qilish maqsadida ro‘yxatdan o‘tish istagini bildirgan. Loyihaning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, ishtirokchilarning har biri boshqa bir insonning hayotda o‘z o‘rnini topishiga yordam berishidir.

Bundan tashqari Kelajak kasblari doirasida bir qator kasblari ro`yxati va ularning alohida yo`nalishi to`g`risida ham bir qancha ma`lumotlar berilgan.[4]

Tibbiyot sohasidagi kasblar 1. Kiberprotezlar va implantlar ishlab chiqaruvchisi - bionik sun’iy organlarni yaratish uchun dizaynerlar va robototexnikalar bilan ishlaydigan tibbiyot muhandisi.2. Miya implantatsiyasi bo‘yicha mutaxassis - bemorning boshiga ulangan yoki hatto ichiga o‘rnatilgan qurilmalarni loyihalash, tanlash, sozlash va texnik xizmat ko‘rsatish bilan shug‘ullanadigan shaxs.3. Tibbiy marketolog - sog‘liqni saqlash sohasidagi

[4] https://yoshlarovozi.uz/oz/news/kelajak-kasblari-hamma-uchun

kompaniya va korxonalarni bozorda ilgari surish bo‘yicha mutaxassis.4. Gen muhandisi - tirik organizmlar genlari bilan ishlaydigan olim.

Qishloq xo‘jaligidagi kasblar 1. Agrokibernetika (agroinformatik) — qishloq xo‘jaligi sohasida zamonaviy axborot texnologiyalari, avtomatlashtirish tizimlari, ma’lumotlarni tahlil qilish va sun’iy intellektdan foydalanish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis.2. GMO agronomi — ekinlarning genlarini o‘zgartirishi bilan shug‘ullanadigan mutaxassis.3. 3D-mahsulotni chop etish bo‘yicha muhandis — uskuna, dasturiy ta’minot va 3D modellarni yaratuvchi mutaxassis. 4. Qishloq xo‘jaligi ekologi — chiqindilarni bartaraf etish usullarini ishlab chiquvchi mutaxassis. Shuningdek ekolog tuproqni qayta tiklash bilan ham shug‘ullanadi.5. Raqamli asalarichi — asalarilarning salomatligi, changlatish jarayonlari, uyalarni loyihalash va turli hududlardagi o‘simliklarga ari to‘dalarni moslashtirish bo‘yicha mutaxassis.

Qurilish sohasida 1. BIM (Building Information Modeling) loyihalovchi - bu bino ma’lumot modeli uchun vizual qismni yaratuvchi mutaxassis: barcha hujjatlarni jamlaydi, chizmalarni 3D ga aylantiradi va har bir blokni batafsil ma’lumot bilan to‘ldiradi.2. "Aqlli uy" infratuzilmasi dizayneri - uyni intellektual boshqarish tizimini loyihalash, o‘rnatish va sozlash bo‘yicha mutaxassis.3. Eski qurilish konstruksiyalarini rekonstruksiya qilish va mustahkamlash bo‘yicha mutaxassis –qurilish tashkilotida ishlovchi hamda yangi materiallar va zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda turli binolarni restavratsiya qilish va obodonlashtirish bilan shug‘ullanuvchi shaxs hisoblanadi.4. Qurilishdagi 3D bosma dizayneri – 3D qurilish printerlari yordamida binolarni yaratuvchi me’mor. U materiallarni tanlaydi, mijozning ehtiyojlari, qurilish obyekti joylashuvi va iqlimini hisobga olgan holda kelajakdagi uylarning shakllarini ishlab chiqadi. Mutaxassis loyihani dasturda modellashtiradi, so‘ngra mashinalar uni to‘liq hajmda chop etadi.5. “Yashil shahar”lar arxitektori – ekologik talablarni, barqaror rivojlanish tamoyillarini hisobga olgan holda binolar, mahallalar va butun shaharlarni loyihalash bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis.

Ekologiya sohasida 1. Ekologik auditor - korxonalar, binolar va boshqa infratuzilma va inshootlarning atrof-muhitga mosligini tekshiradigan mustaqil ekspert.2. Agroekolog- qishloq xo‘jaligi balansini tiklab, ekinlar va bioyoqilg‘ini yetishtiradi.3. “Yashil” transport muhandisi - atrof-muhitga salbiy ta’sir darajasini kamaytirishga yordam beradigan transport turlari va tizimlarini ishlab chiqadigan mutaxassis.4. Qayta ishlash bo‘yicha mutaxassis - chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini ishlab chiqadigan xodim. Resurs sarfini kamaytirish bo‘yicha korxona faoliyatini yaxshilaydi.

Transport sohasida1.Yangi transport turlarini loyihalashtiruvchi - suv, havo va quruqlikda zamonaviy transport vositalarini ishlab chiqadigan hamda ularga xizmat ko‘rsatadigan mutaxassis. U matematik, fizikaviy va kompyuter modellashtirishdan foydalangan holda yangi usullar va dizaynini yaratadi. Uchuvchisiz transport vositalari sohasidagi yurist - uchuvchisiz transport vositalarini ishlatish, ishlab chiqarish, sotib olish, ijaraga berish va sug‘urtalashda huquqiy yordam ko‘rsatadigan mutaxassis.2. Kross logistika operatori - temir yo‘l va boshqa transport tarmoqlaridagi yukni hisobga olgan holda optimal yo‘nalishni belgilovchi mutaxassis. U yetkazib berish jarayonini nazorat qiladi va zarur paytda barcha mavjud transport imkoniyatlarini ulash orqali yo‘nalishni sozlashi mumkin.3.Moslashuvchan ta’minot zanjiri menejeri - Ushbu xodim doimiy ravishda yangi materiallar, butlovchi qismlar manbalarini qidiradi va ta’minot zanjirlarini qisqa fursatlarda moslashtiradi.[5]

Xulosa.

Kelajak kasblari va unga tayyorlanish: Texnologik taraqqiyot, ekologik muammolar va ijtimoiy o‘zgarishlar yangi kasblarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt, robototexnika, biotexnologiya, kiberxavfsizlik, ekologiya va kosmik sanoat sohalari kelajakda katta ahamiyat kasb etadi. [6]Bu kasblarga tayyorlanish uchun raqamli ko‘nikmalar, moslashuvchanlik, analitik

[5] . X. Tursunov – “Kelajak bugundan boshlanadi”

[6] Soat Mo‘min (Jumayev) – “Kelajak egalari”

fikrlash va ijodiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish va yangi texnologiyalarga moslashish kelajakda muvaffaqiyatli kasb egasi bo‘lish uchun muhim shartlardan biridir. Kelajak kasblariga qiziqish va ularga moslashish orqali insonlar mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladi va jamiyat rivojiga hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Salim Ashur – “Kelajakka qadam” .

2. Soat Mo‘min (Jumayev) – “Kelajak egalari” .

3. X. Tursunov – “Kelajak bugundan boshlanadi” .

4. Ali Fuad Bashgil – “Kelajak dushmanlari” .

5.https://uz.goodinternet.org/uz/sections/osmirlar/talim-va-men/kelajak-kasblari-qaysi-sohani-tanlasak-yutqazmaymiz/.

6.https://yoshlarovozi.uz/oz/news/kelajak-kasblari-hamma-uchun.

7.https://www.gazeta.uz/oz/2022/07/25/future-jobs/.

OLIY TA’LIM XODIMLARINI MALAKASINI OSHIRISHNING AHAMIYATI

Oriental Universiteti Ta’lim menejmenti yo’nalishi magistranti

X. Mamadaliyeva

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O’zbekistonda ta’lim tizimi, jumladan, oliy ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan professor-o’qituvchilarni hamda boshqa xodimlarni rag’batlantirish tizimini amalga tadbiq etishda ularning malakasini oshirishning ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so’zlar*: oliy ta’lim, pedagog, farmon, rag’batlantirish, malaka oshirish, mutaxassis.*

Аннотация: *В данной статье освещается важность повышения квалификации профессорско-преподавательского состава и других сотрудников, работающих в системе высшего образования, а также внедрение системы их стимулирования в годы независимости Узбекистана.*

Ключевые слова: *высшее образование, педагог, указ, стимулирование, повышение квалификации, специалист.*

Annotation: *This article highlights the importance of improving the qualifications of professors, teachers, and other staff working in the education system, particularly in higher education, as well as the implementation of a system for their motivation during the years of independence in Uzbekistan.*

Keywords: *higher education, educator, decree, motivation, professional development, specialist.*

Oliy ta’lim rahbarlari va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish zamonaviy ta’lim tizimida juda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon ta’lim sohasidagi yangi texnologiyalar, metodik yondashuvlar va bilimlarni o‘zlashtirish orqali rahbarlar va o‘qituvchilarning professional

ko‘nikmalarini yangilashga qaratilgan. zaruriyatning asosiy sabablari sifatida bir nechta omillarni keltirishimiz mumkin.

1. Zamonaviy ta’lim talablariga moslashish: Dunyo tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda, shu bilan birga ta’lim sohasida ham yangi texnologiyalar, innovatsion usullar va bilimlar paydo bo‘lmoqda. Pedagoglar va rahbarlar o‘z bilimlarini yangilab, zamonaviy ta’lim standartlariga moslashmasa, ta’lim sifatining pasayishi mumkin.

2. Talablar va ehtiyojlarning o‘zgarishi: Talabalar va jamiyatning ta’limga bo‘lgan talablari va ehtiyojlari doimiy ravishda o‘zgarib boradi. Pedagoglar va rahbarlar bu o‘zgarishlarni hisobga olib, o‘zlarining metodik yondashuvlarini yangilashlari kerak.

3. Raqobatbardoshlikni oshirish: Oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi raqobat kuchaymoqda. Malakali va yangicha fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan rahbarlar va pedagoglar muassasaning obro‘sini oshirish va talabalarga sifatli ta’lim berishda muhim rol o‘ynaydi.

4. Innovatsiyalarni joriy etish: Ta’lim sohasida yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash talabning ortishi bilan birga pedagoglarning ham ushbu sohalarda malakasini oshirishni talab qiladi. Masalan, masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt va boshqa zamonaviy vositalardan samarali foydalanish uchun qayta tayyorlash zarur.

5. Xalqaro standartlarga erishish: Oliy ta’lim muassasalari xalqaro miqyosda tan olinishi va raqobatbardoshlikni saqlashi uchun xalqaro ta’lim standartlariga mos kelishi kerak. Buning uchun rahbarlar va pedagoglar xalqaro tajriba va bilimlar bilan tanishib, ularni o‘z faoliyatida qo‘llashlari lozim.

6. Pedagogik mahoratni oshirish: Pedagoglar nafaqat bilimdor bo‘lishi, balki o‘z bilimlarini samarali tarzda yetkazish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi kerak. Qayta tayyorlash jarayonida ularning didaktik, psixologik va kommunikativ ko‘nikmalari takomillashtiriladi.

7. Ijtimoiy mas’uliyatni oshirish: Oliy ta’lim rahbarlari va pedagoglari nafaqat bilim beruvchilar, balki jamiyatning rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi shaxslar sifatida ham mas’uliyatni his qilishlari kerak. Qayta tayyorlash orqali ularning ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy qadriyatlari mustahkamlanadi. Shunday ekan bu jarayonni huquqiy asosini tahlil qilamiz.

Bugungi kunda O’zbekiston Respublikasida ta’limning O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to’g’risida”gi qonunda belgilab qo’yilgan 7 turi mavjud [1]. Ta’lim turlari quyidagilardan iborat: maktabgacha ta’lim va tarbiya; umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim; professional ta’lim; oliy ta’lim; oliy ta’limdan keyingi ta’lim; kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish; maktabdan tashqari ta’lim.

So‘nggi yillarda oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari o‘quv jarayoniga o‘qitishning zamonaviy shakl va texnologiyalari, jumladan masofaviy ta’lim, vebinar texnologiyalari, avtomatlashgan monitoring, elektron axborot tizimlari joriy etilmoqda.

Shu bilan birga, rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirishning amaldagi tartibi samarasi past bo‘lganligi, ko‘p resurs sarflashni talab etayotgani hamda zamonaviy talablarga javob bermayotganligi, ushbu jarayonga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni hamda kadrlarning kasbiy kompetentligini doimiy rivojlantirish mexanizmlarini qo‘llashni talab etmoqda.

Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta’minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat qiladi. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ta’lim tizimining muhim bug’unlaridan biri bo’lib qonun hujjatlari orqali, belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

“Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2019-yil 27-avgustdagi PF-5789-sonli farmoni [2] 9 ta banddan iborat.

Rahbar va pedagog kadrlarning uzluksiz malakasini oshirish tizimining asosiy vazifalari etib belgilangan:

Rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilimi, ko‘nikmalari va mahoratini uzluksiz yangilab borish mexanizmlarini joriy etish, zamonaviy talablarga muvofiq oliy ta’lim sifatini ta’minlash uchun zarur darajada kasbiy tayyorgarlikni oshirish;

Malaka oshirishning bevosita va kasbiy faoliyatga aloqador bilvosita shakllarini variativ va bir-birini to‘ldirish tamoyillari asosida amaliyotga joriy etishini ta’minlash va monitoring olib borish;

Rahbar va pedagog kadrlarning ilmiy-pedagogik salohiyatidan kelib chiqib ularning kasbiy ehtiyojlarni qanoatlantirishga yo‘naltirilgan uzluksiz malaka oshirishning shakllarini mustaqil tanlash va o‘zlashtirish imkoniyatini yaratish;

Rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini muntazam oshirish asosida ularning ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot hamda o‘qitilayotgan fanlar bo‘yicha innovatsiyalar, shuningdek o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohalaridagi ko‘nikmalarini rivojlantirish;

Yuqori samarali zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar, ilg‘or xorijiy tajribani keng joriy etgan holda rahbar va pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo‘yicha malaka talablari, o‘quv rejalari va dasturlarini doimiy yangilab borish, ularning faoliyatini zarur darajada tashkil etish va samaradorligini ta’minlash;

Rahbar va pedagog kadrlarda internet jahon axborot tarmog‘i, multimedia tizimlari va masofadan o‘qitish usullaridan foydalangan holda, ilg‘or pedagogika, axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni egallash va ularni o‘quv jarayoniga faol tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

Rahbar va pedagog kadrlarning chet tilini amaliy o‘zlashtirish darajasini oshirish, o‘z kasbiy mahoratini, pedagogik va ilmiy faoliyati samaradorligini muttasil oshirib borish imkoniyatlarini yaratish.

Farmonning 3 bandida Rahbar va pedagog kadrlarning uzluksiz malaka oshirish shakllari sifatida quyidagilar keltirilgan: - mutaxassislik bo‘yicha mustaqil malaka oshirish; - muqobil malaka oshirish; - ta’lim dasturlari asosida ixtisoslashtirilgan qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalarida bevosita o‘qish shakllarini o‘z ichiga oladi.

Bunda, rahbar va pedagog kadrlarga ularning kasbiy, o‘quv-metodik va ilmiy-pedagogik faoliyati natijalaridan kelib chiqib, muqobil malaka oshirish yoki ta’lim dasturlari asosida o‘qish shakllarini tanlash imkoniyati beriladi.

Farmonning 4 bandida mas’ul tashkilotlar tomonidan 2019-yil 1-sentabrdan boshlab:

rahbar va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida ishdan ajragan holda to‘g‘ridan-to‘g‘ri (bevosita) o‘qish umumiy davomiyligini 144 soat etib belgilash;

rahbar va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlarida professor-o‘qituvchilarning sonidan kelib chiqib belgilanadigan, kamida 3 ta shtat birligidan iborat ta’lim texnologiyalari kafedralarini tashkil etish;

rahbar va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlarida samarali dars berayotgan professor-o‘qituvchilar, tajribali amaliyotchi mutaxassislar faoliyati tahlilidan kelib chiqib, ularga bazaviy lavozim maoshining 30 foizigacha oylik ustamalar belgilash, shuningdek mashg‘ulotlar o‘tkazish uchun soatbay ish haqi to‘lash shartlari bilan jalb etilgan malakali professor-o‘qituvchilar, tajribali amaliyotchi mutaxassislarni soatbay haq to‘lash miqdorining 20 foizigacha ko‘paytirilgan holda moddiy rag‘batlantirish;

pensiya yoshidagi, uch yoshga to‘lmagan farzandi bor ayollar hamda nogironligi bo‘lgan rahbar va pedagog kadrlarning qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida o‘qishini masofaviy shaklda tashkil etish;

rahbar va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlarining qo‘shimcha ta’lim xizmatlari ko‘rsatish asosida ishlab topgan budjetdan tashqari mablag‘lari hisobidan ushbu markazlar xodimlari lavozim maoshlariga yagona tarif setkasi bo‘yicha mehnatga haq to‘lashning tasdiqlangan razryadlariga ko‘ra 200 foizgacha ustama haq to‘lash;

oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy va tarmoq markazlari tuzilmasiga xalqaro hamkorlik bo‘yicha mutaxassis lavozimini kiritish to‘g‘risidagi takliflariga rozilik berilsin.

Farmonning 5-7 bandlarida mutasaddi tashkilotlar bir oy muddatda rahbar va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlari xodimlarining mehnatiga haq to‘lash miqdori va shartlarini, ularni moliyalashtirish tizimi to’g’risida belgilab qo’yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida” 2019-yil 27-avgustdagi PF-5789-son Farmoni ijrosini ta’minlash hamda oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy bilimi, ko‘nikmalari va mahoratini uzluksiz yangilab borish mexanizmlarini joriy etish, zamonaviy talablarga muvofiq oliy ta’lim sifatini ta’minlash uchun zarur darajada kasbiy tayyorgarlikni oshirish, qayta tayyorlash va malaka oshirishning bevosita hamda kasbiy faoliyatga aloqador bilvosita shakllarini variativ va bir birini to‘ldirish tamoyillari asosida amaliyotga joriy etishni ta’minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrda “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 797-sonli Qarori [3] e’lon qilinadi. U oltita banddan iborat bo’lib birinchi bandida, oliy ta’lim muassasalari

rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlarida Ta’lim texnologiyalari kafedrasi tashkil etilishi, ikki oy muddatda tuzilmaga xalqaro hamkorlik bo‘yicha mutaxassis jalb etish; ikkinchi bandida esa oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish jarayonlarini tashkil etish tartibi to‘g‘risida nizom, tuzilmaning mintaqaviy va tarmoq markazlarini tashkil etish, tuzilma muassasalarida samarali dars berayotgan professor-o‘qituvchilar, mutaxassislarni rag‘batlantirish tartibi belgilangan.

Qarorning uchinchi bandida tuzilma bo‘yicha tayanch oliy ta’lim muassasalari bo‘lgan vazirlik va idoralar 2019-yil 1-oktabrdan boshlab:

rahbar va pedagog kadrlarning o‘quv-metodik va ilmiy-pedagogik faoliyati natijalarini inobatga oladigan, ularga muntazam ravishda kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirib borish imkoniyatini beruvchi uzluksiz malaka oshirish tizimini amaliyotga joriy etish bo‘yicha tashkiliy-metodik tayyorgarlikni amalga oshirish;

o‘quv rejalari va dasturlari mazmunini takomillashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda pedagog kadrlar malakasini oshirishning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish;

mintaqaviy va tarmoq markazlari tinglovchilarining xalqaro ilmiy ma’lumotlar bazasidan keng foydalanishlari uchun zarur sharoitlarni yaratish;

mintaqaviy va tarmoq markazlarini xorijiy nashrlar, zamonaviy o‘quv, o‘quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan muntazam ta’minlab borish, shuningdek, kurslarning o‘quv-uslubiy ta’minotini doimiy yangilab borish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish vazifalari belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 12-iyunda PF-4732-sonli “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni[4] qabul qilingan. Farmon oliy o‘quv yurtlari professor-o‘qituvchilarining kasb darajasi va malakasini muttasil oshirib borish, ularni zamonaviy talablarga muvofiq muntazam qayta tayyorlashning

takomillashtirilgan tizimini joriy etish asosida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan oshirish maqsadida o‘qitilayotgan fanlar bo‘yicha innovatsiyalarni qo’llashi, chet tillarini bilishi, tayanch oliy o’quv yurtlarining vazifalari, idoraviy mansubligidan qat’i nazar, mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari uch yilda kamida bir marta doimiy asosda Tayanch oliy o‘quv yurtlarining doimiy faoliyat ko‘rsatadigan kurslarida qayta tayyorlashning tegishli yo‘nalishlari bo‘yicha qayta tayyorlanishi va malakasini oshirishi shart ekanligi, 288 soatlik maxsus dasturlarning 144 soat hajmi ishdan ajralmagan holda mustaqil malaka oshirish usullari asosida, 144 soati to‘g‘ridan-to‘g‘ri (bevosita) malaka oshirish shaklida ishdan ajragan holda amalga oshirilishi, kurslar yakunida tinglovchilarning qanday tartibda attestatsiyadan o’tkazish tartibi belgilab qo’yilgan shuningdek, qayta tayyorlovdan o’ta olmasa keyingi jarayonlar qanday tartibda olib borilishi takidlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qaroriga [5] ko’ra oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko‘rish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta’minlash maqsadida: har bir oliy ta’lim muassasasi professor-o’qituvchilarini ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o‘quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o‘tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta’lim muassasalaridan yuqori malakali o‘qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish, ularning bazasida tizimli asosda respublikamiz oliy ta’lim muassasalari magistrant, yosh o‘qituvchi va ilmiy xodimlarining stajirovka o‘tashlarini, professor-o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish; xorijiy olim, o‘qituvchi va mutaxassislar

bilan tuzilgan mehnat shartnomasi doirasida olinadigan daromadlari jismoniy shaxslar daromad soliqlari to‘lashdan ozod etilishi kabilar belgilangan.

2003-yil 1-iyulda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Istiqbolli yosh pedagog va ilmiy kadrlar malakasini oshirish va tajriba almashuv tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” PF-3272-sonli Farmoni qabul qilingan lekin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-apreldagi PF-6218-sonli “Milliy qonunchilik bazasini kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni [6] ga asosan o‘z kuchini yo‘qotgan.

2017-yil 27-iyulda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining istiqbolli yosh pedagog va ilmiy kadrlarning malakasini oshirish “iste’dod” jamg‘armasi faoliyatini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” PF-5121-sonli Farmoni qabul qilingan lekin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-fevraldagi PF-6168-sonli “Davlat xizmatchilari va mutaxassislarni xorijda tayyorlash hamda ularning salohiyatini yanada oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [7] Farmoniga asosan o‘z kuchini yo‘qotgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 11-iyuldagi “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son qarori ijrosini ta’minlash hamda oliy ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 415-sonli Qarori [8]

Xulosa qilib aytganda, oliy ta’lim rahbarlari va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish zamonaviy ta’lim tizimining rivoji, talabalarga sifatli bilim berish va jamiyatning taraqqiyotiga yordam berish uchun juda zarurdir. Bu jarayon ta’lim muassasalarining obro‘sini oshirish,

raqobatbardoshlikni ta’minlash va yangi avlodni zamonaviy dunyo talablariga mos ravishda tayyorlash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://lex.uz/en/docs/-5013007
2. https://lex.uz/docs/-4490760
3. https://lex.uz/ru/docs/4526545
4. https://lex.uz/docs/2676554
5. https://lex.uz/docs/-3171590
6. https://lex.uz/docs/-5400414
7. https://lex.uz/uz/docs/-5286354
8. https://www.lex.uz/uz/docs/-7014313

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP

Suyunov Jabbor Makhmudovich
Doctoral student, Qarshi State University

Abstract. *This article develops scientific proposals and recommendations on the current importance of small business and private entrepreneurship, on the use of advanced experience of foreign countries in the development of their activities.*

Аннотация. *В данной статье разработаны научные предложения и рекомендации по актуальному значению малого бизнеса и частного предпринимательства, по использованию передового опыта зарубежных стран в развитии их деятельности.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning hozirgi kundagi ahamiyati, ular faoliyatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasidan foydalanish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Key words: *small business, entrepreneurship, development, economic efficiency, experience, Economic activity.*

Ключевые слова: *малый бизнес, предпринимательство, развитие, экономическая эффективность, опыт, экономическая деятельность.*

Kalit so‘zlar: *kichik biznes, tadbirkorlik, rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, tajriba, iqtisodiy faoliyat.*

Today, in our country, it is important to develop small businesses and support innovative activities in leading sectors of the real sector of the economy. For this, the effective use of advanced experience of developed countries of the world is of great importance. In many countries, the support and development of small businesses, as well as the coordination of their activities, are the responsibility of

special state bodies with sufficient resource capabilities and management authority. In particular, special government agencies active in this regard include the National Science Foundation in the United States, the National Agency for Small Business Services in the United Kingdom, the German Small and Medium-sized Enterprises Authority, the Japanese Small and Medium-sized Enterprise Agency, the Hungarian National Council for Entrepreneurship Development, the Polish Department of Small and Medium-sized Enterprises, and the Korean Small and Medium-sized Enterprises Administration [1].

In the US economy, great attention was paid to measures aimed at facilitating the commercial use of the results obtained by scientific organizations in order to create conditions for the development of innovation. The Bayh-Dole Act and the Stevenson-Wydler Act, adopted in the US in the 1980s, made a significant contribution to innovative activity. The purpose of both laws is to create broad conditions for the use of the results of scientific research obtained at the expense of public funds in the private sector. At the same time, there are many organizations in the US aimed at facilitating relations between business and scientific research organizations. The US National Science Foundation (NSF) has earned international recognition as a benchmark fund for funding basic science and innovation. This structure has been successfully operating for more than fifty years. The rationale for state support of scientific and innovative activities in the USA can be traced in the example of two programs - the Small Business Innovation Research Program (SBIR) and the Small Business Technology Transfer Program (STTR).

The role of the state in organizing innovation activities in the USA is crucial, innovation activities are supported, managed and coordinated by the state.

1. The American Science Foundation manages and coordinates fundamental research conducted in the country

2. The American Science Council conducts scientific research in the field of industry, organizes and manages scientific and educational processes.

3. NASA conducts agro-cosmic research

4. The National Bureau of Standards organizes and manages standardization of goods and services produced in the USA and imported into the country

5. The Department of Defense organizes and coordinates scientific research in the field of military defense.

6. The National Center for Industrial Organizations conducts scientific research that ensures the integration of industry with other sectors and areas

7. The National Academy of Sciences organizes and coordinates fundamental, scientific and applied research conducted on a national scale

8. The National Academy of Technology organizes, manages and coordinates research on the modernization and technical and technological renewal of America

9. The Association for the Advancement of American Sciences develops and implements measures to develop, improve, and enrich all sciences [2].

One of the important conditions for ensuring the development of innovation is the creation of an appropriate infrastructure, and this problem is also solved by the state. "The integration of science - education - production - capital is very well established. The innovative processes and innovative activities in the "Silicon Valley" technology parks alone are stunning the whole world."

The following 3 stages are envisaged in the development of innovation projects through the “Small Business Innovation Research Program” [3]:

The first stage is considered the initial stage of innovation development and is based on R&D proposals from federal agencies, which provide subsidies and grants of up to $100,000. At this stage, approximate indicators of expected results, ways to achieve them, and economic efficiency are determined. This work will last 6 months and is aimed at the following goals:

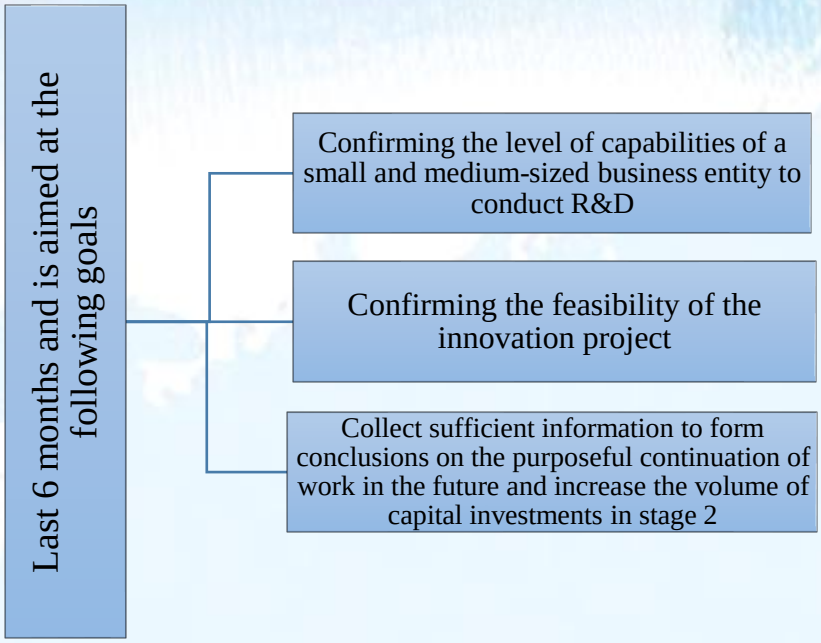

Picture-1. Last 6 months and is aimed at the following goals [4]

In conclusion, in order to ensure the successful innovation activities of small innovative businesses, the US government adopted the Federal Law "On Support for Small Business Innovation Activities" in 1982. Within the framework of this law, a program was developed to finance innovation projects and developments carried out by small innovative businesses from the state budget. In addition, in order to meet the national need for special research and development, as well as to ensure the effective activities of innovative businesses engaged in scientific research and experimental design work (SRI), various scientific and technical programs are implemented in the USA. Among such federal programs is the "Small Business Innovation Research Program" (The Small Business Innovation Research) and the Small Business Technology Transfer Program.

Innovation projects that were launched and successfully completed in the second stage are transferred to further expanded processing. The amount of subsidies and grants allocated at this stage is up to $ 750 thousand, depending on how successfully the project passed stage 1.

The third stage is the period of introducing innovation projects in stage 2 into production, which ends with the commercialization of developments that have passed laboratory tests at this stage.

LIST OF USED LITERATURE

1. К. Маконнелл, С.Брю. “Экономикс”. М:, Дело. 1999, 2008. стр.125-126
2. Й.Шумпетер “Основы предпринимательства”. М: Дело.2012 2-изд.стр.25-26
3. Е.В. Глушенко, Тихонравов Ю.В. Основы предпринимательства. –М.: Алма-Матер, 2008. с. 16,17
4. S.S.G‘ulomov. Tadbirkorlik va kichik biznes. - T.:”O‘qituvchi”. 2002-32-б.
5. X.Abulqosimov. Xususiy kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishining iqtisodiy muammolari. T.: ТДИУ, 1998. – 6-б.
6. Y.Abdullayev, Karimov F. “Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari”.- T.: “Mehnat”. 2000. – 9-b.
7. H.O.Rahmonov. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishini ekonometrik modellashtirish (Buxoro viloyati misolida) iqt.f.d. diss. avtoref. –T.: 2008

QISHLOQ XO‘JALIGI YERLAR HISOBI NATIJALARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIK MASALALARI

Tashbayeva Hulkaroy Xolmurod qizi *– q.x.f.f.d. (PhD),*
“O‘zdaverloyiha” DILI doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqola qishloq xo‘jaligi yerlari, ularning mamlakatimiz iqtisodiyotida tutgan o‘rni, shu bilan bir qatorda qishloq xo‘jaligi yerlari hisobini to‘g‘ri, aniq va doimiy yurutishning iqtisodiyotga ta’siri haqida so‘z yurutilgan.*

Kalit so‘z: *qishloq xo‘jaligi yerlari, iqtisodiy samaradorlik, yer hisobi, oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o‘zgarishi.*

Kirish. Qishloq xo‘jaligining asosiy vazifasi, bu - ishlab chiqarishning barqaror ishlashini ta’minlash va iqtisodiy samaradorligini oshirib borish asosida mamlakat aholisining oziq-ovqatga, sanoatning esa xom - ashyoga bo‘lgan ehtiyojini qondirishdir. Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligida 20 mln gektardan ortiq, shu jumladan 3,2 mln gektar sug‘oriladigan ekin yer maydonlaridan foydalanib, aholining ehtiyoji uchun oziq-ovqat mahsulotlari, iqtisodiyot tarmoqlari uchun zarur xom ashyo yetishtirilmoqda. Sug‘oriladigan maydonlarning unumdorligini oshirish, meliorativ holati va suv ta’minotini yaxshilash maqsadida davlat dasturlari doirasida keng ko‘lamli irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Natijada 2008 - 2017-yillar mobaynida 1,7 mln gektardan ortiq sug‘oriladigan maydonlarning suv ta’minoti hamda 2,5 mln gektar maydonlarning meliorativ holatining yaxshilanishiga erishildi. Biroq, global iqlim o‘zgarishi natijasida so‘nggi yillarda davriy ravishda kuzatilayotgan suv tanqisligi va ichki irrigatsiya tarmoqlarining asosiy qismi yaroqsiz holatga

kelganligi sug‘oriladigan ekin yerlarining meliorativ holati yomonlashishiga va yillar davomida foydalanishdan chiqib ketishiga olib kelgan.

Respublikada yillar davomida irrigatsiya va melioratsiya holati yomonlashuvi natijasida foydalanishdan chiqib ketgan yerlarni bosqichma-bosqich qayta foydalanishga kiritish, yer osti suv zaxiralaridan samarali foydalanish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish hamda ichki irrigatsiya tarmoqlarini rekonstruksiya qilish orqali suv yo‘qotilishini kamaytirish, shuningdek, bu ishlarda salohiyatli investorlar ishtirokini ta’minlash maqsadida qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi tarmog‘i muhim ahamiyatga ega. Chunki respublikamiz aholisining 48,4 foizi qishloq joylarda istiqomat qiladi va ularning turmush farovonligi mazkur tarmoq rivoji bilan uzviy bogiiqdir. Bundan tashqari mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti tarkibida ham qishloq xo‘jaligi tarmog‘i sezilarli salmoqqa ega. Qishloq xo‘jaligi tarmog‘i mamlakatimiz agrosanoat majmuasining muhim bo‘g‘ini bo‘lib, uning quyidagi ahamiyati mavjud:

Birinchidan, u aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlaydi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashda mazkur tarmoqning o‘rini beqiyosdir, chunki aholi iste’mol qiladigan oziq-ovqat mahsulotlari asosan qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida yetishtiriladi.

Ikkinchidan, qishloq xo‘jaligi yengil va oziq-ovqat sanoati uchun xom ashyoning asosiy qismini yetkazib beradi. Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining rivojlanish darajasi sanoat ushbu sohalarining ishlab chiqarish miqdori va samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchidan, qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishi mamlakat og‘ir sanoatining rivojlanish sur’atiga va darajasiga samarali ta’sir ko'rsatadi.

To‘rtinchidan, qishloq xo‘jaligi tarmog‘i mehnat resurslarini ish bilan ta’minlashda ham katta ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda mamlakatimiz aholisining 50 foizga yaqini qishloq joylarda istiqomat qiladi.

Beshinchidan, qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi roli yana shu bilan aniqlanadiki, u mamlakatning iqtisodiy salohiyatini belgilab beruvchi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarda ham sezilarli salmoqqa ega.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, qishloq xo‘jaligi yerlaridan oqilona va samarali foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Bunda qishloq xo‘jalgi yer maydonlarini hisobini to‘g‘ri yurutish, ularni to‘g‘ri taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi va mamlakat iqtisodiyotgiga sezilarli ta’sir ko ‘rsatadi.

Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida turli xildagi mahsulotlar yetishtiriladi, ishlar hamda xizmatlar bajariladi va ular ehtiyojlami qondirish maqsadida taqsimlanadi. Ushbu taqsimlanishlar yer hisobida yaqqol ko‘rinib turishi, doimiy yangilanib borishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligida yer munosabatlarida tenglik va shaffoflikni ta’minlash, yerga bo‘lgan huquqlarni ishonchli himoya qilish va ularni bozor aktiviga aylantirish tizimi takomillashtirilishi, sohada ishlab chiqarishni bozor munosabatlariga mos rivojlanishiga zamin yaratadi.

Respublikada qishloq xo‘jaligi korxonalari va tashkilotlarining soni fermer xo‘jaliklari bilan birgalikda olganda, 2024-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra 120 942 ta bo‘lib, ularga biriktirib berilgan yerlarning umumiy yer maydoni 26 232,3 ming gektarni, shu jumladan qishloq xo‘jalik yer turlari maydoni 21 206,0 ming gektarni, shundan 3 693,6 ming gektari sug‘oriladigan yerlarni tashkil qiladi.

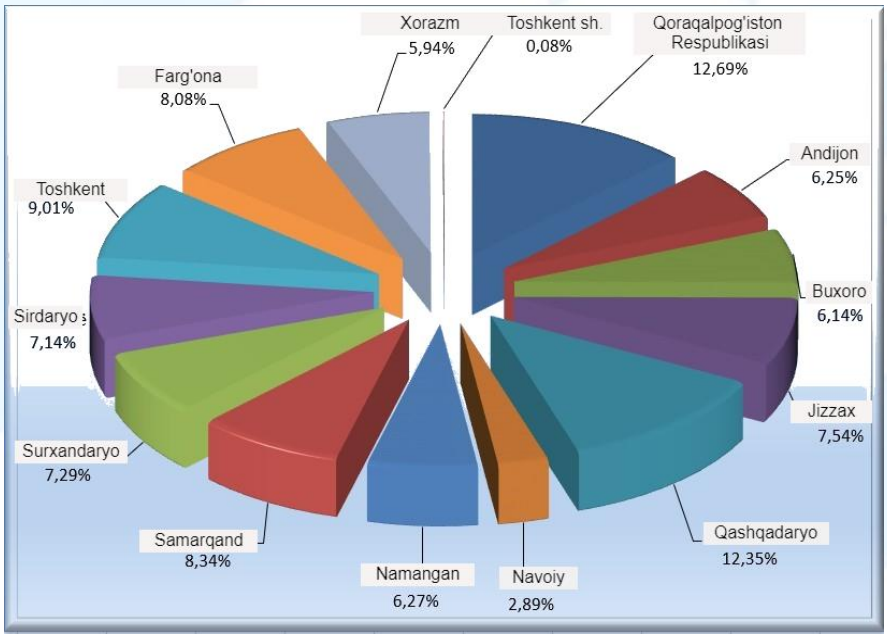

1-rasm. *Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo‘yicha sug‘oriladigan qishloq xo‘jalik yer turlarining taqsimlanishi. (% hisobida)*

Xulosa. O‘zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi tarmog‘i muhim ahamiyatga ega. U aholini oziq-ovqat mahsulotlari, qayta ishlash sanoatini esa xomashyo bilan ta’minlaydi. Kelajakda mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish uchun qishloq xo‘jaligini rivojlantirish obyektiv zaruriyat hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi yerlari asosiy ishlab chiqarish vositasi bo lagnligi sababli va ularning aniq hisobini bilmay turib iqtisodiy samaradorlikka erishib bo‘lmaydi. Bu borada olib borilayotgan islohotlar mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5742-sonli “Qishloq ho‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni, 2019 y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslarining holati to‘g‘risida MILLIY HISOBOT. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Kadast agentligi Davlat kadastrlar palatasi, 2024.

3. Nurmatov N.J., Ro'ziyev O.A., Gulmatov J.Q., Berdiyev S.R. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti - (Q‘quv qoilanma), Toshkent, 2011, 304 bet.

4. Turayev R.A., Tashbayeva H.X. Yer hisobini yuritishning qishloq xo‘jaligida ahamiyati // “O‘zbekiston zamini” ilmiy-amaliy va innovatsion jurnali. Toshkent: -“O’ZDAVYERLOYIHA” DILI, 2020. - № 2. –B. 17-19.

OQOVA SUVLARNI TOZALASH INSHOOTLARIDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH UCHUN CHORA-TADBIRLAR: MINERALOGIK BOYLIKLAR VA ULARNING KELAJAKDAGI ISTIQBOLLARI BILAN BOG'LIQLIGI

Lutfullayeva Nargiza Baxodirovna

(I. Karimov nomidagi TDTU " Ekologiya va atrof muhit muhofazasi" kafedrasi katta o'qituvchisi, nargizabaxodirovna@gamil.com,)

Mo'minova Asliya Rasuljon qizi

(I. Karimov nomidagi TDTU " Hayot faoliyati xavfsizligi " kafedrasi talabasi)

Ibroximova Sevinch Azamjon qizi

(I. Karimov nomidagi TDTU " Hayot faoliyati xavfsizligi " kafedrasi talabasi)

ANNOTATSIYA:" *Oqova suvlarining hayotimizdagi o'rni juda muhim. Ularning quyidagi asosiy ahamiyatlari bor:*

KALIT SO'ZLAR: *filtiratsiya, biologik tozalash, ion almashinuvi, mikroorganizmlar, suvning qayta ishlanishi, sanoat oqova suvlar, resurs, ekologik muhofaza, shaxsiy himoya vositalari, texnik uskunalar, xavfsizlik.*

1. **Sog'liqni saqlash:** Oqova suvlarining to'g'ri boshqarilishi va tozalanishi odamlar va atrof-muhit uchun zarur. Toza oqova suvlarining yo'qolishi ko'plab kasalliklar va infektsiyalarga olib kelishi mumkin.

2. **Atrof-muhitni muhofaza qilish**: Oqova suvlarining to'g'ri ishlov berilishi, suv havzalari va tuproqning ifloslanishini oldini oladi, va bu ekosistema barqarorligini ta'minlaydi.

3. **Qayta foydalanish:** Oqova suvlarni tozalash va qayta ishlash orqali, ulardan irrigatsiya, sanoat va hatto ichimlik suvi sifatida foydalanish mumkin. Bu suv resurslarini tejashga yordam beradi.

4. **Sanoat va iqtisodiy rivojlanish**: Oqova suvlarining to'g'ri boshqarilishi sanoatni rivojlantirish va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Sanoat korxonalari oqova suvlarni to'g'ri ishlov berishni talab qiladi.

5. **Ijtimoiy masalalar:** Oqova suvlarining muammolari ko'pincha ijtimoiy adolatsizliklarga olib keladi. Sifatli oqova suv ta'minoti kam ta'minlangan hududlarda yashovchi aholi uchun muhimdir.

Oqova suvlarni tozalash inshootlari ekologik barqarorlik va sog'liqni saqlash uchun muhim rol o'ynaydi. Biroq, ushbu jarayonlarda xavfsizlik masalalari juda muhimdir. Korxona atrof-muhit va ishlab chiqarish jarayonlarini himoya qilish maqsadida bir qator chora-tadbirlar ko'rilishi zarur.

Oqova suvlarni tozalash jarayonida xavfsizlikni ta'minlash uchun birinchi navbatda, xavfsizlik qoidalari aniq belgilanishi va xodimlarga yetkazilishi lozim. Har bir xodimga tozalash jarayonlaridagi xavf-xatarlar va ularni qanday oldini olish kerakligi to'g'risida o'quv seminarlarini o'tkazish muhimdir. Buning natijasida, xodimlar o'zlarini xavfsiz his qilishadi va oqova suvlarni tozalash inshootlarida xavfsizlikni ta'minlash uchun qanday chora-tadbirlar ko'rilishi kerakligini muhokama qilish zarur hollarda tezkor harakat qilishni o'rganadilar.

Oqova suvlarni tozalash inshootlarida xavfsizlikni ta'minlash uchun qanday chora-tadbirlar ko'rilishi kerakligini muhokama qilish kerak.

Oqova suvlarni tozalash jarayonida kimyoviy moddalar va mikroorganizmlar bilan bog'liq xavflar mavjud. Shu sababli, xodimlar uchun shaxsiy himoya vositalari (SHHV) – masalan, maxsus kiyimlar, qo'lqoplar, niqoblar va ko'zoynaklar taqdim etilishi kerak. Bu himoya vositalari xodimlarni turli xil xavf-xatarlardan himoya qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar va uskunalar, masalan, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, xavfsizlikni oshirishga yordam beradi. Bu tizimlar oqova suvlarning sifatini real vaqt rejimida kuzatish va muammolarni tezda aniqlash imkonini beradi. Texnologik jarayonlar avtomatlashtirilganda inson faktori kamayadi va natijada xavfsizlik darajasi oshadi.

Oqova suvlarni tozalash jarayonida mikroorganizmlar mavjudligi xodimlar va atrof-muhit uchun xavf tug'dirishi mumkin. Shu bois, mikrobiologik xavflarni aniqlash va nazorat qilish uchun muntazam tahlillar o'tkazilishi zarur. Agar muammolar aniqlansa, darhol tegishli chora-tadbirlar ko'rilishi lozim.

Inshootlarda favqulodda vaziyatlar, masalan, kimyoviy avariya yoki texnik nosozliklar ro'y berishi mumkin. Bunday vaziyatlar uchun aniq reja ishlab chiqish va har bir xodimga ushbu rejani o'rgatish muhimdir. Favqulodda vaziyatlar rejasiga tezkor evakuatsiya, zararlangan hududni izolyatsiya qilish va yordam ko'rsatish choralari kiritilishi lozim.

1-rasm. Oqova suvlarni tozalash texnologiyasi.

Oqova suvlarni tozalash inshootlari atrof-muhitga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Buning oldini olish uchun chiqindilarni to'g'ri boshqarish, xavfli moddalarni to'g'ri utilizatsiya qilish va chiqindi suvlarni standartlarga muvofiq tozalash zarur. Bu nafaqat inson salomatligini, balki ekosistemani ham himoya qiladi.

Oqova suvlarni tozalash inshootlarida xavfsizlikni ta'minlash uchun bir qator chora-tadbirlar ko'rilishi zarur. Xodimlarni o'qitish, shaxsiy himoya vositalarini taqdim etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mikrobiologik xavflarni boshqarish, favqulodda vaziyatlarga tayyorlik va atrof-muhitni muhofaza qilish – bularning barchasi xavfsizlikni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat xodimlar, balki atrof-muhit va jamiyat uchun ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. M. N. Musayev “Sanoat chiqindilarini tozalash texnologiyasi asoslari”
2. **U.S. Environmental Protection Agency (EPA)**. "Wastewater Treatment Plant Safety: Guidelines for Best Practices." EPA. https://www.epa.gov
3. **World Health Organization (WHO)**. "Water Quality and Health: Review of the Health Implications of Water Quality." WHO. https://www.who.int
4. **American Water Works Association (AWWA)**. "Water and Wastewater Safety." AWWA. https://www.awwa.org
5. **Occupational Safety and Health Administration (OSHA)**. "Occupational Safety and Health Standards for Wastewater Treatment." OSHA. https://www.osha.gov

6. **National Institute for Occupational Safety and Health (NIOSH)**. "Safety and Health in Wastewater Treatment." NIOSH. https://www.cdc.gov/niosh

7. **Friedman, S. H., & Huber, M. A.** "Safety in Wastewater Treatment Facilities." *Journal of Environmental Engineering*, 2017.

8. **Baker, S. M., & Johnson, K.** "Health and Safety in Wastewater Operations." *Water Environment Federation*, 2018.

9. **Tchobanoglous, G., & Schroeder, E. D.** "Water Quality and Treatment: A Handbook on Drinking Water." McGraw-Hill, 2012.

10. **APHA (American Public Health Association)**. "Standard Methods for the Examination of Water and Wastewater." APHA, 2017.

11. **International Water Association (IWA)**. "Water Safety Plans: Managing Water Quality and Safety in Water Supply Systems." IWA Publishing, 2015.

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ И РОДОВ У ЖЕНЩИН С ПЕРЕНОШЕННОЙ БЕРЕМЕННОСТЬЮ, ПРОЖИВАЮЩИХ В АНДИЖАНСКОМ РЕГИОНЕ.

Икрамова Шохсанам Сарварбек кизи

Андижанский государственный медицинский институт, кафедра акушерство и гинекология 3-курс

***Аннотация**: В тезисы рассматриваются особенности течения беременности и родов у женщин с переношенной беременностью, проживающих в Андижанском регионе. Проведён анализ клинических данных, выявлены факторы риска, осложнения и перинатальные исходы. Установлено, что переношенная беременность в данном регионе сопровождается повышенной частотой аномалий родовой деятельности, гипоксии плода и необходимости оперативного родоразрешения. Результаты исследования подчеркивают важность своевременной диагностики и комплексного ведения таких беременностей для снижения материнской и перинатальной заболеваемости.*

***Ключевые слова**: переношенная беременность, роды, Андижанский регион, осложнения, перинатальные исходы.*

Переношенная беременность представляет собой значительную проблему в современном акушерстве, особенно в Андижанском регионе. Это состояние характеризуется продолжительностью беременности более 42 недель и связано с повышенным риском для матери и плода. В данном тексте рассмотрены особенности течения переношенной беременности и родов у женщин, проживающих в Андижанском регионе, включая причины,

клинические проявления, диагностику, тактику ведения и возможные осложнения.

Причины переношенной беременности

Этиология переношенной беременности многофакторна и включает как материнские, так и плодовые причины. Среди основных факторов риска выделяют:

Нарушения менструального цикла: нерегулярные менструации, позднее менархе, альгодисменорея.

Эндокринные заболевания: сахарный диабет, патологии щитовидной железы, ожирение.

Воспалительные заболевания половых органов: аднексит, эндометрит, цервицит.

Психоэмоциональные факторы: стрессы, психические травмы.

Низкая физическая активность: длительный постельный режим.

Аномалии развития плода: пороки развития центральной нервной системы, синдром Дауна.

В Андижанском регионе, по данным исследований, переношенная беременность составляет около 2% от общего числа родов и в 2,3 раза чаще встречается у первородящих женщин. Основными факторами риска у первородящих являются возраст старше 25 лет, заболевания мочевыделительной системы (23,8%), ожирение (27,3%) и беременность вне брака (24,1%). У повторнородящих риск повышается при возрасте старше 31 года, наличии заболеваний сердечно-сосудистой системы (36,1%), мочевыделительной (22,5%) и пищеварительной систем (23,3%), а также при ожирении (29,3%) и репродуктивных потерях в анамнезе.

Клинические проявления переношенной беременности

Клинические признаки переношенной беременности включают:

Снижение массы тела беременной: потеря более 1 кг, связанная с уменьшением объема околоплодных вод.

Уменьшение окружности живота: на 5–10 см после 290 дней гестации.

Повышенная плотность матки: вследствие сокращения объема околоплодных вод.

Незрелость шейки матки: отсутствие подготовки к родам.

Выделение молока из молочных желез: вместо молозива.

При влагалищном исследовании отмечается повышенная плотность костей черепа плода, сужение швов и родничков. Аускультация выявляет приглушенные сердечные тоны плода с нерегулярным ритмом, что указывает на гипоксию.

Диагностика переношенной беременности

Диагностика основывается на комплексном подходе:

Уточнение срока беременности: с использованием данных о дате последней менструации, овуляции, первом шевелении плода и результатах ультразвукового исследования в первом триместре.

Ультразвуковое исследование (УЗИ): определение объема околоплодных вод, состояния плаценты и фетометрических показателей плода.

Допплерография: оценка маточно-плацентарного и фетоплацентарного кровотока для выявления признаков старения плаценты и гипоксии плода.

Кардиотокография (КТГ): мониторинг сердечной деятельности плода для выявления признаков дистресса.

Амниоскопия: оценка характера околоплодных вод через цервикальный канал; наличие мекония свидетельствует о гипоксии плода.

Тактика ведения родов при переношенной беременности

Ведение переношенной беременности требует индивидуального подхода с учетом состояния матери и плода: Госпитализация: рекомендуется на сроке 41 недели для проведения комплексного обследования и определения тактики родоразрешения. Подготовка шейки матки: при ее незрелости применяют местное введение препаратов эстриола (эстрогена местного действия) для размягчения и созревания шейки матки. Стимуляция родовой деятельности: при готовности шейки матки проводят амниотомию и назначают окситоцин для индукции родов. Оперативное родоразрешение: при наличии показаний, таких как острая гипоксия плода, слабость родовой деятельности, клинически узкий таз или рубец на матке, выполняют кесарево сечение.

Осложнения переношенной беременности и их профилактика

Переношенная беременность сопряжена с рядом осложнений:

Для матери: затяжные роды, дискоординация родовой деятельности, повреждения мягких тканей родовых путей, послеродовые инфекции и кровотечения, повышение риска разрывов матки, тромбообразование. Для плода: гипоксия, задержка внутриутробного роста, родовые травмы, асфиксия, пневмония, увеличение вероятности мертворождаемости.

Для профилактики осложнений важно проводить регулярные осмотры, использовать методы ранней диагностики, мониторить состояние плода, а также своевременно проводить необходимые вмешательства (например, стимуляцию родов или кесарево сечение). В Андижанском регионе это особенно актуально из-за высокой частоты осложнений при переношенной беременности.

Заключение

Переношенная беременность требует внимательного и своевременного подхода к ведению, чтобы минимизировать риски для матери и плода. Комплексная диагностика, контроль за состоянием беременной женщины и плода, а также адекватная тактика ведения родов могут существенно снизить частоту осложнений. Региональные особенности, такие как состояние здоровья женщин в Андижанском регионе, требуют дополнительных усилий для улучшения перинатальных исходов.

Список использованных источников:

1. Хамидов, У.Ш. (2020). Переношенная беременность и ее осложнения: современный взгляд на проблему. Ташкент: Издательство "Медицинская литература".

2. Петрова, И.Н. (2019). Акушерство и гинекология: руководство для врачей. Москва: Медицина.

3. Исаева, М.В. (2021). Диагностика и тактика ведения переношенной беременности. Вестник акушерства и гинекологии, 4(2), 45-50.

4. Агабеков, С.К. (2018). Современные подходы к ведению родов при переношенной беременности. Акушерство и перинатология, 32(6), 121-128.

5. Кабулова, М. (2022). Эпидемиология переношенной беременности в Центральной Азии: данные наблюдений. Журнал акушерства и гинекологии Центральной Азии, 12(3), 85-92.

6. Лазарева, В.И. (2019). Факторы риска при переношенной беременности: клинические и морфологические аспекты. Акушерство и репродукция, 15(1), 10-14.

7. Шарафутдинова, Г.Г. (2020). Методы диагностики и лечения переношенной беременности: российский и зарубежный опыт. Российский журнал акушерства и гинекологии, 19(4), 54-60.

THE ROLE OF BRAVERY AS A CENTRAL THEME IN LONDON'S NARRATIVES

Rajabov Jamshid Rustam o'g'li

2nd-cycle master's student at Samarkand State Institute of Foreign Languages.

Annotation: *Jack London's literary works frequently explore the theme of bravery, particularly in the context of survival, natural struggles, and societal expectations. This paper analyzes how bravery manifests in his narratives, examining its role in character development, plot progression, and thematic depth. Through literature analysis and thematic exploration, the study reveals how London portrays bravery as both an innate human trait and a learned survival mechanism.*

Keywords: *Jack London, bravery, survival, literature analysis, naturalism, adventure fiction, character development.*

Jack London, a prominent American writer of the late 19th and early 20th centuries, is best known for his adventure fiction, which often highlights themes of survival, resilience, and bravery. His narratives are deeply influenced by naturalist philosophy, depicting individuals struggling against overwhelming natural forces. Bravery, in particular, plays a crucial role in his stories, not merely as a physical trait but also as a psychological and moral necessity. This paper explores how bravery functions as a central theme in London's literature, shaping characters' decisions and influencing their ultimate fates.

Jack London’s works are deeply rooted in themes of survival, struggle, and human endurance, with bravery emerging as a defining characteristic of his protagonists. His narratives frequently depict characters—both human and animal—who must face the challenges of nature, society, and personal transformation. Through these challenges, London portrays bravery not only as

physical courage but also as mental and emotional resilience. His stories explore how bravery is essential for survival, how it is tested against the power of nature, and how it manifests in the fight for justice.

Bravery as a Survival Instinct

One of the most fundamental ways London portrays bravery is as an instinctual force necessary for survival. His adventure novels, particularly The Call of the Wild and White Fang, illustrate how creatures, both human and animal, must adapt and exhibit courage to endure the hardships of their environments.

Bravery in "The Call of the Wild"

In The Call of the Wild, London explores the transformation of Buck, a domesticated St. Bernard-Scotch Collie mix, into a wild and fearless leader. Buck's journey is one of survival and self-discovery, requiring immense courage at every step:

- Facing Brutality: When Buck is stolen from his comfortable home and sold into the harsh world of sled dogs in the Yukon, he must quickly learn the law of club and fang—an unforgiving reality where only the strongest and bravest survive.

- Adapting to the Wild: Buck’s bravery is evident as he learns to fight for dominance among the other dogs, refusing to be broken by the harsh conditions and cruelty of both nature and humans.

- Overcoming Fear: One of Buck’s greatest acts of bravery is his final transformation into a wild creature, fully embracing his instincts and answering the call of nature.

Through Buck, London shows that bravery is not simply about facing physical dangers but also about the courage to embrace change, adapt to challenges, and ultimately follow one’s true nature.

Bravery in "White Fang"

Conversely, White Fang presents a reverse journey, where the titular character, a wolf-dog hybrid, moves from the savage wilderness into domesticated life. However, bravery remains a crucial theme:

- Enduring Hardships: White Fang is subjected to cruelty and harsh conditions, particularly under the ownership of Beauty Smith, a brutal dog-fighter.

- Trusting Again: Unlike Buck, who moves from domestication to the wild, White Fang must exhibit courage to trust humans again after experiencing brutality. His transition from a wild and fearful animal to a loyal companion showcases emotional bravery, proving that courage is not only about physical endurance but also about overcoming trauma.

Bravery Against Nature's Challenges

One of London's most well-known motifs is the conflict between man and nature. His characters often find themselves in life-or-death situations, where bravery becomes a key factor in their survival.

Bravery vs. Recklessness in "To Build a Fire"

London's short story To Build a Fire presents a contrast between wisdom and bravery, demonstrating that courage alone is not always enough:

- Man vs. Nature: The unnamed protagonist sets out into the Yukon wilderness, facing extreme cold. Though he is physically strong and determined, he underestimates nature's power.

- False Bravery: While the man shows a form of courage by venturing out alone, his lack of preparation and overconfidence ultimately lead to his downfall. London suggests that true bravery must be accompanied by knowledge and respect for nature.

- The Dog's Instincts: Interestingly, London contrasts human arrogance with animal instinct—the protagonist's dog, which senses the danger, survives because it does not challenge nature unnecessarily.

This story serves as a cautionary tale, illustrating that courage without wisdom can lead to destruction.

Resilience in "Love of Life"

In Love of Life, another survival-based short story, London portrays a man struggling against starvation and exhaustion after being abandoned in the wilderness. Unlike the protagonist in To Build a Fire, this man exhibits a more practical form of bravery:

- Endurance: He refuses to give in to despair, continuing to push forward despite his weakening body.

- Resourcefulness: Unlike the doomed traveler in To Build a Fire, this protagonist learns from his surroundings, finding food and shelter where possible.

- Triumph Over Adversity: Through sheer determination, he survives, proving that true bravery lies in persistence and the refusal to surrender.

These stories highlight that bravery is not about reckless action but about resilience in the face of overwhelming odds.

Conclusion

Bravery in Jack London's narratives is a central and multifaceted theme. Whether in the form of physical survival, mental endurance, or ideological resistance, his characters embody different aspects of courage:

Survival Bravery: Buck and White Fang showcase how adaptation and resilience are key to overcoming life's harsh realities.

Bravery Against Nature: Stories like To Build a Fire and Love of Life highlight the struggle between human perseverance and the formidable forces of the natural world.

Bravery in Social and Political Struggles: In The Iron Heel and Martin Eden, courage is depicted as standing up for justice, fighting oppression, or pursuing personal growth despite societal challenges.

London's exploration of bravery goes beyond simple heroics—his characters must confront fear, hardship, and the unknown, ultimately proving that courage is not just about facing external threats but also about enduring, learning,

and evolving. Through his vivid storytelling, he leaves readers with a profound understanding of what it means to be truly brave.

References.

1. Anikin G.V. Istoriya angliskoy literature. – Moskva.: Nauka, 1975. – 56 p
2. Jek London. Kish haqida qissa. – Toshkent.: Yosh Gvardiya, 1979. – 14 b
3. Geismar, William. Articles. – London.: Lighthouse, 1986 y. – 89 p
4. Jek London. Martin Eden. London.: – Project – Gutenberg book, 2010. – 15 p
5. Jek London. Martin Iden. – Toshkent.: – G'afur G'ulom, 1986 – 31 b
6. Po'latov. Yu. Badiiy asarda nomlar tarjimasi. – T.: Fan, 1967. – 28 b
7. Stone, Ingmar. A sailor in a raw. – Bern.: Wirschaft, 1988. – 14 p

QASHQADARYO VILOYATIDA BALIQCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY GEOGRAFIK JIHATLARI

Nurmatov N.E.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida baliqchilikni rivojlantirishning iqtisodiy-geografik jihatlari tahlil qilingan. Viloyatning tabiiy-geografik sharoiti, suv resurslari va iqlim xususiyatlari baliqchilikni rivojlantirish imkoniyatlariga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, baliqchilik xo'jaliklarining hududiy joylashuvi, ishlab chiqarish hajmi va sohadagi iqtisodiy samaradorlik masalalariga e'tibor qaratilgan. Maqolada baliqchilikni rivojlantirishdagi muammolar, ekologik omillar va sohaga oid investitsion imkoniyatlar tahlil qilinib, istiqboldagi yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar*: Qashqadaryo viloyati, baliqchilik, suv resurslari, iqtisodiy geografiya, ekologik omillar, investitsiya.*

ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF FISHERIES IN THE KASHKADARYA REGION

Nurmatov N.E.

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. *This article analyzes the economic and geographical aspects of the development of fisheries in the Kashkadarya region. The impact of the natural and geographical conditions, water resources and climatic features of the*

region on the development of fisheries is studied. Attention is also paid to the territorial location of fisheries, production volumes and economic efficiency in the industry. The article analyzes the problems of fisheries development, environmental factors and investment opportunities in the industry, and gives recommendations on future directions.

Keywords: *Kashkadarya region, fisheries, water resources, economic geography, environmental factors, investment.*

Jahon baliqchilik va akvakulturaning holati (SOFIA) hisobotining 2024 yilgi nashrida ta'kidlanishicha, 2022 yilda dunyoda 223,2 million tonna baliqchilik va akvakultura mahsulotlari ishlab chiqarilgan, bu 2020 yilga nisbatan 4,4 foizga oshgan. Bu hajmga 185,4 million tonna suv hayvonlari va 37,8 million tonna suv o'tlari kiradi. 2022-yilda akvakultura birinchi marta suv hayvonlari ishlab chiqarish bo‘yicha dunyodagi yetakchi sanoat baliqchilik o‘rnini egalladi. Sektorda misli ko'rilmagan 130,9 million tonna mahsulot ishlab chiqarilgan bo'lib, shundan 94,4 million tonnasi suv hayvonlari bo'lib, dunyodagi umumiy suv hayvonlari ishlab chiqarishining 51 foizini tashkil qiladi.

O‘zbekiston agrar sohasini barqaror tizimli rivojlanishiga erishilishi uchun uning barcha tarmoqlarida izchil islohotlar olib borilishi lozim va olib borilmoqda. Ana shunday serhosil sohalardan biri – bu baliqchilikdir. Baliq – inson uchun muhim ozuqa hisoblanadi. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturini bajarilishida 2021-yil 20-martgacha “Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash maqsadida go‘sht, sut, tuxum va baliq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish” tadbiri rejalashtirilgan. 2020-yil 14-apreldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan “Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini yanada rivojlantirish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish” bo‘yicha o‘tkazilgan

videoselektor yig‘ilishida respublikamizda intensiv usulda baliq yetishtirishni rivojlantirish holati past darajadaligi, baliq ishlab chiqarish hajmini 350 ming tonnaga yetkazish bo‘yicha keng ko‘llamli chora-tadbirlar amalga oshirish borasida ko‘rsatmalar berildi.

O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha 2010–2024-yillar davomida yetishtirilgan baliq hajmini viloyatlar kesimida tahlil qilinganda, Xorazm, Toshkent va Andijon viloyatlari baliqchilikning eng rivojlangan hududlari sifatida ajralib turib, 2024-yilda mos ravishda 32 969 tonna, 19 141 tonna va 21 730 tonna baliq ishlab chiqarilgan (1-+jadval) bo‘lib, ushbu uchta viloyat umumiy ishlab chiqarishning ***38.5 foizini*** tashkil etgan va ayniqsa, Xorazm viloyati yetakchi o‘rinda bo‘lib, mamlakatda ishlab chiqarilgan baliqning ***17.2 foizi*** aynan ushbu hudud hissasiga to‘g‘ri kelgan, shuningdek, Toshkent viloyati ***10.0 foiz*** va Andijon ***11.3 foiz*** ulush bilan yuqori natijalarni qayd etgan, bu esa ushbu viloyatlarda baliqchilik sanoat asosida rivojlanganini ko‘rsatadi.

O‘rta darajadagi ishlab chiqaruvchilar qatoriga kiruvchi Samarqand (19 876 tonna, ***10.4%***), Namangan (17 212 tonna, ***9.0%***), Jizzax (16 271 tonna, ***8.5%***), Sirdaryo (10 551 tonna, ***5.5%***), Qoraqalpog‘iston Respublikasi (12 689 tonna, ***6.6%***) va Farg‘ona (14 073 tonna, ***7.3%***) viloyatlari baliqchilikni sezilarli darajada rivojlantirgan bo‘lib, ushbu hududlarda ishlab chiqarish hajmi 10 000–20 000 tonna oralig‘ida bo‘lib, ularning respublikadagi umumiy ulushi ***47.3 foizni*** tashkil etgan, bu esa baliq yetishtirish hajmining muayyan hududlar bilan cheklanib qolmay, o‘rta darajadagi viloyatlarda ham sezilarli rivojlanayotganidan dalolat beradi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy hududlari kesimida yetishtirilgan baliqlar to‘g‘risida ma’lumot (2010-2024-yillar, tonna)

	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024

O‘zbekiston Respublikasi	**8784**	**59852**	**144103**	**171933**	**185274**	**195883**	**191400**
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	584	3410	14442	12637	11386	12147	12 689
Andijon	498	2535	17415	20178	21555	21150	21 730
Buxoro	433	1951	7082	10877	10043	5950	6 166
Jizzax	577	10850	13118	13687	15028	15853	16 271
Qashqadaryo	435	3151	5442	5323	5453	5001	4 357
Navoiy	1093	5610	12458	12769	14077	14557	9 283
Namangan	400	2733	8740	11997	14588	15565	17 212
Samarqand	81	1839	12725	19535	17262	18509	19 876
Surxondaryo	194	1911	4497	5477	6560	6807	7 082
Sirdaryo	25	1822	5551	6435	7214	9960	10 551
Toshkent	1425	11557	9727	13239	19289	24829	19 141
Farg‘ona	485	4025	11152	12156	12495	13533	14 073
Xorazm	2554	8457	21754	27623	30324	32022	32 969

Jadval O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Yetishtirish hajmi nisbatan past bo‘lgan hududlar qatoriga Navoiy (9 283 tonna, ***4.8%***), Surxondaryo (7 082 tonna, ***3.7%***), Buxoro (6 166 tonna, ***3.2%***) va Qashqadaryo (4 357 tonna, ***2.3%***) viloyatlari kirib, ularning umumiy ulushi ***16.5 foizni*** tashkil etgan bo‘lib, ayniqsa, Qashqadaryo viloyatining baliqchilikda eng past natijalardan birini qayd etgani e’tiborga molik bo‘lib, bu viloyatda 2010-yilda

atigi 435 tonna baliq yetishtirilgan bo‘lsa, 2015-yilda bu ko‘rsatkich 3 151 tonnaga yetgan, 2020-yilda esa eng yuqori natija – 5 442 tonna baliq ishlab chiqarilgan, biroq 2024-yilga kelib bu hajm 4 357 tonnagacha qisqargan bo‘lib, viloyatda baliqchilikning sust rivojlanishiga sabab bo‘luvchi omillar mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Qashqadaryo viloyati baliqchilik sohasida boshqa hududlarga nisbatan ancha past natijalarga ega bo‘lishining asosiy sabablaridan biri sifatida suv resurslarining yetarli emasligi, tabiiy-geografik sharoitlarning mos kelmasligi hamda baliqchilik xo‘jaliklari infratuzilmasining rivojlanmaganligi kabi omillar tilga olinishi mumkin bo‘lib, viloyatda mavjud daryo va suv havzalarining cheklanganligi, shuningdek, baliq yetishtirish texnologiyalarining to‘liq joriy qilinmaganligi ushbu natijalarga olib kelgan, shu bois, kelgusida Qashqadaryo viloyatida baliqchilikni rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, davlat tomonidan subsidiya va investitsiya dasturlarini kengaytirish, mahalliy tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash va intensiv baliqchilik klasterlarini shakllantirish orqali viloyatning ushbu sohadagi ulushini oshirish hamda iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo‘shish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Qashqadaryo viloyati baliqchilik sohasida sezilarli o‘sishga erisholmagan hududlar qatorida bo‘lib, bu jarayonning asosiy sabablaridan biri sifatida suv resurslarining yetarli emasligi, baliqchilik infratuzilmasining sust rivojlanishi, tabiiy-geografik omillar va iqtisodiy sharoitlar tilga olinishi mumkin bo‘lib, viloyatda mavjud daryo va suv havzalarining baliqchilikni rivojlantirish uchun yetarli imkoniyatga ega bo‘lmaganligi, shuningdek, baliq yetishtirish texnologiyalarining boshqa hududlardagi kabi keng joriy etilmaganligi ushbu sohada past natijalar kuzatilishiga olib kelgan va shuningdek, viloyatda baliqchilik bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlar va fermer xo‘jaliklari uchun qo‘shimcha rag‘batlantirish mexanizmlarining yetarli emasligi ham muhim omillardan biri sifatida qaralishi lozim.

Shu bois, Qashqadaryo viloyatida baliqchilikni rivojlantirish uchun suv resurslaridan samarali foydalanish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, davlat tomonidan subsidiya va investitsiya dasturlarini kengaytirish hamda mahalliy tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash kabi kompleks choralar ko‘rilishi lozim bo‘lib, ayniqsa, viloyatning iqlim sharoitini inobatga olgan holda baliq yetishtirishning innovatsion usullarini joriy etish va intensiv baliqchilik klasterlarini shakllantirish orqali Qashqadaryoning respublika bo‘yicha baliqchilikdagi ulushini oshirish hamda iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Qashqadaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmi 2010-yildan 2024-yilgacha bo‘lgan davrda sezilarli o‘zgarishlarga uchrab, dastlabki yillarda nisbatan past bo‘lgan ko‘rsatkichlar keyinchalik jadal o‘sish va so‘nggi yillarda biroz pasayish tendensiyasini namoyon qilgan. Xususan, 2010-yilda viloyatda atigi 435 tonna baliq yetishtirilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2015-yilda qariyb to‘rt baravarga oshib, 1 949 tonnaga yetgan, 2020-yilga kelib esa 5 425,2 tonnaga ko‘tarilib (2-jadval), 2010-yilga nisbatan 12,5 baravar yoki 1 147% o‘sishni qayd etgan. Keyingi yillarda nisbiy pasayish kuzatilib, 2021-yilda 5 309,8 tonna, 2022-yilda 5 446,3 tonna bo‘lgan bo‘lsa-da, 2023-yilda ushbu hajm 4 997,9 tonnaga, 2024-yilda esa 4 320,8 tonnaga tushib ketgan bo‘lib, eng yuqori natija qayd etilgan 2020-yil bilan solishtirilganda 2024-yilga kelib ishlab chiqarish hajmi 20,3% ga qisqargan, ammo 2010-yilga nisbatan hali ham 9,9 baravar yoki 893% o‘sish saqlanib qolgan. So‘nggi yillardagi pasayish baliqchilik tarmog‘ida ayrim muammolar, jumladan, tabiiy suv resurslarining kamayishi, iqtisodiy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va bozor talablarining o‘zgarishi bilan bog‘liq.

2-jadval

Qasqadaryo viloyati ma’muriy hududlar kesimida yetishtirilgan baliqlar to‘g‘risida ma’lumot (2010-2024-yillar, tonna)

	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Qashqadaryo viloyati	435	1949	5425,2	5309,8	5446,3	4997,9	4320,8
G‘uzor	-	50,0	119,9	157,5	131,2	105,8	135,8
Dehqonobod	-	107,0	-	-	20,0	20,0	20,0
Qamashi	-	57,0	110,0	117,7	125,2	42,7	41,8
Qarshi	376,0	996,0	557,7	254,6	253,8	255,6	149,4
Koson	-	9,0	68,0	62,0	138,6	174,8	220,1
Kitob	-	72,0	148,9	171,8	236,6	308,0	324,1
Mirishkor	2,0	49,0	566,4	1 141,2	915,3	964,4	1 199,5
Muborak	2,0	14,0	73,0	76,5	79,1	83,0	88,0
Nishon	51,0	194,0	2 071,1	2 028,6	1 841,7	1 169,8	693,9
Kasbi	-	39,0	145,0	130,2	17,3	33,0	48,0
Ko‘kdala	-	-	-	-	-	0,0	-
Chiroqchi	-	82,0	517,0	584,9	309,0	377,8	332,8
Shahrisabz	4,0	187,0	502,0	222,8	291,0	317,5	412,1
Yakkabog‘	-	93,0	546,2	362,0	1 087,5	1 145,5	655,3

Jadval Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Qashqadaryo viloyatida 2010–2024-yillar davomida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi ma’muriy hududlar kesimida turlicha kechgan bo‘lib, umumiy ishlab chiqarishga qo‘shgan hissasi bo‘yicha tumanlarni uch guruhga ajratish mumkin. Ushbu guruhlanish orqali viloyatning baliqchilik tarmog‘idagi yetakchi hududlarini, o‘rtacha ishlab chiqarish hajmiga ega bo‘lgan

tumanlarni hamda sust rivojlangan hududlarni tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Bunda yetakchi tumanlar viloyat umumiy baliq yetishtirish hajmining 20–30% ni tashkil etgan bo‘lsa, o‘rtacha guruhdagi hududlarning ulushi 5–15% atrofida bo‘lib, past ko‘rsatkichli tumanlarning hissasi esa 1–3% doirasida qolgan.

Birinchi guruhga kiruvchi eng yuqori baliq yetishtiruvchi hududlar, ya’ni Nishon, Mirishkor va Yakkabog‘ tumanlari viloyat baliqchilik tarmog‘ining asosiy drayverlari hisoblanib, ularning jami ishlab chiqarish hajmidagi ulushi eng katta. Masalan, Nishon tumani 2020-yilda 2 071,1 tonna baliq yetishtirib, viloyat umumiy hajmining 38% ini tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 693,9 tonnaga tushib, 16% atrofida shakllangan. Mirishkor tumani esa 2024-yilda 1 199,5 tonna baliq ishlab chiqarib, viloyat umumiy baliqchilik hajmining 28% ga yaqinini ta’minlagan. Yakkabog‘ tumani 2022-yilda 1 087,5 tonna baliq yetishtirgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2024-yilda 655,3 tonnaga qisqarib, viloyat umumiy hajmining qariyb 15% ini tashkil etgan. Ushbu tumanlarning ulushi katta bo‘lishiga ularning tabiiy-geografik sharoiti, suv resurslari va baliqchilikni rivojlantirish bo‘yicha infratuzilmaning mavjudligi asosiy sabab sifatida ko‘rsatish mumkin.

Ikkinchi guruhga kiruvchi o‘rta baliq yetishtirish hajmiga ega hududlar, jumladan, Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi va Koson tumanlari ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha viloyatdagi muhim hududlar hisoblanadi. Masalan, Shahrisabz tumani 2024-yilda 412,1 tonna baliq ishlab chiqarib, viloyat umumiy baliqchilik hajmining 9,5% ini tashkil qilgan bo‘lsa, Kitob tumani 324,1 tonna bilan 7,5% ulushga ega bo‘lgan. Chiroqchi tumanining ulushi 332,8 tonna bilan taxminan 7,7% ni tashkil etgan bo‘lsa, Koson tumani esa 220,1 tonna baliq ishlab chiqarib, viloyat umumiy baliqchilik hajmining qariyb 5% ini ta’minlagan. Ushbu hududlarning o‘rta darajadagi ishlab chiqarish hajmiga ega bo‘lishiga ularning tabiiy suv manbalaridan cheklangan foydalanishi, iqtisodiy infratuzilmaning rivojlanish darajasi va baliqchilikni rivojlantirish uchun qilingan investitsiyalar ta’sir ko‘rsatgan.

Uchinchi guruhga kiruvchi eng past baliq yetishtiruvchi hududlar esa Dehqonobod, Ko‘kdala va Kasbi tumanlari bo‘lib, ularning viloyat baliqchilik tarmog‘iga qo‘shayotgan hissasi minimal darajada qolmoqda. Masalan, Dehqonobod tumani 2024-yilda atigi 20,0 tonna baliq yetishtirib, viloyat umumiy baliqchilik hajmining 0,5% ini tashkil qilgan. Ko‘kdala tumani esa 2023–2024-yillarda baliqchilik bilan umuman shug‘ullanmagan, ya’ni ishlab chiqarish hajmi 0% ni tashkil etgan. Kasbi tumani esa 2024-yilda 48,0 tonna baliq yetishtirib, viloyat umumiy baliqchilik hajmining 1,1% ini tashkil qilgan. Ushbu hududlarda baliqchilikning sust rivojlanishiga suv resurslarining yetishmovchiligi, infratuzilmaning past darajadaligi hamda baliqchilik xo‘jaliklari uchun yetarlicha iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarining yo‘qligi sabab bo‘lishi mumkin.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatida baliqchilik tarmog‘i hududlar kesimida katta tafovutlarga ega bo‘lib, ishlab chiqarish hajmining yuqori, o‘rta va past darajadagi hududlar mavjud. Viloyatning umumiy baliqchilik hajmiga nisbatan yetakchi tumanlar Nishon, Mirishkor va Yakkabog‘ bo‘lib, ularning ulushi 60% dan ortiqni tashkil etadi. O‘rta ishlab chiqarish hajmiga ega tumanlar, jumladan, Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi va Koson viloyatning 30% atrofida baliq mahsulotlarini yetishtiradi. Eng past natijalarga ega hududlar esa Dehqonobod, Ko‘kdala va Kasbi bo‘lib, ularning umumiy ulushi atigi 2–3% ni tashkil etadi. Kelajakda baliqchilik tarmog‘ini viloyat miqyosida barqaror rivojlantirish uchun suv resurslaridan samarali foydalanish, intensiv baliq yetishtirish texnologiyalarini keng joriy etish va tumanlar bo‘yicha ishlab chiqarish hajmini muvozanatlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatida baliqchilik sohasini rivojlantirish maqsadida, avvalo, mavjud suv resurslaridan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu yo‘nalishda suv havzalarining ifloslanishiga qarshi kurashish, qishloq xo‘jaligi va sanoat chiqindilarining salbiy ta’sirini kamaytirish, monitoring tizimlarini yo‘lga qo‘yish, zamonaviy suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish hamda intensiv baliq yetishtirish

usullarini rivojlantirish orqali yuqori hosildor va ekologik xavfsiz baliqchilik tizimini shakllantirish zarur bo‘lib, shu bilan birga, zamonaviy oziqlantirish texnologiyalarini tadbiq etish, genetika va seleksiya asosida mahalliy iqlim sharoitiga moslashgan, yuqori mahsuldor baliq turlarini yetishtirish, suv havzalari atrofida qayta ishlash zavodlari, saqlash va yetkazib berish infratuzilmasini rivojlantirish orqali ishlab chiqarilgan mahsulot sifatini oshirish va uni ichki hamda tashqi bozorlarga yetkazib berish tizimini takomillashtirish ham dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Shu bilan bir qatorda, baliqchilik sohasiga investitsiyalarni jalb qilish, mahalliy va xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, imtiyozli kredit va subsidiyalar ajratish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish hamda kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash orqali yangi ish o‘rinlarini yaratish, hududiy iqtisodiy faollikni oshirish va aholining daromadlarini ko‘paytirish muhim ahamiyat kasb etib, shuningdek, baliqchilik mahsulotlarini xalqaro bozorlarga eksport qilish uchun sifat va xavfsizlik standartlarini joriy etish, sertifikatlash tizimini yo‘lga qo‘yish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, oliy o‘quv yurtlarida baliqchilik sohasi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash, ilg‘or texnologiyalarni o‘rgatish va amaliyotga tatbiq etish orqali sohaning barqaror rivojlanishini ta’minlash maqsadga muvofiq bo‘lib, bu chora-tadbirlar natijasida Qashqadaryo viloyatida baliqchilik tarmog‘ining raqobatbardoshligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirish imkoniyati yaratiladi.

Qashqadaryo viloyatida baliqchilikning rivojlanishi iqtisodiy-geografik jihatdan hududning tabiiy sharoitlari, suv resurslari, iqlim xususiyatlari hamda transport-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan chambarchas bog‘liq. Viloyatda Qashqadaryo daryosi, sun’iy suv omborlari va buloq suvlari baliq yetishtirish uchun muhim resurs bazasini tashkil etsa, aholining demografik o‘sishi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash zarurati mazkur tarmoqning ahamiyatini yanada oshiradi. Hududning yirik transport yo‘llari kesishmasida joylashgani baliq

mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarga yetkazish imkoniyatlarini kengaytirib, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, baliqchilikning rivojlanishi qishloq joylarida bandlik darajasini oshirish, mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va ekologik barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi. Shu bois, baliqchilik sohasi innovatsion texnologiyalar va klaster tizimi asosida rivojlantirilib, uzoq muddatli strategik rejalashtirish orqali viloyat iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga ko‘mak berishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства. (Проблемы и методы экономико – географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с.

2. Лапкин К.И. Размещение и спезиализация сельсохозяйственного производства по зонам и районам Узбекской ССР. – Т.: Фан, 1988. – 390 с.

3. Носонов А.М. Территориальные системы сельского хозяйства (экономико – географические аспекты исследования). – М.: Янус-к, 2001. – 324 с.

4. Ракитников А.Н. Избранные труды – Под ред. В.Г.Крючкова. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 472 с.

5. Саушкин Ю.Г. Географическое мышление. – Смоленск: Ойкумена, 2011. – 218 с.

6. Солиев А. Иқтисодий география: назария, методика ваамалиёт. – Т: Камалак, 2013. – 184 б.

7. Солиев А. Ўзбекистон географияси (Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси). –Т.: Университет, 2014. – 404 б.

8. Файзуллаев М.А. Жанубий Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги географияси (монография). – Қарши: Университет, 2019. -245 б.

9. Nurmatov Nurbek. Economic and geographical factors of regional organization of agriculture and innovative development // International

multidisciplinary journal for Research & development. - India, eISSN 2394-6334 Volume 10, issue 12 (2023) P.439-442

10. Nurmatov N.E. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan asosiy islohotlarning chorvachilik tarmog'i rivojlanishiga ta'sirining asosiy xususiyatlari // "Экономика и социум" - Россия, № 2(117) 1 (февраль, 2024). С. 510- 517

11. Nurmatov Nurbek Ermat o`g`li. Chorvachilikni rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi tabiiy sharoit va resurs omillarining asosiy xususiyatlari // “O`zbekiston zamini” 2024 yil 4 – son. B. 69-71.

12. Nurmatov N.E. Economic and geographical factors affecting livestock development in ensuring food security // Eurasian Journal of History, Geography and Economics. Belgiya. December 2024. P. 43-46

13. Faizullaev M.A. Main characteristics of the formation of a geographic conveyor in agricultural development // **Web of Scientist: International Scientific Research Journal.** Vol. 4 No. 2 (2023) – p. 89-92. ISNN 2776-0979

14. Faizullaev M.A. The main features of agricultural reforms in the development of the economy of Uzbekistan // «Science and education in Karakalpakstan» Science Magazine, ISSN 2181-9203 №1/1(30) – Nukus, 2023. – P. 119-121.

15. Fayzullayev M.A. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi geografiyasi. Monografiya. T.: Kitob bilim yog‘dusi. 2024. – 258 bet.

16. https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-report-global-fisheries-and-aquaculture-production-reaches-a-new-record-high/ru

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

ПОТРЕБЛЕНИЕ СЕРЫ АРТИШОКОМ КОЛЮЧИМ В РАЗЛИЧНЫХ ПОЧВЕННЫХ УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА.

Мадаминова М.А,
Alfraganus University
m.madaminova@afu.uz

АННОТАЦИЯ: *Потребление серы артишоком колючим в различных почвенных условиях Узбекистана.*

Мадаминова М.А

Результатами проведенных исследований выявлено, что по мере происхождения фаз развития общее использование серы усиливается, достигая максимума в период созревания семян артишока колючего, в фазу цветения количественные показатели поглощения серы растением увеличивается на луговой почве, чем на типичном сероземе; и здесь по мере сужевания соотношение N:S (т.е. от 1:0 до 1: 0,20 -1: 0,25) увеличивается потребление артишоком колючим серы особенно на луговой почве. Большее поглощение серы особенно при

соотношение N:S равном 1:0,25 характерно для растений на луговой почве, чем на типичном сероземе.

Annotation*: Consumption of sulfur by artichoke prickly in various soil conditions of Uzbekistan*

Madaminova M.A

Results of the study revealed that as you progress through the phases of the overall use of sulfur increases, reaching a maximum during the ripening seeds of prickly artichoke, at the flowering stage the quantitative indicators of absorption of sulfur plant growing on meadow soil than on typical sierozems, and here at least narrowing the ration N:S (i.e. 1:0 to 1:0,20 – 1:0,25) increased consumtion

of prickly artichoke sulfur especially in meadow soil. Greator absorption of sulfur especially at a ratio of N:S equal to 1:0.25 is typical for plants on meadow soil than typical sierozems.

Ключевые слова: *физиология,азот, фосфор, калий, сера, белки, нуклиеновые кислоты, аминокислоты, вегетация, соотношение азота к сере (N:S), артишок колючего, типичный серозем, луговая почва.*

Введение Физиологическая роль NPK и серы связана с их участием в синтезе белков,нуклиеновыхкислот, аминокислоти др[1]. Поэтому наличие их в питательной среде является вжным условием активизация обменных процессов, лежащих в основе высокой продуктивности растений. Вместе с тем, незасоленные орошаемые почвы хлопковой зоны ощущают дефицит в сере, главным образом из-за изменения ассортимента и сокращения производства серосодержащих промышленных удобрений. С другой стороны, динамика изменения содержания серы в почве в течение вегетации растений практически остались недостаточно исследованными. Известно что, необходимость серного питания на различных сельскохозяйственных культурах получает широкое применение в мировой науке и практике[2].

Материалы и методы исследования.

Для изучения влияния возрастающих доз серы, т.е.при различном соотношении азота к сере закладывали вегетационные опыты на фоне оптимального внесения фосфора и калия. Опыты Закладывали в 10-ти кратной повторности с использованием типичного серозема и луговой почвы. Содержание серы в растениях определяли по методу Айдиняна Р.Х.[3] . Опыты проводились в сельскохозяйственной опытной станции Ташкентского Государственного аграрного университета. Результаты

исследования. Установлено, что по мере суживания соотношения азота к сере увеличивается содержание серы в тканях растений, особенно при соотношении N:S=1:0,20-1:0,25(или при дозе серы 40-50 кг/га), что более выражено на луговой почве, чем на типичном сероземе.

Результатами исследования установлены, что по мере прохождения фаз развития обшее потребление серы увеличивается, достигая максимума в созревании семян артишока колючего, в фазу цветения количественные показатели поглощения серы растением повышается на луговой почве, чем на типичном сероземе; и здесь по мере суживания соотношение N:S (т.е. от 1:0 до 1:0,20-1:0,25) увеличивается потребление артишока колючего серы особенно на луговой почве. Большее поглощение серы особенно при соотношении N:S равном 1:0,25 характерно для растений на луговой почве, чем на типичном сероземе. В фазу созревания семян поглощение серы артишоком колючим увеличивается почти в 2 раза по отношению к фазе цветения, также выявлено, что большее поглощение серы растением на луговой почве происходит при соотношении N:S=1:0,25, а на типичном сероземе - N:S=1:0.20

Выводы: Таким образом большее потребление серы растениями артишока колючего способствует большему накоплению биомассы подземной части ими и получению экологически чистого сырья.

DUNYO AMALIYOTIDA XUFYONA IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHDA SOLIQ TIZIMIDAN SAMARALI FOYDALANISH (XORIJ TAJRIBA)

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi
Raximjonov Jaxongir Nabievich

Annotatsiya. *Mazkur maqolada respublikamizda so‘ngi yillarda mamlakatda xufiyona iqtisodiyotni ulushini kamaytirishda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish masalalari hamda soliq idoralari tomonidan soliq ma’murchiligi instrumentlaridan foydalanish orqali yashirin iqtisodiyotga yordam beradigan sharoitlarni va huquqbuzarliklarni bartaraf etish, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash sxemalarini o‘z vaqtida oshkor qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish, soliq ma’murchiligining samarasiz usullari bilan bog‘liq xarajatlarni kamaytirish, ayrim funksiyalarni markazlashtirish orqali soliq organlari tuzilmasini yanada optimallashtirish, soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirish maqsadida sohaviy tadqiqotlar o‘tkazish va qonun hujjatlaridagi qaramaqarshiliklarni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *xufiyona iqtisodiyot, moliyaviy, yashirin iqtisodiyot, soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, sxemalar, soliq intizomi, usullar va vositalar, ilg‘or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq stavkasi.*

Kirish. Bugungi kunda ro‘yxatga olinmagan va tartibga solinmagan iqtisodiy faoliyat bilan tavsiflangan norasmiy iqtisodiyot butun dunyo bo‘ylab hukumatlar oldiga katta qiyinchiliklar tug‘dirmoqda, jumladan, daromadlarni yo‘qotish, ijtimoiy himoyani pasaytirish va iqtisodiy o‘sishga to‘sqinlik

qilmoqda. Norasmiy iqtisodiyotning zararli ta’sirini e’tirof etgan holda, soliq organlari uning ulushini kamaytirish bo‘yicha samarali strategiyalarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu maqola norasmiy iqtisodiyotni cheklash va rasmiylashtirishni rag‘batlantirish uchun soliq organlari qo‘llashi mumkin bo‘lgan turli soliq ma’muriyatchiligi vositalarini ko‘rib chiqamiz. Bundan tashqari, soliq ma’muriyati vositalarini o‘rganishdan oldin norasmiy iqtisodiyotning xilma-xil bo‘lganligini uchun soliq organlari turli norasmiy sektorlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda nozik yondashuvni qo‘llashlari kerak.

So'nggi yigirma yil ichida jahon soliq amaliyotida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi: soliq tizimi endi nafaqat byudjetga daromad keltiruvchi vosita, balki milliy iqtisodiyotda yashirin iqtisodiyotni minimallashtirish va oldini olishning muhim vositasi sifatida ham ko'rilmoqda. Bu boradagi asosiy soliq vositalari soliq to‘lovchilar faoliyatini rag‘batlantirish, soliq yukini va soliq stavkalarini optimallashtirish, davlat va soliq to‘lovchi manfaatlariga mos keladigan soliq imtiyozlarini taqdim etishdan iborat. Shuningdek, mazkur chora-tadbirlar samaradorligini oshirish, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash imkoniyatlarini kamaytirish ham mazkur jarayonning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilandi.

Xufyona iqtisodiyotni qisqartirish, uning oldini olish jarayonlarini baholashda dunyo mamlakatlarida ko‘plab usullardan foydalaniladi. Ushbu modellarning aksariyatida modelning soliq tizimiga bag‘ishlangan qismi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jahon amaliyotida bunday modellar sirasiga va Birlashgan millatlar tashkiloti taraqqiyot Dasturi (BMTTD) doirasida ko‘proq tavsiya etiladigan usullarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. To‘g‘ridan-to‘g‘ri usullar - sifatli ma’lumotlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘plash so‘rovlar o‘tkazish orqali.

2. Bilvosita usullar - bilvosita, lekin bir-biriga bog‘liq bo‘lgan turli ko‘rsatkichlarni yanada oqilona baholash. Turli manbalardan olingan ma’lumotlar bir-biri bilan taqqoslanadi va balans usulini tashkil qiladi.

3. Modellashtirish usullari - bog‘liq va mustaqil o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi munosabatni tavsiflovchi, maxsus formulalar va hisob-kitoblar yordamida muammoni o‘rganishning yanada murakkab usuli MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes) orqali.

Albatta bu usullar barchasi murakkab deb hisoblab bo‘lmaydi, ammo, jahon amaliyotida ulardan samarali foydalanilib kelinmoqda.

Dunyo amaliyotida xufyona iqtisodiyotning ko‘lamini baholashning bilvosita makrometodlar orasida eng ko‘p aniqlanadigan pul usullari, global ko‘rsatkichlar usullari, shuningdek, balans yondashuvining turli xil modifikatsiyalari va divergensiya usuli qatorida statistik-ekonometrik usullar (modellar)dan ham keng qo‘llanilib kelinadi. Keyingi yillarda dunyo mamlakatlarida boshqa omillar singari soliq tizimi orqali xufyona iqtisodiyotning ko‘lamini baholash va uning hajmini qisqartirishda soliq tizimining rolini baholaydigan samarali model deb hisoblanib kelinayotgan MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes-bir necha ko‘rsatkichlar va sabablar) modeli samarali qo‘llanilib kelinmoqda. Aslida ushbu modelning muallifi B.Frey va Vek-Xannemannlar bo‘lib, ular bu model orqali kuzatilmaydigan iqtisodiyotni keltirib chiqaruvchi omillarni bir necha ko‘rsatkichlar, jumladan, soliq tizimini ham muhim omil sifatida baholagan holda Afrika va Lotin Amerikasidagi ayrim mamlakatlarda xufyona iqtisodiyotning darajasini o‘lchashda hamda unda soliq tizimining ahamiyatini baholab beradi. Keyinchalik ushbu modelni yanada takomillashtirish orqali uni soliq tizimida ham qo‘llash imkoniyatlarini ochib bergan iqtisodchi olimlar F.Shnayder, T.Gosh, D.Djayls G.Teddslar tomonidan rivojlantirildi. Hozirgi vaqtda ushbu model orqali dunyoning ko‘pgina davlatlarida xufyona iqtisodiyotni qisqartirishda soliq omillarni baholash va undan samarali foydalanish sifatida qo‘llanilib kelinmoqda.

Ushbu modelning asosiy g‘oyasi kuzatilmaydigan iqtisodiyotning yuqori ulushidan olingan mahsulot yoki daromadni yashirin o‘zgaruvchi sifatida ko‘rsatishdir, bu sabab va oqibatlarga (natijalarga) ega, ular kuzatiladi, lekin

ularning o‘zlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lchanmaydi. Modelga kuzatilayotgan o‘zgaruvchilarning ikki turi kiritiladi, bular «sabab» o‘zgaruvchilari va bitta kuzatilmagan indeks bilan bog‘liq bo‘lgan «dalil» o‘zgaruvchilardir. Indeks qiymatlari statistik modelni hisoblash orqali sabab va ko‘rsatkich ma’lumotlaridan olinadi. MIMIC modeli yashirin iqtisodiyot darajasi ma’lum miqdordagi kuzatilgan ko‘rsatkichlar (yashirin iqtisodiyot hajmining o‘zgarishini aks ettiruvchi) bilan bog‘liq bo‘lgan yashirin o‘zgaruvchi deb hisoblangan kuzatilgan sabab-oqibat o‘zgaruvchilari to‘plami degan taxminga asoslanadi.

Mazkur modelda uchta muhim cheklovlardan foydalaniladi. Birinchidan, MIMIC modeli tahlilga kiritilgan o‘zgaruvchilarni tanlashga ayniqsa sezgir hisoblanadi, to‘rtinchidan, u nisbiy o‘lchamlarni oldindan mavjud etalon bilan birlashtirish kerak bo‘lgan taxminlarni ishlab chiqadi, uchinchidan, modelga kiritilgan o‘zgaruvchilar norasmiy uy xo‘jaligi yoki noqonuniy iqtisodiyotning dinamikasini ham aks ettirishi mumkin, bu esa yashirin iqtisodiyotning bir qismi hisoblanmasligi kerak deb olinadi. Bunda soliq instrumentlari sifatida nolegal ish o‘rinlari, hisobga olinmagan mahsulot, noqonuniy foydalangan soliq imtiyozlari, davlat tomonidan kechib yuboriladigan, ammo, soliq to‘lovchida to‘lash imkoniyati bo‘lgan soliq qarzlari kabi ko‘rsatkichlardan ham foydalaniladi.

MIMIC modeli ikki tomonlama afzalliklarga ega bo‘lsada, ular (a) yashirin iqtisodiyot kabi kuzatilmaydigan o‘zgaruvchilarni modellashtirishi va (b) buni tayyor makroiqtisodiy ma’lumotlardan foydalangan holda amalga oshirishi mumkin, ammo ular muammosiz emas. Bundan tashqari, ushbu modellar faqat yashirin iqtisodiyot hajmining nisbiy hisob-kitoblarini taqdim etadi, ularni oldindan mavjud bo‘lgan bazaviy ko‘rsatkichlar bilan birlashtiradi, shuning uchun asosiy baholashni tanlashga ehtiyotkorlik bilan yondashish lozim bo‘ladi. Albatta, bu modelning eng ahamiyati sifatida ishsizlik va soliq yuki kabi omillarni o‘zaro integratsion bog‘liqlikda tahlil qilishi natijasida, soliq yukining og‘irligi odamlarni nafaqat yashirin iqtisodiyotga, balki ularni uy xo‘jaligiga yoki noqonuniy iqtisodiyotga ham surishi mumkinligi tahlil qilib berishidir.

Umuman olganda, soliq tizimi orqali yashirin iqtisodiyotni o‘lchashga yondashuvlarni ikki guruhga bo‘lish mumkin: to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita usullar. To‘g‘ridan-to‘g‘ri yondashuvlar odatda so‘rov ma’lumotlari kabi mikro darajadagi ma’lumotlarga asoslanadi va ular yashirin iqtisodiyotning tuzilishi haqida batafsil ma’lumot berishi mumkin bo‘lgan afzalliklarga ega. Biroq, so‘rovlar, agar ular haqiqiy yashirin iqtisodiyotni aks ettirmasa yoki respondentlar to‘g‘ri javob bermasa, yashirin iqtisodiyot hajmini kam baholaydi. Bundan tashqari, ular resursni ko‘paytirishi mumkin, ayniqsa mamlakatlararo yoki vaqtinchalik tadqiqotlarda, resurslar yoki imkoniyatlar cheklangan sharoitlarda ularni kamroq jozibador qiladi. Boshqa tomondan, bilvosita yondashuvlar odatda osonroq mavjud makroiqtisodiy ma’lumotlarga asoslanadi. Shu jihatdan olganda soliq instrumentlari orqali xufyona iqtisodiyotni baholashning ushbu MIMIC modeli yashirin iqtisodiyot hajmini baholash uchun strukturaviy tenglamani modellashtirishga (SEM) asoslanadi.

Jahon banki mazkur modelni qo‘llagan holda O‘zbekistonning yashirin iqtisodiyoti hajmini mintaqaviy istiqbolda baholash yuzasidan (2023-yil 7-avgustdagi) o‘z hisobotida MIMIC modeli asosida 2000-yildan 2021-yilgacha bo‘lgan davrni qamrab olgan holda yashirin iqtisodiyot hajmini baholadi va unda 3 ta sabab omilini-davlat daromadlari, ishsizlik darajasi, COVID-19 ning ta’siri va 3 ko‘rsatkich pul taklifi, ishchi kuchining o‘sishi, iqtisodiy o‘sish kabi o‘zgaruvchilarning tahlilini o‘tkazdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, COVID-19 yashirin iqtisodiyot hajmining 2019-yilda nisbatan birmuncha oshishiga olib kelgan. Ushbu modelni qo‘llash jarayonida soliq tizimidan samarali foydalanish sifatida quyidagilarni tavsiya etgan: birinchidan, soliq yukini kamaytirish, xususan, soliq stavkalarini muvofiqlashtirish qilish, rioya etilishini rag‘batlantirish va soliq to‘lovchilarning ishonchini mustahkamlash orqali soliq ma’naviyatini yaxshilash; ikkinchidan, biznes yuritish xarajatlarini kamaytirish va ish o‘rinlari yaratishni rag‘batlantiruvchi mehnat bozori siyosati va qoidalariga

ustuvorlik berish orqali rasmiy iqtisodiyotda ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha sa’y-harakatlarni kuchaytirish va shu kabilar.

Umumiy qilib aytganda yuqorida bir qator rivojlangan va ayrim rivojlanayotgan davlatlarning o‘z milliy iqtisodiyotida xufyona iqtisodiyotni qisqartirishda soliq instrumentlaridan foydalanishda O‘zbekistonda ilg‘or tajriba sifatida shakllangan holatlar mavjudligini ta’kidlash mumkin. Ushbu ilg‘or tajribalar va O‘zbekiston milliy soliq tizimda qo‘llash mumkin bo‘lgan, muhim tajribalardan biri sifatida banklardagi soliq to‘lovchilarning pul aylanmalari, hisobvaraqlarni barcha tadbirkorlik sub’ektlari uchun majburiy tartibda bo‘lishi orqali soliqdan qochish holatlarini nazorat qilish mexanizmlarining mavjudligini keltirish mumkin.

Bu borada Ozarbayjon respublikasida soliq va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali mamlakatda xufyona iqtisodiyotning oldini olishda keyingi 6-8 yil davomida boshqa mamlakatlar, shu jumladan O‘zbekiston soliq tizimida ham qo‘llasa samara beradigan ilg‘or tajribalar shakllangan bo‘lib, fikrimizcha, ularning ayrimlarini qo‘llash o‘z samarasini beradi deb hisoblaymiz.

Xulosa va takliflar. Soliq kodeksining 138-moddasida nazarda tutilgan Kameral soliq tekshiruvi (ikkinchi qism) Kameral soliq tekshiruvida quyidagi soliq nazorati harakatlarini o‘tkazish ta’qiqlanadi, bundan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi o‘rnini qoplash (qaytarish) maqsadida o‘tkaziladigan kameral soliq tekshiruvi mustasno: 1) soliq to‘lovchining hududiga kirish; 2) soliq to‘lovchining hududini va binolarini ko‘zdan kechirish; 3) soliq to‘lovchidan hujjatlarni talab qilib olish va uni chaqirtirish; 4) soliq to‘lovchining hujjatlari va buyumlarini olib qo‘yish. Jumlasini qo‘shish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma’lumotlari. www.mf.uz.

MAMLAKATIMIZDA QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INING MAMLAKATIMIZNING IQTISODIYOTGA TA’SIRI TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Erkayev Nodir Xudayberdiyevich

Annotatsiya: *Mamlakatimizda qo‘shilgan qiymat solig‘ining soliqqa tortish ma’murchiligi o‘rganlan holda ularni soliq solishni tartibiga solish, qo‘shilgan qiymat solig‘ini takomillashtirish bilan ham bog‘liqdir. Maqolada qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini hisoblashning o‘ziga xos xususiyatlari, uni aniqlashdagi ayrim murakkabliklar va muammolar tahlil etilgan, soliq bazasining shakllantirishni takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Bundan tashqari qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini aniqlash va hisoblash yuzasidan kiritilgan o‘zgarishlar va qo‘shimchalarni qo‘llash natijalarga asoslanib tegishli xulosalar shakllantirilgan va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *qo‘shigan qiymat, qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasi, soliq, budjet siyosati, budjet, soliq ma’murchiligi, soliq salohiyati, normativ tahlil, soliq yuki, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.*

Kirish: Soliqqa tortish har qanday davlatning moliyaviy siyosatining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, daromadlarni shakllantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda o‘sib borayotgan iqtisodiyot sifatida soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish hamda QQS ma’muriyati sohasida o‘ziga xos chora-tadbirlar va amaliyotlarni qabul qildi. O‘zbekistonda soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish tartibi va QQS ma’muriyatining o‘ziga xos jihatlari haqida umumiy ma’lumot berib, mamlakatda soliq qonunchiligiga rioya etilishini ta’minlashda tadbirkorlik sub’ektlari uchun

qulay muhit yaratish muhimdir. Bundan tashqari, O‘zbekistonning soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish va QQS ma’muriyatiga bo‘lgan yondashuvi raqamlashtirish va xalqaro savdodagi global tendensiyalarga mos ravishda rivojlanmoqda. Bu esa O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxonalarning o‘ziga xos xususiyatlari va oqibatlarini har tomonlama o‘rganish imkonini beradi.

Iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar qo‘llashni jadal rivojlantirish davrida mamlakatimizda ishlab chiqarishni texnik hamda texnologik jihatdan yangilash, yuqori texnologiyali qayta ishlash yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiyot tarmoqlari uchun raqobatbardosh muhitni shakllantirish, ichki va tashqi bozorlarda milliy tovarlarning raqobatdoshligiga erishish, eksport tarkibi hamda geografiyasini diversifikatsiya qilish, shuningdek, hududlarning eksport salohiyatini kengaytirish orqali milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashga qaratilgan islohotlar ancha faollashdi. Shuningdek, davlatimizda erkin bozor mexanizmlarini joriy qilish, sog‘lom raqobat va xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashni Konstitutsiyamizda alohida o‘rin egallagani, mulk daxlsizligi, iqtisodiy munosabatlardagi adolat tamoyilini belgiladi va demokratik islohotlarni yanada ochib berdi.

Davlatimiz rahbarining 2022-yil 20-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida “2023-yil 1-yanvardan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasini 15 foizdan 12 foizga pasaytirish hisobidan tadbirkorlar ixtiyorida yiliga kamida 14 trillion. so‘m mablag‘ qoladi. Lekin biznes muhitini yaxshilash uchun faqat soliqni kamaytirishning o‘zi yetarli emas”[1]ligini ta’kidlab o‘tdilar. Bilvosita turdagi bu soliq budjet tushumlari orasida juda katta qiyosiy salmoqqa ega. Yuqoridagi raqamlardan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda katta rol o‘ynamoqda. QQSni savdoda soliqqa tortishning muvaffaqiyatli chorasi deb tan olinib ham kelinmoqda. Soliq va budjet siyosatining 2024-yilga mo‘ljallangan asosiy

[1] https://president.uz/oz/lists/view/5774 2022-yil 20-dekabr O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.

yo‘nalishlari tasdiqlanganligi munosabati bilan Soliq kodeksiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-fevraldagi “Tadbirkorlik sub’ektlarini toifalarga ajratish mezonlari hamda soliq siyosati va soliq ma’muriyatchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoniga asosan yangicha mexanizm va imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan, ularda soliq tekshiruvlari o‘tkazishda ushbu toifalarga muvofiq o‘rganishda monitoring tartibi soddalashtirildi. Eng kam belgilangan me’yor mikrofirmalarga shuningdek, QQS to‘lovchilariga xam tadbiq etilgan. Maxsulotlar ish va xizmatlar realizatsiyasi 1 milliard so‘m etib belgilanganligi aylanmadan olinadigan soliq rejimini maksimal miqdorini belgilaydi. 2023-yil 1-apreldan boshlab tadbirkorlik sub’ektlariga quyidagicha imkoniyatlar yaratildi:

- Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi hisobidan bir yilda bir marotaba o‘rta tadbirkorlik sub’ektlariga mol-mulkni sug‘urta qilish xarajatlarining 50 foizigacha, biroq bazaviy hisoblash miqdorining 20 baravaridan oshmagan qismi qoplab beriladi;

- jami daromadi 10 milliard.so‘mdan kam bo‘lmagan tadbirkorlik sub’ektlari uchun davlat xaridlarida 20 foizlik kvota joriy etiladi va ushbu xaridlar doirasida budjet buyurtmachilari bilan tuziladigan shartnomalarda 50 foiz miqdorida oldindan to‘lovni amalga oshirish nazarda tutiladi. Bunda, soliq organlari tomonidan jami daromadi 10 milliard. so‘mdan oshgan tadbirkorlik sub’ektlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar shakllantiriladi va maxsus axborot portali bilan ma’lumot almashinuvi ta’minlanmoqda.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i ma’muriyatchiligiga oid quyidagilar bekor qilindi:

- davlat xaridlarida eng yaxshi takliflarni tanlash va tender savdolarida ishtirokchilar takliflarini baholashda qo‘shilgan qiymat soliq summasi inobatga olinmaydi;

- yuqori qo‘shilgan qiymatli mis mahsulotlarini eksport qiluvchi korxonalarning mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni tashqi bozorga sotish bilan bog‘liq xarajatlarini eksport qiymatining 6 foizigacha qoplash tartibi bekor qilinadi.

Shuningdek ishonchli soliq to‘lovchilarni inson omilisiz aniqlash tizimi joriy etilmoqda. Dori vositalarining davlat sog‘likni saqlash muassasalariga bepul berilishi yoki amal qilish muddati qisqaligi sababli narxi pasaytirilgan qiymat bo‘yicha realizatsiya qilinishi iqtisodiy jihatdan o‘zini oqlaydigan xarajatlar (zararlar) deb e’tirof etilmoqda va mos ravishda foyda soliqni hisoblashda chegirib tashlanishi belgilandi.

2023-yil 1-maydan boshlab tadbirkorlik sub’ektlariga avtomobillarga gaz to‘ldirish kompressor stansiyalari va avtomobillarga gaz quyish stansiyalarida elektron o‘lchash uskunalari va onlayn video kameralarini o‘rnatish hamda ularni soliq organlarining axborot tizimlari bilan integratsiya qilish majburiy hisoblanadi, paxta xomashyosi, g‘alla yoki sholini qabul qilish va hisobini yuritish bo‘yicha axborot tizimlarining operatorlari o‘z tizimlarini soliq organlarining axborot tizimlari bilan integratsiya qilishlari majburiy hisoblanishi belgilandi. Barchaga ma’lum inson omilisiz, elektron tizim yashirish iqtisodiyotning, qolaversa, korrupsiyaning oldini olishga sabab bo‘ladi. Bundan tashqari, bugungi kunda zamonaviy xizmatlardan foydalanuvchilar soni juda tez ortib bormoqda. O‘tgan yilning o‘zida soliq to‘lovchilar tomonidan shaxsiy kabinetdan foydalanishlar soni 40,5 milliontani (2020-yilga nisbatan 1,3 barobar ko‘p), yuborilgan elektron hisobvaraq-fakturalar soni 33,9 milliontani (2020-yilga nisbatan 1,6 baravar ko‘p), onlayn nazorat-kassa mashinalari orqali ro‘yxatga olingan cheklar soni 417,4 milliontani (2020-yilga nisbatan 4 baravar ko‘p) tashkil etdi. Ma’lumotlarni qayta ishlash markazida giperkonvergent texnologiyasi yo‘lga qo‘yildi va u axborot tizimlariga yuklama hajmini serverlararo taqsimlab, ularning uzluksiz faoliyatini ta’minlab kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 22-sentabrdagi 595-son qarori bilan soliq to‘lovchilarni QQS to‘lovchisi sifatida maxsus ro‘yxatdan o‘tkazishni inson omili ta’siri cheklangan yangi tartibi joriy etildi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad insofli soliq to‘lovchilarni qo‘llab – quvvatlagan holda ularni xufiyona iqtisodiyot bilan shug‘ullanishni o‘ziga maqsad qilib olgan, qalbaki va ko‘zbo‘yamachilik uchun tuzilgan bitimlarni amalga oshirishni rejalashtirgan soliq to‘lovchilar bilan moliyaviy operatsiyalarga kirishishni oldini olishga qaratilgan.

Bunda, soliq to‘lovchilar va ularning kontragentlari faqat QQS to‘lovchi guvohnomasi faol bo‘lgan holatda QQS summasini hisobga olishga haqli bo‘ladi. Arizalarni ko‘rib chiqish muddati 7 kun qilib belgilangan, agar ariza ushbu muddatda ko‘rib chiqilmasa, guvohnoma avtomatik ravishda beriladi. QQS to‘lovchilarga berilgan faol holatdagi guvohnomalar har kuni avtomatik ravishda 18 ta mezonlar (soliq qarzi, rahbar shaxsi, hisobot taqdim etishi, manzilda joylashganligi va b.) bo‘yicha tahlil qilib boriladi va dastur tomonidan soliq to‘lovchi hech bo‘lmaganda 1 ta mezon bo‘yicha soliq xavfi yuqori darajasiga tushsa, guvohnomaning amal qilishi avtomatik ravishda vaqtincha to‘xtatiladi, shuningdek, soliq to‘lovchi kamchilikni barataraf etgan taqdirda, dasturda guvohnomani amal qilishi avtomatik ravishda tiklanadi.

Qayd etish joizki, QQS to‘lovchisi guvohnomasining amal qilishi vaqtincha to‘xtatilgan davrda soliq to‘lovchi va uning kontragenti QQS summasini hisobga ololmaydi. Guvohnomaning amal qilishini vaqtincha to‘xtatib turish asosan quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- soliq qarzi mavjud bo‘lganda, bunda ikki oydan ortiq vaqt davomida QQS bo‘yicha to‘lanmagan soliq qarzi tushuniladi;

- uch oydan ortiq vaqt davomida moliya xo‘jalik faoliyati amalga oshirilmaganda (mavsumiy faoliyatga ega shaxslar mustasno);

- soliq xavfi yuqori bo‘lgan soliq to‘lovchilar toifasiga tushganda. Bunda, soliq to‘lovchi tomonidan soliq xavfi yuqori bo‘lishiga sabab bo‘lgan holatlar va

kamchiliklar bartaraf etilgandan so‘ng QQS guvohnoma berilishi va aktivlashtirilishi mumkin bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-iyundagi PF-162 son Farmoniga asosan soliq xavfining yuqori darajasiga ega soliq to‘lovchilarning QQS bo‘yicha maxsus ro‘yxatdan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnomasining amal qilishi bu haqida soliq organlari tomonidan besh ish kuni oldin xabarnoma yuborilgandan so‘ng hamda mazkur muddatda kamchiliklar bartaraf etilmagan taqdirda to‘xtatib turish tartibi joriy etildi.

Sub’ektlar tomonidan QQS to‘lovchisi sifatida maxsus ro‘yxatdan o‘tish uchun ariza taqdim etish hamda ushbu arizani soliq organlarida ko‘rib chiqish tartibi:

Soliq to‘lovchi ixtiyoriy yoki majburiy tartibda tanlagan holda ariza taqdim etishi mumkin.

Soliq kodeksining 237 hamda 461-moddasiga asosan QQS to‘lash majburiyati yuzaga kelgan korxonalar majburiy tartibni tanlagan holda ariza taqdim etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-iyundagi PF-162 son Farmoni bilan 2022-yil 1-iyuldan majburiy ravishda QQS to‘lovchisi sifatida e’tirof etiladigan tadbirkorlik sub’ektlariga QQS bo‘yicha maxsus ro‘yxatdan o‘tkazilganligi to‘g‘risida guvohnoma soliq xavfi darajasiga aniqlik kiritilmasdan turib avtomatik ravishda berish tartibi joriy etildi.

Ushbu farmonga asosan majburiy tartibda taqdim etilgan arizalarga 1 daqiqa ichida avtomatik tarzda QQS guvohnoma rasmiylashtirilmoqda. QQS guvohnomasi berilgandan so‘ng, dastur avtomatlashtirilgan tahlil tizimida soliq xavfi mezonlari bo‘yicha tekshiradi. Soliq xavfining yuqori mezonlari aniqlansa, 5 ish kuni aniqlangan kamchilik sabablari va bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan holda xabarnoma yuboriladi.

Ushbu jarayonlar inson omili cheklangan holda to‘liq avtomatlashtirilgan tizim orqali amalga oshiriladi.

QQS to‘lashga ixtiyoriy ravishda o‘tmoqchi bo‘lgan korxonalar tomonidan ixtiyoriy tartib tanlangan holda ariza taqdim etiladi, bunda korxona keyingi oyning birinchi sanasidan QQS to‘lashga o‘tishi mumkin.

Xulosa va takliflar.

Mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish, tadbirkorlik faoliyatini yuritishda soliq va ma’muriy javobgarlik sohasini qisqartirish, soliq qonunchiligi talablariga rioya qilish tartib-taomillarini avtomatlashtirish va uning tartibini soddalashtirish ishlari jadallik bilan olib borilmoqda. Shu bilan birga soliqqa tortish tizimini va tamoyillarini, soliq to‘lovlarining amalga oshirilishini hisobga olish tizimini imkon qadar soddalashtirsak, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda to‘g‘ri ishlash mexanizmi yuzaga kela boshlaydi va soliqlardan qochish holatlari kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

Kodeks (2020) O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi - Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi.- 640 b.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Тошмуродова Мухаббат Назаралиевна

Старший преподаватель кафедры иностранных языков

Ташкентского государственного экономического университета

m.toshmurodova@tsue.uz, +998901677860

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inklyuziv ta’limda o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari va innovatsion yondashuvlari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarga, jumladan, jismoniy va aqliy imkoniyatlari cheklangan bolalarga sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishga yo‘naltirilgan. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar, differensial yondashuvlar, mentorlik tizimi hamda xalqaro tajribalar asosida amalga oshiriladigan metodlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy kompetensiya, pedagogik innovatsiyalar, differensial yondashuv, mentorlik tizimi, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, xalqaro tajriba.*

Аннотация: *В данной статье анализируются научно-теоретические основы и инновационные подходы к формированию профессиональных компетенций учителей в инклюзивном образовании. Инклюзивное образование направлено на создание равных возможностей для всех учащихся, включая детей с ограниченными физическими и интеллектуальными возможностями. В статье рассматриваются методы, основанные на современных технологиях, дифференцированных*

подходах, системе наставничества и международном опыте. Результаты исследования показывают, что уровень подготовки учителей, методические подходы и эффективность использования информационно-коммуникационных технологий являются ключевыми факторами успеха инклюзивной образовательной среды.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, педагогические инновации, дифференцированный подход, система наставничества, информационно-коммуникационные технологии, международный опыт.*

Annotation: *This article analyzes the scientific and theoretical foundations and innovative approaches to the formation of professional competencies of teachers in inclusive education. Inclusive education is aimed at creating opportunities for all students, including children with physical and mental disabilities, to receive quality education. Methods for developing teachers' professional competencies based on modern technologies, differential approaches, mentoring systems, and international experience are analyzed.*

Key words: *professional competence, pedagogical innovations, differential approach, mentoring system, information and communication technologies, international experience.*

Анализ научной литературы по инклюзивному образованию показывает, что исследования в этой области ориентированы на педагогические инновации, технологические подходы и создание инклюзивной среды. Флориан (2014) анализирует основные принципы модели инклюзивного образования и подчеркивает, что подготовка педагогов является решающим фактором качества образования в инклюзивных классах. Ainscow (2020) подчеркивает необходимость повышения гибкости системы образования и оказания постоянной поддержки учителям в развитии инклюзивного образования.

Кроме того, Фаррелл (2012) исследует важность использования учителями специальных методов в инклюзивном образовании и доказывает, что вовлечение педагогов в курсы повышения квалификации положительно влияет на качество образования. По данным ОЭСР (2019), развитие технологических компетенций учителей и широкое использование ИКТ являются важными факторами достижения успеха в инклюзивном образовании. Сли (2018) рассматривает инклюзивное образование с юридической и социальной точки зрения и отмечает необходимость преодоления разрыва между политикой и практикой.

Узбекские ученые (Касымов, 2021; Каримова, 2019) проводят исследования по адаптации инклюзивного образования к национальным условиям и подчеркивают важность подготовки педагогов, использования специальных методов и эффективного использования местных ресурсов. Их исследования показывают, что для широкого внедрения инклюзивного образования в условиях Узбекистана государственная политика и процессы подготовки учителей должны быть неразрывно связаны.

В исследованиях узбекских ученых (Касымов, 2021; Каримова, 2019) поднимаются вопросы адаптации инклюзивного образования к национальным условиям, подчеркивается специальная подготовка педагогов, совместимость образовательных программ с инклюзивными требованиями, а также важность оптимизации образовательных ресурсов. Эти исследования направлены на выявление эффективных стратегий внедрения инклюзивного образования, развития педагогических инноваций и совершенствования национальной системы образования. При этом в исследовании анализируются правовые основы инклюзивного образования, системы педагогического и психологического сопровождения в школах, значение социальных факторов. В исследованиях узбекских ученых выдвигаются научно обоснованные рекомендации по

междисциплинарному сотрудничеству, развитию ресурсных центров и повышению квалификации учителей.

Педагоги, работающие в системе инклюзивного образования, должны обладать следующими профессиональными компетенциями:

Педагогическая и психологическая подготовка – для эффективной работы с учащимися с особыми образовательными потребностями в процессе инклюзивного образования необходимы глубокие знания и практические навыки. Эта подготовка включает в себя знания учителя в таких областях, как специальная педагогика, дефектология, клиническая психология и нейропсихология. Преподаватель должен организовать учебный процесс с учетом индивидуальных особенностей каждого ученика. Также важно развивать эмоциональную устойчивость, стрессоустойчивость и адаптивные навыки педагогов для достижения успеха в инклюзивном образовании.

Дидактические подходы – в процессе инклюзивного образования это умение выбирать методы обучения, подходящие к индивидуальным потребностям каждого учащегося, и уметь их эффективно использовать. Этот подход предполагает вовлечение студентов с учетом их темпа обучения, использование различных методов обучения и разработку индивидуальных учебных программ в инклюзивной среде обучения. Также к дидактическим подходам относится умение педагогов использовать адаптивные образовательные технологии, внедрять дифференцированные методы обучения, строить уроки на основе индивидуальных учебных планов. В этом процессе ключевую роль играют мультимодальные методы обучения, интерактивные технологии и гибкие дидактические инструменты, подходящие к окружающей среде.

Технологическая компетентность означает способность организовывать учебный процесс с использованием современных

информационных и коммуникационных технологий, создавать индивидуальные электронные ресурсы и эффективно использовать интерактивные образовательные платформы. В инклюзивной образовательной среде эта компетенция включает в себя использование специального программного обеспечения, внедрение технологий дистанционного обучения и разработку информационных систем, соответствующих потребностям учащихся. Благодаря технологической компетентности учитель может добиться внедрения искусственного интеллекта и цифровой среды обучения, использования цифровых дидактических элементов и автоматизации отдельных процессов обучения. Кроме того, использование инклюзивных цифровых ресурсов, использование мультимедийных инструментов и разработка индивидуальных образовательных программ являются неотъемлемой частью технологической компетентности.

Коммуникативные навыки – это способность педагогов эффективно общаться с учащимися, родителями, коллегами и другими участниками образования в процессе инклюзивного образования. Эти навыки важны не только для обмена информацией, но и для педагогического сотрудничества, взаимопонимания и формирования инклюзивной среды. Преподаватель должен уметь использовать четкие, беглые и индивидуальные коммуникативные методы в процессе работы с учащимися с разными образовательными потребностями. Также эффективное общение позволяет снизить стресс, усилить социальную интеграцию и развить сотрудничество между всеми участниками инклюзивной классной среды. Чтобы развить эту компетенцию, учителя должны освоить методы психологического общения, активное слушание, невербальное общение и стратегии управления конфликтами.

Организационно-координационные способности – представляют собой способность педагогов работать в команде, эффективно распределять ресурсы, координировать учебный процесс, сотрудничать с различными специалистами в процессе создания инклюзивной образовательной среды. Эти навыки позволяют учителю адаптировать учебную программу к индивидуальным потребностям, управлять средой в классе и развивать педагогическое сотрудничество. Благодаря эффективным организаторским и координационным способностям педагог налаживает взаимное сотрудничество с образовательными учреждениями, организациями социального обслуживания, психологами, логопедами и другими специалистами и обеспечивает последовательное функционирование инклюзивной среды. Это не только повышает качество образования, но и создает равные возможности для всех учащихся.

Развитие профессиональных компетенций учителей в инклюзивном образовании является одним из основных факторов повышения качества образования, и этот процесс требует системного подхода и научно обоснованных стратегий. За счет эффективного использования современных педагогических инноваций, методов дифференцированного обучения и технологических ресурсов совершенствуются методические навыки учителей, что приводит к более эффективному формированию инклюзивной образовательной среды. Также успешная реализация инклюзивного образования тесно связана с развитием социально-эмоциональных компетенций педагогов, правильной оценкой индивидуальных потребностей учащихся, совершенствованием систем их поддержки. Все это служит созданию справедливых и равных образовательных возможностей для всех детей.

Литературы

1. Farrell, P. (2012). Inclusive education for children with special educational needs: Current uncertainties and future directions. British Journal of Special Education, 39(3), 99-104.

2. Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education? European Journal of Special Needs Education, 29(3), 286-294.

3. Qosimov, S. (2021). O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim: Muammolar va istiqbollar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti noshirlik markazi.

4. Slee, R. (2018). Inclusive education: From policy to classroom. Routledge.

ФУНКЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В КОНТЕКСТЕ ОСВОЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Доцент, д.ф.ф.н.PhD.
Askarova Sh.I.
askarovasch@gmail.com

Аннотация: *В данной работе рассматривается функция языковой интерференции в процессе освоения немецкого языка носителями узбекского языка. Языковая интерференция, как результат переноса языковых элементов родного языка на целевой, оказывает значительное влияние на формирование языковой компетенции учащихся. В исследовании выделяются основные типы интерференции, включая фонетическую, грамматическую и лексико-семантическую, а также анализируется степень их проявления на различных этапах обучения.*

Ключевые слова: *языковая интерференция, межъязыковая интерференция, внутриязыковая интерференция, родной язык, иностранный язык, интерференционные ошибки, лингвистическая компетенция.*

На сегодняшний день проблемы языкового взаимодействия в Республике Узбекистан являются одной из значимых социальных задач, обладающих стратегическим государственным значением. Влияние этих вопросов обусловлено возрастающей ролью Республики Узбекистан как суверенного государства на международной политической и экономической арене, а также динамичным развитием современных научно-технических достижений. Интеграция информационно-коммуникационных технологий, таких как электронная почта, мобильная связь и интернет, способствует ускорению языковых контактов между узбекским народом и другими

этническими группами, а также развитию многосторонних экономических, культурных и политических взаимосвязей.

В течение жизни большинство людей овладевает или изучает более одного языка. Это могут быть два или более родных языка, диалект или стандартный язык, один или несколько иностранных языков, которые изучаются в образовательных учреждениях или в процессе погружения в новую языковую среду. В настоящей статье рассматривается теория интерференции на примере изучения иностранных языков. Взаимное влияние языков выражается через особенности структурных элементов языка. Признание того, что первый язык оказывает влияние на второй при его освоении, в настоящее время практически не вызывает сомнений. В научной литературе имеется значительное количество исследований, посвященных теории воздействия первого языка на второй.

Каждый индивид обладает врожденной способностью к изучению иностранных языков. В процессе овладения этими языками в мозге учащихся происходят различные когнитивные процессы. За последние два десятилетия в области дидактики и теории обучения иностранным языкам достигнуты значительные успехи, открыты новые аспекты, важные для исследований в данной области. Современные достижения позволяют глубже понять теоретические процессы, происходящие в сознании учащихся при освоении нового языка.

При усвоении нового языка интерференционные ошибки играют важную роль. Однако термин «ошибки» в контексте обучения иностранным языкам часто воспринимается как нечто негативное, хотя они являются неотъемлемой частью процесса овладения языком. Лингвистические ошибки служат индикатором того, насколько глубоко ученик освоил изучаемый язык, а также показывают области, требующие дополнительного внимания и проработки в процессе обучения.

В. Петиоки определяет интерференцию как «нарушение языковой нормы, которое может быть объяснено воздействием элементов другого языка, более эффективно усвоенного». [1:64][1].

Я. Юхас выделяет три проявления интерференции: фонетическую, грамматическую и лексико-семантическую [2:647]. Под грамматической интерференцией он понимает влияние, которое проявляется в области морфологии и синтаксиса. В этом контексте, фонетико-фонологическая, грамматико-синтаксическая и лексико-семантическая системы родного языка действуют как своего рода «фильтр», через который индивид воспринимает и усваивает иностранный язык, адаптируя его структуру к уже привычной. Таким образом, при овладении иностранным языком схожесть или идентичность моделей родного и иностранного языков приводит к появлению таких лингвистических явлений, как положительная передача (перенос, трансфер), различия и интерференция.

В отличие от ранее рассмотренных подходов, которые трактуют языковую интерференцию как одностороннее воздействие, нарушающее языковую норму менее освоенного языка (иностранного), Ф. Грожан утверждает, что интерференция может затронуть любой языковой уровень как в устной, так и в письменной речи [3:11]. Это подчеркивает важность изучения индивидуального двуязычия и тех лингвистических предпосылок, которые способствуют возникновению интерференции.

Интерференция служит индикатором уровня освоения иностранного языка. Учащийся, изучающий новый язык, активно использует свои предыдущие языковые навыки, что может приводить к возникновению ошибок, которые называют «интерференционными». Эти ошибки являются

[1]Petioky, V., 1970. Interferenzen beim Übersetzten und Dolmetschen zwischen Russisch und Deutsch. In: Internationaler Verband der Lehrkräfte der russischen Sprache und Literatur: Interferenzen der deutschen Muttersprache beim Russischunterricht. Wien/ Düsseldorf, S. 64.

необходимыми и промежуточными этапами в процессе овладения языком, способствуя развитию аналитического мышления и оказывая как положительное, так и отрицательное влияние на процесс обучения.

Интерференция представляет собой неотъемлемый этап в развитии языковой компетенции, так как она дает информацию о текущем уровне освоения языка и помогает определить методику для преодоления возникающих ошибок. Поэтому ошибки могут рассматриваться не только как нарушение языковых норм, но и как закономерная часть процесса овладения языком. Отклонения от языковых норм, их нарушение или следование ошибочным правилам являются формами, приводящими к недоразумению в восприятии лингвистических ошибок. Однако их нельзя рассматривать как признаки незнания или недостаточной языковой одаренности обучаемого. Учащиеся стремятся освоить правила родного или иностранного языка через слушание, речь, чтение и письмо, а также через контекстуальное понимание и подготовку к устному общению.

Вопрос значения интерференции в процессе изучения иностранных языков широко обсуждается в дидактической литературе, и можно выделить несколько ключевых аспектов:

- Ошибки являются неотъемлемой частью процесса изучения языка.

- Ошибки имеют разнообразные причины и не свидетельствуют о недостаточных усилиях учащегося.

- Многие ошибки отражают гипотезы, которые учащиеся формируют о языке.

- Ошибки невозможно полностью предотвратить постоянным исправлением.

В процессе обучения ошибки демонстрируют свою положительную роль, указывая на необходимость осознания их учащимися. Однако на

экзаменах и тестах ошибки часто негативно сказываются на итоговых оценках, что придает им более негативное значение для студентов.

Возникновение различных типов ошибок может свидетельствовать о том, что данный процесс важен не только для самого учителя, который изучает различные стадии индивидуального процесса обучения, но прежде всего для самого учащегося. Например, это ошибки лингвистической производительности или компетенции. Ошибка (ошибка производительности), которую ученик может исправить сам, если ему об этом указывают. Во втором случае ошибки могут указывать на отсутствие внимания, отвлечение внимания от других умственных действий, на привыкание. При этом учащемуся обычно не нужны дополнительные объяснения, а скорее необходимо сознательное обращение с ошибками.

С другой стороны, ошибки, возникающие в рамках языковой компетенции, могут свидетельствовать о том, что ученик еще не усвоил какой-либо аспект языка или снова забыл его. Для решения этого необходимо предоставить обучающемуся инструменты для обнаружения и осознания функционирования соответствующих языковых явлений. Попытки выразить еще не освоенные конструкции с использованием уже приобретенных знаний являются важным этапом обучения и служат хорошей отправной точкой для дальнейшего прогресса в учебной деятельности [4:64-70].

Интерференция в процессе освоения иностранного языка, вероятно, будет оставаться объектом исследования до тех пор, пока существуют курсы иностранных языков. Одним из ключевых факторов в этом процессе является влияние родного языка на изучаемый иностранный. В литературе для данного явления используют несколько терминов, включая «интерференцию» (заимствованный из физики) и «негативную передачу» (в лингвистике). Мы придерживаемся термина «интерференция» в лингвистическом контексте, подразумевая процесс, направленный на

взаимодействие с родным языком [5:225-238]. Перевод может происходить как между родным языком и изучаемым иностранным языком, так и между первыми изученными иностранными языками и последующими. В данной работе рассматривается перенос с родного языка (в нашем случае узбекского) на первый иностранный язык (немецкий). Основное внимание уделяется негативной передаче, то есть ошибкам, возникающим при переносе структуры одного языка на другой. Вместе с тем, существует и положительная передача, когда перенос структур с родного языка на иностранный происходит успешно.

Лингвистика предполагает, что каждый ученик проходит несколько промежуточных этапов при освоении иностранного языка, которые называют межъязыковыми стадиями, временным языком или языком обучения. На начальных этапах учащиеся часто используют знания родного языка, однако по мере углубления в изучение иностранного языка, влияние родного языка постепенно ослабевает. Таким образом, типичные ошибки интерференции проявляются на разных уровнях языковой структуры. Носители узбекского языка, изучающие немецкий, независимо от их уровня образования, возраста или формы обучения, сталкиваются с определенными ошибками, характерными для этого процесса. Осознание этих стандартных ошибок позволяет учащимся эффективно работать над источниками ошибок, с целью предотвращения их возникновения в будущем. Для этого можно применить контрастный или конфронтационный анализ между родным (узбекским) и целевым (немецким) языками.

Я. Юхас в основном разделяет взгляды У. Вайнрайха относительно термина интерференция, однако, как уже было отмечено, определение У. Вайнрайха ограничивается межъязыковой интерференцией, то есть взаимодействием между двумя языками. Я. Юхас также учитывает, что интерференция может проявляться внутри языковой системы, влияя на теоретические и практические аспекты иноязычной речи.

Интерференционные ошибки могут возникать на всех уровнях языка и подразделяются на межъязыковую и внутриязыковую интерференцию. Примером внутриязыковой интерференции является чрезмерная генерализация, когда изучающий язык применяет правила одного языкового аспекта к другим, где эти правила не соответствуют нормам целевого языка, как, например, обобщение склонений слабых глаголов в немецком языке (например: *holen – er holte*, *bringen – er bringte* вместо *er brachte*, *fallen – ich fallte* вместо *ich fiel*). Такие примеры показывают, как внутриязыковая интерференция происходит на основе внутренних правил склонения глаголов.

Внутриязыковая интерференция проявляется через аналогию внутри языка. Это процесс, при котором правила одного языка переносятся на тот же язык, что в свою очередь может привести к ошибкам в восприятии и применении языковых норм. Одной из концепций, возродивших обсуждение терминов переноса и интерференции, является концепция межъязыковой интерференции.

Межъязыковая интерференция рассматривает процесс освоения второго языка как последовательность промежуточных стадий, на которых учащиеся постепенно приближаются к целевому языку. Эти стадии включают элементы как базового языка, так и целевого языка (возможно, и элементов ранее изученных языков), а также уникальные языковые особенности каждого учащегося. «Взаимодействие различных процессов, стратегий и правил, специфичных для учащихся, определяет динамику межъязыковой интерференции, которая может быть охарактеризована как одновременно переменная и систематическая» [6:56-75].

Для формирования гипотез о межъязыковой интерференции важно, чтобы учащиеся на первых этапах процесса овладения языком опирались на свои знания родного языка, особенно когда они обладают ограниченными знаниями целевого языка. Это может привести к межъязыковой

интерференции, когда учащийся переноса правила из родного языка на иностранный.

При изучении немецкого языка у студентов узбеков наблюдаются два типа влияния родного языка на иностранный: а) если оба языка схожи по фонетическим, лексико-семантическим и грамматическим структурам, учащиеся легче усваивают второй язык; б) если языки сильно различаются по этим характеристикам, учащимся необходимо преодолеть интерференцию в различных аспектах немецкой языковой структуры.

В заключение, исследование интерференции в процессе освоения иностранного языка, в частности, немецкого языковыми носителями узбекского языка, демонстрирует важность учета влияния родного языка на приобретение второго языка. Интерференция, как явление, проявляется через межъязыковую и внутриязыковую передачу языковых элементов, что может приводить как к ошибкам, так и к положительным результатам в процессе обучения. Ошибки, возникающие из-за интерференции, являются неотъемлемой частью процесса овладения языком, предоставляя обучающемуся информацию о текущем уровне его языковой компетенции и способствуя дальнейшему развитию аналитического мышления. Применение контрастного анализа между родным и целевым языком помогает эффективно выявлять и минимизировать ошибки, улучшая тем самым результативность обучения. Важно отметить, что интерференция является временным этапом на пути к полноценному освоению языка, и ее преодоление требует системного подхода, включая учет различных лингвистических особенностей, специфичных для каждого учащегося.

Список использованной литературы:

1. Petioky V. Interferenzen beim Übersetzten und Dolmetschen zwischen Russisch und Deutsch. In: Internationaler Verband der Lehrkräfte der russischen

Sprache und Literatur: Interferenzen der deutschen Muttersprache beim Russischunterricht. Wien/ Düsseldorf, 1970, -S. 64.

2. Juhasz, Janos Interferenzlinguistik, in: Lexikon der germanistischen Linguistik, Tübingen 1980, 646-652.

3. Czochralski, J.A. 1973. Ausgewählte Probleme zur Interferenz. WZHB 3, c. 11.

4. KLEPPIN, Karin (2006). „Zum Umgang mit Fehlern im Fremdsprachenunterricht.“ In: Jung, O.H. Praktische Handreichung für Fremdsprachenlehrer. Frankfurt am Main. 64-70.

5. Uhlisch, G. Immer wieder: Interferenz(fehler) im Fremdsprachenunterricht. – In: Fremde Sprache Deutsch – Tübingen: Narr, 1995. – S. 225–238.

6. Bausch, Karl-Richard & Raabe, Horst (1978), Zur Frage der Relevanz von kontrastiver Analyse, Fehleranalyse und Interimsprachenanalyse für den Fremdsprachenunterricht. Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache Bd. 4, S. 56-75.15.

7. Askarova Sh.I. О проблеме языковой интерференции при изучении иностранного языка. IJODKOR O‘QITUVCHI JURNALI 5 NOYABR / 2022 YIL / 23 – SON.Информация о статье. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=9MXwH00AAAAJ&citation_for_view=9MXwH00AAAAJ:ufrVoPGSRksC.

8. Askarova Sh.I. Nemis tilini o’rgatishda noodatiy pedagogic texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish. ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. *IMPACT FACTOR.* Vol. 2 No. 10, 2022. –Б. 86-88.http://sciencebox.uz/index.php/ajed.

9. Аскарова Ш.И. К вопросу грамматической интерференции при узбекско-русско и узбекско-немецком билингвизме. 2022/4/10. Архив научных исследований. Том 2.Номер 1.

SUG‘ORILADIGAN EKIN YERLARDAN FOYDALANISH TAHLILI

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРОШАЕМЫХ ПАХОВЫХ ЗЕМЕЛЬ

ANALYSIS OF IRRIGATED ARABLE LAND USE

Abdisalomov Abdirauf Abdisalom o‘g‘li *“O‘zdavyerloyiha” davlat ilmiy-loyihalash instituti 2-bosqich doktoranti.*

0009-0001-7291-5299

Nazarov Zavqiy Shavkat o‘g‘li *“O‘zdavyerloyiha” davlat ilmiy-loyihalash instituti Uchuvchisiz uchish qurilmalaridan foydalanish bo‘limi bosh mutaxasisi.*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi sug‘oriladigan ekin yer maydonlaridan foydalanish holati tahlil qilinadi. Sug‘oriladigan maydonlar qishloq xo‘jaligida asosiy ishlab chiqarish resursi hisoblanib, ulardan samarali foydalanish oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va agrar sektor barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida sug‘oriladigan ekin yerlarining hozirgi holati, ularga ta’sir etuvchi tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar, shuningdek, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish zaruriyati o‘rganilgan. Sug‘oriladigan yerlarning sho‘rlanish darajasi va meliorativ holati ularning unumdorligiga bevosita ta’sir qilishi bois, GIS texnologiyalaridan foydalanish orqali monitoring tizimini shakllantirish taklif etiladi. Xususan, suv resurslaridan oqilona foydalanish, zamonaviy irrigatsiya tizimlarini tatbiq etish va agrotexnik tadbirlarni rivojlantirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.*

Аннотация: *В статье анализируется использование орошаемых пахотных земель в Республике Узбекистан. Орошаемые земли являются ключевым производственным ресурсом в сельском хозяйстве, и их эффективное использование имеет решающее значение для обеспечения продовольственной безопасности и повышения устойчивости аграрного сектора. В ходе исследования были изучены современное состояние орошаемых пахотных земель, природные, экономические и социальные факторы, влияющие на него, а также необходимость внедрения ресурсосберегающих технологий. Поскольку уровень засоления и мелиоративное состояние орошаемых земель напрямую влияют на их продуктивность, предлагается сформировать систему мониторинга с использованием ГИС-технологий. В частности, были выдвинуты предложения по рациональному использованию водных ресурсов, внедрению современных систем орошения, разработке агротехнических мероприятий.*

Abstract: *This article analyzes the state of use of irrigated arable land in the Republic of Uzbekistan. Irrigated land is the main production resource in agriculture, and its effective use is of great importance in ensuring food security and increasing the stability of the agricultural sector. During the study, the current state of irrigated arable land, the natural, economic and social factors affecting it, as well as the need to introduce resource-saving technologies were studied. Since the salinity level and reclamation status of irrigated lands directly affect their productivity, it is proposed to form a monitoring system using GIS technologies. In particular, proposals are put forward for the rational use of water resources, the introduction of modern irrigation systems, and the development of agrotechnical measures.*

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

Kalit so‘zlar: *Sug‘oriladigan ekin yerlar, yer resurslari, meliorativ holat, sho‘rlanish, qishloq xo‘jaligi, suv tanqisligi, resurs tejash, sug‘orish samaradorligi, tuproq unumdorligi.*

Ключевые слова: *Орошаемые пахотные земли, земельные ресурсы, мелиорация земель, засоление, сельское хозяйство, дефицит воды, ресурсосбережение, эффективность орошения, плодородие почв.*

Keywords: *Irrigated arable land, land resources, land reclamation, salinity, agriculture, water scarcity, resource conservation, irrigation efficiency, soil fertility.*

Kirish. Jahon resurslari institutining bashoratiga ko‘ra, 2040-yilga borib O‘zbekiston suv tanqisligi eng yuqori bo‘lgan 33 ta mamlakatning biriga aylanadi. Hosildorlikning kamayishi oziq-ovqat xavfsizligi va to‘lov balansi uchun jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi, bu esa suv resurslarini barqaror boshqarish va qishloq xo‘jaligi ekinlarini yetishtirishda resurstejamkor texnologiyalarni qo‘llash zaruratini yuzaga keltiradi[159; Elektron resurs].

Respublikamiz yer resurslari 44,5 mln gektarni tashkil etadi. Shundan 57,3% qishloq xo‘jaligi uchun ajratilgan. Respublikamiz yer resurslari arid iqlim sharoitida joylashganligi uchun qishloq xo‘jaligi faqat sug‘orma dehqonchilik asosidagina rivojlanishi mumkinligini taqoza etadi [2; 459-b].

Sug‘oriladigan ekin yer maydonlar maxsus muhofaza qilinishi lozim va ularning sug‘orilmaydigan yerlar jumlasiga o‘tkazilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Sug‘oriladigan qishloq xo‘jalik yerlarini korxonalar, binolar va inshootlar qurilishi uchun berishga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga binoan yo‘l qo‘yiladi.

Sug‘oriladigan ekin yer maydonlarida paxta va bug‘doy kabi strategik ahamiyatga ega bo‘lgan ekinlar hamda aholi ta’minoti uchun zarur bo‘lgan sabzovot, poliz, kartoshka va bog‘dorchilik-uzumchilik mahsulotlari, chorva uchun yem-xashak va ozuqa mahsulotlari va boshqalar yetishtiriladi [3; 34-b.]. 2024-yilda qishloq xo‘jaligi mahsuloti mamlakat bo‘yicha jami [161; Elektron resurs]:

- 9 million tonna don;
- 3 million tonnadan ortiq paxta;
- 16 million tonnadan ziyod sabzavot va poliz;
- 5 million tonna meva va uzum;
- 4 million tonna kartoshka;
- 15 million tonnadan ko‘p go‘sht va sut;
- 30 ming tonna pilla yetishtirildi.

Tahlillarga ko‘ra, sug‘oriladigan ekin yer maydonlardan foydalanish va ularning holatiga quyidagi ko‘rsatkichlar ta’sir ko‘rsatadi foydalanilmayotgan va ratsional foydalanilmayotgan yerlarning mavjudligi, sifati va miqdori 1-rasm.

1-rasm. ***Sug‘orladigan ekin yer maydonlardan foydalanish tahlili.***

Iqtisodiy omillarga asosan hududlarni asosiy va aylanma fondlar bilan ta’minlanganligi, sug‘oriladigan ekin yer maydonlarda tashkil etilgan qishloq xo‘jalik korxonalari, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining investitsion samaradorligi, ishlab chiqarishning intensivlik darajasi va boshqalar, ijtimoiy omillarga esa: mahalliy aholining turmush darajasi, mehnatga qobiliyatli aholini ish bilan ta’minlanishi, aholi punktlarini zamonaviy injenerli infratuzilmalar bilan ta’minlanganligi va boshqalarni kiritish mumkin. (2-rasm).

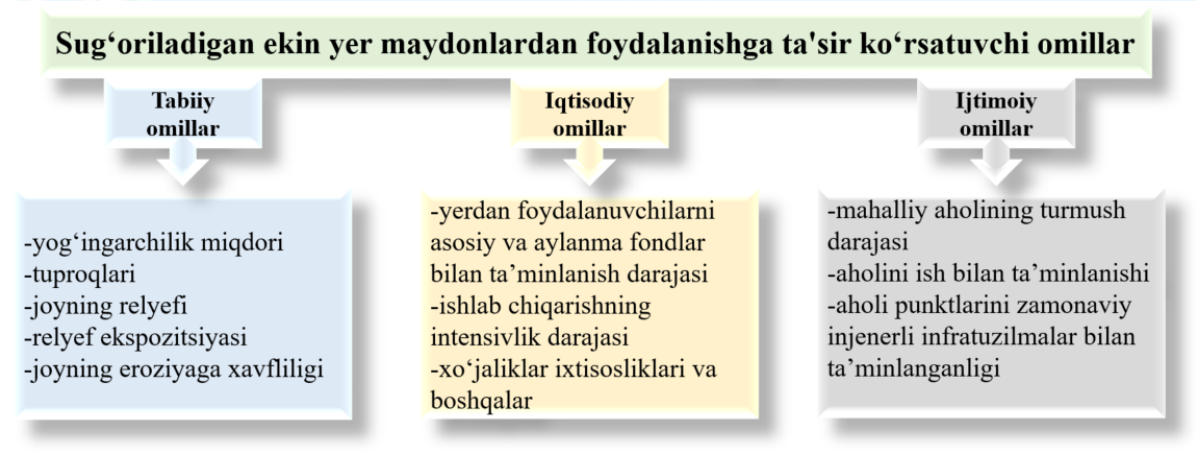

2-rasm. ***Sug‘oriladigan ekin yer maydonlardan foydalanishni tashkil etishga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar.***

Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligida 20 mln gektardan ortiq, shu jumladan 3,2 mln gektar sug‘oriladigan ekin yer maydonlaridan foydalanib, aholining ehtiyoji uchun oziq-ovqat mahsulotlari, iqtisodiyot tarmoqlari uchun zarur xom ashyo yetishtirilmoqda[1]. Sug‘oriladigan maydonlarning unumdorligini oshirish, meliorativ holati va suv ta’minotini yaxshilash maqsadida davlat dasturlari doirasida keng ko‘lamli irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, mavjud kollektor-zovur tarmoqlarini tozalash, ta’mirlash, yangi kollektor-zovur tarmoqlarini qurish, sug‘orishda suvdan foydalanishni yaxshilash bo‘yicha keyingi yillarda davlat tomonidan olib borilayotgan ishlarga qaramasdan ekin maydonlarining

sho‘rlanish holati qishloq xo‘jaligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda [5; 153-157-b., 4; 14-20-b.]. Xususan, qator olimlarning ma’lumotlariga qaraganda, sug‘oriladigan tuproqlarning kuchsiz sho‘rlanishi paxta va bug‘doy hosildorligini 8-10% kamayishiga, o‘rtacha sho‘rlanishi 20-25% kamayishiga va kuchli sho‘rlanishi 45-50% kamayishiga olib keladi.

Xulosa. Yuqoridagi muammolarni hal qilish, birinchi galda, respublikamizda bugungi kunda mavjud sug‘oriladigan ekin yer maydonlarini mintaqaviy joylashuvi hamda ulardan foydalanishni oqilona va samarali tashkil etishga ta’sir etuvchi omillarni bilish va ularning ta’sirini aniqlash zaruriyatini tug‘diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-iyundagi «Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida» PF-5742-son Farmoni.

2. C. Avezbayev, S.N.Volkov. Yer tuzishni loyixalash darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar. - Toshkent – 2006. 459-b.

3. Teshayev Sh., Xoliqov B., Qo‘ziyev R., Abduraxmonov N., Axmedov A., Teshayev F., Bozorov X., Nizomov R., Saimnazarov Y., Sattorov M. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari tuproqlarining holati hamda unumdorligi past yerlarda qishloq xo‘jaligi ekinlarini joylashtirish va yetishtirish agrotexnologiyalari bo‘yicha tavsiyalar / Tavsiyanoma. - Toshkent, 2017. - 34 b.

4. Курвантаев Р., Мазиров М.А., Солиева Н.А., Хакимова Н.Х. Эволюция и прогноз развития орошаемых типичных и светлых серозёмов на третьей террасе реки Зарафшан // Земледелие, агрохимия и почвоведение. - Владимирский, 2021. С. - 14-20.

5. Qo‘ziyev R.Q., Abduraxmonov N.Yu. Sug‘oriladigan tuproqlarning evolyutsiyasi va unumdorligi muammolari // «Ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarida mahsulot ishlab chiqarishning innovatsion texnologiyalari». Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. - Buxoro, 2016. B. - 153-157.

6. Inamov B.N., Abdisalomov A.A. Научные решения и причины вывода орошаемых пахотных земель из сельскохозяйственного оборота. Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. Том 20, № 2 (241), 2025 DOI 10.33920/sel-04-2502-02 ISSN 2074-7977 С. - 82-89.

7. https://lex.uz

8. www.klaster.uz

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Azimjonova Mohichexra,
Mo’minova Zarnigor,
To’xtasheva Sevinch.
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanish yoshi va o’ziga xos xususiyatlarinig ahamiyati yoritilgan. Hamda maqolada Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanish yoshi va o’ziga xos xususiyatlar haqida muhum tavsiyalar berilgan.*

Tayanch so’zlar: *Maktabgacha ta’lim yoshi, tarbiyalanuvchi, tarbiyalash, yoshga bog’liq xususiyatlari, yosh davrlari, psixologik xususiyatlari.*

Аннотация: *В данной статье подчеркивается значение возраста развития и особенностей детей дошкольного возраста. Также в статье даны важные рекомендации по возрасту развития и особенностям детей дошкольного возраста.*

Ключевые слова: *Дошкольный возраст, воспитанник, воспитание, возрастные особенности, возрастные периоды, психологические особенности.*

Abstract: *This article highlights the importance of the developmental age and specific characteristics of preschool children. The article also provides important recommendations on the developmental age and specific characteristics of preschool children.*

Keywords: *Preschool age, child, upbringing, age-related characteristics, age periods, psychological characteristics.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning muayyan bir yosh davriga xos bo’lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta’siri kuchli bo’ladi. Bolalarning tarbiyaga to’g’ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o’qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o’sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo’ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, Abdulla Avloniylar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o’tganlar. Bolaning o’ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo’lishi mumkin. Masalan, ko’rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg’ayrat yoki g’ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig’inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta’siri bo’lib, tarbiyachi ularni bilishi zarur.

Asosiy qisim: Bolaning individual – o’ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o’ziga xos xususiyatini o’rganish metodikasini bilish muhim.

Temperament – lotincha “temperamentum”, ya’ni “qismlarning bir-biriga munosabati” ma’nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Shuningdek, turli yosh davrlarining o’ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga bo’linadi: Go’daklik (1 yoshgacha); Ilk yosh (1-2 yosh); Ilk yosh guruhi (2-3 yosh); Kichik yosh (3-4 yosh); O’rta yosh (4-5 yosh); Katta yosh (5-6 yosh); Maktabga tayyorlov davri (6-7 yosh)1.

Ilk yosh davri bolalarining rivojlanishidagi o’ziga xosliklar. Insonning rivojlanish davri ona qornidan boshlanadi. Bola ona qornida to’qiz oy mobaynida juda tez rivojlanish jarayonini va murakkab taraqqiyot davrini o’taydi. Bu davrda ham bola ma’lum darajada tashqi muhit ta’sirida bo’ladi. Shuning uchun ham bu ta’sirning ijobiy bo’lishini ta’minlash lozim. Go’dakning vazni tug’ilgan paytda 3,5 kg, bo’yi 50 sm bo’lgan bo’lsa, uch oylik davrida uning vazni taxminan 5 kg, bo’yi 60 sm, 6 oylik bo’lganda esa taxminan 7 kg, bo’yi 64 sm bo’ladi. Bir yoshgacha bo’lgan davrda bolaning rivojlanishi asosan oila muhiti ta’sirida bo’lib, u ona suti bilan oziqlanishi lozim. Bola bu davrda nutqqa ega bo’lmasa ham nutqni tushunish, anglash, harakatlarni idrok etish, oila a’zolarini tanish qobiliyatiga ega bo’ladi. Shuning uchun ham go’daklik davridan boshlab uch yoshgacha bo’lgan davrda bolaning nutqi va tafakkuri jadal rivojlanadi. Bola bir yoshgacha bo’lgan davrda dastlabki so’zlarni ayta boshlaydi. Bu davrda kattalar, asosan, oila a’zolari go’dakni to’g’ri parvarish qilishni yo’lga qo’yishlari lozim. “Bola tushunmas ekan” deb, unga befarq bo’lmasliklari, atrof-muhitdagi buyumlarning nomini to’g’ri talaffuz qilib, ularning nutqini to’g’ri rivojlantirish uchun keng yo’l ochishlari kerak. Oilada bolani tarbiyalashda ota-ona bilan bola o’rtasida qalban yaqinlikka erishish lozim. Otaonalar hech qachon tarbiyani o’z holiga tashlab qo’ymasligi, ya’ni bolaning ilk yoshligidan bu jarayonga kirishish talab etiladi. Chunki, bola oilada birinchi hayotiy tajribani o’rganadi, kuzatadi va o’zini turli xil vaziyatlarda qanday tutish kerakligini o’rganadi. Biz bolani nimaga o’rgatsak uni aniq, hayotiy misollar bilan mustahkamlashimiz zarur, ya’ni bola kattalar aytgan gaplariga amal qilishlari, shaxsan tarbiyaning samaradorligini ta’minlaydi. Ilk yosh guruh (2-3 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bu davr o’ziga xos xususiyatlarga ega. Bir yoshdan ikki yoshgacha bo’lgan davr mobaynida bolaning nutqi va o’zgalar tomonidan aytilgan so’zlarni tushunish qobiliyatlari jadal rivojlangan bo’lsa, 2-3 yoshga kelib, o’zgalar nutqiga taqlid qilish jarayoni boshlanadi, bola musiqa, badiiy so’z ta’siriga tez beriladi. Shuning uchun ham unga xuddi shu davrdan boshlab she’rlar aytish hamda raqsga

tushishni o’rgatish lozim. Ularda kattalarga jo’r bo’lib qo’shiq aytish, musiqaga muvofiq harakat qilish, ohangni his etish ko’nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasida o’zaro muloqotga kirishish ko’nikmalari shakllana boshlaydi.

Ta’lim- tarbiyaviy ishlar bolalarda shakllana boshlagan xuddi ana shu ko’nikmalarni rivojlantirishga va ularni malakalarga aylantirishga yo’naltirilmog’i lozim. Kichik guruh (3-4 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola 3 yoshga qadam qo’yganda jismoniy o’sishi bir qadar sekinlashadi. Bu davrda uning og’irligi 14-15 kg., bo’yi 90-95 smga yetadi. Bola jismonan ancha chiniqib, asab tizimi taraqqiy etadi. Tayanch harakat organlari takomillashib boradi. 3 yoshli bolalar qisqa muddat davomida o’z hatti-harakatlarini idora qilish ko’nikmasiga ega bo’ladilar. Ulardagi mustaqillik ortib boradi, hissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi. Jamoa bo’lib o’ynash ko’nikmalari shakllanadi. O’yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda qurish-yasash faoliyatining dastlabki ko’rinishlari namoyon bo’ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati qisman markazlashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi, faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o’yin faoliyati yetakchi rol o’ynaydi. Mazkur dastur xuddi mana shu faoliyatni kengaytirishga va rivojlantirishga keng yo’l ochadigan ta’limiy mashg’ulotlar tizimini belgilab berishga yo’naltirilgan. O’rta guruh (4-5 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola to’rt yoshga yetgach, uning jismoniy o’sishi bir muncha jadallashadi, bu davr mobaynida bo’yi 105-108 sm gacha o’sadi, og’irligi esa 18-19 kg bo’ladi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po’stlog’ining faoliyati takomillashib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida jiddiy-sifat o’zgarishlar sodir bo’ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko’nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo’ladi. Barcha harakat va faoliyatlarni o’zi mustaqil

bajarishga intiladi. Bu yoshda bola nihoyatda serharakat, o'yinqaroq, o'ta qiziquvchan bo'ladi. U har qanday tadbirga bajonidil qatnashadi. Shuning uchun ham ularni to'g'ri ovqatlantirish, o'z vaqtida uxlatish, salomatligini muhofaza qilish, ruhiy holatini nazorat qilib borish, quvnoq kayfiyatda bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ular bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning mazmunini xuddi mana shunga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

Katta guruh (5-6 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bu davrda bolaning bo'yi bu davrda 7-8 sm ga o'sadi. Uning oyoqlari gavdasiga nisbatan tezroq rivojlanadi, og'irligi 20-22 kg ni tashkil etadi. Bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkin. Shuning uchun ham suyaklarning to'g'ri o'sishini ta'minlashga alohida e'tibor berish kerak. Ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari hali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo'ladi. Olti yoshga yetganda miya po'stlog'ining asab katakchalari rivojlanib, og'irligi va tashqi ko'rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi aniq, nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nuqson bo'lgan taqdirda uning oldini olish choralarini ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Ularning nutqidagi so'zlar bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak. Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalarini rivojlanishi lozim.

Dastlabki iqtisodiy tushunchalarga ehtiyoj seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Maktabga tayyorlov guruhi (6-7 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola hayotining yettinchi yilida undagi harakatlar ko'lami kengayadi va aniqlashadi, uning jismida harakatlarning o'zaro moslashuvi boshlanadi. 6-7 yoshli bolalar o'zini idora qilish va o'z harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlaydi. Bu yoshdagi o'g'il bolalarda mustaqil faoliyat ko'rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyoqi shakllanadi.

Bu davrda bolaning bo'yi 120 sm ga yetadi, og'irligi 22-24 kg bo'ladi. Bu yoshda bola chiniqadi, qiziquvchan bo'ladi, o'z salomatligini nazorat qila oladi. Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda gigienik malakalar shakllana boradi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatning yangi turi bo'lgan ta'lim olishga o'qishga ishtiyoq uyg'otish lozim. Bu o'rinda bolalarni ruhan ta'lim jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o'quv elementlarini o'rgatish lozim. Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin. Buning uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta'lim olishga tayyor bo'lishi kerak. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlashda tashxis markazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan bir qatorda maktabning moddiy-texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'lishi shart. Tarbiyachining pedagogik-psixologik bilim darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatlari olti yoshli bolalarga ta'lim va tarbiya berish uchun loyiq bo'lganda, u olti yoshli bolalarni o'qitish huquqiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ularni qabul qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o'qitadigan o'qituvchilar pedagogik-psixologik nuqtai nazardan alohidaalohida diagnostika qilinishi va shundan keyingina ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. Xulosa: Demak, maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida rivojlanishining yoshiga bog'liq xususiyatlar juda ko'p va ahamyatli. Bolaning rivojlanishida qanday rivojlanayotganligi yoshiga yarasha vazni, bo'yi, psixologik xarakteri, qobilyati, tashqaridagi ma'lumotlari qay darajada qabul qilishi, nuqtining o'sishi, so'z boyli bularning hammasi juda katta ahamiyat kasb etadi. Bola tug'ilganidan to maktabgacha ta'lim yoshiga yetguniga qadar har tomonlama me'yor jihatidan rivojlanishi kuzatuv ostida bo'lishi lozim. Chunki , har tomonlama sog'lom bola davlatimiz kelajagi demakdir.

ADABIYOTLAR

1. 1 Bolajon tayanch dasturi. – T., 2010. – B.5.

2. https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr.

3 .https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni. 2018 yil 21 sentabr.

4. Mirziyoyev Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.// “Xalq so‘zi” gazetasi 2018 yil 8 dekabr.

5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T. “Ma’naviyat”, 2008, 43-bet. 6. Quronov.M. Bolam baxtli bo’lsin, desangiz... .T. “Ma’naviyat”, 2014, 22-bet.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Рустамов Элдор Баратович
Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон миллий университети мустақил тадқиқотчисии

Мамлакатимизда молиявий-иқтисодий секторни замонавий талаблар асосида ривожлантириш, 2030 йилгача бўлган даврда корпоратив тузилмалар фаолиятини рақамлаштиришни босқичма-босқич жорий этиш, бу жараёнда замонавий молиявий моделлардан фойдаланиш орқали молиявий хавфсиз-ликни таъминлаш каби йўналишларда кенг қамровли мақсадли чора-тадбиралар амалга оширилмоқда. «Иқтисодиётнинг реал сектори корпоратив тузилмаларида ахборот тизимлари ва дастурий маҳсулотларни кенг жорий қилиш, корпоратив тузилмаларнинг молиявий бошқарувини замонавий телекоммуникация инфратузилмаси, алоқа технологияси, электрон тижорат ва дастурий таъминот бозорининг фаол иштирокчига айлантириш ҳамда рақамли иқтисодиётни ташкил этиш» [2] каби вазифалар белгиланган.

Корпоратив молиявий бошқарув жараёнида блокчейн технологиясининг амалда ишлаши жараёнига тўхталадиган бўлсак, тизимда иштирок этаётган иштирокчилар ўртасидаги алоқалар молиявий ташкилотлар – воситачиларни четлаб ўтган ҳолда электрон операцияларни амалга ошириш қобилиятига эга фуқороларараро тўлов тизимини яратиш тамойилларига таянилган ҳолда, бундай вазифани рақамли имзо ёрдамида қисман ҳал қилиш мумкин бўлсада, аммо бунда фақат икки томонлама сарф-харажатларни назорат қилувчи ишончли вакил бўлиши талаб этилар эди. Шунинг учун, марказлашмаган ечим, фуқароларараро тизимининг ғоялари ёрдамида, криптовалюта, математик қоидалар исботланган иш (Proof-od-

work) ва тизим иштирокчилари ўртасидаги операцияларни ўтказишнинг умумий қоидалари асосида тасвирланади. Бу ечим биткоиннинг блокчейни деб номланди.

Корпоратив молиявий бошқарув жараёнида блокчейн технологиясининг ишлаш тамойилларининг афзаллик томонларидан бири шундаки:

– тизимга жойланган ҳар қандай маълумот бир зумда тизимга уланган ҳар бир фойдаланувчи учун бир вақтда кўриш имкониятини бериш билан бир қаторда, мазкур юклатилган маълумотни сақланишини таъминлаш ёки уни ўчирилиб кетишини олдини олишга;

– маълумотлар базасини тақсимланиш жараёнида юқори даражадаги шаффофликни таъминлаш имкониятининг мавжудлиги;

– маълумотлар ва ахборотлар алмашунувида аниқ мақсадли кузатувни йўлга қўйиш имкониятининг мавжудлиги;

– маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш жараёнининг кам харажат талаб этиши;

– ахборотларни сақлаш муддатининг давомийлиги;

– маълумотларни қайта ишлаш, мақсадли тавсифлаш ва туркумлаш имкониятларининг мавжудлигидадир.

1- жадвал

Блокчейн технологиясидан иқтисодиётнинг турли жабҳаларида фойдаланиш имкониятлари таҳлили [3]

Автомобил саноатида	Молиявий хизматлар кўрсатиш соҳасида	Турли даражадаги сайловларни ташкил этишда	Соғлиқни сақлаш соҳасида

		овоз бериш жараёнларида	
Мазкур соҳа хизматлари истеъмолчилари автоном автомобил уловларга нисбатан қисман эгалик қилиш ҳуқуқини ва мулкни бошқариш ҳуқуқидан фойдаланишда блок занжирли технологиядан фойдаланишлар и орқали вақт омили сарфи кескин камайтирилиши билан бир қаторда, уларга нисбатан сарфланадиган харажатлар миқдорини ҳам оптималлаштири	Молиявий ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматларнинг қисқа муддатларда тезроқ ва нисбатан кам маблағ сарфлаш эвазига турли даражадаги миллаардлаб суммадаги транзакцион пул ўтказмаларини бир зумда амалга ошириш ҳамда мазкур жараёнда операцияларни шаффофлик даражасини оширилишига	Турли даражадаги сайловларни ташкил этишда овоз бериш жараёнларида сайловчилар блок кодини қўллашлари орқали фуқаролар смартфон, планшет ёки компютер қурилмаси орқали овоз бериш имкониятига эга бўлиб, бу дарҳол ва аниқроқ натижаларни бериш имкониятини яратади. Бундан ташқари сайлов тизими шафофлигини таъминлашга, мониторингини ўз вақтида амалга	Турли даражадаги касалланган беморларнинг шифрланган тиббий маълумотларини махфийлигини таъминлаган ҳолда бир вақтнинг ўзида турли жойларда жойлашган мутахассислар иштирокида концилум ўтказиш имкониятининг мавжудлиги, беморнинг бутун ҳаёти давомидаги соғлиғи билан боғлиқ барча маълумотларни сақлаш ҳамда исталган муддатларда мазкур маълумотлардан

шга эришиш мумкин бўлади.	эришиш мумкин.	оширишга олиб келади	фойдаланиш мумкин бўлади.

1-жадвал маълумотларида блокчейн технологиясидан иқтисодиётнинг турли жабҳаларида фойдаланиш имкониятлари келтирилган бўлиб, жумладан, молиявий хизматлар кўрсатиш соҳасида мазкур технологиядан фойдаланиш орқали молиявий ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматларнинг қисқа муддатларда тезроқ ва нисбатан кам маблағ сарфлаш эвазига турли даражадаги миллиардлаб суммадаги транзакцион пул ўтказмаларини бир зумда амалга ошириш ҳамда мазкур жараёнда операцияларнинг шаффофлик даражасини оширилишига эришиш мумкин.

Тизим иштирокчилари томонидан янги блокларни қўшилиши муайян тамойиллар асосида амалга оширилиб, мазкур белгилаб олинган тамойилларга ўзгартиришлар мос келмаса, тизим ўзгартиришларни автоматик равишда қабул қилмайди. Шунингдек ўзгартириш амалга оширилмоқчи бўлганини битимда иштирок этаётган ҳар бир иштирокчини огоҳлантиради. Бу эса опрецияларни ўта даражада шаффоф ҳамда белгилаб олинган тамойилларга тўла тўкис амалга оширилишини таъминлашга хизмат қилади. Бундан ташқари технологиянинг бу тарзда ишлаши блокчейн хавфсизлигини оширишни таъминлашга ҳам хизмат қилади.

Бугунги кун амалиётида корпоратив молиявий бошқарув жараёнида блокларнинг занжирига яна иккита янги блок қўшилди [5]:

– бажарилган операцияларни, ишларни тасдиқлаш (Proof-of-work, ёки PoW);

– бажарилган операциялар ва ишларда улушни тасдиқлаш (Proof-of-stake ёки PoS).

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда рақамли иқтисодиётни ташкил этишнинг асосий бош талаби бу корпоратив молиявий бошқарув жараёнида

блокчейн технологиясига жадал суръатлар билан ўтиш ҳамда мазкур йўналишда тегишли чора тадбирларни амалга ошириш ҳисобланади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Куницына Н.Н. Электронные деньги: платежный инструмент или технология // Актуальные вопросы современной экономики в глобальном мире. 2018. № 8. С. 126–129.

2. Милевский А.С. Эконометрика. М., 2017. 207 с.

3. Ратникова Т.А., Фурманов К.К. Анализ панельных данных и данных о длительности состояний. М., 2014. 373

4. Ратникова Т.А (2006.) Введение в эконометрический анализ панельных данных // Экономический журнал Высшей школы экономики. Т. 10, № 2. С. 267–316.

5. Norov, A. (2020). ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ КРЕДИТ ПОРТФЕЛИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШ ОРҚАЛИ РИСК ДАРАЖАСИНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. Scientific Research Archive, 1(23). Retrieved from https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/2709

6. Shomurotova, S. X., Farmonova, S. B., Kamolova, N. I., & Movlonova, S. A. (2020). Improving the Methodology of Teaching the role of metals in Biochemical Processes using Pedagogical Texnologies. *Engineering a Management Test*, *83*, 26638-26645.

7. Махмудов, С. (2022). ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ АМАЛИЁТЛАРИНИНГ ЭКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛИНИ БАҲОЛАШ. Iqtisodiyot Va ta’lim, 23(2), 354–361. https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss2/a480

8. Akmal Ruzimamatovich Norov, Umida Xamidullayevna Elbusinova, Anvar Ruzimamatovich Norov, Luiza Mansurovna Mirpulatova, & Husniddinjon Mo’ysin o’g’li Akbarov. (2022). THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COMMERCIAL BANKS. Academicia Globe:

Inderscience Research, 3(04), 507–515. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/AQZB6

9. Sh. B. Formanova. (2021). Application of Pedagogical Technologies to the Topics of the Metals Department. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 5499–5509. Retrieved from https://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/3118

10. Махмудов, С. (2022). ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМДА ЛОГИСТИКА СОҲАСИНИНГ РОЛИНИ БАҲОЛАШ. Iqtisodiyot Va ta’lim, 23(4), 296–307. https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss4/a600

11. Махмудов, С. (2023). ЛОГИСТИКА КОРХОНАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАНБАЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Iqtisodiyot Va ta’lim, 24(1), 344–351. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a53

12. Norov, A. R. ., Yuldashev, J. A. ., Sattorova, N. G. qizi ., Turgunova, K. S. kizi ., & Ibragimov, I. K. . (2022). The Role of the Foreign Exchange Market in Ensuring the Stability of the National Currency in the Country. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 6, 20-27. Retrieved from http://sjii.indexedresearch.org/index.php/sjii/article/view/207 More Citation

13. Bobonazarovna, Formanova S., and Nabiyev A. Abduhamidovich. "Development of Mathematical Literacy in Chemistry Lessons." *European Scholar Journal*, vol. 2, no. 3, 2021, pp. 97-99.

14. Akmal Ruzimamatovich Norov, Nodir Muratovich Shamsiyev, Anvar Ruzimamatovich Norov, Fayozjon Farxod ugli Rakhmatullaev, & Muzrof Yusup ugli Xolbozorov. (2022). Issues of Improving the Operations of Commercial Banks in the Securities Market . Indonesian Journal of Innovation Studies, 18. https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.645

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Rustamov Eldor Baratovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisii

O‘zbekistonda ham bank xizmat turlarini rivojlantirish xususan, unda axborot kommunikasion texnologiyalardan keng foydalangan holda bank xizmatlarining yangi turlarini joriy etish masalasi bugungi kunda dolzarb hisoblanadi. Jumladan, banklar tomonidan kichik va yirik moliyaviy texnologiya kompaniyalari mijozlarga ko‘rsatiladigan hizmatlarni yaxshilash uchun “sun'iy aql-idrok” (artificial intelligence) va raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Chunki, bozordagi yangi raqobatchilar barcha o‘lchamdagi eski moliyaviy institutlarga tahdid sola boshladi. Shu bilan birga yangi texnologiyalar bank xizmatlari bozorida katta imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

Mamlakatda oxirgi yillarda zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirish, tijorat banklari xizmat turlarining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan katta ishlar olib borilmoqda. Xususan, Prezidentning “Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (Farmon, 2018), “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (Qaror, 2018), “2020 yil – Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili” deb e'lon qilinganligi hamda 2030 yilga qadar “Raqamli O‘zbekiston” konsepsiyasini ishlab chiqish belgilanganligi (Mirziyoev, 2019) bu borada bank tizimi oldiga qator vazifalarni bajarishni keltirib chiqaradi.

Yuqoridagi konseptual g‘oyalardan kelib chiqqan holda, mazkur maqola mavzusining dolzarb ekanligini asoslash mumkin.

So‘nggi yillarni sarhisob qilsak, iqtisodiyotni rivojlantirishda ilg‘or texnologiyalar va innovatsiyalarning ahamiyati oshib bormoqda. Eng yangi texnologiyalar ishlab chiqarish va biznes jarayonlarining samaradorligini oshirishi mumkin. Eng yangi texnologiyalar inson faoliyatining barcha yangi sohalari va sohalariga kirib borishi bilan bir qatorda, an’anaviy yondashuvlar va ish uslublari o‘zgaradi.

“The Boston Consulting Group” ma’lumotlariga ko’ra, Xitoydagi elektron tijoratni rivojlantirishning yuqori darajasi e’tiborni tortmoqda. Bunda Xitoyning elektron tijorat aylanmasi 18 milliard dollarni tashkil etib, ushbu davrda Xitoylik iste’molchilar internet sotib olish uchun taxminan 750 milliard dollar sarflaydilar, bu AQSh va Buyuk Britaniya ko’rsatkichlarini birga qo’shib hisoblagandan ham ko’proq. Umuman, Xitoy Savdo vazirligi ma’lumotlariga ko’ra, 2016 yil oxirigacha mamlakatning xalqaro elektron tijoratda ulushi 39,2 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, mamlakatda 2016-2022 yillarda qabul qilingan tarmoqni rivojlantirish dasturiga muvofiq, elektron tijorat hajmi 5 yil ichida 5,8 trln. AQSh dollari. “McKinsey & Company” institutining taxminlariga ko’ra 2025 yilga kelib raqamli texnologiyalar Xitoy yalpi ichki mahsulotining 22 foizga, Rossiya uchun esa 34 foizgacha oshishiga olib keladi. 2025 yilgacha AQShda raqamli texnologiyalarning yaratilishidan kutilayotgan harajatlar 1,6-2,2 trillion AQSh dollari darajasiga yetishi mumkin ko’rsatib o’tilgan.

1- 2022 yil uchun I-DESI subindekslari[1]

Mamlakatlar	**Raqamli (I-**	**Bog’lanish darajasi**	**Inson kapitali**	**Internetdan foydalanish**	**Raqamli texnologiyalar integratsiyasi**	**Raqamli davlat xizmatlari**

[1] Манба: EuropeanCommission. I-DESI 2019 – маълумотлари асосида тайёрланди.

	DESI) ind eksi					
Janubiy Koreya	75,2	79,8	75,6	74,5	63,8	83,0
Norvegiya	73,0	75,8	69,1	85,2	65,8	72,5
Islandiya	72,7	72,4	80,2	75,9	75,7	53,7
Yaponiya	68,5	72,5	69,7	73,9	53,0	75,0
Avstraliya	67,8	56,8	80,5	57,8	57,3	88,9
Kanada	67,0	59,6	67,3	66,2	65,4	81,5
AQSh	66,7	71,3	56,2	71,0	61,8	79,0
Yangi Zelandiya	65,8	55,4	79,3	58,2	55,6	81,6
YeIning 28 davlati	58,9	62,9	58,0	59,7	51,3	63,1
Isroil	55,6	54,3	57,4	58,5	45,2	65,4
Rossiya	47,5	38,9	64,1	48,7	29,8	56,8
Xitoy	45,3	47,8	40,5	45,3	40,7	58,6
Chili	44,9	47,8	42,6	32,9	40,5	61,4
Turkiya	41,5	43,3	53,1	35,9	27,7	43,2
Braziliya	39,7	39,5	39,2	33,8	27,8	62,4
Meksika	43,1	45,5	41,6	30,0	33,7	67,2

1-jadval ko’rsatkichlariga ko’ra, Janubiy Koreya, Norvegiya va Islandiya birinchi uchtalikni egallab turibdi. Rossiya esa yetakchilik qilayotgan Janubiy Koreya davlatidan 27,7 ko’rsatkichga ortda qolmoqda, ammo Xitoy, Chili, Turkiya, Braziliya va Meksika davlatlaridan yuqori pog’onalardan joy olgan. Umuman, Rossiya bugungi kunda raqamli iqtisodiyotni joriy qilish jarayonida yuqori potentsialga ega davlat, deb tan olinadi.

O‘zbekiston tijorat banklarining jahon banklari bilan hamnafas bo‘lib yashashi integrasiyalashuv va globallashuv jarayonlarining faollashuviga keng yo‘l ochmoqda. Bir tomondan integrasion jarayonlarning rivojlanishi zamonaviy AKTdan foydalanishni taqozo etsa, ikkinchidan, biznes transformasiyasini vujudga keltirdi. Ushbu jarayonlarni iqtisodiy-siyosiy jihatdan o‘rganish va ilmiy xulosalar chiqarish davr talabi hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot korrupsiya va «qora iqtisodiyot»ning asosiy kushandasidir. Chunki, raqamlar hamma narsani muhrlaydi, xotirada saqlaydi, kerak paytda ma'lumotlarni tez taqdim etadi. Bunday sharoitda biron ma'lumotni yashirish, yashirin bitimlar tuzish, u yoki bu faoliyat haqida to‘liq axborot bermaslikning iloji yo‘q, kompyuter hammasini namoyon qilib qo‘yadi. Ma'lumotlar ko‘pligi va tizimliligi yolg‘on va qing‘ir ishlarga yo‘l bermaydi, chunki tizimni aldash imkonsiz. Natijada “iflos pullarni” yuvish, mablag‘larni o‘g‘irlash, samarasiz va maqsadsiz sarflash, oshirib yo yashirib ko‘rsatish imkoni qolmaydi.

Shundan kelib chiqib, Respublikamizda 2020-yilda Anorbank va TBC banklar dastlabki raqamli banklar sifatida ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

Anorbank va —TBC banklar o‘z mijozlariga mobil ilovalar yoki statsionar kompyuterlar orqali to‘liq raqamli xizmatni taqdim etmoqda. Bu shundan dalolat beradiki, raqamli bank mijozi 24/7 tizimida bank xizmatlaridan foydalanishi mumkin. Ya’ni bunda, raqamli bank tizimida mijozga mobil dasturi, mobil dasturga asosan esa yuqori texnologiyali IT-infratuzilma bilan ta’minlangan bank operatsiyalarining yuqori moslashuvchanligi taqdim etiladi.[3]

O‘zbekistonda davlat ishtirokidagi banklar anchani tashkil etadi. Shuning uchun ularni raqamlashtirish mamlakat YAIM o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Davlat banklarining raqamli transformatsiyasi O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sishning muhim drayverlaridan biri bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining transformatsiya jarayoni va raqamli bank tizimida ishlashga o‘tishi bu – yangi axborot texnologiyalarini rivojlanishi hamda butun dunyo raqamlashtirish poygasiga munosib javob hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, balki ortiqcha xarajatlarni ham birdek kamaytiradi. Boshqacha qilib aytganda, raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish mamlakat bank-moliya tizimi ravnaqining muhim yo‘nalishi bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyevning “2020–2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni. 2020-yil 12-may

2. PF – 5296 —O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 09.01.2018

3. Depozit.uz —O‘zbekistondagi raqamli banklar va ularning istiqbollari 26-iyul 2021-yil.

4. Назаршоев Н.М., Гужина Г.Н., Гужин А.А., Ежкова В.Г. Стратегия развития бизнеса как инструмент управления конкурентоспособностью// Инновации и инвестиции. 2016. № 4. С. 90-92.

5. Петрухина Е.В., Гужин А.А., Величко Н.Ю., Нижарадзе Л.Д., Волкова А.В., Овешникова Л.В. Современные теории менеджмента, Орёл, 2014. - 110 с.

6. Norov, A. R. ., Yuldashev, J. A. ., Sattorova, N. G. qizi ., Turgunova, K. S. kizi ., & Ibragimov, I. K. . (2022). The Role of the Foreign Exchange Market in Ensuring the Stability of the National Currency in the Country. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, *6*, 20-27. Retrieved from http://sjii.indexedresearch.org/index.php/sjii/article/view/207

7. Norov, A. R. ., Haydarov, O. A. ., Saipnazarov, S. S. ., & Saidaxmedova, A. M. . (2022). Mechanisms to Ensure the Stability of the National Currency in the Republic of Uzbekistan. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, *5*, 393-400. Retrieved from http://sjii.indexedresearch.org/index.php/sjii/article/view/157

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MASOFAVIY BANK XIZMAT TURLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Rustamov Eldor Baratovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisii

Jahonda raqamli iqtisodiyot rivoji davrida bank xizmat turlarini zamonoviy texnologiyalarni qo‘llash orqali ko‘rsatishni tadqiq qilish kabi masalalarga e'tibor kuchayib bormoqda. Bu sohada bank xizmat turlarini samarali boshqarishning zamonaviy integrallashgan axborot tizimlarini joriy etish, tizim ma'lumotlarining shaffofligi va himoyalanishini ta'minlash, raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini qo‘llash hamda axborot tizimlarining o‘zaro axborot integrasiyasini samarali ravishda amalga oshirish metodikasini takomillashtirish masalalari asosiy tendensiyalardan hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot va innovasiyalarning keng rivojlanishi tijorat banklari tomonidan xizmat turlarini axborot tizimlarini takomillashtirib borishni taqozo etmoqda.

Oxirgi yillarda zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirish, tijorat banklari xizmat turlarining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan katta ishlar olib borilmoqda. Xususan, Prezidentning “Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (Farmon, 2018), “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (Qaror, 2018), “2020 yil – Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili” deb e'lon qilinganligi hamda 2030 yilga qadar “Raqamli O‘zbekiston” konsepsiyasini ishlab chiqish belgilanganligi (Mirziyoev, 2019) bu borada bank tizimi oldiga qator vazifalarni bajarishni keltirib chiqaradi. Yuqoridagi konseptual g‘oyalardan kelib chiqqan holda, mazkur maqola mavzusining dolzarb ekanligini asoslash mumkin.

Bank sohasi bu iqtisodiyotning yangi texnologiyalar juda keng qo‘llanadigan sohasidan biri hisoblanadi. Oxirgi vaqtlarda yangi kompyuter texnologiyalari, kredit kartalari va pul-moliya bozorida muhim innovatsiyalarni joriy etish davri bo‘ldi. Tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, banklar ijtimoiy tarmoqlarga, mobil internetga va hattoki, onlayn o‘yinlar e‘tiborini tortadigan yangi reklama kanallarini juda faollik bilan rivojlantirib bormoqda.

Bank — tijorat tashkiloti bo’lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan quyidagi faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir: yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilish hamda qabul qilingan mablag’lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish; to’lovlarni amalga oshirish.

Banklar o’z faoliyatlarida quyidagi bank operatsiyalarini amalga oshiradilar: jismoniy va yuridik shaxslarning, shu jumladan vakil banklarning hisobvaraqlarini ochish va yuritish, hisobvaraqlar bo’yicha hisob-kitob qilish; omonatlarni jalb etish; kreditlarning qaytarilishi, foizliligi va muddatliligi sharti bilan o’z mablag’lari va jalb etilgan mablag’lar hisobidan o’z nomidan kreditlar berish.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 12-may kuni “2020–2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” gifarmonga imzo chekdi. Farmon bilan tegishli strategiya va uni amalga oshirish bo‘yicha yo‘l xaritasi ham tasdiqlandi. Hujjat asosida kelgusidagi 5 yil davomida bank sohasini o‘zgartirishning konseptual asoslari, tamoyillari va yo‘nalishlari belgilab olindi. Unga ko‘ra, bank sohasida o‘rta muddatli islohotlarning asosiy yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- sektorni qayta qurish – banklarni o‘zgartirish va xususiylashtirish;
- bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi standartlarini, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini va boshqalarni joriy etgan holda qonunchilik bazasini takomillashtirish;

- mijozlargayo‘naltirilganxizmatlar,kreditlashmexanizmlari va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish orqali xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash va kengaytirish;
- kadrlar malakasini oshirish.

Bank innovatsiyalari - yangi bank mahsulot va xizmatlarining yig‘indisi sifatida mijozlarga foyda olishda yordam beradigan yangiliklar kiritishni joriy qilish orqali resurslar salohiyatini shakllantirish va joylashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish jarayonida qo‘shimcha daromad olishga qaratilgan yangi texnologiyalar sohasida bank faoliyatining maqsadi va natijasi haqida sintetik tushunchadir.

Aksariyat global banklar raqamli yoki mobil shaklga o‘tishni qo‘llab – quvvatlamoqda. Bugungi kunga kelib, banklar mijozlarining salmoqli qismini online dunyoga to‘laqonli moslashgan va busiz hayotini tasavvur qilolmaydigan yosh avlod tashkil etadi. Shunisi qiziqki, dunyo aholisining 90 foizini 30 yoshgacha bo‘lganlar tashkil etishini hisobga olsak, bank xizmatlarini raqamlashtirish banklar uchun hayotiy zaruratga aylanib bormoqda.

1980-yillar oxirlariga kelib, Angliyaning National Westminster Bank telefon aloqasi asosida mijozlarga masofadan turib xizmat ko‘rsatishning kashfiyoti amaliyotga joriy etilgan. 1995-yil “to‘g’ridan-to‘g’ri banking” muvaffaqiyatlari dastlabki virtual banklar paydo bo‘lishiga olib keldi. Banklarning aksariyati global tarmoqda o‘z saytlariga ega, lekin ular asosan reklama va axborot berish maqsadlarida foydalaniladi. Ayrim banklar qimmatli qog’ozlar xarid qilish va sotishga talabnomalar berish imkonini beradigan dasturiy mahsulot xarid qildi, internet orqali bank hisob raqamlarini boshqarish tizimi – uy bankingini ishlab chiqdilar. Bu tizim valyutani konvertasiya qilish, kommunal xizmatlar uchun pul to‘lash, pul o‘tkazmalarini uydan turib o‘tkazishga imkon beradi.

Virtual bank xizmatlari bir onda bajariladigan va kamxarjliligi bilan an‘anaviy banklardan alohida ajralib turadi. 24/7 formatda faoliyat olib boradigan

raqamli banklar mijozlar potensialining kattagina qismini egallagan desak, aslo adashmagan bo‘lamiz.

O‘zbekistonda davlat ishtirokidagi banklar anchani tashkil etadi. Shuning uchun ularni raqamlashtirish mamlakat YAIM o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Davlat banklarining raqamli transformatsiyasi O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sishning muhim drayverlaridan biri bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining transformatsiya jarayoni va raqamli bank tizimida ishlashga o‘tishi bu – yangi axborot texnologiyalarini rivojlanishi hamda butun dunyo raqamlashtirish poygasiga munosib javob hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, balki ortiqcha xarajatlarni ham birdek kamaytiradi. Boshqacha qilib aytganda, raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish mamlakat bank-moliya tizimi ravnaqining muhim yo‘nalishi bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shomurotova, S. X., Farmonova, S. B., Kamolova, N. I., & Movlonova, S. A. (2020). Improving the Methodology of Teaching the role of metals in Biochemical Processes using Pedagogical Texnologies. *Engineering a Management Test*, *83*, 26638-26645.

2. Norov, A. R. ., Haydarov, O. A. ., Saipnazarov, S. S. ., & Saidaxmedova, A. M. . (2022). Mechanisms to Ensure the Stability of the National Currency in the Republic of Uzbekistan. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, *5*, 393-400. Retrieved from http://sjii.indexedresearch.org/index.php/sjii/article/view/157

3. Sh. B. Formanova. (2021). Application of Pedagogical Technologies to the Topics of the Metals Department. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 5499–5509. Retrieved from https://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/3118

4. Shoh-Jakhon Khamdamov, Anvar Saidmakhmudovich Usmanov, Ogiloy Abdulazizova, Fakhriddin Isaev, Nodirbek Kholbaev, Samariddin Makhmudov, and Sabina Kholbaeva. 2023. ECONOMETRIC MODELING OF CENTRAL BANK REFINANCING RATE IN UZBEKISTAN. In Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS '22). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 253–257. https://doi.org/10.1145/3584202.3584239

5. Bobonazarovna, Formanova S., and Nabiyev A. Abduhamidovich. "Development of Mathematical Literacy in Chemistry Lessons." *European Scholar Journal*, vol. 2, no. 3, 2021, pp. 97-99.

6. Norov, A. (2020). ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖИДА ИНВЕСТИЦИЯ ВА ИНВЕСТИЦИОН КРЕДИТЛАШНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИ. *Архив научных исследований*, *1*(23). извлечено от https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/2611

7. Norov, A. (2020). ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН КРЕДИТЛАШ ФАОЛЛИГИНИНГ КОРХОНАЛАР ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ МУСТАҲКАМЛАШДАГИ РОЛИ. *Scientific Research Archive*, *1*(26). Retrieved from https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/2607

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

INVESTITSION FAOLIYAT VA UNING DAVLAT TOMONIDAN QO'LLAB-QUVVATLANISHI

EMU University "Mutaxassislik fanlari" kafedrasi dotsenti

Sh.M.Abdurazzakova

EMU University Kosmetologiya yo'nalishi talabasi

F.Mirsodiqova

Annotatsiya*: Ushbu maqolada investitsiyalar mohiyati va uning turli olimlar tomonidan berilgan ta'riflar keltirilgan. Kapital qo'yilmalar va investitsiyaning undan farq qilishi yoritilib berilgan. Investitision faoliyatni amaliyotga tadbiq etish yo'nalishlari ochib berilgan. Kapitalning xalqaro harakati va uning investitsiyalarga bo'lgan ta'siri tadqiq qilingan.*

Kalit so'zlar: *investitsiya, kapital, kapital qo'yilmalar, investor, investitsion faoliyat, xususiy kapital, ssuda kapitali, tadbirkorlik, jamg'arma, aksiya*

Annotation*: This article presents the essence of investment and its definitions given by various scholars. The difference between capital investments and investment is highlighted. The directions of introduction of investment activities into practice are revealed. The international movement of capital and its impact on investment has been investigated.*

Keywords: *investment, equity, capital investments, investor, investment activity, private*

Аннотация*: В данной статье представлена сущность инвестирования и его определения, данные различными учеными. Выделена разница между капитальными вложениями и инвестициями. Выявлены*

направления внедрения инвестиционной деятельности в практику. Исследовано международное движение капитала и его влияние на инвестиции.

***Ключевые слова**: инвестиции, капитал, капитальные вложения, инвестор, инвестиционная деятельность, прямые инвестиции, заемный капитал, предпринимательство, сбережения, доля equity, loan capital, entrepreneurship, savings, share*

KIRISH

Jahonda investitision faoliyatni yo’lga qo’yishda har taraflama asoslangan, puxta o’ylangan investisiya qarorlari investisiyalarni moliyalashtirishning ishonchli manbalari bilan chambarchas bog’liqlikda qabul qilish zarurligini va chet el kapitalini jalb qilishning kengayib borayotganligini hisobga oladigan bo’lsak, hozirgi zamon moliya nazariyasi nuqtai nazaridan investisiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyatini ochib berish, ularning eng muhim sifat tafsiflarini aniqlash g’oyat dolzarb masala hisoblanadi.

Investitsiyalar — investorlar tarafidan foyda olish maqsadida tadbirkorlik, ijtimoiy soha, ilmiy va boshqa faoliyat yo‘nalishlari obyektlariga risklar asosida kiritiladigan nomoddiy va moddiy boyliklar hamda ularga bo‘lgan huquqlar hisoblaniladi .

ADABIYOTLAR TAHLILI

Investitsiyalar — investorlar tarafidan foyda olish maqsadida tadbirkorlik, ijtimoiy soha, ilmiy va boshqa faoliyat yo‘nalishlari obyektlariga risklar asosida kiritiladigan nomoddiy va moddiy boyliklar hamda ularga bo‘lgan huquqlar hisoblaniladi . Investitsiyalarga turli olimlarimiz turlicha ta’rif berganlar (1.1.1-jadval).

1.1.1-jadval

Investitsiya ta’rifi bo‘yicha o‘zbek olim va tadqiqotchilarining qarashlari[1]

Olimlar	Investitsiyaga berilgan ta’riflar
Xodiev B.Y., Shodmonov Sh.Sh.	Investitsiyalar asosiy va aylanma kapitalni ko‘paytirish va qayta tiklashga, ishlab chiqarish quvvatlarini takomillashtirishga qilingan sarf-xarajatlarlarning pul shakli ko‘rinishidir[2]
Vaxobov A.V., Xajibakiev Sh.X., Mo‘minov N.G.	Investitsiyalar ijobiy ijtimoiy samaraga erishish hamda foyda olish maqsadida tadbirkorlik ob’ektlariga va uning faoliyat turlariga qo‘yiladigan banklarning maqsadli omonatlari, pul mablag‘lari, boshqa qimmatli qog‘ozdagi texnologiyalar, aksiyalar, uskunalar, mashinalar, kreditlar, litsenziyalar, har qanday boshqa mulkiy huquqlar yoki mol-mulk, intellektual boylikdir.[3]
G‘ozibekov D.G‘.	Investitsiyalarning mazmuni ishonchli va aniq manbalardan daromadlar olish, ularni maqsadli yo‘naltirish, risk darajasini hisobga olgan tarzda kapital qiymatini saqlab qolish va rejalashtirilgan foydani olish.[4]
Haydarov N.H.	Investitsiya-bu mulk turidan qat’iy nazar, tadbirkorlik faoliayti asosida xizmat ko‘rsatayotgan yuridik va jismoniy shaxslar yoki davlatning ijtimoiy va iqtisodiy daromad olishni maqsad qilib olgan mablag‘larini qonunchilikka asosan har qanday tadbirkorlik faoliyatiga yo‘naltirishdir.[5]
Mahmudov N.M., Avazov N.R.	Investitsiyalar-iqtisodiy yuksalishning muhim ko‘rsatkichi bo‘lib, aylanma va asosiy kapitalni ishlab chiqarish ko‘lamini oshirish, restavratsiya qilish va miqdorini oshirish maqsadida jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar, xorijiy subyektlar yoki davlat tomonidan qonunchilikda taqiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat manbalariga kiritiladigan sarmoyalar va unga bo‘lgan egalik qilish hamda mavjud jamg‘arilgan mablag‘dan kelajakda foyda olish maqsadida amalga oshiriladigan pul qo‘yilmalardir.[6]

Investitsiyalar kapital qo’yilmalar shaklida ham amalga oshiriladi hamda o’zidagi yangi qurilishlarga, kengaytirishga, rekonstruksiyaga va faoliyat ko’rsatayotgan korxonalarni texnik qayta jihozlashga, uskunalar, inventarlar, loyihaviy mahsulotlar sotib olishga sarf-xarajatlarni mujassamlashtiradi. Iqtisodiy

[1] Mazkur jadval tegishli adabiyotlarn o‘rganish asosida muallif tomonidan amalga oshirildi..
[2] B.Yu.Xodiev Sh.Sh.Shodmonov. Iqtisodiyot nazariyasi.Darslik 2017 y.454-b.
[3] Vahobov A.V., Xajibakiev Sh.X., Mo‘minov N.G. Xorijiy investisiyalar. O‘quv qo‘llanma. T.:”Moliya”, 2010. 303-b.
[4] G‘ozibekov D.G‘. Investisiyalarni moliyalashtirish masalalari.T. “Moliya” nashriyoti.2003.26-b.
[5] Haydarov N.H.Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investision faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari.I.F.D. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.:2003.29-b.
[6] Mahmudov N.M.,Avazov N.R.”O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda investisiyalardan samarali foydalanish yo‘llari”. Ilmiy-ommabop risola.T.:TDIU, 2019 yil, 9-b.

fanlar va amaliyot “investisiya” va “kapital qo’yilma” terminlari bir xil tushuncha emasligini, ya’ni sinonim so’zlar emasligini ta’kidlaydi. Investitsiyalar kapital qo’yilmaga nisbatan keng qamrovli va mazmunli tushunchadir. G’arb adabiyotlarida investisiyalar borasida so’z yuritilganda asosiy e’tibor fond bozoriga qaratiladi, chunki rivojlangan mamlakatlarda investisiyalar asosan qimmatli qog’ozlar yordamida amalga oshiriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Investitsiya faoliyati to’rt asosiy yo’nalishlarda bir-biriga bog’liq bo’lmagan holda, turli xil mulkdorlar tomonidan olib boriladi. Investitsiya faoliyatini tashkil etishning bu yo’nalishlari o’z navbatida bir nechta tip va shakllarda amaliyotga tatbiq etiladi.

Samara yoki daromad keltiradigan mulkiy va intellektual boyliklar, ya’ni investisiyalar quyidagi shakllarda bo’lishi mumkin:

• 1. Pul mablag’lari, banklardagi maqsadli jamg’armalar, paylar, aksiyalar va boshqa qimmatbaho qog’ozlar;

• 2. Harakatdagi va harakatda bo’lmagan mulklar (binolar, inshootlar, asbob-uskunalar hamda boshqa moddiy boyliklar);

• 3. Mualliflik huquqi, nou-xaulardan tashkil topgan mulkdorlik huquqlari va boshqa intellektual boyliklar;

• 4. Yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish huquqlari hamda mulkchilik huquqlari;

• 5. Boshqa boyliklar.

Investitsiyalarning qayd etilgan turlari va shakllari asosida tadbirkorlik, ishbilarmonlik va boshqa davlat tomonidan taqiqlanmagan faoliyatlarni barcha investorlar tomonidan amaliy ravishda yo’lga qo’yish, mablag’lar sarflash va

ularni amaliyotga tatbiq etish chora tadbirlarining yig’indisi investisiya faoliyatini anglatadi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Xalqaro investitsiyalar kapital aylanishida muhim o‘rin tutadi. Xalqaro kapital harakati shakllarining tasnifi quyidagi xususiyatiga ko‘ra taqdim etiladi va amalga oshiriladi (1.2.1-rasm).

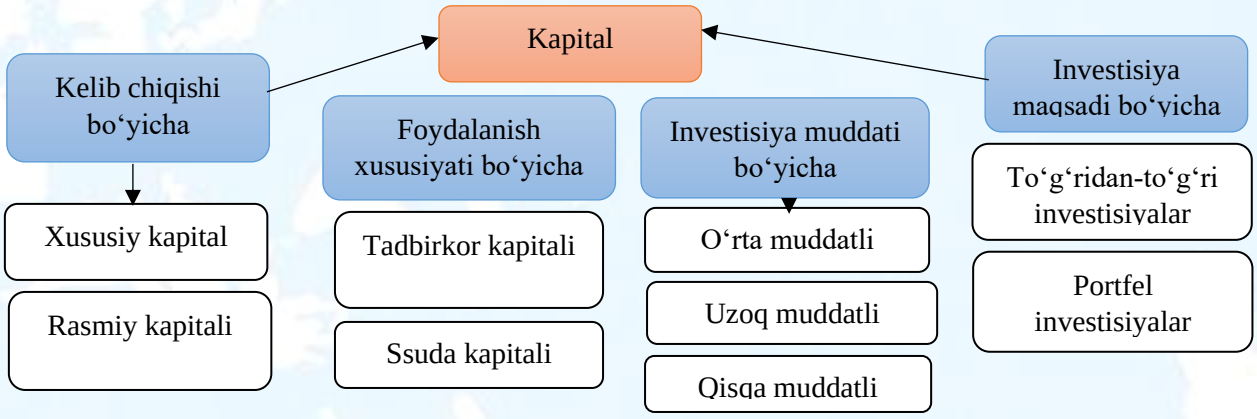

1.2.1- rasm. Kapitalning xalqaro harakati formasi

Ushbu rasmdan ko‘rib turibmizki, kelib chiqishi bo‘yicha: rasmiy kapital – hukumatlar, shuningdek hukumatlararo tashkilotlarning qaroriga binoan davlat budjetidan, chet eldan ko‘chiriladigan mablag‘lar. Bu turdagi kapitallarga davlat kreditlari, ssudalari, grant uchun ajratilgan mablag‘lar, bir davlatdan boshqa bir davlatga xalqaro kelishuvlar asosida taqdim qilinadigan mablag‘lar kiradi.

Xususiy kapital – xususiy firmalar, banklar yoki boshqa nodavlat tashkilotlarning boshqaruv organlari va ularning birlashmalariga o‘tkazish yo‘li bilan chet elga o‘tkazilgan mablag‘lari. Bu turdagi kapitallarga chet el xususiy firmalari kapitallari, tijorat kreditlari, xalqaro bank kreditlari kiradi. Bu kapitallar xususiy firmalar mablag‘lari evaziga shakllantirilib, nodavlat tashkilotlar hisoblaniladi[7].

[7] Криев А.П. Международная экономика. В 2 ч. Ч.И. Международная экономика: движение товаров и факторов производства : учеб. Пособие для вузов. М.: Междунар. Отношения, 1998. С. 292.

Foydalanish xususiyatlari bo‘yicha: Tadbirkor kapitali – foyda olish maqsadida to‘g‘ridan to‘g‘ri yoki bilvosita investitsiya uchun jalb qilingan mablag‘lar.

Ssuda kapitali – ma’lum miqdorda foiz stavkasi olish uchun beriladigan kredit kapitali hisoblanadi. Bu turdagi kapitallar ko‘pincha davlatlar tomonidan ajratiladi[8]. Investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishning muhim yo’nalishida qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan. Avvalambor, ijtimoiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish, yangilik va ixtirolarni tatbiq etish asosida ijtimoiy talablarni qondirishga qaratilgan. Bu borada muvofiqlashtirishni tashkil etish investisiya faoliyatini sharoitlarini aniqlash yo’li bilan davlat investisiyalarini boshqarish bilan birga olib boriladi. Davlat tomonidan investisiya faoliyati sharoitlarini muvofiqlashtirish bir qator chora va tadbirlarni qo’llash va hayotga tatbiq etish negizida amalga oshirilishi ko’zda tutiladi.

Hujjatda ko’rsatilgan chora-tadbirlar quyidagilardan iborat:

•- soliqlar tizimini qulaylashtirish. Soliq subyektlari, obyektlarini hamda uning miqdorlarini tabaqalash va yengilliklar berish;

•- amortizasiya siyosatini tubdan o’zgartirish, shu jumladan asosiy fondlar amortizasiyasini tezlashtirish (iqtisodiyot sohalari, ba’zi tarmoqlari, asosiy fondlarning qismlari, asbob-uskunalar turlari bo’yicha tabaqalashgan holda amortizasiya yangiliklari o’rnatiladi);

•- ayrim mintaqalar, tarmoqlar, ishlab chiqarishlarni rivojlantirish uchun dotasiyalar, subsidiyalar, subvensiyalar, byudjet ssudalari orqali moliyaviy yordam ko’rsatish;

•- kredit siyosatini, davlat me’yori va andozalarini, yakka hokimlikka qarshi tadbirlarini amalga oshirish. Davlat mulkini, shu jumladan tugatilmagan

[8]O‘sha manba B. 293.

qurilishlarni xususiylashtirish (davlat tasarrufidan chiqarish) hamda baholarni tashkil etish siyosati;

•- yer hamda boshqa tabiiy boyliklardan foydalanish shart-sharoitlarini aniqlash;

•- investisiya loyihalarini tekshiruvdan o'tkazish.

Bugungi kunda yuqorida qayd etilgan chora va tadbirlarni hayotga tatbiq etish maqsadida respublikada bu borada bir necha qonunlar qabul qilindi. Afsuski, investisiya faoliyatini to'la-to'kis ravishda muvofiqlashtirishni ma'lum obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra joriy etilishi qiyin bo'lmoqda. Ayniqsa, inflyasiya kuchaygan davrda hamda yangi banklar tizimi vujudga kelayotgan jarayonda kredit siyosatini bozor munosabatlariga moslashishi og'ir bo'lmoqda. Mustaqil mamlakatimiz o'z kredit siyosatini yuritish bo'yicha tajribasizligi hamda uni amalga oshirish, iqtisodiyotni zaiflashgan bir davriga to'g'ri kelishi munosabati bilan deyarli ta'sir ko'rsatganicha yo'q. Moliya siyosatini yurgizishda, shu jumladan, soliqlar tizimini takomillashtirishda ham anchagina ishlar qilinishi lozim. Bozor munosabatlari rivojlanayotgan davrda, investisiya loyihalarini ekspertizalash sohasida ham tajriba yo'qligi tufayli ko'zlangan samaraga erishish to'la-to'kis ta'minlanganicha yo'q. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarishda ham anchagina muammolar yechilishi lozim. Respublikamizda investisiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning e'tibori birinchi navbatda qayd qilingan muammolarni bartaraf etishga qaratilishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Investitsiyalar yo'nalishlarini aniqlashda mavjud bo'lgan vaziyatni hisobga olish, O'zbekiston iqtisodiyotini qayta qurish, chet mamlakatlar bilan aloqalar mustahkamlanishi, jahon bozoriga o'z mahsuloti bilan chiqishni asosiy masala qilib olish lozimdir. Iqtisodiyotni barqarorlashtirish masalasi investisiya faoliyatini tashkil qilishni mavjud moddiy va moliyaviy resurslar bilan

bog'langan holda olib borishni talab qiladi va ishlab chiqarish investisiyalarini eng zarur bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilishini taqozo etadi. Bu borada ayniqsa, paxtachilik bilan bog'liq bo'lgan va tayyor mahsulot ishlab chiqaradigan korxonalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish zarurdir. O'zbekiston sharoitida investisiyalar yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga hamda namunaviy mashina, asbob-uskunalarni kirib kelishiga qaratilishi juda ham samaralidir. Shu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, investisiyalarning harakatidan kelib chiqib, zamon va makonning almashtirilishi va o'zga iqtisodiyotga kirib borishi namoyon bo'ladi. Investitsiyalarning turli shakllarda o'zga iqtisodiyotlarga kirib borishi yangidan investisiya faoliyatini yo'lga qo'yishda, ularning turi va shakllaridan qat'iy nazar, yangidan safarbar etilishini va bog'lanishini bildiradi. Milliy iqtisodiyot chetdan qo'yilma sifatida chet el kapitalini uning turli shakllarida (pul, tovar, mulkiy huquq, intellektual mulk va boshqalar) qabul qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bezis Heri, Niksic Radis Maja. United Kingdom, Pula. Tourism foreign direct investment led tourism gross value added: a co-integration and causality analysis of Croatian tourism. Scholarly journal of UK. Economic research-Ekonomska Istrazivanja 10/12/2017,

2. Elgamodi KHA. United States. The motivational factors for Foreign Direct Investment (FDI) in tourism in Libya. Dissertation. University of Salford. 2017.

3. Li Qin Tian. United States. Study on the feasibility of tourism investment project. Dissertation. Wuhan University.1999 y.

4. Borici-Kraja. Ylvije, Osmani, Elez. Albania. Management of taxation on tourism operators, an important component of reveneus and investments in the tourism sector. . Scholarly journal of Albania. Academicus shpk Albania. 2012y.

5. Khan Asif. Pakistan. Revisiting the Dynamics of tourism, Economic growth, and Enviromental Pollutants in the Emerging Economies Sustainable Tourism Policy Implications.24.03.2020 y.

6. Kriev A.P. Mejdunarodnaya ekonomika. V 2 ch. Ch.I. Mejdunarodnaya ekonomika: dvijenie tovarov i faktorov proizvodstva : ucheb. Posobie dlya vuzov. M.: Mejdunar. Otnosheniya, 1998. S. 292.

7. Bogatin Yu.V., Shvander V.A. Otsenka effektivnosti biznesa i investitsiy. M.: YuNITI, 1999.

8. Valdaysev S.V. Otsenka biznesa i innovatsiy. M.: Filing, 1997.

9. Kvartalnoe V.A. Strategicheskiy menedjment v turizme, Sovremennыy opыt upravleniya. M.: Finansы i statistika, 2000.

10. Fabossi, Frenk Dj. Upravlenie investitsiyami. Per. s angl. M: INFRA-M, 2000.

11. Igoshina L.L Investitsii Uch.pos.-M.:"Ekonomist", 2005.-23 s.

12. Neshitoy A.S. Investitsii Uchebnik.-4-ye. Izd.-M.:" Dashkov i K", 2006.-13 s.

13. Staroverova G.S., Medvedov A.Yu., Sorokina I.V. Ekonomicheskaya otsenka investitsiy: uchebnoe posobie. –M.: "KNORUS", 2006.-S.11.

14. Zubchenko L.A. Inostrannii investitsii, Uch.pos.-M.:"KNIGODEL".2006.-7 s

15. Mustafoqulov Sh.I., Investitsion muhit jozibadoligi.Ilmiy-amaliy qo'llanma. Toshkent 2017.

16. Xoshimov P.Z.i.f.n., dos. O'zMU To'raev Z.N. mustaqil tadqiqotchi TerDU "Turizm sohasi milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omili sifatida" Iqtisod va Moliya №7, 2012 y.

17. Vahobov A.V., Xajibakiev Sh.X., Mo‘minov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. T.:”Moliya”, 2010.

18. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari.T. “Moliya” nashriyoti.2003.

19. B.Yu.Xodiev Sh.Sh.Shodmonov. Iqtisodiyot nazariyasi.Darslik 2017 y.

20. R.H.Alimov, B.T.Bayxonov, A.I.Ishnazarov, J.O.Imomov. Korxonalarda investitsiyalardan samarali foydalanish jarayonlarini ekonometrik modellashtirish.o‘quv qo‘llanma. Toshkent - «Fan va texnologiya» - 2014

21. Karimov N.G‘., Xojimatov R.X., Razzokov J.X. Investitsiya. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2019. 149-bet.

МЕТОДИКА КОЛЕБАНИЯ ЧАСТОТ СОБСТВЕННЫХ КОЛЕБАНИЙ КРИВОЛИНЕЙНОГО УЧАСТКА ТРУБОПРОВОДА

НАБИЕВ АБДУЛЛО АБДУВАХИДОВИЧ

Ассистент кафедры «Физика, биофизика и медицинская физика»

Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация: *Задача собственных колебаний упругих линейных деформируемых тел к решению системы однородных линейных алгебраических уравнений, которые представим в матричной форме. Поскольку решение этой однородной системы линейных алгебраических уравнений отличны о т нуля, для её решения определитель системы приводиться к виду характеристического уравнения n-ой степени для квадратной матрицы.*

Ключевые слова*: собственные колебания, деформация тел, определители, матрица, круговые частоты, кубические уравнения, миноры, модуль упругости.*

Задача собственных колебаний упругих линейных деформируемых тел к решению системы однородных линейных алгебраических уравнений, которые представим в матричной форме

$$\begin{pmatrix} C_{1,1} & C_{1,2} & C_{1,3} & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \ldots \\ C_{2,1} & C_{2,2} & C_{2,3} & C_{2,4} & 0 & 0 & 0 & \ldots \\ C_{3,1} & C_{3,2} & C_{3,3} & C_{3,4} & C_{3,5} & 0 & 0 & .. \\ 0 & C_{4,2} & C_{4,3} & C_{4,5} & C_{4,6} & 0 & 0 & 0 .. \\ 0 & 0 & C_{5,3} & C_{5,4} & C_{5,5} & C_{5,6} & 0 & 0 \ldots \\ 0 & 0 & 0 & C_{6,4} & C_{6,5} & C_{6,6} & C_{6,7} & 0 .. \\ 0 & 0 & 0 & 0 & C_{7,5} & C_{7,6} & C_{7,7} & \ldots\ldots \\ \ldots\ldots & \ldots\ldots & \ldots\ldots & \ldots & \ldots & \ldots & \ldots & \ldots\ldots \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \\ b_4 \\ b_5 \\ b_6 \\ b_7 \\ \ldots \\ \ldots \\ \ldots \end{pmatrix} = 0 \qquad (1)$$

Поскольку решение этой однородной системы линейных алгебраических уравнений отличны о т нуля, для её решения определитель системы (1) приводиться к виду характеристического уравнения *n*-ой степени для квадратной матрицы-*An*-порядка

$$\det(A-\lambda E)=0 \qquad (2)$$

где Е-единичная матрица, соответствующая заданной матрице. Корнями уравнения (2) являются собственные значения λ_i, роль которых в данной задаче выполняют квадраты круговых частот собственных колебаний $\acute{\omega}_i^2$. Рассмотрим усеченную систему однородных линейных алгебраических уравнений, полученную из (1) при *m*=1,2,3. В матричной форме эта система имеет вид:

$$AB = \begin{pmatrix} C_{1,1} & C_{1,2} & C_{1,3} \\ C_{2,1} & C_{2,2} & C_{2,3} \\ C_{3,1} & C_{3,2} & C_{3,3} \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \end{pmatrix} = 0 \qquad (3)$$

Усечение бесконечной системы линейных алгебраических уравнений (1) не отразиться существенно на точности решения задачи, так как это система является регулярной [1]. Исследование, проведенное в соответствии с методикой [2], показало, что сумма модулей коэффициентов второстепенных членов каждой строки матрицы А, деленная на модуль коэффициента при главном диагональном члене, оказывается меньше единицы при любом параметре μ. Все элементы матрицы В отличны от нуля ($b_m \neq 0$), следовательно определитель матрицы коэффициентов *A* должен равняться нулю.

Поставленная задача определения частот собственных колебаний заданного участка трубопровода сводится к задаче о собственных значениях матрицы A. Приведем определитель (3) к виду характеристического уравнения матрицы A. С этой целью запишем этот определитель, подставив в него значения диагональных элементов $c_{m,m}$по формулам:

$$|A| = \begin{vmatrix} A_{1n} - B_{1n} - C_{1n}\omega^2 & c_{1.2} & c_{1.3} \\ c_{2.1} & A_{2n} - B_{2n} - C_{2n}\omega^2 & c_{2.3} \\ c_{3.1} & c_{3.2} & A_{3n} - B_{3n} - C_{3n}\omega^2 \end{vmatrix} = 0$$

Умножим каждую строку данного определителя на 1/ C_{mn}. В результате по свойству определителей получим:

$$\frac{1}{C_{1n}C_{2n}C_{3n}} \times \begin{vmatrix} \frac{A_{1n} - B_{1n}}{C_{1n}} - \omega^2 & \frac{c_{1.2}}{C_{1n}} & \frac{c_{1.3}}{C_{1n}} \\ \frac{c_{2.1}}{C_{2n}} & \frac{A_{2n} - B_{2n}}{C_{2n}} - \omega^2 & \frac{c_{2.3}}{C_{2n}} \\ \frac{c_{3.1}}{C_{3n}} & \frac{c_{3.3}}{C_{3n}} & \frac{A_{3n} - B_{3n}}{C_{3n}} - \omega^2 \end{vmatrix} = 0$$

Поскольку множитель $1/C_{1n}C_{2n}C_{3n}$, появившейся у определителя в результате проделанной операции, отличен от нуля, следовательно, нулю равен определитель, который является характеристическим уравнением матрицы A:

$$|A-\lambda E|=\begin{vmatrix} d_{11}-\lambda & d_{1.2} & d_{1.3} \\ d_{2.1} & d_{2.2}-\lambda & d_{2.3} \\ d_{3.1} & c_{3.2} & d_{3.3}-\lambda \end{vmatrix}=0 \qquad (4)$$

$\lambda=\omega^2$, $\qquad d_{m,m}=\frac{A_{mm}-B_{mm}}{C_{mm}}$

$d_{m,m\pm1}=\frac{C_{mm\pm1}}{C_{mm}}$ $\qquad d_{m,m\pm2}=\frac{C_{mm\pm2}}{C_{mm}}$

(5)

Раскрывая определитель вида (4), получаем характеристические уравнения степени, равной порядку матрицы *A*, корни которого λ_i, называемые собственными значениями, определяют квадраты частот собственных колебаний рассматриваемого тела. Характеристическое уравнение матрицы *A* порядка *к* содержит в левой части многочлен *к*-ой степени от λ со старшим коэффициентом, равным единице, т.е. степень степень характеристического уравнения определяется порядком матрицы *A*.

Если взять матрицу 1-го порядка при волновом числе m=1, то из (4) получим линейное характеристическое уравнение относительно λ :

$$d_{1,1}-\lambda=0$$

Подставив сюда соответствующие значения по (5), получим равенство:

$$\omega_{1n}^2=\frac{A_{1n}-B_{1n}}{C_{1n}}$$

Рассматривая матрицу 2-го порядка при волновых числах m=1 и 2, имеем из (4)

$$\begin{vmatrix} d_{11}-\lambda & d_{1.2} \\ d_{2.1} & d_{2.2}-\lambda \end{vmatrix}=0$$

Откуда получим квадратное характеристическое уравнение:

$$\lambda^2-(d1,1+d2,2)\lambda+(d_{1,1}d_{2,1}-d_{1,2}d_{2,1})=0 \qquad (6)$$

решение которого дает два корня λ_1 и λ_2, определяется квадрата круговых частот собственных изгибных колебаний участка трубопровода $\acute{\omega}^2_{1n}$и $\acute{\omega}_{2n}$по соответствующим формам колебаний при m=1 и 2.

Для матрицы3-го порядка, полученный при волновых числах m=1,2,3, приходим к определителю (4), раскрыв которой получаем кубическое характеристическое уравнение матрицы A:

$$\lambda^3-I_1\lambda^2+I_2\lambda-I_3=0 \qquad (7)$$

Постоянные коэффициенты которого имеют вид:

$$I_1=d_{1.1}+d_{2.2}+d_{3.3}.$$

$$I_2=d_{1.1}d_{2.2}+d_{2.2}d_{3.3}+d_{3.3}d_{1.1}-d_{1.2}d_{2.1}-d_{2.3}d_{3.2}-d_{3.1}d_{1.3},$$

$$I_3=d_{1.1}d_{2.2}d_{3.3}+d_{1.2}d_{2.3}d_{3.1}+d_{2.1}d_{3.2}d_{1.3}-d_{1.1}d_{2.3}d_{3.2}-d_{2.2}d_{3.1}d_{1.3}-d_{3.3}d_{2.1}d_{1.2}$$

Решение кубического уравнения (7) дает три действительных корня, т.е. собственные числа $\lambda_1,\lambda_2,\lambda_3$ матрицы A, которые представляют собой квадраты круговых частот изгибных колебаний $\acute{\omega}^2_{mn}$заданного криволинейного участка трубопровода протекающей жидкостью по формам колебаний при m=1,2,3.

В общем случае для квадратной матрицы вида (2) порядка kв соответствии с характеристическим уравнением κ-ой степени со старшим коэффициентом, равной единице:

$$|A-\lambda E|=(-1)^{\kappa}\lambda^{\kappa}+I_1\lambda^{k-1}+\ldots+I_1\lambda^{k-1}+..+I_k=0$$

Коэффициенты которого выражается через элементы матрицы

$$I_1=(-1)^{k-1}(c_{1.1}+c_{2.2}+\ldots+c_{k.k}),\ I_1=(-1)^{k-1}S_1,\quad I_k=|A|,$$

гдеS$_1$-сумма всех главных миноров (т.е. миноров, симметрично расположенных относительно главной диагонали) порядка lматрицы *A*.

Кроме того, имеют следующие свойства корней характеристического уравнения (собственных чисел) матрицы *A*:

$$\lambda_1+\lambda_2+\ldots.+\lambda_к=c_{1.1}+c_{2.2}++\ldots.+c_{к.к},$$

$$\lambda_1 \text{ x } \lambda_2\text{x}\ldots..\text{x } \lambda к=|A|,$$

т.е. сумма собственных значений матрицы *A* равна ее следу (сумме элементов главной диагонали), а произведение –определителю |*A*|.

Рассмотрим собственные колебания криволинейных участков стального трубопровода. Определение частот собственных колебаний проводиться по выше изложенной методике сводиться к отысканию корней характеристических уравнений. Вычисление коэффициента решения кубических уравнений (7) приводилось по схеме Горнера на ПЭВМ. Исследование частот собственных изгибных колебаний криволинейных участков стальных трубопроводов продольной осью в виде половины окружности ($\pi \geq \beta \geq 0$) со стационарным потоком жидкости (вода) при значениях ее скорости Uот 50м/с позволило оценить влияние скорости потока на частоты первых двух форм колебаний (*m*=1,2,3 при *n*=1,2,3).

Таблица 1. Собственные частоты в зависимости от скорости протекающей жидкости

r/R=1/20, h/r=1/70 μ=23		**ώ$_{mn}$(Гц) при скорости протекающей жидкости в м/с**		
Форма колебаний	**Частота**	**U=0**	**U=20**	**U=50**
m=1	ώ$_{1.1}$	19,5	19,0	18,2
	ώ$_{1.2}$	20,0	19,5	18,7

	$\acute{\omega}_{1.3}$	21,9	21,7	21,5
m=2	$\acute{\omega}_{2.1}$	12,3	11,8	11,4
	$\acute{\omega}_{2.2}$	15,6	14,8	13,5
	$\acute{\omega}_{2.3}$	17,6	17,4	17,2
m=3	$\acute{\omega}_{3.1}$	12,0	11,2	10,2
	$\acute{\omega}_{3.2}$	15,4	14,6	13,3
	$\acute{\omega}_{3.3}$	17,3	17,1	16,8

Эти параметры в свою очередь соответствовали следующим значениям коэффициентов кривизны отводов и изгибов трубопроводов по СНиП: λ=0,57; 0,28 и 0,14. Модуль упругости стали, из которой изготовлены трубы, принять равным $E=2,10^5$Мпа, коэффициент Пуассона ν=0,3.

Литература

1. Бозоров М.Б., Сафаров И.И, Шокин Ю.И. «Численное моделирование колебаний диссипативно однородных и не однородных механических систем» СО РАН, Новосибирск, 1966, 188с.
2. Шкалова А.А. «Краевые задачи для обыкновенных дифференциальных уравнений параметром в граничных условиях» Труды семинара имени Петровского,1983, вып. 9, с 190-229

METHODOLOGY OF TEACHING AND OBTAINING CRITERIA DEPENDENCIES IN THE COURSE OF SPECIAL DISCIPLINES OF THERMAL ENGINEERING PROFILE

NABIEV ABDULO ABDUVOKHIDOVICH

Assistant of the Department of «Physics, biophysics and medical physics» of the Samarkand State Medical University

ANNOTATION: *In the context of integration of science, education and technology, in order to prepare specialists in the heat and power engineering profile, information is needed on theoretical and experimental research methods, on methods of processing results used in this field of science. It is necessary to emphasize that the main attention should be paid to the disclosure of the theory, tasks, types and forms and the basics of planning the experiment. This work proposes a methodology for teaching the above-mentioned topic and obtaining criteria, as well as dependencies characterizing heat and mass transfer processes in industrial heat exchangers.*

Key words*: education, technology, differentiation and integration, heat and mass transfer , industrial power engineering, machine tools, film condensation, gaseous state, Nusselt criteria, Peclet criterion, Stanton criterion*

In the context of the integration of science, education and technology, in order to prepare specialists in the heat and power engineering profile, information is needed on theoretical and experimental research methods, on the methods of processing the results used in this field of science. As shown by many years of experience in teaching special disciplines in the heat engineering profile and practice, the solution of many scientific and technical problems is simplified by applying the theory of dimensionality, similarity and modeling. [1,2]. It should be

emphasized that the main attention should be paid to the disclosure of the theory, tasks, types and forms and the basics of planning the experiment. The processing of the results of the experimental study is carried out on the basis of the methods of graphical processing of experimental data, graphical differentiation and integration. Then, mathematical descriptions of the process under study are performed, empirical formulas are selected, conclusions and proposals are formulated.

This paper proposes a methodology for teaching the above-mentioned topic and obtaining criteria, as well as dependencies characterizing heat and mass transfer processes in industrial heat exchange devices.

The educational and training task is to explain the physical nature of thermal conductivity , convective heat and mass transfer and teach students to conduct experiments , measure thermophysical parameters, and perform calculations in heat and mass exchange devices of power plants. Of greatest practical interest is film condensation, which is mainly encountered in various types of industrial heat exchange devices, where there is forced movement of steam along rough wetted cooling surfaces . The study of the heat transfer process during film condensation is actually reduced to the study of the process of heat exchange of a liquid film with the wall surface, i.e. heat exchange between a solid and a single-phase medium. However, the peculiarity of the process under study is that the process of film formation itself is caused by the transition of the medium from a gaseous state to a liquid one. The essence of the theory of film condensation of steam is as follows [3,4]. When steam comes into contact with a wall, the temperature of which is below the saturation temperature t_n, the steam condenses, a film is formed on the surface of the wall, and if its movement mode is laminar, then the heat released during steam condensation is distributed by thermal conductivity through the thickness. In this case,

$$q_x = \lambda \frac{t_н - t_{cm}}{\delta_x} \quad (1),$$

$$q_x = (t_н - t_{cn}) \quad (2),$$

откуда

$$\alpha_x = \frac{\lambda}{\delta_x} \quad (3)$$

Where α_x is the heat transfer coefficient during steam condensation on the surface of the cooled wall in section *X; λ is* the thermal conductivity coefficient of the condensate; δ_x is the thickness of the condensate film in section *x*.

From the first three equations we obtain the criteria known to us

$$Nu = \frac{\alpha l}{\lambda}, \quad (4)$$

$$Pe = \frac{\omega l}{a} = \mathrm{Re}\,\mathrm{Pr}, \quad (5)$$

$$Fr = \frac{gl}{\omega^2}, \quad (6)$$

$$Ga = Fr\,\mathrm{Re}^2 = \frac{gl^3}{\nu^2}, \quad (7)$$

and from the heat balance equation

$rdM = c\,M_1\,dt$,

where rdM = dQ is the elementary amount of heat transferred from the vapor to the liquid during condensation of the amount of vapor dM ; $dQ = cM_1\,dt$ is the elementary amount of heat received by the mass of liquid M_1 and causing an increase in its temperature by dt . If we process the heat balance equation using the methods of similarity theory, we obtain the Kutateladze criterion $K = r / c\,\Delta t$ -phase transition where r is the heat of evaporation; *c is* the heat capacity of the condensate,

a $\Delta t = t_n - t_{cm}$. Since in the laminar regime the nature of the fluid motion does not depend on the speed, the Re criterion drops out and the criterion the equation for heat transfer during condensation of steam takes the form

$$Nu = ∫(Ga; Pr ; K) = φ (Ko),$$

Where Ko= Ga Pr K is called the condensation criterion.

As a result of generalization of experimental data conducted with various liquids, the following calculation formulas were obtained for determining the average heat transfer coefficient during steam condensation:

A vertical wall or pipe of height H,

$$Nu = 0{,}42 Ko^{0{,}28} \left(\frac{Pr}{Pr_{cm}} \right)^{0{,}25}; \qquad (11)$$

The determining dimension in these equations for vertical walls and pipes is their height, and for horizontal pipes – their diameter. The determining temperature is the saturation temperature $t_н$.

Similarity criteria can be modified by considering them together in order to bring them to a form most convenient for describing specific problems. Thus, when studying the motion caused by different densities of individual particles of a liquid without moving its entire volume by an external source of motion, the flow velocity cannot be measured. In this case, it is more convenient to combine them in such a way as to isolate a new criterion that would include the difference in densities of individual particles (layers) of the liquid, which is the cause of the motion, and the flow velocity would be excluded. To do this, Fr is multiplied by Re^2 and by the relative difference in flow densities $(p-p_0)/p_0$, where p and p_0 are the densities of different particles (layers) of the liquid:

$$Fr\,Re^2 \frac{\rho - \rho_0}{\rho_0} = \frac{gl}{\omega^2} \frac{\omega^2 l^2}{\nu^2} \frac{\rho - \rho_0}{\rho_0} = \frac{gl^3}{\nu^2} \frac{\rho - \rho_0}{\rho_0}. \qquad (13)$$

Полученный безразмерный комплекс $\frac{\rho - \rho_0}{\rho_0} \frac{gl^3}{\nu^2} = Ar$ (14)

It is called the Archimedes criterion.

Finally, if the difference in densities of different layers of liquid is determined by the difference in their temperatures Δt, as is the case with natural convection, the

expression $(p-p_0)/p_0$ can be replaced by the product $\beta\Delta t$, in accordance with the equation $p=p_0[1-\beta(t-t_0)]$, where β is the coefficient of volumetric expansion of the liquid; i.e. $(p-p_0)/p_0=\beta\Delta t$. Substituting this value into equation (14) we obtain the Grashof criterion :

$$Gr = g\, l^3 \beta\Delta t / v^2$$

(15) r Criterion Gr characterizes the ratio of inertial forces and gravity of the lifting force in the absence of forced fluid movement and is most convenient for describing free movement (natural convection).

It is known that the complex $\omega\, l / a$ is called the Peclet criterion:

$$\omega\, l/a = Pe \qquad (16)$$

If we expand the value of the thermal conductivity coefficient $a = \lambda/(cp)$ and multiply the numerator and denominator of the expression of the Pe criterion by the temperature difference Δt between some points of the flow, then the criterion can be presented in the following form:

$$Pe = \frac{\rho c \omega \Delta t}{\lambda \Delta t / l}; \qquad (17)$$

From which follows the physical meaning of the Peclet criterion, i.e. the Pe number is the ratio of the density of the heat flow transferred by convection from one point in space to another to the density of the heat flow transferred between these same points by conduction. As is known, convective heat transfer, the characteristic of which is the Pe criterion, is precisely the combined action of the two specified heat transfer mechanisms. It is advisable to transform the Pe criterion in order to exclude from it the flow velocity ω as quantities that have already been included in other similarity criteria (for example Re). To do this, we divide Re by Re :

$$\frac{Pe}{Re} = \frac{\omega l / a}{\omega l / \nu} = \frac{\nu}{a}. \quad (18)$$

The resulting dimensionless complex is called the Prandtl criterion: v / a = Pr .(19)

The Prandtl criterion, which contains only thermophysical parameters , characterizes the influence of the physical properties of liquids on convective heat exchange. Substituting the value of the factors of such a transformation, we obtain.

$\alpha' l' / \lambda' = \alpha l / \lambda = idem$.

This dimensionless complex is called the Nusselt criterion:

A $l/\lambda = Nu$.

Note that the Nu criterion includes the heat transfer coefficient α, which is usually the desired value when studying convective heat exchange processes. Thus, with thermal similarity of two or more systems, the equality criterion Pe (or Pr), Nu takes place .

In some problems of convective heat transfer, the complex Stanton criterion is used :

$$St = \frac{Nu}{Re\,Pr} = \frac{\alpha}{\rho c_p \omega}. \quad (22)$$

It should be recalled that a necessary condition for thermal similarity is also hydrodynamic similarity, i.e. with thermal similarity, Re (or Gr), Eu are also equal . Thus, heat and mass transfer are widely used in practice, the significance of their laws is of primary importance for thermal and nuclear power engineering, industrial thermal power engineering, power engineering, aviation, astronautics, rocket engineering, etc.

Literature:

1. Lebedev A.N. "Modeling in scientific and technical research ." - M.: Radio and Communications, 1989. 224 p.
2. Kutateladze S.S. "Similarity analysis and physical models ". - Novosibirsk: Nauka, 1986. - 290 p.
3. Tsvetkov F.F., Grigoriev B.A. " Heat and Mass Transfer ": Textbook for Universities. - M.: MEI Publishing House, 2001 - 550 p.
4. Heat engineering: Ed. by V.N. Lukanin . - M.: Higher School, 2003, 671 p.

O‘QITISH METODIKASI VA MEZONLARNI OLISH ISSILIK MUHANJANSIYA PROFILINING MAXSUS FANLARI KURSINING BOG'LIKLARI.

NABIEV ABDULLO ABDUVOKHIDOVICH

Samarqand davlat tibbiyot universiteti «Fizika, biofizika va tibbiy fizika» kafedrasi assistenti

ANNOTATSIYA: *Ta'lim va texnika integratsiyasi sharoitida issiqlik-energetika profili bo'yicha mutaxassislar tayyorlash uchun nazariy va eksperimental tadqiqot usullari, fanning ushbu sohasida qo'llaniladigan natijalarni qayta ishlash usullari haqida ma'lumotlar zarur. Ta'kidlash joizki, eksperimental rejalashtirishning nazariyasi, vazifalari, turlari va shakllari va asoslarini ochib berishga asosiy e'tibor qaratish lozim. Ushbu maqolada yuqorida ko'rsatilgan mavzuni o'qitish metodikasi va mezonlarni olish, shuningdek, sanoat issiqlik almashinuvi qurilmalarida issiqlik va massa uzatish jarayonlarini tavsiflovchi bog'liqliklarni taklif qiladi.*

Kalit so'zlar*: ta'lim, texnologiya, differentsiatsiya va integratsiya, issiqlik va massa uzatish , sanoat energetikasi, dastgohlar, plyonkali kondensatsiya, gaz holati, Nusselt mezonlari, Peklet mezoni, Stanton mezoni*

Fan, ta’lim va texnika integratsiyasi sharoitida issiqlik energetikasi profili bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash uchun nazariy va eksperimental tadqiqot usullari, fanning ushbu sohasida qo‘llaniladigan natijalarni qayta ishlash usullari haqida ma’lumotlar zarur. Issiqlik texnikasi profili va amaliyotida maxsus fanlarni o'qitish bo'yicha ko'p yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'plab ilmiy va texnik muammolarni hal qilish o'lchovlilik, o'xshashlik va modellashtirish nazariyasini qo'llash orqali soddalashtirilgan. [1,2]. Ta'kidlash joizki,

eksperimental rejalashtirishning nazariyasi, vazifalari, turlari va shakllari va asoslarini ochib berishga asosiy e'tibor qaratish lozim. Eksperimental tadqiqot natijalarini qayta ishlash eksperimental ma'lumotlarni grafik jihatdan qayta ishlash, grafik farqlash va integratsiyalash usullari asosida amalga oshiriladi. Keyin o'rganilayotgan jarayonning matematik tavsiflari bajariladi, empirik formulalar tanlanadi, xulosalar va takliflar shakllantiriladi.

Ushbu maqolada yuqorida ko'rsatilgan mavzuni o'qitish metodikasi va mezonlarni olish, shuningdek, sanoat issiqlik almashinuvi qurilmalarida issiqlik va massa uzatish jarayonlarini tavsiflovchi bog'liqliklarni taklif qiladi.
issiqlik o'tkazuvchanligi , konvektiv issiqlik va massa almashinuvining fizik tabiatini tushuntirish va talabalarga tajribalar o'tkazish , termofizik parametrlarni o'lchash va elektr stantsiyalarining issiqlik va massa uzatish qurilmalarida hisob-kitoblarni bajarishga o'rgatishdir. Eng katta amaliy qiziqish - bu plyonkali kondensatsiya bo'lib, u asosan turli xil sanoat issiqlik almashinuvi apparatlarida uchraydi, bu erda bug'ning qo'pol namlangan sovutish yuzalari bo'ylab majburiy harakati mavjud . Kino kondensatsiyasi paytida issiqlik uzatish jarayonini o'rganish aslida suyuq plyonkaning devor yuzasi bilan issiqlik almashinuvi jarayonini o'rganishga to'g'ri keladi, ya'ni. qattiq jism va bir fazali muhit o'rtasidagi issiqlik almashinuvi. Biroq, o'rganilayotgan jarayonning o'ziga xos xususiyati shundaki , plyonka hosil bo'lish jarayonining o'zi muhitning gaz holatidan suyuq holatga o'tishi bilan yuzaga keladi. Bug'ning plyonkali kondensatsiyasi nazariyasining mohiyati quyidagicha [3,4]. Bug 'harorati to'yinganlik haroratidan past bo'lgan devor bilan aloqa qilganda t_n , bug 'kondensatsiyalanadi, devor yuzasida plyonka hosil bo'ladi va uning harakat rejimi laminar bo'lsa, u holda bug'ning kondensatsiyasi paytida chiqarilgan issiqlik issiqlik o'tkazuvchanligi bilan qalinligi bo'ylab tarqaladi. Xuddi o'sha payt

$$q_x = \lambda \frac{t_н - t_{cm}}{\delta_x} \quad (1),$$

$$q_x = (t_н - t_{cn}) \quad (2),$$

откуда

$$\alpha_x = \frac{\lambda}{\delta_x} \quad (3)$$

Bu erda a $_{x - X}$ bo'limda sovutilgan devor yuzasida bug 'kondensatsiyasi paytida issiqlik uzatish koeffitsienti *;* l - kondensatning issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsienti; d $_{x - x}$ kesimidagi kondensat plyonkasi qalinligi .

Birinchi uchta tenglamadan biz o'zimizga ma'lum bo'lgan mezonlarni olamiz

$$Nu = \frac{\alpha l}{\lambda}, \quad (4)$$

$$Pe = \frac{\omega l}{a} = \mathrm{Re}\,\mathrm{Pr}, \quad (5)$$

$$Fr = \frac{gl}{\omega^2}, \quad (6)$$

$$Ga = Fr\,\mathrm{Re}^2 = \frac{gl^3}{\nu^2}, \quad (7)$$

va issiqlik balansi tenglamasidan

rdM = s M $_1$ dt ,

Bu erda rdM = dQ - bug'dan suyuqlikka kondensatsiya paytida o'tkaziladigan issiqlikning elementar miqdori bug'ning miqdori dM ; dQ = cM $_1$ dt - suyuqlik M $_1$ massasi tomonidan qabul qilingan va uning haroratining dt ga oshishiga olib keladigan issiqlikning elementar miqdori . Agar issiqlik balansi tenglamasini o'xshashlik nazariyasi usullari yordamida qayta ishlasak , biz Kutateladze mezonini olamiz K = r / c Δ t - fazaga o'tish, bu erda r - bug'lanish issiqligi; c - kondensatning issiqlik sig'imi,

va Δ t = t $_n$ - t $_{sm}$. Laminar rejimda suyuqlik harakatining tabiati tezlikka bog'liq emasligi sababli, Re kriteriyasi tushib ketadi va mezon. bug 'kondensatsiyasi paytida issiqlik uzatish tenglamasi shaklni oladi

Nu= ∫(Ga; Pr ; K)= ph (Ko),

Bu erda Ko = Ga Pr K kondensatsiya mezoni deb ataladi.

Turli suyuqliklar bilan o'tkazilgan eksperimental ma'lumotlarni umumlashtirish natijasida bug 'kondensatsiyasi paytida o'rtacha issiqlik uzatish koeffitsientini aniqlash uchun quyidagi hisoblash formulalari olingan:

H balandlikdagi vertikal devor yoki quvur, $$Nu = 0{,}42Ko^{0{,}28}\left(\frac{\mathrm{Pr}}{\mathrm{Pr}_{cm}}\right)^{0{,}25}; \qquad (11)$$

bu tenglamalarda hal qiluvchi o'lcham ularning balandligi, gorizontal quvurlar uchun esa - ularning diametri. Aniqlovchi harorat to'yinganlik harorati t_n.

O'xshashlik mezonlarini muayyan muammolarni tavsiflash uchun eng qulay shaklga keltirish uchun ularni birgalikda ko'rib chiqish orqali o'zgartirish mumkin. Shunday qilib, suyuqlikning alohida zarrachalarining har xil zichligi tufayli uning butun hajmini tashqi harakat manbai bilan harakatlantirmasdan sodir bo'lgan harakatni o'rganayotganda, oqim tezligini o'lchash mumkin emas. Bunday holda, ularni harakatning sababi bo'lgan suyuqlikning alohida zarrachalari (qatlamlari) zichligidagi farqni o'z ichiga oladigan va oqim tezligini istisno qiladigan yangi mezonni ajratib turadigan tarzda joylashtirish qulayroqdir. Buning uchun Fr Re^2 ga va oqim zichliklarining nisbiy farqiga $(r-r_0)/r_0$ ga ko'paytiriladi, bunda r va r_0 suyuqlikning turli zarrachalari (qatlamlari) zichligidir:

$$Fr\,\mathrm{Re}^2\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}=\frac{gl}{\omega^2}\frac{\omega^2 l^2}{\nu^2}\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}=\frac{gl^3}{\nu^2}\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}. \qquad (13)$$

Полученный безразмерный комплекс $$\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}\frac{gl^3}{\nu^2}=Ar \qquad (14)$$

U Arximed mezoni deb ataladi.

Va nihoyat, agar turli xil suyuqlik qatlamlarining zichliklari farq bo'lsa , tabiiy konvektsiya *(R-A (T* - t *0)* . *Bu erda l = r 0)* . *Suyuqlikni* hajmli *kengaytirish* koeffitsientiga

muvofiq almashtirilishi mumkin . bular. $(r-r_0)/r_0 = b\Delta t$. Ushbu qiymatni (14) tenglamaga almashtirib, Grashof mezonini olamiz :

$$Gr = g\, l^3 b\Delta t / v^2$$

(15) r mezon Gr suyuqlikning majburiy harakati bo'lmaganda inertial kuchlar va ko'tarish kuchining tortishish nisbatini tavsiflaydi va erkin harakatni (tabiiy konveksiya) tavsiflash uchun eng qulaydir.

Ma'lumki, ō l / a kompleksi Peclet mezoni deb ataladi:

$$ō\ l/a = Pe \qquad (16)$$

issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsienti a = l/(cp) qiymatini kengaytirsak va Pe kriteriyasi ifodasining payini va maxrajini oqimning ba'zi nuqtalari orasidagi harorat farqi Δ t bilan ko'paytirsak, u holda mezon quyidagi ko'rinishda taqdim etilishi mumkin:

$$Pe = \frac{\rho c \omega \Delta t}{\lambda \Delta t / l}; \qquad (17)$$

Undan Peclet mezonining jismoniy ma'nosi kelib chiqadi, ya'ni. Pe soni - bu kosmosning bir nuqtasidan ikkinchisiga konveksiya orqali o'tkaziladigan issiqlik oqimining zichligining issiqlik o'tkazuvchanligi bilan shu nuqtalar o'rtasida o'tkaziladigan issiqlik oqimining zichligiga nisbati. Ma'lumki, xarakteristikasi Pe mezoni bo'lgan konvektiv issiqlik uzatish, aniq ko'rsatilgan ikkita issiqlik uzatish mexanizmining birgalikdagi harakatidir. Oqim tezligi ō ni boshqa o'xshashlik mezonlariga allaqachon kiritilgan miqdor sifatida chiqarib tashlash uchun Qayta mezonni o'zgartirish tavsiya etiladi (masalan , Qayta). Buning uchun Re ni Re ga ajratamiz :

$$\frac{Pe}{Re} = \frac{\omega l / a}{\omega l / \nu} = \frac{\nu}{a}. \qquad (18)$$

Olingan o'lchovsiz kompleks Prandtl mezoni deb ataladi: v / a = Pr .(19)

termofizik parametrlarni o'z ichiga olgan Prandtl mezoni suyuqliklarning fizik xususiyatlarining konvektiv issiqlik uzatishga ta'sirini tavsiflaydi. Bunday o'zgarish omillarining qiymatlarini almashtirib, biz olamiz.

$a' l' / l' = al / l = idem$.

Ushbu o'lchovsiz kompleks Nusselt mezoni deb ataladi:

$a\, l/l = Nu$.

E'tibor bering, Nu mezoni issiqlik uzatish koeffitsienti a ni o'z ichiga oladi, bu odatda konvektiv issiqlik almashinuvi jarayonlarini o'rganishda kerakli qiymatdir. Shunday qilib, ikki yoki undan ortiq tizimning termal o'xshashligi bilan Pe (yoki Pr) mezonining tengligi, Nu sodir bo'ladi .

Konvektiv issiqlik uzatishning ba'zi muammolarida kompleks Stanton mezonidan foydalaniladi :

$$St = \frac{Nu}{\mathrm{Re}\,\mathrm{Pr}} = \frac{\alpha}{\rho c_p \omega}. \qquad (22)$$

Shuni esda tutish kerakki, termal o'xshashlikning zarur sharti ham gidrodinamik o'xshashlikdir, ya'ni. issiqlik o'xshashligi ham Re (yoki Gr), Eu ga teng bo'lsa , shunday qilib, issiqlik va massa almashinuvi amaliyotda keng qo'llaniladi, ularning qonunlarining ahamiyati issiqlik va atom energetikasi, sanoat issiqlik energetikasi, energetika, aviatsiya, astronavtika, raketasozlik va boshqalar uchun birinchi darajali ahamiyatga ega.

Adabiyot:

1. Lebedev A.N. "Ilmiy va texnik tadqiqotlarda modellashtirish ." - M.: Radio

va aloqa, 1989. 224 bet.

2. Kutateladze S.S. "O'xshashlik tahlili va fizik modellar " - Novosibirsk: Nauka, 1986. - 290 p.
3. Tsvetkov F.F., Grigoryev B.A. " Issiqlik va massa uzatish ": Universitetlar uchun darslik - M.: MEI nashriyoti, 2001 - 550 b.
4. Issiqlik muhandisligi : V.N. Lukanina - M.: Oliy . Maktab, 2003-671 b.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ И ПОЛУЧЕННЯ КРИТЕРИАЛЬНЫХ ЗАВИСИМОСТЕЙ В КУРСЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ТЕПЛОТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

НАБИЕВ АБДУЛЛО АБДУВОХИДОВИЧ

Ассистент кафедры «Физики, биофизики и медицинской физики»
Самаркандского государственного медицинского университета

***АННОТАЦИЯ**: В условиях интеграции науки, образования и техники чтобы подготовить специалистов теплоэнергетического профиля , нужны сведения о теоретических и экспериментальных методах исследования, о способах обработки результатов, используемых в данной области науки. Необходимо подчеркнуть, что главное внимание следует уделить раскрытию теории, задачам, видам и формам и основам планирования эксперимента. В данной работе предлагается методика преподавания выше названной темы и получения критериев, а также зависимостей характеризующие тепломассообменные процессы в промышленных теплообменных аппаратах.*

***Ключевые слова** образование, техника, дифференцирование и интегрирование, тепломассообмен, промышленная энергетика, станки, пленочная конденсация, газообразное состояние, критерии Нуссельта, критерий Пекле, критерий Стантон*

В условиях интеграции науки, образования и техники чтобы подготовить специалистов теплоэнергетического профиля, нужны сведения о теоретических и экспериментальных методах исследования, о способах обработки результатов, используемых в данной области науки. Как показывает многолетней опыт преподавания специальных дисциплин

теплотехнического профиля и практика, решения многих научных и технических задач упрощается при применении теории размерности, подобия и моделирования. [1,2]. Необходимо подчеркнуть, что главное внимание следует уделить раскрытию теории, задачам, видам и формам и основам планирования эксперимента. Обработка результатов экспериментального исследования проводиться на основе методов графической обработки экспериментальных данных, графического дифференцирования и интегрирования. Затем выполняются математические описания исследуемого процесса, подбираются эмпирические формулы, формулируется выводы и предложения.

В данной работе предлагается методика преподавания выше названной темы и получения критериев, а также зависимостей характеризующие тепломассообменные процессы в промышленных теплообменных аппаратах.

Учебно-воспитательной -задачей является объяснить физическую природу теплопроводимости, конвективного тепломассообмена и научить студентов ставить эксперементы, измерять теплофизические параметры, производить расчеты в тепломассобменных аппаратах энергетических установок. Наибольший практический интерес представляет собой пленочная конденсация, преимущественно встречающееся в различного рода промышленных теплообменных аппаратах, где имеется вынужденное движение пара по шероховатым смачиваемым поверхностям охлаждения. Изучение процесса теплоотдачи при пленочной конденсации фактически сводиться к изучению процесса теплообмена пленки жидкости с поверхностью стенки, т.е. теплообмена между твердым телом и однофазной средой. Однако особенность исследуемого процесса состоит в том , что сам процесс образования пленки обусловлен переходом среды из газообразного состояния в жидкое. Сущность теории пленочной конденсации пара заключается в следующем [3,4]. При соприкосновении пара со стенкой,

температура которой ниже температуры насыщения t_n, пар конденсируется, на поверхности стенки образуется пленка, и если режим движения её ламинарный, то тепло, освобождаемое при конденсации пара, распространяется путем теплопроводности через толщу. При этом

$$q_x = \lambda \frac{t_н - t_{cm}}{\delta_x} \quad (1),$$

$$q_x = (t_н - t_{cn}) \quad (2),$$

откуда

$$\alpha_x = \frac{\lambda}{\delta_x} \quad (3)$$

Где α_x –коэффициент теплоотдачи при конденсации пара на поверхности охлаждаемой стенки в сечении *X;* λ-коэффициент теплопроводности конденсата; δ_x-толщина пленки конденсата в сечении *x*.

Из первых трех уравнений получается известные нам критерии

$$Nu = \frac{\alpha l}{\lambda}, \quad (4)$$

$$Pe = \frac{\omega l}{a} = \mathrm{Re}\,\mathrm{Pr}, \quad (5)$$

$$Fr = \frac{gl}{\omega^2}, \quad (6)$$

$$Ga = Fr\,\mathrm{Re}^2 = \frac{gl^3}{\nu^2}, \quad (7)$$

а из уравнения теплового баланса

$rdM=cM_1dt$,

где $rdM=dQ$-элементарное количество тепла, передаваемое от пара к жидкости при конденсации количество пара dM; $dQ=cM_1dt$-элементарное количество тепла, получаемое массой жидкости M_1 и обусловливающее повышение её температуры на dt. Если обработать уравнение теплового баланса методами теории подобия , получим критерий Кутателадзе $K=r/c\Delta t$-фазового перехода где r-теплота испарения; *c*-теплоемкость конденсата ,

а $\Delta t = t_n - t_{cm}$. Поскольку при ламинарном режиме характер движения жидкости от скорости не зависит то критерий Re выпадает и критериальное уравнение для теплоотдачи при конденсации пара приобретает вид

$$Nu = \int(Ga; Pr; K) = \varphi(Ko),$$

Где Ko=Ga Pr K- называется критерием конденсации.

В результате обобщения экспериментальных данных, проведенных с различными жидкостями, получены следующие расчетные формулы для определения среднего коэффициента теплоотдачи при конденсации пара:

Вертикальная стенка или труба высотой H,

$$Nu = 0{,}42 Ko^{0{,}28} \left(\frac{Pr}{Pr_{cm}}\right)^{0{,}25}; \quad (11)$$

Определяющим размером в этих уравнениях для вертикальных стенок и труб принято их высота, а для горизонтальных труб –диаметр. Определяющей температурой принято температура насыщения $t_н$.

Критерии подобия можно видоизменять, рассматривая их совместно в целях приведения к виду, наиболее удобному для описания конкретных задач. Так, при исследовании движения, вызываемого различной плотностью отдельных частиц жидкости без перемещения всего её объёма внешним источником движения, скорость потока не может быть измерена. В этом случае удобнее их так скомпоновать, чтобы выделить новый критерий, в который входила бы разность плотностей отдельных частиц (слоев) жидкости, являющаяся причиной движения, а скорость потока была бы исключена. Для этого умножают Fr на Re^2 и на относительную разность плотностей потока $(\rho-\rho_0)/\rho_0$, где ρ и ρ_0 –плотности различных частиц (слоёв) жидкости:

$$Fr\,Re^2 \frac{\rho-\rho_0}{\rho_0} = \frac{gl}{\omega^2}\frac{\omega^2 l^2}{\nu^2}\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0} = \frac{gl^3}{\nu^2}\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}. \quad (13)$$

Полученный безразмерный комплекс $\frac{\rho-\rho_0}{\rho_0}\frac{gl^3}{\nu^2} = Ar$ (14)

Называют критерием Архимеда.

Наконец, если разность плотностей различных слоёв жидкости определяется разностью их температур Δt , как это бывает при естественной конвекции, выражение $(p-p_0)/p_0$ можно в соответствии с уравнением $p=p_0[1-\beta(t-t_0)]$ заменить произведением $\beta\Delta t$, где β-коэффициент объёмного расширения жидкости; т.е. $(p-p_0)/p_0 = \beta\Delta t$. Подставляя это значение в (14) уравнение получим критерий Грасгофа:

$$Gr=g\, l^3\, \beta\Delta t/v^2$$

(15)rКритерий Gr характеризует соотношение сил инерции и тяжести подъёмной силы в условиях отсутствия вынужденного движения жидкости и наиболее удобен для описания свободного движения (естественной конвекции).

Известно, что комплекс ωl/a назван критерием Пекле:

$$\omega l/a=Pe \qquad (16)$$

Если раскрыть значение коэффициента температурапроводности $a=\lambda/(cp)$ и умножить числитель и знаменатель выражения критерия Pe на разность температур Δt между некоторыми точками потока, то критерий можно представить в следующей форме :

$$Pe=\frac{\rho c\omega\Delta t}{\lambda\Delta t/l}; \qquad (17)$$

Откуда следует физический смысл критерий Пекле т.е. число Pe есть отношение плотности теплового потока передаваемого конвективным путем из одной точки пространства в другую к плотности теплового потока, передаваемого между этими же точками путем теплопроводности. Как известно конвективный перенос теплоты, характеристикой которого является критерий Pe, как раз и представляет собой совместное действие

двух указанных механизмов переноса теплоты. Критерий Pe целесообразно преобразовать в целях исключения из него скорости потока ω как величины, уже вошедшие в другие критерии подобия (например Re). Для этого разделим Pe на Re:

$$\frac{Pe}{Re}=\frac{\omega l/a}{\omega l/\nu}=\frac{\nu}{a}. \qquad (18)$$

Полученный безразмерный комплекс назван критерием Прандтля: v/a=Pr.(19)

Критерий Прандтля, содержащий только теплофизические параметры, характеризует влияние физических свойств жидкостей на конвективный теплообмен. Подставляя значение множителей подобного преобразования получим.

$\alpha'l'/\lambda'=\alpha l/\lambda=idem.$

Этот безразмерный комплекс назван критерием Нуссельта:

$Al/\lambda=Nu.$

Заметим, что критерий Nu включает в себя коэффициент теплоотдачи α, который при исследовании процессов конвективного теплообмена является обычно искомой величиной. Таким образом, при тепловом подобии двух или нескольких систем имеет место равенство критерий Pe (или Pr),Nu.

В некоторых задачах конвективного теплообмена используется комплексный критерий Стантона:

$$St=\frac{Nu}{RePr}=\frac{\alpha}{\rho c_p \omega}. \qquad (22)$$

Следует напомнить, что необходимым условием теплового подобия является также подобие гидродинамическое, т.е. при тепловом подобии равны также Re (или Gr), Eu.Таким образом, тепломассообмена широко распространены на практике, значение их закономерностей имеет первостепенное значение для тепловой и ядерной энергетики, промышленной теплоэнергетики, энергомашиностроения, авиации, космонавтики, ракетостроения и др.

Литература:

1. Лебедев А.Н. «Моделирование в научно-технических исследованиях.»-М.: Радио и связь, 1989г. 224 стр.
2. Кутателадзе С.С. «Анализ подобия и физические модели».-Новосибирск: Наука,1986г.-290стр.
3. Цветков Ф.Ф.,Григорьев Б.А. «Тепломассообмен»: Учебное пособие для вузов.-М.: Издательство МЭИ, 2001г-550стр.
4. Теплотехника: Под.ред.В.Н. Луканина.-М.: Высш. Школа, 2003г-671стр.

УЙ-ЖОЙ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ТИЗИМИ

Toshkent Davlat Transport Universiteti Katta o'qituvchi:
Sabirova Shoista Mirayupovna
telefon: +998(97)1577675
sabirovashoista@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада уй-жой фондини самарали бошқариш ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари таҳлил қилинади. Уй-жой фондини сақлаш, модернизация қилиш, техник хизмат кўрсатиш ва ижтимоий аҳамиятли уй-жой дастурларини ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар кўриб чиқилади. Шунингдек, қонуний базани мустаҳкамлаш ва коммунал хизматларнинг сифатини ошириш механизмлари ҳақида маълумотлар берилади.*

Калит сўзлар: *Уй-жой фондини бошқариш, мулкдорлар, техник эксплуатация,*

Уй-жой фондини бошқаришнинг асосий йўналишлари

1. Уй-жой фондини самарали бошқариш

Уй-жой фондини бошқариш тизими уй-жойлардан самарали фойдаланиш, уларни сақлаш ва эксплуатация қилишни ўз ичига олади. Бу жараён:

- Турар жойлар рўйхатини юритиш ва тўлиқ инвентаризация қилиш;
- Уй-жойларнинг техник ҳолатини назорат қилиш;
- Мулкдорлар ва ижарачилар билан шартномаларни тузиш;
- Уй-жой коммунал хизматларини самарали ташкил этиш.

2. Уй-жой фондини сақлаш ва таъмирлаш

Техник эксплуатация тизими уй-жойларнинг узоқ муддатли сақланиши ва уларнинг сифатини оширишни таъминлайди. Бунинг учун:

- Жорий ва капитал таъмирлаш ишларини амалга ошириш;
- Уй-жой инфратузилмасини яхшилаш ва модернизация қилиш;
- Энергия тежамкорлик технологияларини жорий этиш;
- Қишлоқ ва шаҳар уй-жойларининг таъмирлаш дастурларини ишлаб чиқиш.

3. Коммунал хизматлар тизимини такомиллаштириш

Муҳандислик-коммуникация тизимларининг самарали ишлашини таъминлаш уй-жой фондини бошқаришнинг муҳим қисми ҳисобланади. Бунда:

- Сув, электр, иссиқлик ва газ таъминотини яхшилаш;
- Смарт-технологиялар ва автоматлаштирилган бошқарув тизимларини жорий этиш;
- Экологик барқарорликни таъминлаш.

4. Уй-жой сиёсати ва ҳуқуқий база

Уй-жой фондини бошқаришда давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга. Давлат уй-жой сиёсати қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Уй-жой соҳасида қонунчиликни такомиллаштириш;
- Ҳусусий уй-жой фондларини ривожлантириш;
- Уй-жой мулкдорлари шерикликларини ташкил этиш;
- Аҳоли учун турар жой сотиб олиш ва ижара дастурларини ривожлантириш.

5. Уй-жой фондини модернизация қилиш

Замонавий уй-жой бошқаруви:

- Янги уй-жой лойиҳаларини ишлаб чиқиш;
- Мавжуд уй-жойларни реконструкция қилиш;
- Меҳнат бозори ва аҳоли эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда уй-жойлар қуриш;

- Давлат ва хусусий шериклик асосида уй-жой лойиҳаларини ривожлантиришни ўз ичига олади.

Хулоса

Уй-жой фондини самарали бошқариш ва ривожлантириш шаҳар ва қишлоқ инфратузилмасини такомиллаштириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш ва экологияни яхшилаш учун муҳим ҳисобланади. Давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги орқали уй-жой фондининг барқарор ривожланишини таъминлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Transport ob’yektlarida yong’inga qarshi suv ta’minoti, U. Baxramov, Sh.M. Sabirova, Toshkent 2021. TDTU

2 Bekmirzaev, D., Mirzaev, I., Kishanov, R., Mansurova, N., & Sabirova, S. (2022). Study of the Mass Effect of a Complex Node of UnderGround Pipelines of Orthogonal Configuration Based on Real Earthquake Records. In *Proceedings of MPCPE 2021: Selected Papers* (pp. 371-383). Cham: Springer International Publishing.

3. Shoista, S., & Islomovna, M. F. (2023). Hydrostatics, Forces Acting on Liquids. Miasto Przyszłości, 33, 34-36.

УЙ ЖОЙНИ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФА ВА МАҚСАДЛАРИ

Toshkent Davlat Transport Universiteti Katta o'qituvchi:
Sabirova Shoista Mirayupovna
telefon: +998(97)1577675
sabirovashoista@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада уй-жой фондини бошқариш тизимининг асосий вазифа ва мақсадлари кўриб чиқилади. Уй-жой фондини самарали бошқариш, уни сақлаш, таъмирлаш, фойдаланиш ва ривожлантиришга оид чора-тадбирлар таҳлил қилинади. Шунингдек, уй-жой фондини яхшилашга қаратилган чоралар, муҳандислик-коммуникация тизимларини такомиллаштириш, қонуний базани мустаҳкамлаш ва аҳоли билан ишлаш механизмлари ҳақида маълумотлар берилади.*

Калит сўзлар: *Меъёрий-ҳуқуқий, уй-жой мулкдорлари, ўзини ўзи бошқариш.*

"Уй-жой фондини бошқариш" тушунчаси уй-жой объектларининг самарали сақланиши, хизмат кўрсатилиши ва таъмирланишига доир барча ишларни ўз ичига олади. Бу жараён давлат ва хусусий секторлар орасида қуйидаги асосий жиҳатларни ўз ичига олади:

- **Техник ва ҳуқуқий база** Ўзбекистон Республикасининг Уй-жой кодекси, «Кўп квартирали уйларни бошқариш тўғрисидаги» қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар уй-жой фондини бошқаришнинг асосий принциплари ва тартибини белгилайди.
- **Рўйхатдан ўтказиш ва инвентаризация** Уй-жой фондига киритиладиган объектлар (уйлар, квартиралар, хизмат турар жойлари ва ҳоказо) давлат кадастри орқали рўйхатдан ўтказилади. Техник ҳолатни мунтазам назорат қилиш ва инвентаризация ўтказиш орқали

уй-жой объектларининг қиймати, сифати ва эксплуатация ҳолати баҳоланади.

- **Хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш** Фонд объектларига доир техник хизматлар, профилактик таъмирлаш ва капитал таъмирлаш ишлари белгиланган стандартлар асосида амалга оширилади. Бу жараёнда мулкдорлар, ижарага олувчилар ва уй-жой мулкдорлари ширкатлари ўртасида шартномалар тузилади.
- **Молиявий ва ташкилий механизмлар** Муносиб турар жой шартлари, коммунал хизматлар ҳақи ва мулкдорлар орасидаги умумий харажатлар тўлови тартиби махсус белгиланади. Давлат, маҳаллий ҳокимият органлари ва уй-жой мулкдорлари ширкатлари биргаликда уй-жой фондини бошқаришнинг мунтазам ҳисобдорлигини таъминлайди.
- **Ўзини ўзи бошқариш ва очиқлик** Бошқариш усулининг бир қисми фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришини ташкил этиш ва мулкдорлар орасида очиқ ва шаффоф қарорлар қабул қилиш принципларига асосланган.

Уй-жой фондини бошқаришнинг мақсадлари:

1. Аҳолини сифатли уй-жой билан таъминлаш – турар жой фондини модернизация қилиш ва ривожлантириш.
2. Уй-жой фондини самарали бошқариш – фонддан оқилона фойдаланиш ва унинг узлуксиз эксплуатациясини таъминлаш.
3. Муҳандислик-коммуникация тизимларини яхшилаш – сув, газ, электр ва иссиқлик таъминоти тизимларининг барқарор ишлашини таъминлаш.
4. Экологик барқарорликни таъминлаш – энергия тежамкорлик технологияларини қўллаш ва яшаш муҳитини яхшилаш.
5. Қонуний базани такомиллаштириш – уй-жой фондини бошқариш бўйича ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш.

Уй-жой фондини бошқаришттштп асосий вазифалари:

• Уй-жой фондини рўйхатдан ўтказиш ва ҳисобини юритиш.

• Таъмирлаш ва сақлаш ишларини ташкил этиш.

• Ижара муносабатларини тартибга солиш.

• Коммунал хизматлар сифатини назорат қилиш.

• Реконструкция ва модернизация ишларини амалга ошириш.

• Аҳоли билан ишлаш ва мурожаатларини ҳал этиш.

Хулоса

Уй-жой фондини бошқаришнинг мақсади – уй-жой объектларининг узоқ муддатли самарадорлигини таъминлаш, техник ҳолатини яхшилаш ва аҳолига қулай, хавфсиз ва сифатли яшаш шароитларини яратишдир.

Уй-жой фондини бошқариш тизими аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш, турар жойларни сақлаш ва ривожлантириш, шунингдек, коммунал хизматлар сифатини оширишга қаратилган. Бу тизим самарали ишлаши орқали шаҳар инфратузилмасининг барқарор ривожланишига ҳисса қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.05.2022 yildagi PQ-257-son

2. Shoista, S., & Islomovna, M. F. (2023). Hydrostatics, Forces Acting on Liquids. Miasto Przyszłości, 33, 34-36.

3. Mirayupovna, S. S. (2023). SUVNI IST ‘EMOLCHIlLARGA UZATISHDA GIDRO ZARBALARNI BARTARAF ETISH CHORALARI TO‘G‘RISIDA. Journal of new century innovations, 43(4), 149-152.

4. “Transport ob’yektlarida yong’inga qarshi suv ta’minoti”. Darslik. U. Baxramov, Sh.M.Sabirova. TDTU, T. : 2021, 209 bet.

УЙ-ЖОЙ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР МИСОЛИДА

Toshkent Davlat Transport Universiteti Katta o'qituvchi:
Sabirova Shoista Mirayupovna
telefon: +998(97)1577675
sabirovashoista@gmail.com

Аннотация: *Ушбу мақолада уй-жой фондини бошқариш ва ривожлантиришдаги хорижий тажрибалар таҳлил қилинади. Ривожланган давлатларда уй-жой фондини сақлаш, модернизация қилиш, техник хизмат кўрсатиш ва ижтимоий аҳамиятли уй-жой дастурларини амалга ошириш борасидаги ёндашувлар ўрганилади. Шунингдек, қонуний базани мустаҳкамлаш ва коммунал хизматларнинг сифатини ошириш механизмлари ҳақида маълумотлар берилади.*

Калит сўлар: *Уй-жойб ширкатлар, хорижий тажрибалар.*

Уй-жой фондини бошқаришда хорижий тажрибалар

1. Германия тажрибаси: Уй-жой ширкатлари ва ижара тизими

Германияда уй-жой фондини бошқариш давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги асосида амалга оширилади. Асосий хусусиятлари:

- Уй-жой ширкатлари (Wohnungsbaugesellschaften) орқали уй-жойлар бошқарилади.
- Ижара бозори юқори ривожланган бўлиб, ижарачиларнинг ҳуқуқлари қонун билан мустаҳкамланган.
- Давлат ижтимоий уй-жой қурилишини молиялаштиради.

2. Япония тажрибаси: Смарт уй-жой бошқаруви

Японияда уй-жой фондини бошқаришда инновацион технологиялар кенг қўлланилади:

- Смарт-уй тизимлари ва автоматлаштирилган хизматлар.
- Зилзилабардош уй-жой қурилиши ва хавфсизлик чора-тадбирлари.
- Давлат ва хусусий сектор ўртасида уй-жой инфратузилмасини ривожлантириш бўйича ҳамкорлик.

3. АҚШ тажрибаси: Ипотека тизими ва хусусий бошқарув

АҚШ уй-жой фондини бошқаришда хусусий секторнинг ўрни катта:

- Ипотека бозори уй-жой сотиб олиш имкониятларини кенгайтиради.
- Хусусий бошқарув компаниялари уй-жой фондларини ривожлантириш ва хизмат кўрсатишни таъминлайди.
- Жамоат уй-жой фондлари кам таъминланган аҳоли учун молиялаштирилади.

4. Швеция тажрибаси: Барқарор уй-жой сиёсати

Швецияда уй-жой фондини бошқариш экология ва барқарорлик тамойилларига асосланади:

- Энергия тежамкор уй-жойлар қурилишига эътибор қаратилади.
- Уй-жой ижарасини тартибга солиш ва ижтимоий уй-жойлар фондини кенгайтириш.
- Аҳоли учун узоқ муддатли уй-жой кредитлаш дастурлари жорий этилган.

5. Франция тажрибаси: Ижтимоий уй-жойлар ва давлат қўллаб-қувватлови

Франция уй-жой фондини бошқаришда ижтимоий адолат ва давлат қўллаб-қувватловига эътибор қаратади:

- Ижтимоий уй-жойлар учун давлат субсидиялари.
- Ижара нархларини назорат қилиш ва аҳолига қулай шароитлар яратиш.
- Қурилишда экологик стандартларга риоя қилиш.

Хулоса Уй-жой фондини бошқаришда ҳар бир давлат ўзининг иқтисодий, ижтимоий ва экологик шароитларига мос ёндашувларни

қўллайди. Германия ва Франция ижтимоий уй-жой дастурларига эътибор қаратса, Япония ва АҚШ хусусий сектор ва инновацияларга таянади. Швеция эса барқарор ривожланиш тамойилларини жорий этган. Ўзбекистонда уй-жой фондини ривожлантиришда ушбу хорижий тажрибалардан фойдаланиш имкониятлари катта.

Фойдаланилган адабиётлар

1. European Commission, Housing Policies in the European Union, 2022.
2. World Bank, Urban Development and Housing Policy, 2021.
3. German Federal Ministry of Housing, Urban Development, and Construction Reports, 2023.
4. Japan Housing and Urban Policy Reports, 2022.
5. US Department of Housing and Urban Development, Annual Housing Report, 2023.
6. Swedish National Board of Housing, Building and Planning, 2023.
7. French Ministry for Housing, Housing Policy Review, 2022.

EXPLORING SPEECH CULTURE AND STUDENT COMMUNICATION

Ishtukhtayeva Feruza Khurshit qizi
Samarkand State Institute of Foreign Langugaes
ishtuxtaevaferuza@gmail.com

Abstract*. This article examines speech culture among university students, highlighting trends in free expression, common communication errors, and the pedagogical strategies needed to address these challenges. Survey and observational data reveal significant self-censorship and concerns over controversial discourse, impacting intellectual growth. Additionally, prevalent speech errors—ranging from phonological and grammatical mistakes to anxiety-induced disfluencies—are analyzed to identify root causes and solutions. The study underscores the need for targeted educational interventions and institutional reforms to create a balanced environment that fosters both free speech and respectful discourse.*

Keywords: *Speech culture, free expression, self-censorship, communication errors, pedagogy, higher education, linguistic proficiency, public speaking*

The evaluation of speech culture in university settings is a complex endeavor that requires collecting and analyzing data through surveys, standardized tests, and direct observations. This analytical article combines both quantitative and qualitative measures to understand how speech and communication are practiced on college campuses [3; 78p]. Extensive surveys conducted across multiple institutions provide a statistical snapshot of student attitudes towards speech and free expression. A significant percentage of the student population is aware of and concerned about the potential social repercussions of voicing dissenting opinions [4; 102p]. Many students report that expressing views that deviate from the mainstream might result in social penalties or even academic consequences.

The surveys reveal trends such as:

- High levels of self-censorship influenced by fears of backlash.
- The persistent belief that controversial opinions, even when expressed respectfully, could be harmful.
- Regional differences in perceptions of free speech, with some areas expressing greater concern than others.

Classroom observations and informal interviews further enrich the available data by highlighting how debates and discussions evolve in real-time academic environments. Teachers and facilitators note:

- Appearances of hesitancy during heated or controversial discussions.
- A tendency for participants to avoid polarizing topics, leading to a more homogenized classroom dialogue.
- The impact of faculty behavior, where cautious moderators may intentionally avoid disruptive debates, impacting the overall discourse [10; 56p].

Institutions are increasingly aware of the balance required between maintaining a respectful speech environment and facilitating robust dialogue. Policies that support free expression are often counterbalanced by initiatives designed to protect students from potential harm. The tension between fostering open debate and ensuring a respectful atmosphere is a central theme in understanding campus speech culture.

The data collected from various universities suggest that while students value free expression, they are simultaneously cautious about its repercussions. This caution may result in a less dynamic academic environment that slightly limits the robustness of the discussion, ultimately impacting intellectual development and critical thinking skills.

A comprehensive analysis of common speech errors among students uncovers both the nature and frequency of these mistakes in academic settings. These errors are evident in both oral presentations and written essays, and they

often hinder effective communication. Addressing these errors is not only about improving grammar or pronunciation; it is also about understanding the underlying causes that contribute to these recurring issues [5].

Speech errors among university students tend to fall into several clear categories, each with distinct characteristics and challenges [8; 34p]:

Error Category	**Description**	**Prevalence (%)**
Phonological Errors	Mistakes in the sounds and pronunciation of words, including misarticulations and filled pauses.	Variable
Grammatical Errors	Errors in syntax, including subject-verb agreement, tense usage, and incorrect structure.	High (up to 50% in some contexts)
Linguistic Disfluencies	Mistakes such as stuttering, repetitions, and hesitations due to anxiety or lack of confidence.	Moderate
Pragmatic Errors	Miscommunications in social contexts where language use is not aligned with the situation, such as inappropriate formality or informality.	Variable

The table above illustrates the categories of errors, noting that grammatical mistakes are often the most prevalent and the most immediately noticeable in academic outputs.

Several factors contribute to these common speech errors:

- **Language Proficiency:** For many students, especially those learning English as a second language, the influence of their native tongue can lead to unintended mistakes in pronunciation and grammar[7; 90p].
- **Educational Gaps:** Inadequate foundational training in grammar and phonetics during earlier education phases may result in persistent errors at the university level [9].
- **Anxiety and Performance Pressure:** Classroom presentations and public speaking situations often trigger anxiety, which, in turn, can cause speech disfluencies such as stuttering and hesitation [5].
- **Observational Learning:** Students often mimic informal speech patterns encountered in everyday conversation and social media, which may not always align with academic linguistic standards.
- **Cultural and Regional Influences:** Variations in regional dialects and cultural communication norms can lead to inconsistencies and misunderstandings in formal academic contexts.

Understanding these communication errors provides educators with a clear framework for developing effective pedagogical interventions. The instructional strategies recommended based on this analysis include:

- **Targeted Exercises:** Integrating specific exercises that address phonetics, syntax, and pragmatic language use within the curriculum. This can include error-spotting activities, role-playing scenarios, and explicit grammar instruction [8; 112p].
- **Constructive Feedback:** Establishing mechanisms for systematic and constructive feedback that focus not merely on error correction but also on encouraging self-reflection and improvement [7; 76p].
- **Peer-Led Discussions:** Promoting group discussions and peer mentoring programs in which students can practice speaking in a low-pressure environment, thereby reducing communication anxiety.

- **Contextual and Real-World Applications:** Using real-life situations to practice appropriate speech and writing, so students learn to adapt their language use based on the context while remaining academically rigorous.
- **Support for Multilingual Students:** Tailoring support for non-native speakers through additional language labs, tutoring, and culturally sensitive teaching strategies that recognize the influence of diverse linguistic backgrounds.

Developing a comprehensive program aimed at improving speech culture within university environments involves multiple stakeholders including administration, faculty, and the student body. Such a program should focus on:

Universities are encouraged to designate safe spaces for open dialogue that facilitate respectful exchange. These spaces can help mitigate the fear of backlash and external judgment by establishing a controlled environment where students are free to express new ideas without fear of ridicule or punitive repercussions [2; 58p].

Regular workshops and training sessions can reinforce effective communication strategies. Topics may include:

- Public speaking and presentation skills.
- Critical thinking and argumentation techniques.
- Strategies to reduce language and communication anxiety [10; 91p].
- Interactive exercises that gradually expose students to challenging speech scenarios.

Institutions can establish policies that protect free speech while ensuring that the academic environment remains respectful and inclusive. Policy measures might involve:

- Clear guidelines defining acceptable speech and appropriate conduct [3; 83p].

- Protocols for addressing instances of harassment or aggressive retorts in academic discussions.
- Regular assessments of speech culture on campus with actionable feedback for continuous improvement.

Data collected from surveys and observations can be instrumental in shaping initiatives designed to improve communication skills among students [4; 120p]. By systematically analyzing responses and behaviors:

- Educators can identify prevalent issues such as self-censorship and specific types of speech errors.
- Administrators can tailor interventions to regional and cultural variations, ensuring that programs resonate with the student body.
- Continuous monitoring and periodic reassessment allow universities to update practices and recommendations, keeping pace with evolving speech culture trends.

Improving speech culture and reducing common communication errors have far-reaching benefits:

- **Enhanced Academic Performance:** Reduced anxiety and increased confidence lead to better classroom participation and assessment outcomes [9].
- **Professional Preparedness:** Graduates equipped with refined communication skills are more competitive in the job market, where clear articulation and presentation are critical [6].
- **Social Engagement:** A robust speech culture fosters a more inclusive community, where diverse opinions are valued and integrated into meaningful discourse.

To further enhance students' learning experiences, educators are encouraged to incorporate innovative techniques such as:

- **Technology-Enhanced Learning:** Utilizing digital tools and online platforms to simulate real-world communication scenarios and provide instant feedback.

- **Collaborative Projects:** Engaging students in teamwork-based projects that require clear, coordinated communication to succeed.
- **Experimental Learning:** Incorporating role-playing and debate clubs where students can experiment with various speech registers and receive critique in a controlled, supportive environment.

Long-Term Impact on Campus Culture

As students refine their speech and communication skills through targeted pedagogical strategies, the overall culture on campus gradually shifts towards a more open, respectful, and dynamic environment. This evolution is expected to create:

- A fertile ground for intellectual innovation.
- Greater cross-cultural understanding among a diverse student body.
- Improved capacity for handling controversial topics without resorting to censure or hostility.

The way students communicate in university settings has a direct impact on their academic success, personal confidence, and the overall intellectual climate on campus. This article has explored the tension between free expression and self-censorship, the common speech errors students make, and the deeper factors influencing their communication skills. Fear of judgment, gaps in early education, and anxiety all play a role in shaping how students express themselves. Addressing these challenges requires a proactive approach from educators and institutions. More opportunities for open discussions, targeted training in public speaking, and support systems for students struggling with language barriers can all make a difference. At the same time, universities must find a balance—encouraging honest dialogue while ensuring that conversations remain respectful and productive. Ultimately, improving speech culture isn’t just about refining grammar or pronunciation. It’s about creating an environment where students feel confident to speak, engage in meaningful debates, and develop the communication skills they’ll need in the real world.

References

1. Banter Speech. 10 Common Speech Error Patterns Seen in Children. 2020.
2. FIRE. 2024 College Free Speech Rankings. 2024.
3. Inside Higher Ed. Free Speech and Difficult Discussion on Campuses. 2023.
4. MIT Press. The Future of Free Speech: Curiosity Culture. 2022.
5. Newsweek. Universities Need to Do More to Protect Free Speech. 2023.
6. ResearchGate. Testing Public Speaking Proficiency. 2019.
7. Speech Language Resources. Speech Sound Errors. 2020.
8. Stand Together. Why Free Speech on College Campuses Matters Now More Than Ever. 2021.
9. The Crimson. It’s Our Turn to Save Harvard’s Speech Culture. 2023.
10. Wikipedia. Speech Error. [Online resource, last updated 2024].

O’ZBEKISTONDA RAQAMLI MARKIROVKALASHNING TIZIMINING ISTIQBOLLARI

Xudoyberdiyev Elbek Abdurashit o’g’li
O’zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi
tel: 94 515-15-08;
e-mail: Elbek33@gmail.com.

Ushbu tezisning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, xususan, raqamli markirovka tizimining joriy etilishi, mahsulotlarning noqonuniy aylanishi, soxta mahsulotlar va kontrabanda bilan kurashishda muhim ahamiyatini o’zida aks ettiradi. O'zbekistonda raqamli markirovkalash tizimi, mahsulotlar va xizmatlarni ro'yxatdan o'tkazish, ular bilan bog'liq barcha operatsiyalarni onlayn monitoring qilish orqali bozorda maxsus nazoratni amalga oshirishni maqsad qiladi. Ushbu tizimning asosiy vazifalari orasida noqonuniy savdo va yuklarni kamaytirish, iste'molchilarni himoya qilish va soliq tushumlarini oshirish bor. Bundan tashqari, raqamli markirovka nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro savdo aloqalarida ham O'zbekiston mahsulotlarining sifatini ta'minlash va ularning raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Raqamli markirovkalash tizimi – bu tovarlar va xizmatlarning har bir birligini identifikatsiya qilish, ularning kelib chiqishini va harakatini nazorat qilish uchun maxsus markirovka va raqamli kodlardan foydalanadigan tizimdir. Tizim, asosan, raqamli texnologiyalar, kodlash va ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi, bu esa tovarlar va xizmatlarning taqdim etilish jarayonini shaffof qilishni ta'minlaydi. Raqamli markirovka yordamida iste'molchilar va nazorat organlari tovarlar haqidagi aniq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishadi, shu orqali firibgarlik, kontrabanda va noqonuniy savdoning oldini olish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston hukumati raqamli markirovkalash tizimini 2018 yildan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshirishni boshladi. Ushbu tizimning joriy etilishi, avvalambor, tovarlarni legallash, bozordagi noxush hodisalarning oldini olish va soliq tushumlarini oshirishga qaratilgan edi. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va boshqa tegishli organlar tomonidan amalga oshirilgan raqamli markirovkalash tizimining joriy etilishi, birinchi navbatda, dori-darmonlar, alkogol va tamaki mahsulotlari kabi yuqori xavfli mahsulotlardan boshlandi.

2019 yil yanvar oyida, O'zbekistonda raqamli markirovkalash tizimi joriy etilgan birinchi tovarlar ro'yxati tasdiqlandi. Dori-darmonlar, alkogol va tamaki mahsulotlari shular jumlasidandir. Keyinchalik, ushbu tizim boshqa tovarlar, masalan, pishloq, meva va sabzavotlar kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqa iste'mol tovarlarini ham qamrab oldi.Raqamli markirovka tizimi, O'zbekiston iqtisodiyotiga turli xil ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Birinchidan, bu tizim, yurt ichidagi soxta va noqonuniy mahsulotlarni kamaytirishga yordam beradi. Tovarlar har bir bosqichda to'liq kuzatilishi mumkin bo'lgani uchun, iste'molchilar va davlat organlari mahsulotlarning asl kelib chiqishini tekshirishi mumkin. Bu esa bozorda firibgarlik va noqonuniy savdoning oldini oladi.
Ikkinchidan, raqamli markirovka tizimi soliq tushumlarini oshirishga xizmat qiladi. Mahsulotlarning har bir birligi raqamli markirovka bilan belgilanganligi sababli, davlat organlari tovarlarning harakatini kuzatib borishadi va soliq to'lovchilarining to'lovlarini nazorat qilish imkoniga ega bo'ladi. Shu tariqa, tizimning joriy etilishi soliq yig'ish tizimini yanada shaffof qiladi va soliq daromadlarini oshiradi.

Uchinchidan, tizimning muvaffaqiyatli joriy etilishi, mamlakatning xalqaro savdo aloqalarini kuchaytiradi. Raqamli markirovkalash orqali O'zbekiston mahsulotlari xalqaro bozorlarda sifatli va ishonchli sifatida tan olinadi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatning eksport salohiyatini oshiradi va global raqobatbardoshligini yaxshilaydi.Raqamli markirovka tizimi o'zida bir nechta texnik komponentlarni jamlaydi. Avvalo, har bir mahsulotga o'ziga xos unikal

identifikatsiya raqami tayinlanadi. Bu raqam, asosan, QR-kod yoki Data Matrix kodi shaklida bo'ladi, u mahsulotning har bir birligini identifikatsiya qilish imkonini beradi. Har bir mahsulotning identifikatsiya raqami markirovka orqali skanerlash orqali o'qiladi va tizimga uzatiladi.

Raqamli markirovkalash jarayoni, ishlab chiqarishdan tortib, mahsulotni sotishga qadar barcha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqichda mahsulotning holati va harakatini to'liq kuzatish mumkin. Tizim, shuningdek, ishlab chiqaruvchidan tovarni chakana sotuvchiga yoki iste'molchiga yetkazilish jarayonlarini monitor qiladi, bu orqali noqonuniy va soxta mahsulotlarning bozorda tarqalishiga to'sqinlik qiladi.

Raqamli markirovka tizimining muvaffaqiyatli tatbiqi uchun xorijiy tajribalar katta ahamiyatga ega. Masalan, Rossiya, Xitoy va Turkiyada raqamli markirovka tizimi muvaffaqiyatli amalga oshirilgan va mahsulotlarning legallashuvi hamda iqtisodiy nazoratni yaxshilashda muhim rol o'ynagan. Ushbu mamlakatlarning tajribasi O'zbekiston uchun ham katta o'rnak bo'lishi mumkin.

O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari esa, raqamli markirovka tizimini joriy etishda o'ziga xos xususiyatlarni taqdim etadi. O'zbekistonda kichik va o'rta bizneslar ko'p bo'lib, ular uchun tizimning amaliy joriy etilishi va uning samaradorligi muhim omil bo'lib qoladi. Shuningdek, O'zbekistonda raqamli texnologiyalarga bo'lgan qiziqishning ortishi va internet tarmog'ining kengayishi tizimning muvaffaqiyatli ishlashiga zamin yaratadi.

1-jadval

Tizimning asosiy jihatlari	**Tavsiyalar va takliflar**
Raqamli markirovka tizimi: Umumiy Tavsif	- Tovarlar va xizmatlar uchun unikal identifikatsiya raqami (QR-kod yoki Data Matrix kodi) tayinlash.
	- Mahsulotlar harakatini onlayn kuzatish imkoniyatini yaratish.

Tizimning asosiy jihatlari	Tavsiyalar va takliflar
	- Tizimning shaffofligini ta'minlash va firibgarliklarning oldini olish.
Raqamli markirovkalash tizimi Joriy Etish (O'zbekistonda)	- Tizimni 2018 yildan boshlab bosqichma-bosqich amalga oshirish.
	- Dori-darmonlar, alkogol, tamaki mahsulotlaridan boshlab, boshqa iste'mol tovarlariga kengaytirish.
Iqtisodiy ta'siri	- Noqonuniy savdo va firibgarliklarni kamaytirish.
	- Soliq tushumlarini oshirish va soliq yig'ish tizimini yaxshilash.
	- Xalqaro savdo aloqalarida O'zbekiston mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish.
Texnik asoslar va jarayonlar	- Har bir mahsulotga unikal raqam berish (QR-kod yoki Data Matrix kodi).
	- Mahsulotlarning harakatini to'liq nazorat qilish va monitoring qilish imkoniyati yaratish.
Xorijiy tajriba	- Rossiya, Xitoy va Turkiyadagi raqamli markirovka tizimi tajribasini o'rganish va ulardan foydalangan holda tizimni rivojlantirish.
	- Xalqaro bozorlarda O'zbekiston mahsulotlarining ishonchliligini oshirish.

Tizimning asosiy jihatlari	Tavsiyalar va takliflar
O'zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslashuvi	- Kichik va o'rta bizneslarni tayyorlash va ularni tizimga integratsiya qilish.
	- Internet va raqamli texnologiyalarni kengaytirish, yuqori tezlikdagi tarmoqni ta'minlash.
Tavsiyalar va takliflar	- Ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarga raqamli markirovka tizimi bo'yicha tayyorlov kurslari o'tkazish.
	- Tizimni mustahkamlash uchun ishonchli infratuzilma yaratish va xavfsizlikni ta'minlash.
	- Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va O'zbekiston tizimini global bozorlarga moslashtirish.
Xulosa	- Tizimning muvaffaqiyatli joriy etilishi iqtisodiyotda o'zgarishlarga olib keladi: firibgarliklar kamayadi, soliq tushumlari ortadi, xalqaro raqobatbardoshlik oshadi.

Raqamli markirovka tizimining O'zbekistonda muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun bir qancha tavsiyalar mavjud:

Ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarga tayyorlov kurslari: Raqamli markirovka tizimi murakkab jarayon bo'lib, kichik va o'rta bizneslar uchun tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Shuning uchun, bu tizimni samarali joriy etish uchun ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarga maxsus tayyorlov kurslari o'tkazish zarur.

Tizimni mustahkamlash: Raqamli markirovka tizimi ishlashi uchun ishonchli infratuzilma zarur. Internet tarmog'ining doimiy va ishonchli ishlashi, shuningdek, tizimdagi ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash zarur.

Xalqaro hamkorlik: O'zbekistonning raqamli markirovka tizimi xalqaro tajribaga asoslangan bo'lishi kerak. Shuningdek, xalqaro bozorlar bilan hamkorlikni kengaytirish va tizimni moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli markirovka tizimi O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib, tovarlarning legallashishi, firibgarlik va kontrabandaga qarshi kurashishda, shuningdek, soliq yig'ish tizimini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Bu tizimning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun texnik infratuzilma, xalqaro hamkorlik va biznesni tayyorlash masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. O'zbekistonning raqamli markirovka tizimi nafaqat ichki bozorni isloh qilish, balki xalqaro savdoda raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Латипов, Х. А. (2024). TOVARLARNI ISHLAB CHIQARISHDA BA MARKIROVKALASHDA LAZER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNI TAKOMILASHTIRISH. *Журнал химии товаров и народной медицины*, *3*(5), 104-111.
2. Shahboz, H. (2024). IQTISODIYOTDA RAQAMLI BIZNES BOZORI VA ELEKTRON MARKETING. *JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH, MODERN VIEWS AND INNOVATIONS*, *1*(2), 85-90.
3. Murotovich, M. F. (2023). RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI IQTISODIYOT RIVOJIGA TA’SIRI: XORIJ TAJRIBASI. *QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1180-1183.

СУТ БЕЗИ РАКИ ВА ХОЖКИН ЛИМФОМАСИ БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРДА ТУХУМДОН ТЎҚИМАСИНИНГ КРИОКОНСЕРВАТСИЯ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ: ФОЛЛИКУЛАЛАРНИНГ ҲАЁТИЙЛИГИ ВА МОРФОЛОГИЯСИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.

Ходжаева Н.Х.[1,2], Каххаров А.Ж.[1]

Ташкентский государственный стоматологический институт[1]

Медиофарм ЭКО Клиникаси [2]

Тадқиқот мақсади: Ушбу тадқиқотнинг мақсади сут бези саратони ва Ходжкин лимфомаси билан оғриган аёлларда криоконсерватсия усулини қўллашдан сўнг музлатилган ва эритилган тухумдон тўқималарининг сифатини баҳолашдан иборат эди.

Материаллар ва усуллар: Тадқиқотга кўкрак бези саратони (84%) ва Ходжкин лимфомаси (16%) билан оғриган 25 нафар бемор киритилган бўлиб, уларга тухумдон тўқималарини олиш амалга оширилган. Тухумдон тўқимасини олиш ва криосақлаш Медиофарм ЭКО клиникасида амалга оширилди. Инсон тухумдон тўқималарини криосақлаш учун криопротекторлар ва антиоксидантлар (Л-глутамин) сифатида пропандиол ва рафиноз билан тўлдирилган музлатувчи муҳит ишлатилган. Кейин намуналар одатдагидан юқори совутиш тезлигида музлатилди. Фолликулаларнинг яшовчанлиги ва морфологияси музлатиш ва эритишдан олдин ва кейин таҳлил қилинди.

Натижалар: Музлатилган ва эритилгандан кейинги тухумдон тўқималарининг сифатини ўрганиш шуни кўрсатдики, музлатилган ва эритилгандан кейинги тўқималардан олинган тирик фолликулаларнинг ўртача фоизи (39,4 ± 3,6%) янги тўқимадан олинган намуналарга (38,9 ±

4,1%, п = 0,79) нисбатан сезиларли фарқларга эга эмас. Таҳлил қилинган фолликулаларнинг умумий сони музлатишдан олдин 874 та ва эритилгандан кейин 512 тани ташкил этди. Музлатилгандан ва эритилгандан сўнг, фолликулаларнинг 75,9% тинч ҳолатда, 19,1% бирламчи, 4,6% иккиламчи ва 0,4% атретик деб таснифланган. Морфологик интакт фолликулалар фоизи янги тўқимада (94,7±1,5%) музлатиш ва эритишдан кейинги натижаларга (71,8±4,9%, п=0,035) нисбатан сезиларли даражада юқори эканлиги аниқланди. Эриган тўқимада морфологик жиҳатдан интакт бўлган тинч ҳолатдаги фолликулалар фоизининг назорат маълумотларига нисбатан пасайиши кузатилди (79,1 ± 5,1% га нисбатан 96,5 ± 0,7%, п = 0,007).

Хулоса:

Бизнинг музлатиш ва эритиш протоколимиз тирик фолликулаларнинг юқори улушини сақлаб қолиш ва фолликулалар ривожланишининг турли босқичларини сақлаб қолиш имконини беради (янги назоратга нисбатан p>0,05). 71,8±4,9%, фолликулалар криосақлашдан кейин шикастланмаган морфологияни сақлаб қолади (п=0,0035). Бизнинг натижаларимиз шуни кўрсатадики, музлатиш ва эритиш усули фолликулаларнинг ҳаётийлигини ва уларнинг тузилишини сақлаб қолишнинг самарали жараёнини таъминлайди, бу эса тухумдон тўқималарини сақлаш ва онкологик беморларнинг репродуктив саломатлиги нуқтаи назаридан муҳимдир.

MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGI FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK MASLAHAT ISHLARINI TASHKIL ETISH

Toshmatova Feruza
Angor tumani 29-umumta'lim maktabi psixologi
Xujamuratova Mexriniso Ismoilovna
Angor tumani 26-umumta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada rivojlanayotgan jamiyatimizda amaliyotchi psixolog faoliyati, psixologik faoliyat jarayonida psixologik maslahat ishlarini tashkil etish bosqichlari, ularni tashkil etish jarayoni, amaliyotchi psixolog uchun zarur hisoblangan psixologik maslahat xonasini tayyorlash va sharoit yaratish kabilar haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *amaliyotchi psixolog, psixologik maslahat, psixologik faoliyat, psixologik maslahat xonasi, ish vaqti.*

Mamlakatimiz ilm-fan taraqqiyotida psixologiya sohasiga oid ilmiy tadqiqot ishlari psixologiya sohasi bo'yicha o'qitish jarayonini tashkil etish, psixologik diagnostika va psixologik korreksiya kabi an'anaviy amaliy ish shakllari bilan bir qatorda psixologik maslahat psixolog kasbiy mutaxassislik faoliyatida nisbatan yangi sohalardan biri hisoblanib, mustaqil faoliyat turi sifatida yaqin yillarda ajralib chiqdi. Psixologik maslahat faoliyati mutaxassisdan juda chuqur, maxsus bilim va alohida kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Ushbu tayyorgarlikni oddiy tashkil etish, yuqorida keltirib o'tilgan bilim sohalari va malakalar bilan almashtirish mumkin emas, ammo psixolog-maslahatchi uchun ushbu bilimlarning barchasi ham juda zarurdir.

Psixologik maslahat sohasiga doir bilimlar faqat amaliyotchi psixolog bo'lishni xohlovchilar uchun emas, balki ijtimoiy xizmat xodimlari, maxsus

psixologiya sohasida faoliyat yuritadigan mutaxassislar, ya’ni defektologlar uchun ham majburiy hisoblanadi.

Yangi O‘zbekistonda psixolog mutaxassislarni turli sohalarda faoliyat yuritishlari uchun tayyorlashda barcha oliy o‘quv yurtidagi fan dasturlariga psixologik maslahat yoki psixologik xizmat asoslari kabi fanlar kiritilgan va yaqin kelajakda amaliy ishlari bilan shug‘ullanuvchi psixologlar soni bo‘yicha respublikamiz dunyoning rivojlangan mamlakatlariga tenglashib oladilar, deb hisoblashga barcha asoslar mavjuddir. Bu kabi mutaxassislarni oliy o‘quv yurtlarida aynan psixolog-maslahatchi sifatida tayyorlash boshlandi.

Oxirgi yillarda yurtimizdagi oliy o‘quv yurtlarida tayyorlangan oliy psixologik ma’lumotga ega bo‘lgan amaliyotchi psixologlarning ko‘pchilik qismi psixologik maslahat sohasida bilimlarini oshirish ehtiyojini his etmoqdalar, ammo bu ehtiyoj hozirgi kungacha to‘laqonli yo‘lga qo‘yilmagan.

Buning uchun esa birinchidan, faqat endi amaliy psixolog bo‘lishni istaganlar, ijtimoiy xizmat xodimlari yoki maxsus psixologlar (defektologlar) va majburiy fanlardan biri sifatida psixologik maslahatni o‘rganishi kerak bo‘lgan bakalavrlar foydalanishlari mumkin. Ikkinchidan, insonga kundalik hayotida foydali bilim va malakalar tizimi sifatida shunchaki amaliy psixologiya bilan qiziquvchilar uchun mustaqil bilim olishda psixologik maslahatga oid o‘quv qo‘llanmalar, faoliyat jarayoniga oid ilmiy tadqiqot ishlarining amaliyotga joriy etilish natijalari bo‘yicha tavsiya etilgan psixologik ishlar foydali bo‘lishi mumkin.

Bugungi kunda maktab amaliyotchi psixologlari faoliyatida psixologik maslahat ishlarini tashkil qilish zaruriyati quyidagi sharoitlarda yuzaga keladi. Birinchidan, maktabda ishlovchi ko‘pchilik xodimlarda psixologik xususiyatdagi turli muammolar mavjud bo‘ladi. Bu muammolarni o‘zlari mustaqil hal eta olmaydilar. Shu o‘rinda gap, o‘zini bemor sifatida hisoblamaydigan va shifokorga yordam so‘rab murojaat qilishni xohlamaydigan, lekin psixolog maslahatiga quloq tutadigan va uning tavsiyalariga amal qiladigan odamlar haqida bormoqda.

Ikkinchidan, alohida psixologik maslahatni yaratish ehtiyoji u yoki bu ijtimoiy birlikda (jamiyat, tashkilot) o‘zining psixologik maslahati mavjud bo‘lib, uning ishi samarasini oshirish zarur bo‘lgan sharoitlar yuzaga keladi. Bunga odatda mutaxassislar faoliyatining ta’lim muassasasi doirasida tashkil etish va vazifalarini taqsimlash hisobiga erishiladi. Faoliyatga oid vazifalarni taqsimlash o‘z navbatida ish jarayonida chuqur ixtisoslashishni ko‘zda tutadi, buning hisobiga yuksak kasb mahorati va ish sifatini oshirishga erishiladi.

Amaliy psixologiyada bu psixolog-mutaxassislar orasida kamida uch faoliyat sohasi: psixodiagnostika, psixokorreksiya va psixologik maslahat bo‘yicha kasbiy vazifalarining taqsimlanishini nazarda tutadi. Bu kabi faoliyat sohalarining har biri tarkibida ixtisoslashtirishni yanada chuqurlashtirish ko‘rsatib o‘tilgan yanada tor vazifalarning ajralishini ko‘zda tutadi. Shu mazmunda emotsional, shaxsiy, oilaviy, psixologik, pedagogik va amaliy maslahat sohalarida alohida amaliyotchi psixologlar doirasida ixtisoslashish juda to‘g‘ri bo‘ladi.

Maktab amaliyotchi psixologlar faoliyatida psixologik maslahat ishlarini tashkil etish masalalariga maxsus jihozlangan psixologik maslahat xonasini tayyorlash ham kiradi. Agarda psixologik maslahat boshqa xonalardan alohida, boshqa ishlar bilan shug‘ullanadigan odamlardan uzoqda bo‘lsa yaxshi va qulay bo‘ladi. Biroq hozirgi sharoitlarda bunga erishish bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shuning uchun boshqacha tamoyillarga amal qilish kerak bo‘ladi.

1. Psixologik maslahat o‘tkazish mumkin bo‘lmagan joyda uni tashkil etishga iloji boricha yo‘l qo‘ymaslik. Masalan, psixologik maslahat ishlarini bir sharoitda olib borish va psixolog-maslahatchining mijoz bilan tinch ishlashiga halal beruvchi sharoitlar mavjud xonalar, sport zallari yaqinida yoki ichida psixologik maslahatni o‘tkazish mumkin emas. Psixologik maslahatlarni maktab sharoitida oshxonalar yaqinida yoki ichida, transport yo‘llari yaqinida umuman, shovqin bor joylarda o‘tkazish umuman mumkin bo‘lmaydi. Psixologik maslahatlar uchun shifoxonalar va xususiy klinikalar yaqinida, ularning

binolarida umuman joylashtirib bo‘lmaydi, bunday holatda qo‘shni bo‘lish mijozning xayolida u “Men bemorman” - degan fikr paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Psixologik maslahat uchun tinch, maktab binosida mavjud shovqindan holi xonada amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Psixologik maslahat ishini tashkil qilishni yana bir umumiy masalasi – bu kadrlarni to‘plash masalasidir. Psixologik maslahat ixtisosligi bo‘yicha amaliy psixologiya sohasida oliy psixologik ta’limga ega mutaxassislar psixolog-maslahatchi sifatida ishlasalar juda o‘rinli bo‘ladi, biroq hozirgi kunda umumiy psixologik ta’lim har doim ham bunday ixtisoslikni ta’minlay olmaydi va psixolog- maslahatchi mustaqil ish boshlar ekan, bu sohada amaliyot davomida o‘rganishiga to‘g‘ri keladi.

Psixologik maslahatda ishlovchi yordamchi xodimlar ham psixologik maslahat to‘g‘risida va psixolog-maslahatchi ishi to‘g‘risida umumiy bo‘lsa ham tasavvurga ega bo‘lishlari yaxshi bo‘ladi.

Maktab amaliyotchi psixologi faoliyatida psixologik maslahat ish tartibi bo‘yicha quyidagilarni inobatga olishni taqazo etadi: mijozning vaqti, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan psixologik maslahat ish tartibi mijozlar uchun qulay hisoblanadi. Mijozlar esa ko‘pincha ularning ishlari yoki o‘qishi boshlanishidan oldin yoki ish (o‘qish) yakunlanishi bilan hamda ular ishlaydigan (o‘qiydigan) joyda psixologik maslahat olishni xohlaydilar, ko‘pchilik odamlar soat 8-9 dan to 16-17 gacha ishlashlari sababli soat 7-8 dan 17-19 gacha vaqt oralig‘ida bo‘lgan ish tartibi psixologik maslahat o‘tkazish uchun eng qulay hisoblanadi. Shu bilan birga ertalab to‘la psixologik maslahatni o‘tkazish uchun nisbatan kam vaqt bo‘ladi, shuning uchun ertalablari1-2 soat yetarli bo‘lgan maslahatning kichik bir tsiklini rejalashtirish lozim.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, maktab amaliyotchi psixologlari faoliyatida psixologik maslahat kun tartibidan o‘quvchilar uchun o‘tkaziladiganini, xodimlar uchun mo‘ljallangan ishlardan farqlash (birinchisini

shartli ravishda yosh jihatidan keyingisidan farqli) lozim. Psixologik maslahatning muvaffaqiyati amaliyotchi psixolog mutaxassisning shaxsiy imkoniyatlari hamda mehnat sharoitiga, shuningdek yordamchi shaxslarga bog‘liq. Psixolog-maslahatchi maslahat o‘tkazish, ya’ni mijoz bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri ishlashidan tashqari, faoliyatining boshqa turlari bilan ham shug‘ullanadi. Bu ishlar uning psixologik - maslahat muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Bu ishlar, xususan, psixodiagnostika, uning natijalarini qayta ishlab chiqish hamda sharhlash, kasbiy va boshqa masalalarda hamkasblar bilan muhokama yuritish ish bilan bog‘liq muammolar, mijoz bilan maslahat davrida olgan axborotlarni tahlil etish, hujjatlar ustida ishlash, psixologik maslahatni me’yoriy va samarali o‘tishini ta’minlovchi barcha shu kabi ishlardan iborat. Agar yuqoridagi barcha ma’lumotlarni e’tiborga olib, psixologik maslahat o‘tkazish uchun mutaxassis o‘rtacha qancha vaqt sarflashi mumkinligi (mijoz bilan shaxsan ishlash nazarda tutiladi), shuningdek psixologik maslahat bilan bog‘liq barcha ishlar, mijoz bilan ishlash vaqti hamda boshqa masalalarga sarflanadigan vaqt bir-biriga to‘g‘ri kelishi zarur. Shunday taxminiy nisbatni psixologik maslahat ishlarini rejalashtirishda e’tiborda tutish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nishanova Z.T. Psixologik maslahat: o‘quv qo‘llanma/Z.T.Nishanova, Sh.Asomuddinova; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – Toshkent: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. - 248 b.

2. Abdilkhakimovna, Mamaradjabova Bogzoda. "Psychological Mechanisms of the Influence of Self-Awareness Strategy on the Development of Children's Emotions in the Family." Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science 2 (2024): 229-232.

3. Abdilkhakimovna, Mamaradjabova Bogzoda. "Influence of self-consciousness of a person on family relationships and its psycho-correction." (2022).

4. Mamaradjabova, B. A. "Psychological interpretation of the phenomenon of happiness in the process of personal self-realization." World Bulletin of Social Sciences 23 (2023): 64-69.

5. Mamaradjabova, Bogzada, and Gulbanu Abduganiyeva. "PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE MEMORY PROCESS IN LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS." Multidisciplinary Journal of Science and Technology 4.7 (2024): 237-239.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

REVMATOID ARTRIT BILAN KASALLANGAN BEMORLARDA KOMBINAZIYALANGAN DAVOLASHNI USULLARNI QO'LLASH SAMARADORLIGINI O'RGANISH

Ro'zmetova Inobat Yangibayevna ruzmetovainobat4@gmail.com
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urgentlik filiali ichki kasalliklar, reabilitatsiya va xalq tabobati kafedrasi assistenti.

Sultonmurodova Madinabona Rasulbek qizi
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urgent filiali ichki kasalliklar, reabilitatsiya va xalq tabobati kafedrasining 1-kurs magistri.

Dolzarbligi : So'nggi yillarda autoimmün kasalliklarga chalingan bemorlar soni ko'paydi, populyatsiyaning umumiy qarishi tufayli ular orasida YaQNVni muntazam qabul qilib turadigan shaxslarning asosiy doirasini ifodalovchi keksa yoshdagi bemorlar soni ko'paymoqda. **[1,2].**

Tadqiqotdan ko'zlangan maqsad - RA bilan og'rigan bemorlar o'rtasida YaQNV -gastropatiyasining davolashda nomedikamentoz usullarni qo'llash samaradorligini o'rganish.

Tadqiqot vazifalari: RA bilan og'rigan bemorlar o'rtasida YaQNV-gastropatiyani davolashda nomedikamentoz usullarni qo'llash samaradorligini aniqlash. **Materiallar va usullar:** O'rtacha faollik darajasiga ega bo'lgan 40 nafar bemor tekshiruvdan o'tkazildi. Bemorlarning o'rtacha yoshi 41 + 15, 8 yoshni tashkil etdi. Oshqozon-ichak kasalligi patologiyasi sinchkovlik bilan klinik tekshiruvdan o'tkazildi. Barcha bemorlarga endoskopik tekshiruv o'tkazildi. Bemorlar 2 guruhga taqsimlandi. 1 guruh bemorlar Remateks (O'zbekistonda ishlab chiqarilgan YaQNV - sutkasiga 100 mg dozada 15 kun, 2 guruh bemorlar - 20 nafari YaQNV preparatlarini qabul qiladilar va muvozanatli ratsionni qabul

qiladilar . Parhez uchun raziondan go’sht mahsulotlari, alkogolli ichimliklar, dukkakli mahsulotlar chiqarib tashlanadi. Artritda gimnastika reabilitatsiya davrida yoki o’tkir og’riqlar bo’lmagan vaqtda o’tkazildi. Davolash gimnastikasi kursi har bir holatda yakka tartibda tanlab olinadi. Birinchi mashg’ulotlar mutaxassis nazorati ostida o’tkazildi. Manual terapiya - bo’g’imlarning shikastlanishining oldini olishning ajoyib usuli. Bandajlar, ortrezlar va boshqa ortopedik moslamalar bemorlarning bo‘g‘imlarini himoya qilish uchun ishlatildi. Ortopedik moslamalar kasallikning kuchaygan bosqichida ishlatildi .Masalan, qattiq bog‘lam bo‘g‘imning shishishiga yo‘l qo‘ymaydi va og‘riqni kamaytiradi. Yana bir muhim narsa shundaki, bog’lamda bo’g’imga yuk beradigan keraksiz harakatlar minimallashtirildi.dengiz tuzi 200 ml suv bilan aralashtiriladi. Bu aralashma chumilish uchun ishlatildi. Shuningdek qayinning malhamidan foydalanildi.

Qayinning yosh barglari va qayin kurtaklari eng samarali hisoblanadi, ammo quritilgan barglardan ham foydalanish mumkin. Malhamni bemorlar har kuni yotishdan oldin, og‘riq joylariga surtib yurish tavsiya qilindi.

Xulosa: 2- guruh bemorlarida umumiy ahvoli yaxshilangan va remissiya chuzilgan.

Adabiyotlar

1. Вялов С.С. Восстановление слизистой желудочно-кишечного тракта или снижение кислотности желудка? – Приоритеты в лечении. Эффективная фармакотерапия 2016;1:1–9. 2.Sigano K, Tack J, Kuipers EJ, et al. Kyoto global consensus report on Helicobacter pylori gastritis. Gut 2015;64:1–15.

ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПАНТОПРАЗОЛА ПРИ ЛЕЧЕНИИ БОЛЬНЫХ С РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ

Рузметова Инобат Янгибаевна

ruzmetovainobat4@gmail.com.

ассистент кафедры внутренних болезней, реабилитации и народной медицины Ургентского филиала ТМА.

Султанмуродова Мадинабону Расулбек кизи

магистра 1 курса кафедры внутренних болезней, реабилитации и народной медицины Ургентского филиала ТМА.

Актуальность. Распространённость РА среди взрослого населения в разных географических зонах мира колеблется от 0,5 до 2%. По данным официальной статистики в России зарегистрировано около 300 тысяч пациентов с РА, в то время как по данным Российского эпидемиологического исследования РА страдает около 0,61% от общей популяции НПВП-наболее широко используемой в клинической практике и повседневной жизни класс лекарственных средств. **[1].**Они пользуется для лечения заболеваний и патологических состояний, связанных с наличием лихорадки воспаления. НПВП сохраняют важнейшее значения для терапии важнейших, социально значимых ревматологических заболеваний, таких,как ревматоидный артрит, анкилозирующий спондилоартрит, остеоартроз. Именно в ревматологической практике НПВП используется длительно и высоких дозах**[2].** Назначение более безопастных НПВП и гастропротекторов позволяют снизить частоту данных осложнений.Мовалис (Мелоксикам) ингибирует синтез простагландинов в месте воспаления в большей степени, чем в слизистой оболочке желудка или почках, активнее ингибирует ЦОГ-2, оказывая большее ингибирующее

влияние на продукцию простагландина E_2. Мы выбрали препарата для терапии НПВП-индуцированных гастропатий, пантопразола, который оказывает цитопротекторное действие, связанное с увеличением образования слизи в желудке и повышением секреции бикарбоната слизистой оболочкой желудка.Оказывая непосредственное влияние на париетальные клетки желудка, пантапроазол подавляет базальную, ночную и стимулированную секрецию. Уменьшает базальную (но не стимулированную гистамином) продукцию пепсина. Это подтверждается результатами одного из последних исследований профилактического эффекта ИПП (пантапразол) и мизопростола при НПВП - индуцированных гастропатиях, проведенного в США (Graham D. и сотр., 2002 г.). А также применения пантапразола по 20 мг 2 раза в сутки , , кларитрамицина (макролид)500 мг 2 раза в сутки и ампициллина 500 мг 2 раза в сутки эффективно влияло на язвы желудка

Целью нашего исследования являлась изучение эффективности препаратов мовалис и гастропротектора пантопразола, эффективность их взаимосвязи с клиническими проявлениями НПВП-гастропатии.

Материалы и методы: Было обследовано 40 больных, у которых имелся достоверный РА, со средней степенью активности.Средний возраст больных составил 39+ 16,1 года. Патологию со стороны ЖКТ выявляли тщательным клиническим обследованием. Всем больным проводили эндоскопическое исследование.Больные были распределены на 2 группы.

1) 20 больных (1группа) получавшие Нимесулид-АТМ в дозе 100мг/сут в течении года с перерывами в период ремиссии

2) Мовалис –в дозе 15мг/сут 15 дней и пантопразол 40 мг\сут

Результаты:Из 40 обследуемых больных РА 33 жаловались на боли эпигастральной области, у 19 обнаружен диспепсический синдром. При

ФЭГДС При фиброэзофагогастродуоденоскопии (ФЭГДС) эрозивные поражения слизистой оболочки желудка обнаружены у 12 (60%) больных 1 -й группы и у 9 (45%) больных 2-й группы; эзофагит обнаружен у 10 (50%) больных 1-й группы и у 8 (40%) больных 2-й группы . Сравнительная частота встречаемости НПВП-гастропатии у больных РА в зависимости от приёма неселективных и селективных нестероидных противовоспалительных препаратов (НПВП) позволили установить преимущество Мовалиса в сравнении Нимесулидом .

Обсуждения: Таким образом, можно утверждать, что препараты **мовалис и пантопразол** в суточной дозе 40 мг является безопасным и высокоэффективным препаратом выбора для профилактики и терапии гастропатий и эрозивно-язвенных изменений, вызванных приемом НПВП, в том числе у пожилых пациентов с сопутствующими заболеваниями, требующими медикаментозного лечения.

Литература:

1. Маев И.В., Андреев Д.Н., Дичева Д.Т. Гастропатии, индуцированные нестероидными противовоспалительными средствами: патогенетически обусловленные подходы к профилактике и терапии. Фарматека 2016;2:49–54.

2. Laporte J-R, Ibanez L, Vidal X, et al. Upper gastrointestinal bleeding associated with the use of NSAIDS. Newer versus older agents. Drug Safety 2017;27:411–10

OLIY TA’LIM SHAXSNI YO‘NALTIRUVCHI MASKAN SIFATIDA

Sadatova Dildora G‘ayrat qizi –
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi yo‘nalishi 2-kurs talabasi
email: dilshodchoreyiv@gmail.com

Annotatsiya:*Oliy ta’lim inson shaxsining shakllanishi, kasbiy yo‘nalishi va ijtimoiy integratsiyasi uchun muhim maskan hisoblanadi. U nafaqat bilim berish, balki talabalarga mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va innovatsion qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar:*oliy ta’lim, shaxsiy rivojlanish, kasbiy yo‘naltirish, mustaqil fikrlash, innovatsion qarorlar, ijtimoiy integratsiya, ta’lim jarayoni, individual yondashuv.*

Oliy ta’lim – shaxsni yo‘naltiruvchi maskan sifatida. Oliy ta’lim inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, shaxsning kasbiy va ma’naviy jihatdan shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari nafaqat bilim berish, balki yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirish, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, kasbiy yo‘nalishini aniq belgilash kabi muhim vazifalarni ham bajaradi. Ushbu maqolada oliy ta’limning shaxsiy taraqqiyot va jamiyatdagi o‘rnini topishda tutgan o‘rni tahlil qilinadi.

Oliy ta’limning shaxsiy rivojlanishga ta’siri. Oliy ta’lim jarayonida talabalar faqatgina ma’lum bir kasb bo‘yicha bilim olish bilan cheklanib qolmay, balki ijodiy fikrlash, analitik yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Zamonaviy dunyoda tezkor o‘zgarishlarga moslashish, yangiliklarga ochiq bo‘lish va innovatsion fikrlash

muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim shaxsni shu jihatdan shakllantirishga ko‘maklashadi.

Kasbiy yo‘nalish va oliy ta’limning roli. Har bir inson o‘z hayotida kasb tanlash jarayonidan o‘tadi. Bu qaror insonning kelajakdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy maqomini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalari ushbu yo‘nalishda talabalar uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratishga harakat qiladi. Professsor-o‘qituvchilar tomonidan o‘tiladigan ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar va tajribaviy dasturlar yoshlarning kasb tanlash jarayonida to‘g‘ri yo‘nalish olishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, oliy ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan turli seminarlar, treninglar va amaliyot dasturlari orqali talabalar o‘z qobiliyatlarini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ijtimoiy integratsiya va oliy ta’lim. Oliy ta’lim insonning jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Talabalik yillari davomida yoshlar turli xil madaniy, ilmiy va ijtimoiy faoliyatlarda ishtirok etib, muloqot ko‘nikmalarini oshiradilar. Bu esa ularning kelajakda ijtimoiy faolliklarini oshirishga va samarali jamoaviy ish olib borishga yordam beradi. Shu sababli, oliy ta’lim faqatgina kasbiy bilim berish bilan cheklanmay, balki talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. N. ISLOMOVA, D. ANDULLAYEVA - Ijtimoiy psixologiya o’quv qo’llanma.

2. Akramova, D. (2022). Bo’lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

3. Akramova, D. (2022). Oliy ta’lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 2150-2153.

4. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *13*(8), 19-23.

5. Akramova, D. E. qizi Suvonqulova, MD (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).

6. Akramova, D. E. qizi Azimova, XD (2023, January). MAKTABGACHA TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 382-385).

7. Ergashevna, A. D. (2025). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIALIZATION IN SCHOOLCHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP. *SHOKH LIBRARY*.

8. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

9. Ibraimov, X., & Akramova, D. (2023). DIDACTIC CHARACTERISTICS OF COMMUNICATIVE TRAINING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. *Science and innovation*, *2*(B11), 357-361.

10. Abduqodirov A. "Ta'lim va tarbiya nazariyasi." Toshkent, 2015.

11. Hasanboyeva O. "Zamonaviy ta'lim metodlari." Toshkent, 2020.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

JAMIYAT -SHAXSNING IJTIMOIYLASHUVIDA YAGONA OBYEKT SIFATIDA

Adizova Go'zal Anvar qizi-
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi yo'nalishi 2-kurs talabasi
email: gozaladizova2005@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jamiyat-shaxsning ijtimoiylashuvida yagona obyekt ekanligi haqida ma'lumot keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *jamiyat, shaxs, ijtimoiylashuv, ijtimoiy muhit, moslashuv, ta'lim, tarbiya, ommaviy axborot vositalari, globallashuv, ijtimoiy institutlar, madaniyat, normativ tizim.*

Jamiyat va shaxs bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalardir. Inson tug'ilganidan boshlab ijtimoiy muhitga tushadi va butun hayoti davomida jamiyat ta'sirida shakllanadi. Bu jarayon ijtimoiylashuv deb ataladi. Ijtimoiylashuv shaxsning jamiyat tomonidan qabul qilingan qadriyatlar, me'yorlar, madaniyat va xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishi jarayonidir.

Ijtimoiylashuvning asosiy bosqichlari:

1. Bolalik va o'smirlik davri. Inson hayotining ilk bosqichlarida oilasi, yaqinlari va atrof-muhit uning ijtimoiylashuviga asosiy ta'sir ko'rsatadi. Bola avvalo ota-onasi, aka-ukalari va o'qituvchilaridan o'rnak oladi. Ushbu bosqichda inson axloqiy me'yorlar, muloqot qilish qoidalari va asosiy ijtimoiy rollarni o'rganadi.

2. Yoshlik va kattalik davri. Bu bosqichda shaxs jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllanadi. Ta'lim olish, kasb tanlash, ish faoliyati va shaxsiy hayotda o'zini namoyon qilish ijtimoiylashuvning muhim qismidir. Bu davrda inson turli guruhlarga a'zo bo'lishi, o'z kasbiy va ijtimoiy rolini mustahkamlashi mumkin.

3. Keksalik davri. Bu davrda inson o‘z hayotiy tajribalarini yoshlarga yetkazish orqali jamiyatdagi o‘rnini saqlab qolishga harakat qiladi. U ilgari o‘rganilgan tajribalarini boshqalar bilan baham ko‘rib, ijtimoiylashuv jarayonini davom ettiradi.

Shaxsning ijtimoiylashuvi davomida turli muammolar yuzaga kelishi mumkin. Masalan:

1. Ijtimoiy tengsizlik – iqtisodiy yoki ijtimoiy sharoitlarning farqliligi sababli ba’zi shaxslar jamiyatga to‘liq moslasha olmaydi.

2. Noto‘g‘ri tarbiya – oilaviy muhit va ta’lim tizimidagi kamchiliklar tufayli shaxsning ijtimoiylashuvi buzilishi mumkin.

3. Internet va texnologiyalarning noto‘g‘ri ta’siri – virtual dunyoda haddan tashqari ko‘p vaqt o‘tkazish insonning real hayotdagi muloqotini cheklashi mumkin.

4. Giyohvandlik va jinoyatchilik xavfi – noto‘g‘ri ijtimoiy muhit shaxsni yomon odatlarga jalb qilishi mumkin.

Shaxsning ijtimoiylashuvi uning jamiyatga moslashishi, o‘z o‘rnini topishi va faol hayot kechirishi uchun juda muhim. Ijtimoiylashuv orqali inson o‘zining huquq va majburiyatlarini tushunadi, mehnat faoliyatini yo‘lga qo‘yadi va jamiyat hayotida faol ishtirok etadi.Jamiyat ham ijtimoiylashuv natijasida o‘z rivojlanishini ta’minlaydi. Chunki har bir shaxs jamiyatning ajralmas qismi bo‘lib, ularning faoliyati jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli, ijtimoiylashuv – jamiyat barqarorligi va insonlarning o‘zaro hamkorlik qilish qobiliyatini shakllantirishda hal qiluvchi omildir.

Jamiyat va shaxs bir-birisiz mavjud bo‘la olmaydi. Inson jamiyat orqali rivojlanadi, o‘zining hayotiy maqsadlariga erishadi va ijtimoiy muhitga moslashadi. Shu boisdan, ijtimoiylashuv jarayoniga ongli yondashish, insonning jamiyatda munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. N. ISLOMOVA, D. ANDULLAYEVA - Ijtimoiy psixologiya o'quv qo'llanma.

2. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

3. Akramova, D. (2022). Oliy ta'lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 2150-2153.

4. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *13*(8), 19-23.

5. Akramova, D. E. qizi Suvonqulova, MD (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).

6. Akramova, D. E. qizi Azimova, XD (2023, January). MAKTABGACHA TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 382-385).

7. Ergashevna, A. D. (2025). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIALIZATION IN SCHOOLCHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP. *SHOKH LIBRARY*.

8. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

9. Ibraimov, X., & Akramova, D. (2023). DIDACTIC CHARACTERISTICS OF COMMUNICATIVE TRAINING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. *Science and innovation*, *2*(B11), 357-361.

10. G'ofurov U. (2020). Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

MAHALLA-IJTIMOIYLASHUV MASKANI

Badalova Mushtariy Usmonali qizi-
Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim pedagogikasi psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi.
e-mail: badalovamushtariy35@gmail.com

Annotatsiya: *mUshbu maqolada mahallaning ijtimoiylashuv maskani haqidagi qarashlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *mahalla, ijtimoiylashuv,ota-ona,keksalar, jamiyat, bolalar, hurmat.*

Insoniyat yaralibdiki, uning ma'naviy yuksalishiga beshik bo'lgan, tarixi bir necha ming yillik tarixga borib taqaladigan, dunyoning barcha taraqqiyot bosqichlariga guvoh bo'lgan, bag'rida ham olis o'tmish, ham bugungi tamaddun jarayonlarini namoyon etuvchi bir maskan bor.Bu maskan, shubhasiz, mahalladir. Mahalla – xalq bilan mamlakat o'rtasidagi ishonch ko'prigi sifatida xizmat qiladigan, insonni jamiyatning bir qismi bo'lishga o'rgatadigan, uni bag'rikenglik va xalqparvarlik ruhida tarbiyalaydigan makondir. Jonajon diyorimizda mahallalar juda ko'p bo'lib, ularning o'ziga xos nomlari bizga tarixdan so'zlaydi. Chunki ularda xalqimizning uzoq va shonli tarixi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, madaniy merosi aks etadi.Mahalla insonning og'ir kunida ham, yengil kunida ham kerak bo'ladi. Shuning uchun ham "Otang mahalla, onang mahalla", deb bejizga aytishmagan. Bugungi kunda mahalla hududidagi har qanday muhim masalalarni, tadbirlarni, to'yu-marakalarni mahalla oqsoqollarining maslahatlarisiz hal qilishmaydi. Mahalla ahlining tinch, inoqda yashashlari, obod va farovon bo'lishi ko'pincha mahalla oqsoqollariga bog'liqdir. Mahalla oqsoqoli aqilli, dono, farosatli, adolatli va rahmdil inson bo'lsa, unday insonning qadriga yetib, unga hamfikr, hamnafas va ko'makdosh bo'lish bilan birga, unga hasad

qiladigan ichi qoralardan himoya qilish kerak.Mahalla fuqarolarining yuqori savodxonlik va madaniy darajasi (yosh va o’rta avlod, o’rta yoki oliy ma’lumotga ega) badiiy ijodning keng rivojlanishi, marosimlar o’tkazishda ma’naviy o’z-o’zini ifodalashning keng imkoniyatlarini ko’zdatutadi.

Shuni ta’kidlash joizki, etnik an’analar va marosimlarning tiklanishida avvalo, oiladagi katta avlod, shuningdek, ommaviy axborot vositalari, ayniqsa televidenie katta o’rin tutadi.Hozirgi kunda mahallaning ahamiyati oshib bormoqda. Biroq yoshlar tarbiyasida muammolar kam emas. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlarning axloqiy tarbiyasiga xalaqit beradigan bir qancha holatlar ham kelib chiqmoqda. Yoshlarning yoshligidanoq savdo-sotiq qilishga va boshqa tijorat ishlariga sho’g’ib ketishi ularning o’qishiga, bilim olishga bo’lgan intilishlariga, ijtimoiy munosabatlarga kirishishga, salbiy ta’sir ko’rsatmoqda.

«Ijtimoylashuv» atamasini birinchi bo‘lib amerikalik sotsiolog F.G.Keddings insonlarga nisbatan qollagan. U o‘zining «Ijtimoylashuv nazariyasi» (1987) kitobida «ijtimoylashuv individ tabiati yoki xarakterining rivojlanishi, insonni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir», degan fikrni bildiradi.

Bugungi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan siyosatning asosiy maqsadlaridan biri — barkamol avlodni tarbiyalashdir. Barkamol avlod tarbiyasi uchun mas’ul boigan kishilar sifatida psixolog mutaxassislarga bugungi mavzu juda dolzarbdir.Har birimizning jamiyatdagi o‘rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bolgani, jamiyatga qo‘shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari jarayoni psixologiyada ijtimoylashuv yoki sotsializatsiya deb yuritiladi.Shuni ta’kidlash joizki, etnik an’analar va marosimlarning tiklanishida avvalo, oiladagi katta avlod, shuningdek, ommaviy axborot vositalari, ayniqsa televidenie katta o’rin tutadi.Hozirgi kunda mahallaning ahamiyati oshib bormoqda. Biroq yoshlar tarbiyasida muammolar kam emas. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlarning axloqiy tarbiyasiga xalaqit beradigan bir qancha holatlar ham kelib chiqmoqda. Yoshlarning yoshligidanoq savdo-sotiq qilishga va boshqa tijorat ishlariga sho’g’ib ketishi ularning o’qishiga, bilim olishga bo’lgan

intilishlariga, ijtimoiy munosabatlarga kirishishga, salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Ba’zi hollarda muallimlar o’quvchilarni to’liq tarbiyalash imkoniyatidan mahrumdirlar, ya’ni ular boshqa faoliyat bilan ham shug’ullanadilar. Jamiyatni demokratiyalashtirishningmazkur osqichida yoshlar faoliyat turini tanlashda keng imkoniyatlarga ega bo’lishdi. Biroq ular bulardan to’liq foydalana olmaydilar. So’nggi yillarda yoshlar orasida siyosiy-tarbiyaviy ishlarni olib borish susaydi, din ta’siri kuchaydi va bu natijada yoshlar mafkuraviy sohada o’z mo’ljallarini yo’qotishlariga olib keldi. Mahalla tarbiyaning an’anaviy usullaridan foydalanib, yosh avlod bilan yanada faol ish olib borish, ularda hozirgi jamiyat talablariga muvofiq keladigan dunyoqarash va axloqiy tamoyillar hosil qilishdan iborat.

Mahalla azaldan nafaqat o`sib kelayotgan avlodning tarbiyachisi vazifasini bajargan, balki ijtimoiy fikrni shakllantirgan ham. Qo’shnilar o`rtasidagi barcha nizoli holatlar, shuningdek, esa oilaviy janjallar mahalla qo’mitalari faollari tomonidan muhokama qilinadi. Bular orasida ko’pincha qaynona-kelin, yosh kelin- kuyovlar orasida janjallar ko’p uchraydi. Bunaqa holatlarda xotin-qizlar qo’mitasi suhbat o’tkazadi. Agar ikki tomonni yarashtirib bo’lmasa, bu holat bilan mahalla qo’mitasi shug’ullanadi. Odatda o’sha joyning o’zida muammo hal qilinadi. Shuning uchun ajralishlar soni ko’p emas. So’nggi paytlarda uy ishlari bilan band ayollar, yosh oilalar bilan ishlash faollashdi, ularni kasb-hunarlarga o’rgatish ishlari olib borilmoqda. Mahalla ishsizlarning ishga joylashishlariga ham ko’maklashmoqda. Harbiy qo’mitalar askarlikka olishga tanlov bo’lganda mahalla faolligigatayanishadi.

1999 yil 14 aprelda O’zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning o’z-o’zini boshqarish organlari haqida”gi qonuni yangi tahrirda qabul qilindi. Unda yana bir marta fuqarolarning o’z-o’zini boshqarishi asosida tarixiy taraqqiy xususiyatlari, milliy va ma’naviy qadriyatlar, mahalliy odat va an’analar yotishi ta’kidlandi. Qonunda mahallaning vazifalari belgilab qo’yilgan. YUqorida sanab o’tilgan vazifalardan tashqari mahallaga yangi vazifalar-tijorat va maishiy xizmat ko’rsatishni, hududning tozalik holatini, aholidan soliqlarni o’z vaqtida

topshirilishini nazorat qilish ham yuklatildi. Davlat mahallaga avval mahalliy kengashlar bajargan vazifalarni yuklamoqda. Bu esa mahalla qo'mitalari davlat tuzilmalariga aylanayotganligidan guvohlik beradi.

Mahallaning ijtimoiy hayotida so`nggi o`n yillarda katta o'zgarishlarni boshdan kechirgan qo'shnichilik munosabatlari muhim o'rin tutmoqda. Oilaviy muhitning individuallashuv jarayoni ketmoqda. Shu bilan birga yaqin qo'shnichilik munosabatlari o'zbek oilasining qadriyatlaridan biri bo'lib qolaveradi. Bu avvalombor xo'jalik yordamida, bolalar tarbiyasida, qiyin vaziyatlarda yordam ko'rsatishda namoyon bo'lmoqda. SHuning asosida ma'naviy yaqinlik paydo bo'ladi, ya'ni kundalik axborot almashinuvi, mahalladagi voqealar muhokamasi bo'lib o'tadi. Shu tarzda mahalladagi eng kichik guruhlardan biri- qo'shnichilik guruhi paydobo'ladi.

Mana shu guruh bilan bir qatorda qarindoshlik aloqalari ham mavjud. Ular hozirda avvalgidan ko'ra kamroq bo'lsada, uning a'zolarining faol o'zaro yordami bilan xarakterlidir. Qarindoshlik munosabatlari o'zbeklarning oilaviy qadriyatlari tizimida hali ham birinchi o'rinda turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.N.Ismoilova, D.Abdullayeva "Ijtimoiy psixologiya", Toshkent,2013

2. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

3. Akramova, D. (2022). Oliy ta'lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 2150-2153.

4. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА

СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *13*(8), 19-23.

5. Akramova, D. E. qizi Suvonqulova, MD (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).

6. Akramova, D. E. qizi Azimova, XD (2023, January). MAKTABGACHA TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 382-385).

7. Ergashevna, A. D. (2025). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIALIZATION IN SCHOOLCHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP. *SHOKH LIBRARY*.

8. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

9. Ibraimov, X., & Akramova, D. (2023). DIDACTIC CHARACTERISTICS OF COMMUNICATIVE TRAINING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. *Science and innovation*, *2*(B11), 357-361.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNING RIVOJLANISHIDA JAMIYATNING O‘RNI

Sobirova Shohinur Barotjon qizi –
Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi yo‘nalishi talabasi
email: shohinursobirova1@gmail.com
tel: + 998 91 367 97 98

Annotatsiya: *Ushbu maqola maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanishida jamiyatining o‘rni va ahamiyati haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘z: *Bola, ijtimoiylashuv, maktabgacha ta’lim tashkiloti, jamiyat, tarbiya, oila, ota-ona, rivojlanish, ijtimoiy, madaniy.*

Maktabgacha ta'lim muassasasi yoshidagi bolalar, odatda, 3-7 yosh oralig'ida bo‘ladi va bu davrda ular tez rivojlanish, o‘sish va shakllanish jarayonlarini boshdan kechirishadi. Bolaning rivojlanishida jamiyatning, ya'ni oila, maktabgacha ta'lim muassasasi, jamoa va kengroq ijtimoiy muhitning o‘rni beqiyosdir. Jamiyatning ushbu yoshdagi bolalarga ta'siri, ularning psixologik, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko‘rsatadi.

Oila - bu bolaning birinchi ijtimoiy makoni. Oila a'zolari, ayniqsa ota-onalar, bolaga doimiy va to‘g‘ri tarbiya berish, axloqiy qoidalarni o‘rgatish hamda uning hissiy holatini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar, shuningdek, bolalarga o‘zlarini qanday tutish, boshqalar bilan qanday muloqot qilish va atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo‘lishni o‘rgatadilar.Bolalar o‘z oilalaridan uyda o‘rganadigan axloqiy qoidalar, qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar asosida jamoada o‘zini qanday tutishni o‘rganadilar. Ota-onalar bolalarga shaxsiy misol bo‘lishi, ularga muhim qarorlar qabul qilishda yordam berishi, bolaga o‘zini

qo‘llab-quvvatlash, unga ishonch hosil qilish jamiyatning ijtimoiy me'yorlariga mos tarzda tarbiya olishiga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarining rivojlanishida maktabgacha ta'lim muassasasi, ya'ni bolalar bog‘chasi katta rol o‘ynaydi. Bu yerda bolalar ijtimoiy o‘zaro aloqalar, hissiy intellektual va jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Maktabgacha ta'lim muassasasi o‘qituvchilari bolalarga ilmiy asoslangan metodlar orqali tarbiya va ta'lim beradi.Ushbu muassasa orqali bolalar turli yoshdagi guruhlarda o‘zaro muloqotda bo‘lishadi, bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini oshiradi. Jamoaviy o‘yinlar, guruhli faoliyatlar orqali bolalar o‘zlarini boshqarishni,qo‘llab-quvvatlashni va hamkorlikni o‘rganadilar. Bu, o‘z navbatida, jamiyatda muvaffaqiyatli o‘rnatilgan aloqalar, o‘zaro hurmat va to‘g‘ri ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Bolalar maktabgacha ta'lim muassasasida yoki o‘rta maktablarda o‘qish davomida jamoaning bir qismi bo‘lib, turli xil ijtimoiy guruhlarda qatnashadilar. Bu davrda ular jamiyatda umumiy axloqiy qadriyatlar, me'yorlar, ijtimoiy normalar va turli xulq-atvor qoidalarini o‘rganadilar. Ularning jamiyatdagi o‘zini tutish usullari, ular ta'sirchan bo‘lishi mumkin bo‘lgan kishilardan (o‘qituvchilar, tengdoshlari, jamoat vakillari) o‘rgangan vaqti kelib hayotda o‘z o‘rnini topishda muhimdir.

Ayniqsa, jamiyatning ma'naviy-axloqiy sohasidagi o‘zgarishlar, madaniyat va qadriyatlarning bolalarning dunyoqarashi shakllanishida muhim ta'sir ko‘rsatadi. Masalan, o‘zaro hurmat, tenglik, ijtimoiy adolat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar bolalar tarbiyasida jamiyatning asosiy omili bo‘lishi kerak.

Bolalarning to‘g‘ri rivojlanishida ijtimoiy muhitning rolini kuchaytirish uchun jamiyat barcha bosqichlarda tarbiyaviy faoliyatni amalga oshirishi lozim. Jamiyatda ijtimoiy yordamlashish, madaniy tadbirlar, bolalar uchun mo‘ljallangan ijtimoiy dasturlar, sport va san'atga oid faoliyatlar orqali bolalarga salbiy va ijobiy tajribalarni shakllantirish muhimdir. Bu esa, o‘z navbatida, bolalar

uchun ijtimoiy xavfsizlik, madaniy boyliklar va ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi

Bundan tashqari Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanishida jamiyatning o‘rni haqida ko‘plab allomalarning fikrlari mavjud. Ulug‘ mutafakkirlar va olimlar bolalar tarbiyasining jamiyatdagi muhimligini, oila, jamiyat va ta'lim tizimining ahamiyatini ta'kidlaganlar. Bulardan biri Imom al-Buxoriy, islom olamining eng mashhur hadisshunoslaridan biri sifatida, bolalar tarbiyasida jamiyatning o‘rni haqida fikr bildirgan. Uning so‘zlariga ko‘ra, bola - bu jamiyatning kelajagi va uning tarbiyasida oilaning va jamiyatning o‘rni beqiyosdir. U, ayniqsa, bolalarni yoshligidan diniy va axloqiy tarbiya olishlariga e'tibor qaratgan. Imom al-Buxoriy, oila va jamiyatning tarbiyaviy roli bolalarni to‘g‘ri yo‘ldan yurishga undashda katta ahamiyatga ega ekanini ta'kidlagan.Abu Rayhon Beruniy o‘zining ilmiy asarlarida ijtimoiy va madaniy muhitning bolalar rivojlanishiga ta'sirini o‘rgangan. U maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyasida jamiyatning ta'lim va madaniyatini to‘g‘ri yo‘nalishda qo‘llash zarurligini ta'kidlagan. Beruniy, jamiyatning bilim, ma'rifat va axloqiy qadriyatlarining bolalarning rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanini alohida ta'kidlagan. Uning fikriga ko‘ra, jamiyatning ijtimoiy me'yorlari va madaniy qadriyatlar bolalarning shaxs sifatida rivojlanishida asosiy omillardan biridir.Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanishida jamiyatning o‘rni haqidagi allomalarning fikrlari bir xil ma'noga ega bo‘lib, ular bolalar tarbiyasida jamiyatning ahamiyatini va uning axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarining bolalar shaxsiyatining shakllanishidagi rolini ta'kidlaganlar.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanishida jamiyatning o‘rni juda katta. Jamiyatdagi oila, ta'lim muassasasi va kengroq ijtimoiy muhitning uyg‘unlashgan faoliyati bolalarning intellektual, hissiy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Ushbu yoshdagi bolalarga to‘g‘ri tarbiya berish, ularning potentsialini to‘liq ochishga

yordam berish, kelajakda jamiyatning faol va ma'naviy jihatdan rivojlangan a'zolari bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.N.Ismoilova, D.Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya”, Toshkent,2013

2. Akramova, D. (2022). Bo’lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

3. Akramova, D. (2022). Oliy ta’lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 2150-2153.

4. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *13*(8), 19-23.

5. Akramova, D. E. qizi Suvonqulova, MD (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).

6. Akramova, D. E. qizi Azimova, XD (2023, January). MAKTABGACHA TA’LIM YO ‘NALISHI TALABALARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 382-385).

7. Ergashevna, A. D. (2025). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIALIZATION IN SCHOOLCHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP. *SHOKH LIBRARY*.

8. Akramova, D. (2022). Bo’lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi faoliyati. *Science and innovation*, *1*(B8), 322-326.

9. Ibraimov, X., & Akramova, D. (2023). DIDACTIC CHARACTERISTICS OF COMMUNICATIVE TRAINING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. *Science and innovation*, *2*(B11), 357-361.

TEMIR YO‘LNING TOG‘ VA TOG‘ OLDI HUDUDLARIDAGI TEMIR YO‘L INSHOOTLARINI TEXNIK HOLATINI UZLUKSIZ NAZORAT QILINISHINI HAQIDA AKNETA-SO‘ROVNOMALARNING TAHLILI

(Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasidagi temir yo‘l masofasi “PCh-3” distansiyasi misolida)

Zuxridinov Xayotbek Kaxramonjon o’g’li
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasi misolida temir yo‘l masofasi (distansiyasi) boshlig‘i va uning yordamchisi rahbarligi ostida, yo‘l brigadiri, yo‘l va ko‘prik ustalari bilan tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish uchun anketa-so‘rovnoma usuli yordamida temir yo‘l inshootlariga tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarning ta’sir etish ko‘rsatkichlari haqidagi ma’lumotlar ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘lari: *Angren-Pop 2, temir yo‘l, favqulodda vaziyat, yo‘l brigadiri, yo‘l va ko‘prik ustalari.*

Tadqiqot ishida temir yo‘l inshootlarida favqulodda vaziyatlarni bashorat qilishda qanday monitoring tizimlari mavjudligi haqida Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasi misolida temir yo‘l masofasi (distansiyasi) boshlig‘i va uning yordamchisi rahbarligi ostida, yo‘l brigadiri, yo‘l va ko‘prik ustalari bilan tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi. Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasi infratuzilmasi obyektlaridagi xavfli (shikastlovchi va zararli) ishlab chiqarish omillarining tavsiflarini o‘rganish va temir yo‘l inshootlarini texnik holatini uzluksiz nazorat qilinish natijalari asosida ishlab chiqilgan anketa-so‘rov savollari doirasida Angren-Pop 2 temir yo‘l inshootlarini o‘rganib ekspert baholash (anketa-so‘rov) o‘tkazildi. Ushbu ekspert baholash (anketa-so‘rov) natijalarida Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasida 140 ta ishchi xodim so‘rovnamada ishtirok etdi [1]. Bulardan

yo‘l sozlovchisi 80%ni, brigadirlar 6%ni, Ustalar 13%ni, katta ustalar esa 1% ni tashkil etishini ko‘rsatdi. Olingan natijalar Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasi infratuzilmasi obyektlarida ishlovchi ishchi xodimlarning foizdagi ko‘rsatkichi aniqlandi (1-rasmga qarang).

Angren-Pop 2 liniyasida ish faoliyat olib borayotgan ishchi xodimlar 1-2 yildan buyon ishlayotganlar 4%ni, 3-4 yildan buyon ishlayotganlar 5%ni, 5-6 yildan buyon ishlayotganlar 32%ni, 7 yil va undan ko‘p ishlayotganlar 59% i ish stajiga ega ekanligi aniqlandi (2-rasmga qarang).

Ushbu natijadan ma’lumki, temir yo‘l inshootlarini texnik holatini bilish darajasidagi bilim va malakalari bir xil emas, shu sabab ham ularning texnik holatini bilish darajasidagi bilim va ko‘nikmalarini o‘rganish maqsadida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomadagi bu natijalari ham inobatga olindi. Ushbu ishchi xodimlarning ish faoliyati davomida ***zilzila*** sodir bo‘lganligi haqida 52% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 26% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 22% i “Eslay olmayman” degan javobini berishgan, ***sel*** sodir bo‘lganligi haqida 88% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 9% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 3% i “Eslay olmayman” degan javobini berishgan, ***qor, tog‘ ko‘chkisi*** sodir bo‘lganligi haqida 96% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 3% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 1% i “Eslay olmayman” degan javobini berishgani aniqlandi (3-rasmga qarang) [2].

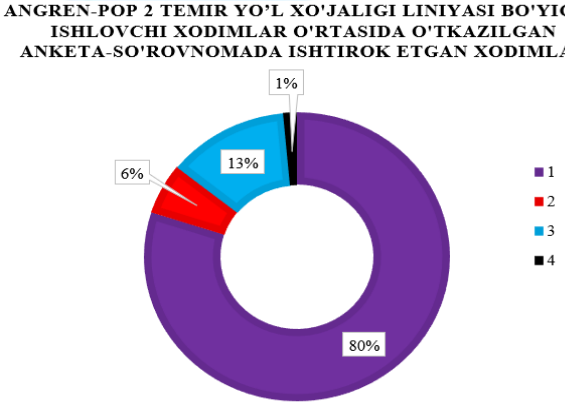

1-rasm. 1- Yo‘l sozlovchisi, 2- Brigadir, 3- Usta, 4- Katta usta.

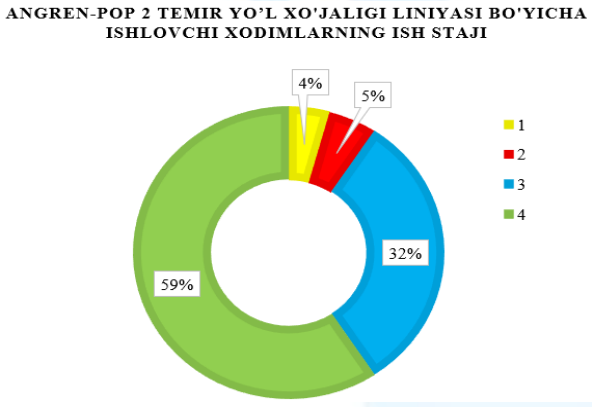

2-rasm. 1) 1-2 yil, 2) 3-4 yil, 3) 5-6 yil, 4) 7 yil va undan ko‘p.

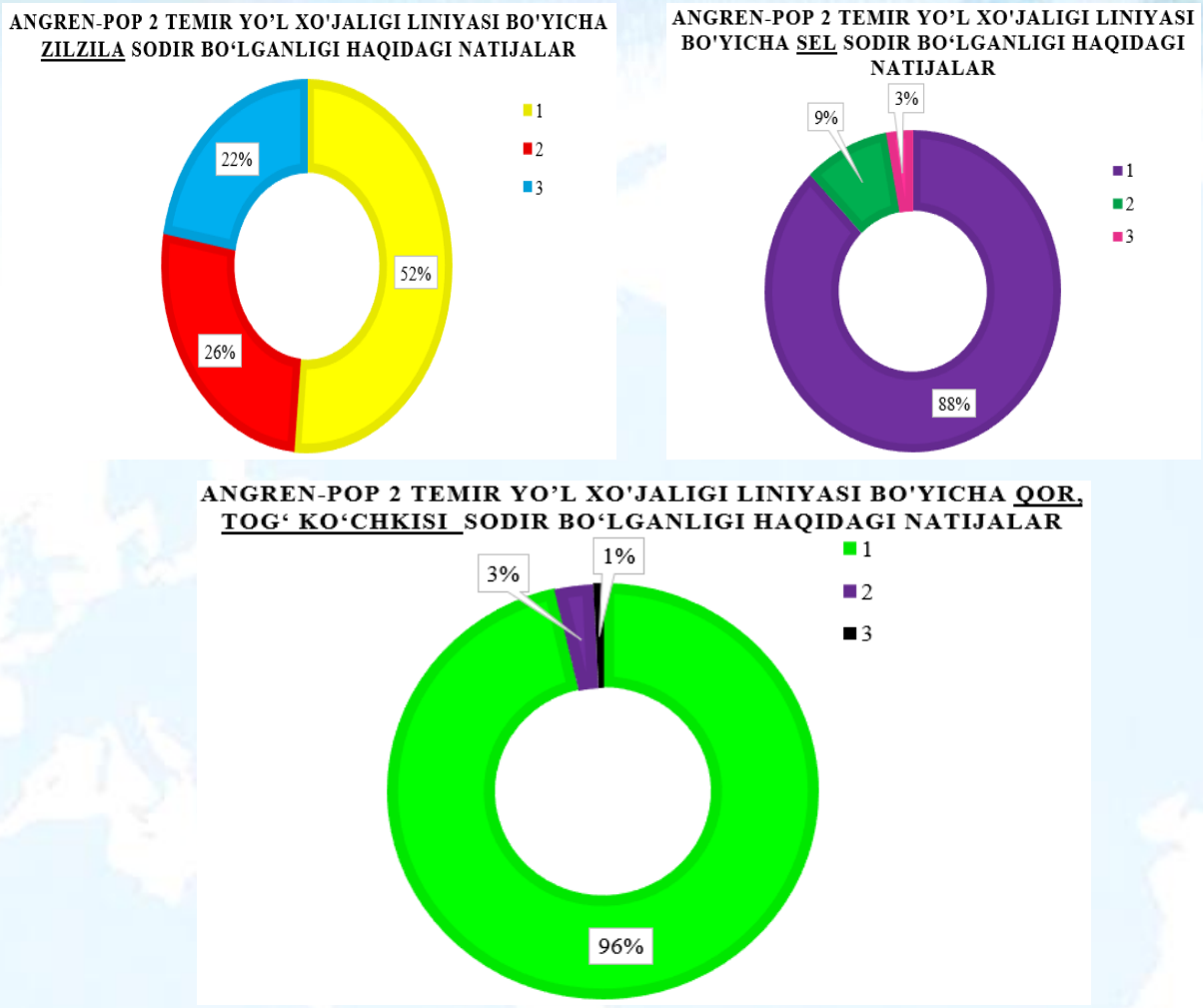

3-rasm. Angren-pop 2 temir yo‘l xojaligi liniyasi boyicha zilzila, sel, qor va tog‘ ko‘chkisi sodir bo‘lganligi haqidagi natijalari.

1 - “Ha” degan javob, 2 - “Yo‘q” degan javob, 3 - “Eslay olmayman” degan javob.

Temir yo‘l polotnosiga, ko‘priklariga, tonnellar va quvurlariga, viaduk (galereya) lariga, elektr transformatorlariga, yuqori kuchlanishli elektr ustunlariga ***zilzilani*** ta’siri borligi haqida ishchi xodimlarning o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda 96% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 2% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 2% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***selni*** ta’siri borligi haqida ishchi xodimlarning o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda 96% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 2% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 2% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***tog‘*** ko‘chkisini ta’siri borligi haqida ishchi xodimlarning o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda

98% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 1% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 1% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***qor*** ko‘chkisini ta’siri borligi haqida ishchi xodimlarning o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda 96% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 2% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 2% i “Bilmayman” degan javoblarini berishgani aniqlandi (4-rasmga qarang) [3].

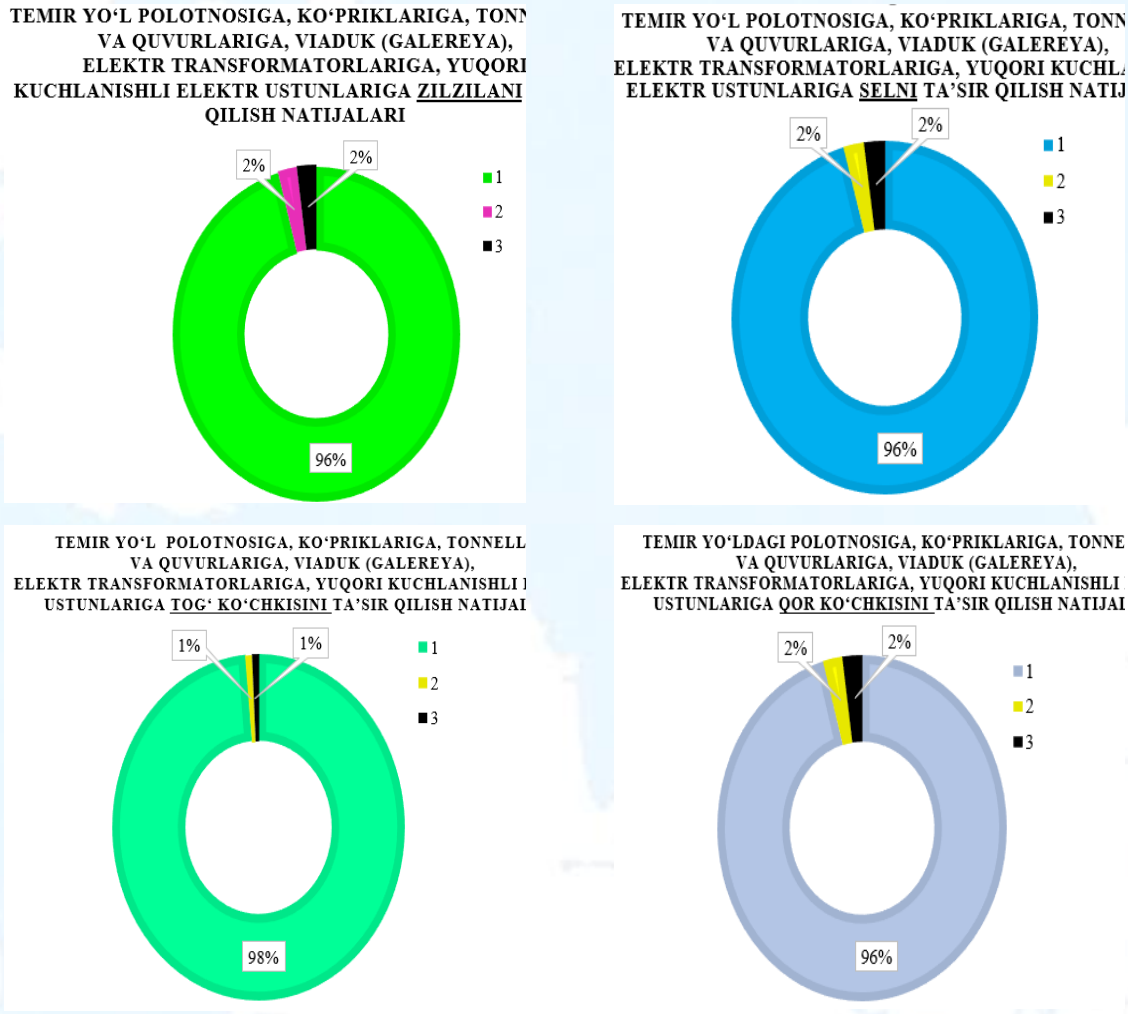

4-rasm. Temir yo‘l polotnosiga, ko‘priklariga, tonnellar va quvurlariga, viaduk (galereya), elektr transformatorlariga, yuqori kuchlanishli elektr ustunlariga zilzilani, selni, qor va tog‘ ko‘chkisini ta’sir qilish natijalari.

1-“Ha” degan javob, 2- “Yo‘q” degan javob, 3- “Bilmayman” degan javob.

Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasida ishlovchi ishchi xodimlari o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda zilzila, sel, qor ko‘chkisi, tog‘ ko‘chkisi sodir bo‘lgandan keyin ***temir yo‘l polotnosini*** texnik holati nazorat qilinishiga 92% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 2% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 6% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l ko‘priklari*** texnik holati nazorat qilinishiga 91% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 3% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 6% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l tonnellari va quvurlari*** texnik holati nazorat qilinishiga 91% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 3% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 6% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l viaduk (galereya)lari*** texnik holati nazorat qilinishiga 91% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 3% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 6% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l elektr transformatorlari*** texnik holati nazorat qilinishiga 86% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 4% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 10% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l yuqori kuchlanishli elektr ustunlari*** texnik holati nazorat qilinishiga 79% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 7% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 14% i “Bilmayman” degan javoblarini berishgani aniqlandi (5-rasmga qarang) [4].

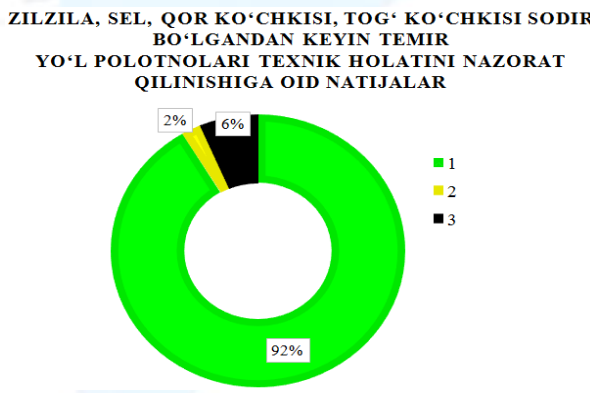

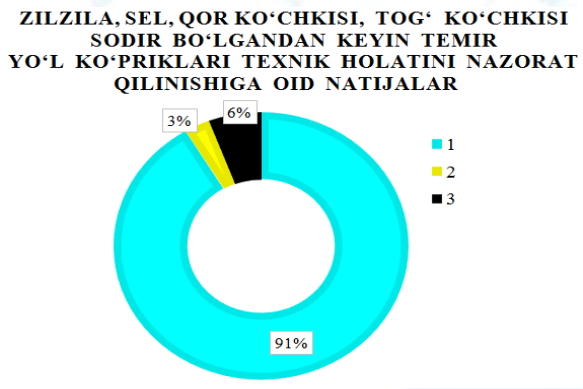

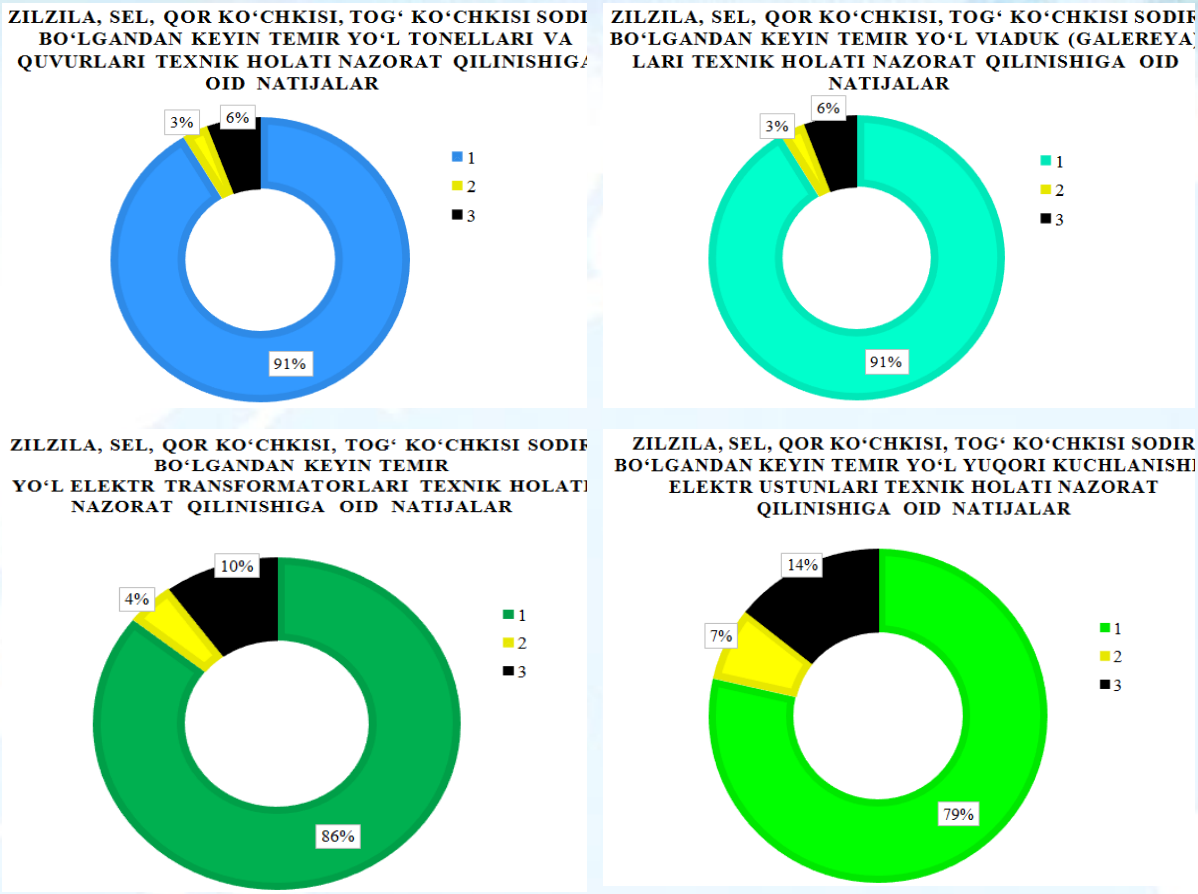

5-rasm. 1-“Ha” degan javob, 2- “Yo‘q” degan javob, 3- “Bilmayman” degan javob.

Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasidagi ishlovchi ishchi xodimlari o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda zilzila, sel, qor ko‘chkisi, tog‘ ko‘chkisi sodir bo‘lgandan so‘ng ***temir yo‘l polotnosini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 7% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 77% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 16% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l ko‘priklarini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 21% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 76% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 3% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l tonnellari va quvurlarini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 16% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 78% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 6% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l viaduk (galereya)larini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 16% xodim “Ha”

degan javobini berishgan, 77% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 7% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l elektr transformatorlarini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 17% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 74% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 9% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***temir yo‘l yuqori kuchlanishli elektr ustunlarini*** texnik holatini nazorat qiluvchi xizmati yoki texnik tizimi bormi savolimizga 16% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 71% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 13% i “Bilmayman” degan javoblarini berishgani aniqlandi (6-rasmga qarang) [5].

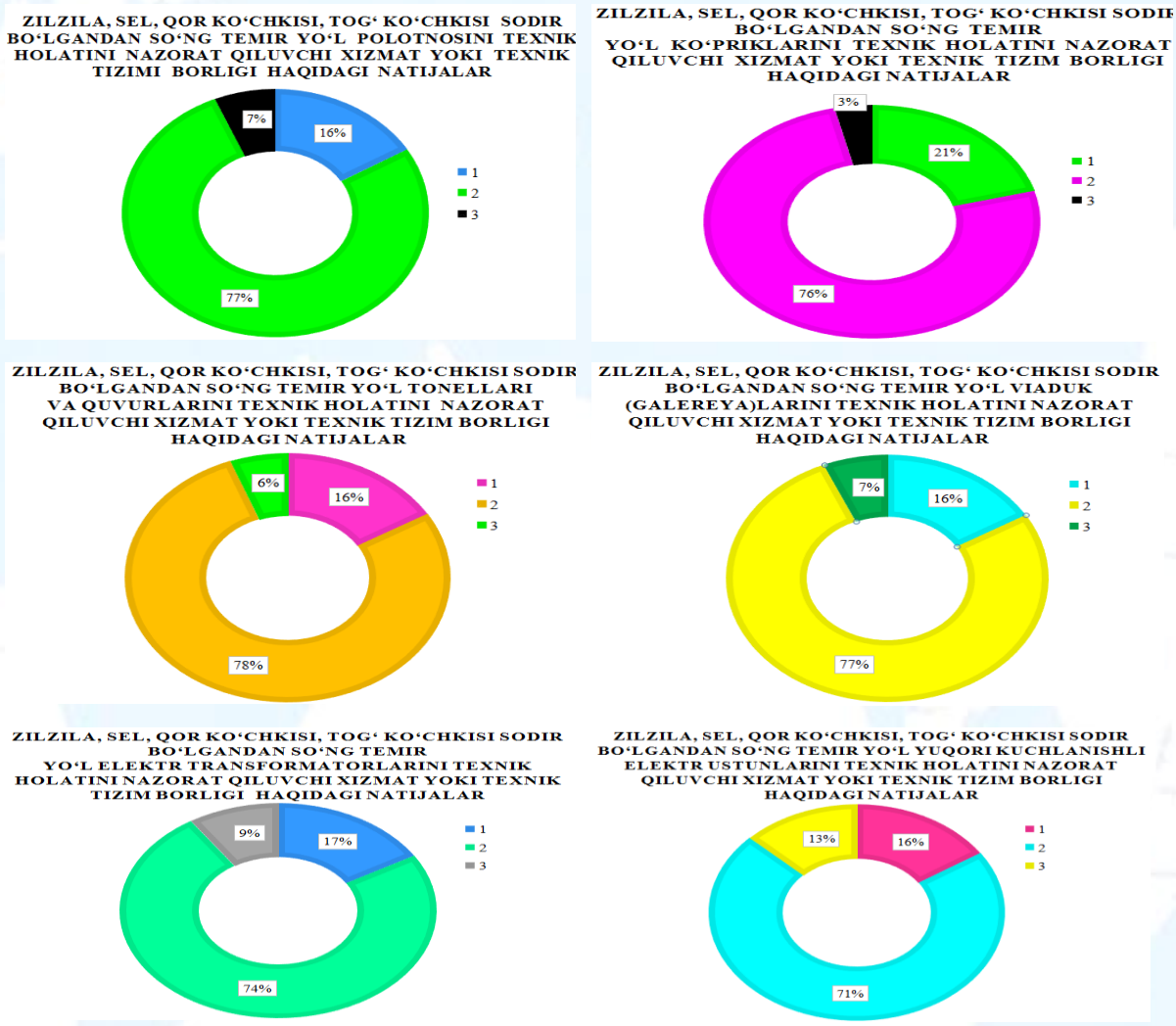

6-rasm. 1-“Ha” degan javob, 2- “Yo‘q” degan javob, 3- “Bilmayman” degan javob.

Angren-Pop 2 temir yo‘l liniyasidagi ishlovchi ishchi xodimlari o‘rtasida o‘tkazilgan anketa-so‘rovnomamizda ***zilzila*** sodir bo‘lgandan keyin temir yo‘l

ko‘priklari, tonnellari, viaduk (galereya)lari, elektr transformatorlari, yuqori kuchlanishli elektr ustunlarini texnik holatini aniqlovchi, ularga doimiy o‘rnatilgan qurilmalar borligi haqidagi savolimizga 0% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 97% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 3% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***tog‘ ko‘chkisi*** sodir bo‘lgandan keyin temir yo‘l ko‘priklari, tonnellari, viaduk (galereya)lari, elektr transformatorlari, yuqori kuchlanishli elektr ustunlarini texnik holatini aniqlovchi, ularga doimiy o‘rnatilgan qurilmalar borligi haqidagi savolimizga 3% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 86% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 11% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***qor ko‘chkisi*** sodir bo‘lgandan keyin temir yo‘l ko‘priklari, tonnellari, viaduk (galereya)lari, elektr transformatorlari, yuqori kuchlanishli elektr ustunlarini texnik holatini aniqlovchi, ularga doimiy o‘rnatilgan qurilmalar borligi haqidagi savolimizga 0% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 96% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 4% i “Bilmayman” degan javobini berishgan, ***sel*** sodir bo‘lgandan keyin temir yo‘l ko‘priklari, tonnellari, viaduk (galereya)lari, elektr transformatorlari, yuqori kuchlanishli elektr ustunlarini texnik holatini aniqlovchi, ularga doimiy o‘rnatilgan qurilmalar borligi haqidagi savolimizga 3% xodim “Ha” degan javobini berishgan, 86% i “Yo‘q” degan javobini berishgan, 11% i “Bilmayman” degan javoblarini berishgani aniqlandi (7-rasmga qarang) [6].

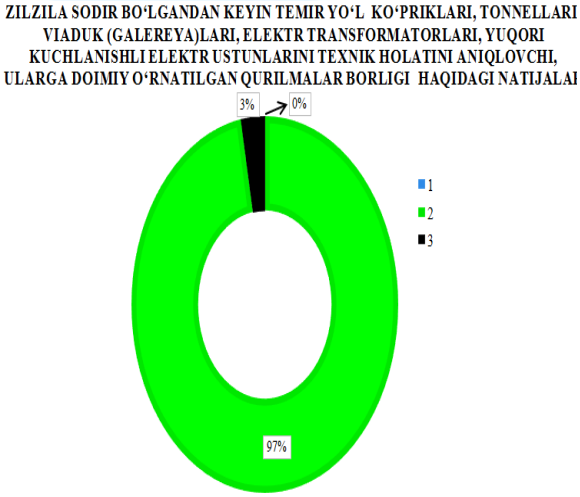

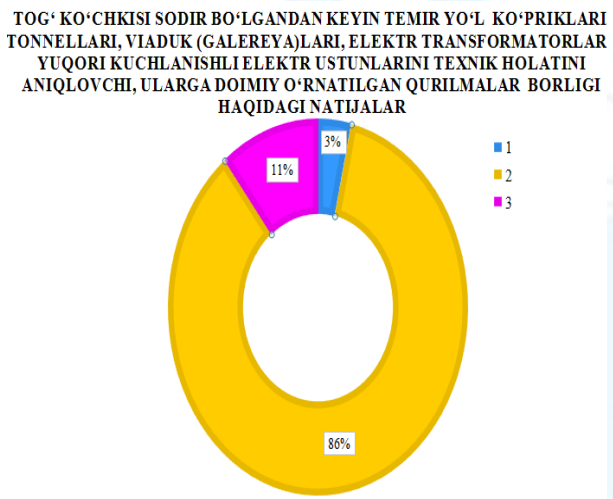

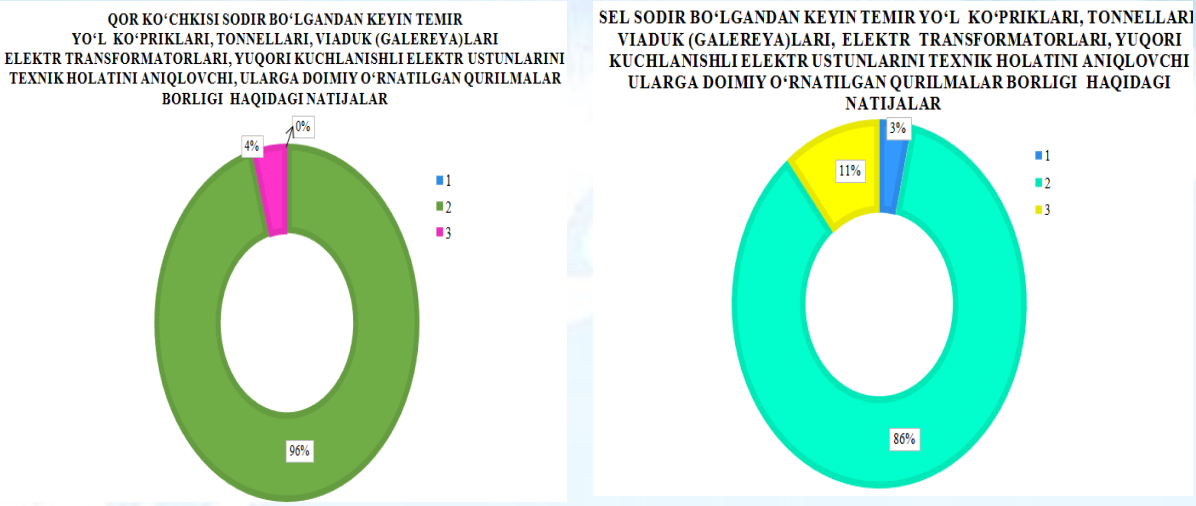

7-rasm. 1-“Ha” degan javob, 2- “Yo‘q” degan javob, 3- “Bilmayman” degan javob.

Xulosa qilib aytganda, temir yo‘lning tog‘ va tog‘ oldi hududlaridagi temir yo‘l inshootlarini texnik holatini uzluksiz nazorat qilinishini o‘rganish uchun tadqiqot ishida ekspert baholash (anketa-so‘rovnoma) o‘tkazilishi natijasida temir yo‘l inshootlarni doimiy ravishda monitoring qilish tizmi mavjud emasligi aniqlandi. Bu o‘tkazilgan so‘rovnoma tahlilidan kelib chiqqan holda temir yo‘l inshootlariga taklif etilayotgan texnik qurilmani samaradorligini baholash natijalari tahlilini ham o‘tkazishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Н.А.Махутов, Н.В.Абросимов, М.М. Гаденин, Многоуровневый мониторинг безопасности в природно-техногенной сфере. IV ВСЕМИРНЫЙ КОНГРЕСС ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ. Партнерство цивилизаций № 4/2013. 252-264 стр.

2. В.М.Пономарев, М.М. Железнов., Аэрокосмические методы мониторинга чрезвычайных ситуаций. МИР ТРАНСПОРТА, том 15, № 4, С. 214–227 (2017).

3. Сулайманов С.С., Зухриддинов Х.К., Нурматов Х.М., Медешов Б.Э. Анализ масштаба рисков возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного характера на объектах инфраструктуры железнодорожного

транспорта Узбекистана. Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации, 2023 №4. 112-119 с.

4. Zuxridinov X.Q. “Temir yo‘l inshootlaridagi zaiflik nuqtalarini aniqlashda MPU 6050 sensorli qurilmasidan foydalanish imkoniyatlari” Journal of Transport ISSN: 2181-2438 Volume:2|Issue:1|2025. 34-37-betlar.

5. Sulaymanov S.S., Nurmatov X.M., Zuxriddinov H.Q. “ ANGREN-POP temir yo‘l liniyasida seysmik riskdan erta ogohlantirish tizimini joriy etish masalalari” «FAN, MUHOFAZA, XAVFSIZLIK» ilmiy-amaliy jurnali. 108-114-betlar.

6. Sulaymonov S.S., Nurmatov X.M., Zuxridinov X.K., “Autonomous automatic monitoring system for predicting emergency situations in railway facilities located in foothills and mountainous areas (for example, angren-pop railway line facilities)” The scientific journal vehicles and roads, 2024 №1 152-158 bet.

TEMIR YO‘L INSHOOTLARIGA FAVQULODDA VAZIYATLARNING TA’SIR ETISH KO‘RSATKICHLARIDAN OGOHLATIRISHNI FIZIK HAMDA MATEMATIK MODELINI ISHLAB CHIQISH

Zuxridinov Xayotbek Kaxramonjon o’g’li
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada temir yo‘l inshootlariga tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarning ta’sir etish ko‘rsatkichlaridan ogohlatirishni fizik hamda matematik modelini ishlab chiqilganligi haqida ma’lumot berilgan.*

Kalit so‘lari: *temir yo‘l, favqulodda vaziyat, fizik model, matematik model, model, MPU 6050 sensori.*

Temir yo‘l inshootlariga tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarning zarar yetkazish ko‘rsatkichlari sabab sodir bo‘lish mumkin bo‘lgan avariyalar va halokatlarni kamaytirish uchun favqulodda vaziyatlar ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimining fizik hamda matematik modellari ishlab chiqildi. Temir yo‘l inshootlariga favqulodda vaziyatlar ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimining fizik modelini ishlab chiqishda taklif etilayotgan monitoring nazorat qilish tizimini belgilangan muhim nuqtaga o‘rnatib inshootning o‘lchov parametrlari kiritilib qo‘yiladi (1-rasmga qarang) [1]. Fizik modelni baholash hamda sinovdan o‘tkazishda modelning aniqligi va ishonchliligini baholash uchun yangi ma’lumotlar bo‘yicha sinovdan o‘tkaziladi. Favqulodda vaziyatlarni samarali bashorat va monitoring qilish qobiliyatini namoyish qilishi uchun model ishga tushiriladi va qabul qilingan ma’lumotlar bo‘yicha favqulodda vaziyatlarda monitoring qilish qurilmasiga kiritib qo‘yilgan o‘zgarmas qiymati bilan inshootning o‘lchov qiymat parametrlari bilan solishtiriladi.

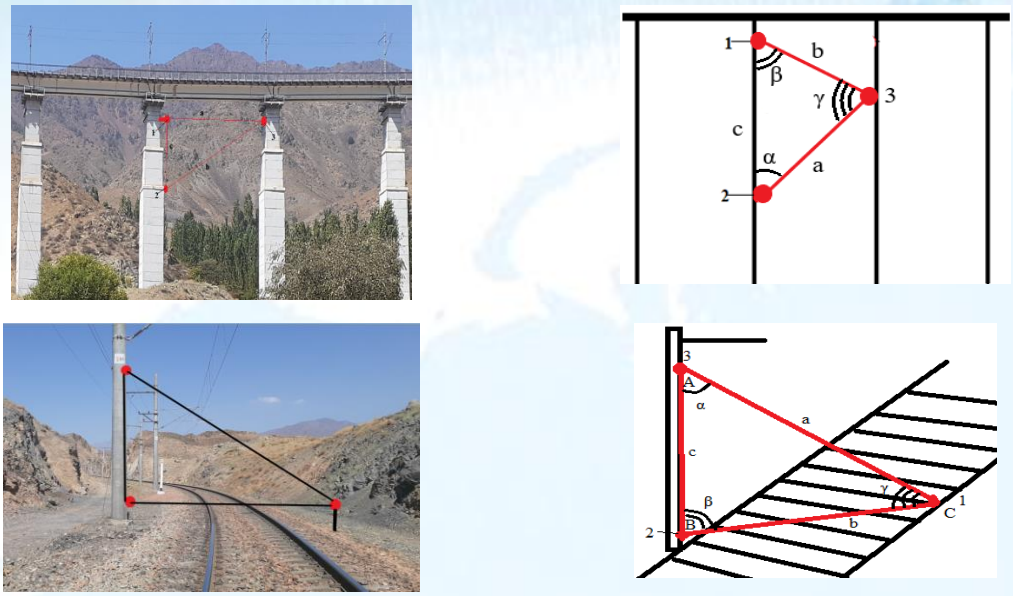

1-rasm. Favqulodda vaziyatlarni temir yo‘l inshootlariga ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimining fizik modeli. 1,2,3 - MPU 6050 sensori.

Agarda favqulodda vaziyatlarda monitoring qilish qurilmasiga belgilab qo‘yilgan temir yo‘l inshooti o‘lchov parametrlaridan farq qilsa temir yo‘l stansiyasi navbatchisiga va temir yo‘l sozlovchi katta ustasiga xabar beradi [2]. Favqulodda vaziyatlarda monitoring qilish qurilmasiga belgilab qo‘yilgan inshoot o‘lchov parametrlari bilan qabul qilingan malumotlar bir xil bo‘lsa favqulodda vaziyatlarda monitoring qilish qurilmasi tekshirishda davom etaveradi [3]. Agarda favqulodda vaziyatlarda monitoring qilish qurilmasi qabul qilish va uzatishda xatolar aniqlanmasa tizim doimiy ravishda monitoring kuzatuv ishlarini olib boraveradi hamda yangi ma’lumotlar qabul qilishda davom etaveradi (1-rasmga qarang).

Temir yo‘l inshootlarini favqulodda vaziyatlarni bashorat va monitoring qilish matematik modelini ishlatish uchun biz Pifagor teoremasi, sinuslar teoremasi, uchburchakning yuzini hisoblash uchun Geron formulasi, uchburchakning perimetrini hisoblash formulasidan foydalangan holda tizimni ishlashini ta’minlanadi [4]. Tadqiqot ishida temir yo‘lning ko‘priki yoki akveduklaridagi ustunlari orasiga uchta MPU 6050 sensorini o‘rnatgan holda to‘g‘ri burchakli uchburchak hosil qilinadi va bu uchburchakni tomonlarini,

burchak graduslarini temir yo‘lning ko‘prik yoki akveduklarini o‘lchangandagi dastlabki qiymatni dasturga kiritib qo‘yiladi. Yuqoridagi fizik modeldagi ma’lumotlarga tayangan holda quyidagi matematik model hisoblab chiqilgan. Pifagor teoremasiga asosan uchburchakda (bir burchagi 90^0), gipotenuza (eng uzun tomon) kvadrati katetlarning kvadratlari yig‘indisiga teng:

$$c^2 = a^2 + b^2 \quad (1)$$

Bu yerda:

c - gipotenuza (to‘g‘ri burchakka qarama-qarshi tomon).

a va b - katetlar (to‘g‘ri burchakni tashkil qiluvchi ikki tomon).

Temir yo‘lning ko‘prik va akveduk inshooti ustunlari orasiga o‘natilgan uchta MPU 6050 sensori yordamida hosil qilingan **ABC** uchburchakning **α,β,γ** burchak graduslari o‘zgarishi aniqlanganda uchburchakning **abc** tomonlari ham o‘zgaradi. Endi bu o‘zgarishni sinuslar teoremasi orqali hisoblab topiladi (2-rasmga qarang).

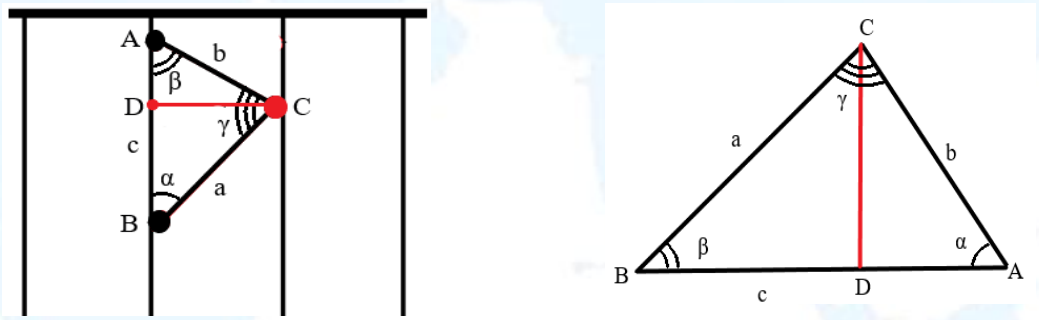

2-rasm. Temir yo‘lning ko‘prik va viaduk inshootlarini favqulodda vaziyatlardan monitoring qilish uchun Sinuslar teoremasiga asosan hisoblangan fizik modeli

Buning uchun sinuslar teoremasidan foydalaniladi. Sinuslar teoremasida uchburchakning tomonlari qarshisidagi burchaklarning sinuslariga proportsional. Ya’ni A+B+S = 180^0

$$\frac{a}{sin\alpha} = \frac{b}{sin\beta} = \frac{c}{sin\gamma} \quad (2)$$

C uchdan CD balandlik tushiriladi. ACD to‘g‘ri burchakli uchburchakdan α burchak o‘tkir bo‘lgan holda topiladi: $CD = b\sin\alpha$. Agar α o‘tmas burchak bo‘lsa u holda $CD = b\sin(180^0 - \alpha) = b\,sin\alpha$ tengligi kelib chiqadi.

Agar temir yo‘lning ko‘prik va akveduk ustunlari orasiga o‘natilgan uchta MPU 6050 sensori yordamida hosil qilingan **ABC** uchburchakning **α,β,γ** burchak graduslarida tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlar tufayli o‘zgarishlarni qayd etsa unda uchburchakning tomonlari va burchak graduslari o‘zgaradi (3-rasmga qarang).

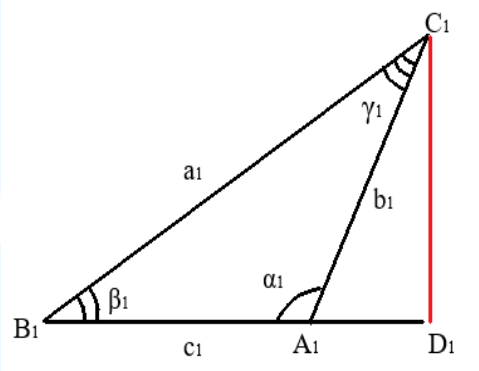

3-rasm. ABC uchburchakning α,β,γ burchak graduslarida tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlar tufayli o‘zgarishlar qayd etilgandan keyingi uchburchak holati

Yuqoridagi ma’lumotlar asosida $B_1C_1D_1$ uchburchakni aniqlaymiz:

$C_1D_1 = a_1\sin\beta_1$ bu tenglik $a_1\sin\beta_1 = b_1\sin\alpha_1$ bundan

$\frac{b_1}{\sin\beta_1} = \frac{a_1}{\sin\alpha_1}$ ushbu tenglik $\frac{b_1}{\sin\beta_1} = \frac{c_1}{\sin\gamma_1}$ ekanligi aniqlanadi.

Bundan kelib chiqadiki $\frac{a_1}{\sin\alpha_1} = \frac{b_1}{\sin\beta_1} = \frac{c_1}{\sin\gamma_1}$ ushbu tenglik mos ravishda isbotlanadi. Sinuslar teoremasi orqali uchburchakning tomonlari aniqlangandan keyin uchburchakning yuzini hisoblash uchun Geron formulasidan foydalaniladi.

$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)} \qquad (3)$$

Bunda a, b, c – uchburchak tomonlarining uzunliklari, p – uchburchak perimetri.

$$p = \frac{a+b+c}{2} \quad (4)$$

bunda γ – uchburchakning c tomoni qarshisidagi burchakka teng.

Geron formulasini hisoblash uchun kosinuslar teoremasiga asoslanib hisoblab chiqiladi:

$$s^2 = a^2 + b^2 - 2ab\,cos\gamma \quad (5)$$

Bunda:

$\cos\gamma = \frac{a^2+b^2-c^2}{2ab}$ ekanligi kelib chiqadi.

Demak, $sin^2\gamma = 1 - cos^2\gamma = (1 - cos\gamma)(1 + cos\gamma) = \left(1 - \frac{a^2+b^2-c^2}{2ab}\right)\left(1 + \frac{a^2+b^2-c^2}{2ab}\right) = \frac{2ab-a^2-b^2+c^2}{2ab} * \frac{2ab+a^2+b^2-c^2}{2ab} = \frac{c^2-(a-b)^2}{2ab} * \frac{(a+b)^2-c^2}{2ab} = \frac{1}{4a^2b^2} * (c - a + b) * (c + a - b) * (a + b - c) * (a + b + c).$

$a + b + c = 2p, a + b - c = 2p - 2c, a + c - b = 2p - 2b, c - a + b = 2p - 2a$ ekanini bilgan holda ushbu tenglikka ega bo‘lamiz:

$$sin\gamma = \frac{2}{ab}\sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)} \quad (6)$$

Shunday qilib, $S = \frac{1}{2}ab\,sin\gamma = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$ xulosaga kelinadi.

Favqulodda vaziyatlarni temir yo‘l inshootlariga ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimining fizik modelidagi Pifagor teoremasi, sinuslar teoremasi, Geron formulalari matematik modelni yaratish imkonini berdi [5]. Yaratilgan matematik model tahlili orqali taklif etilayotgan “favqulodda vaziyatlar ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizmi” yordamida temir yo‘l inshootlariga favqulodda vaziyatlarning zarar yetkazish ko‘rsatkichlari sabab sodir bo‘lish mumkin bo‘lgan avariyalari va halokatlari o‘rganildi. Aniqlangan matematik model asosida olingan shartlar bashorat va monitoring qilish tizmi maketi namunasini ishlab chiqildi va undan loyiha parametrlari qiymatlarini hisoblashda foydalanildi.

Xulosa qilib aytganda favqulodda vaziyatlarni temir yo‘l inshootlariga ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimining fizik modeli ishlab chiqildi hamda Pifagor teoremasi, sinuslar teoremasi, Geron formulalari asosida matematik modeli hisoblab chiqildi. Hisoblangan chiqilgan matematik model tahlili orqali taklif etilayotgan “favqulodda vaziyatlar ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizmi” yordamida temir yo‘l inshootlariga favqulodda vaziyatlarning zarar yetkazish ko‘rsatkichlari sabab sodir bo‘lish mumkin bo‘lgan avariyalari va halokatlari o‘rganildi. Aniqlangan matematik model asosida olingan shartlar bashorat va monitoring qilish tizmi maketi namunasini ishlab chiqildi va undan loyiha parametrlari qiymatlarini hisoblashda foydalanildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Н.А.Махутов, Н.В.Абросимов, М.М. Гаденин, Многоуровневый мониторинг безопасности в природно-техногенной сфере. IV ВСЕМИРНЫЙ КОНГРЕСС ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ. Партнерство цивилизаций № 4/2013. 252-264 стр.

2. В.М.Пономарев, М.М. Железнов., Аэрокосмические методы мониторинга чрезвычайных ситуаций. МИР ТРАНСПОРТА, том 15, № 4, С. 214–227 (2017).

3. Сулайманов С.С., Зухриддинов Х.К., Нурматов Х.М., Медешов Б.Э. Анализ масштаба рисков возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного характера на объектах инфраструктуры железнодорожного транспорта Узбекистана. Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации, 2023 №4. 112-119 с.

4. Zuxridinov X.Q. “Temir yo‘l inshootlaridagi zaiflik nuqtalarini aniqlashda MPU 6050 sensorli qurilmasidan foydalanish imkoniyatlari” Journal of Transport ISSN: 2181-2438 Volume:2|Issue:1|2025. 34-37-betlar.

5. Sulaymanov S.S., Nurmatov X.M., Zuxriddinov H.Q. “ ANGREN-POP temir yo‘l liniyasida seysmik riskdan erta ogohlantirish tizimini joriy etish masalalari” «FAN, MUHOFAZA, XAVFSIZLIK» ilmiy-amaliy jurnali. 108-114-betlar.

TEMIR YO‘L INSHOOTLARIGA FAVQULODDA VAZIYATLARNING TA’SIR ETISH KO‘RSATKICHLARIDAN OGOHLATIRISH TIZIMIDA ARDUINO KOMPYUTER DASTURIDAN FOYDALANISH

Zuxridinov Xayotbek Kaxramonjon o’g’li
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada temir yo‘l inshootlariga tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarning ta’sir etish ko‘rsatkichlaridan ogohlatirish tizimining Arduino dasturidan foydalanish tartiblari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘lari: *temir yo‘l, favqulodda vaziyat, Arduino dasturi, Arduino UNO plata, MPU6050 sensori.*

Tajriba tadqiqot natijalariga ishlov berishda daturlashning statistik usullaridan foydalangan holda Arduino dasturi yordamida amalga oshirildi.

Bunda avval shaxsiy kompyuteringa Arduino dasturini o‘rnatib olinadi buning uchun shaxsiy kompyuterning “Pusk programmы” bo‘limiga kirib Google Chrome dasturiga kirib “Poisk” ga Arduino download dasturi nomini yozib qidiruvga beriladi va quyidagi oyna paydo bo‘ladi (1-rasmga qarang).

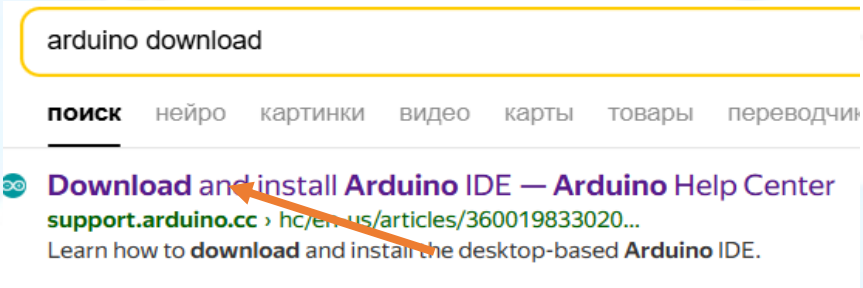

1-rasm. Arduino IDE dasturini shaxsiy kompyuterning Google Chrome dasturi yordamida qidirish oynasi

Yuqoridagi 1-rasmdagi **Download and install Arduino IDE - Arduino Help Center** bo‘limiga kirilgandan so‘ng quyidagi oyna paydo bo‘ladi (2-rasmga qarang).

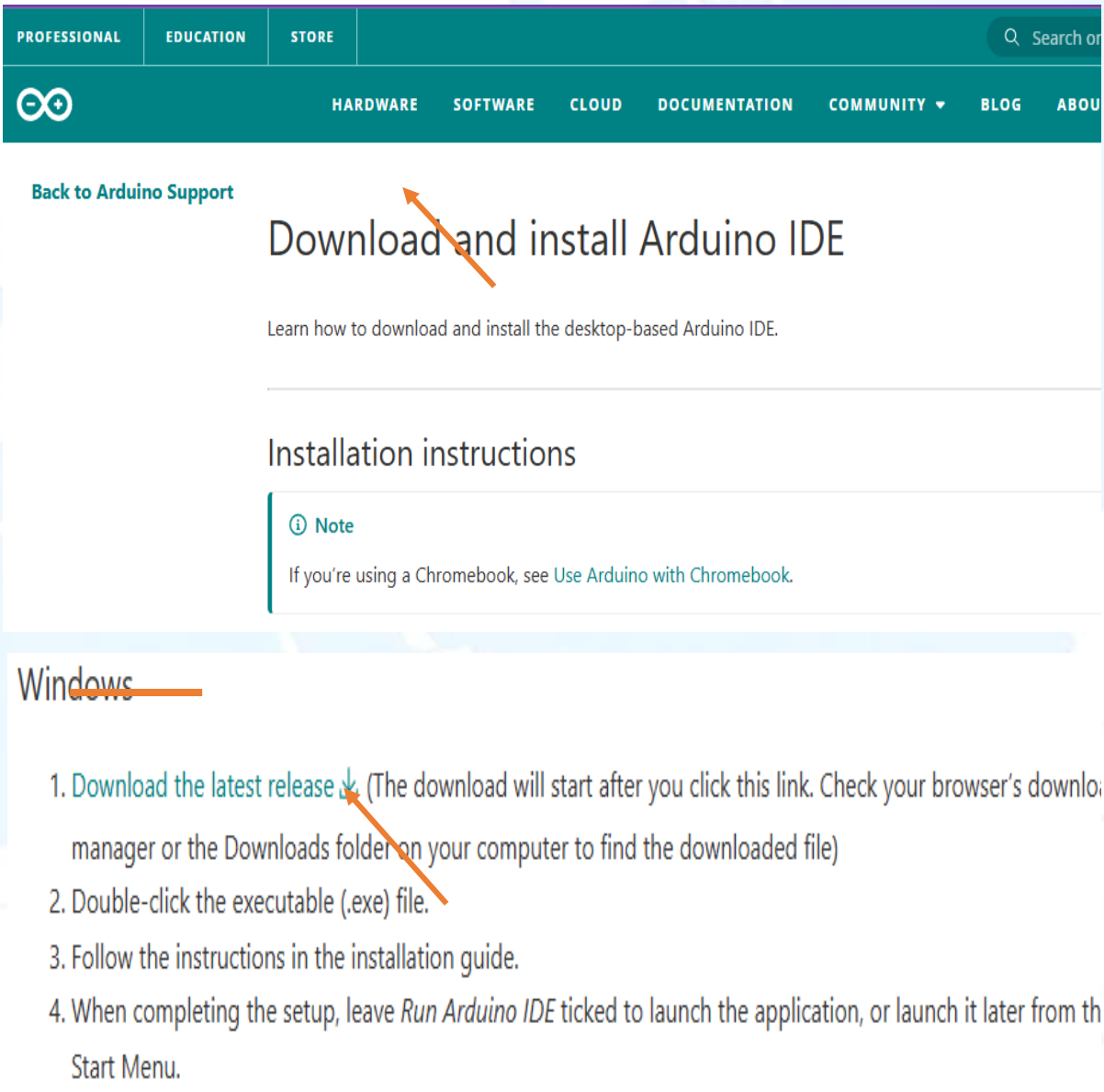

2-rasm. Arduino dasturini shaxsiy kompyuterning operatsion sistemasiga mos ravishda yuklab olish oynasi

Yuqoridagi 2-rasmda keltirib o‘tilganidek Arduino dasturini shaxsiy kompyuterning operatsion sistemasiga mos ravishda yuklab olindi va ishga tushirildi. Tajriba tadqiqotlar davomida standartlashtirilgan usullar va

vositalardan foydalanilib, olingan ma’lumotlar natijalariga Arduino dasturiy ta’minot to‘plami yordamida dastur kodlari yozildi [1,2].

Favqulodda vaziyatlarda bashorat va monitoring qilish qurilmasining MPU6050 sensorini ishga tushirish uchun quyidagi Arduino dasturi ishga tushirildi (3-rasmga qarang).

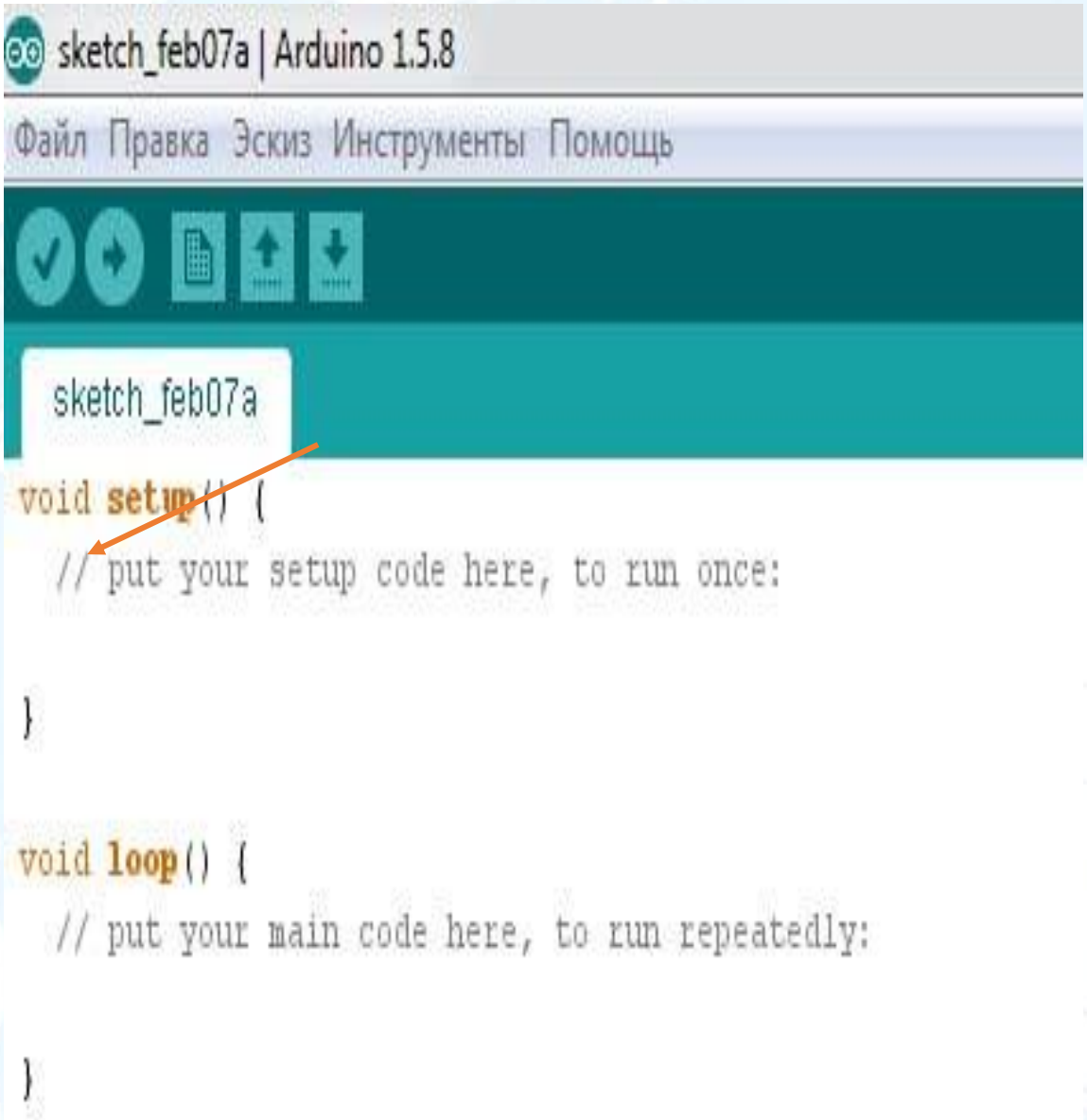

3-rasm. Arduino dasturining sensorlarga kod yozish oynasi

Shunday qilib Arduino UNO platasini va MPU6050 sensorini ishga tushirish uchun dastur kodlari yoziladi (4-rasmga qarang).

4-rasm. Arduino UNO platasiga va MPU6050 sensorini ishga tushirish uchun dastur kodlarini yozish oynasi

Dastur kodi yozilishi bilan bir qatorda favqulodda vaziyatlarda bashorat va monitoring qilish qurilmasini o‘rnatilayotgan temir yo‘l ko‘prik yoki viaduk (galereya) inshootlarining parametrlarini ham inobat olgan holda dastur kodi

yozilishi kerak bo‘ladi. Buning uchun quyida 5-rasmda ko‘rsatilgan ketma-ketliklar amalga oshirildi [4].

5-rasm. Temir yo‘l ko‘prik yoki viaduk (galereya) inshootlarining parametrlarini Arduino dasturiga kiritish kodlarini yozish oynasi

Tajriba tadqiqotlari natijalariga ishlov berish usullari va kompyuter dasturlarida belgilangan vazifalar ketma-ket amalga oshirilgandan so‘ng olingan natijalar quyidagicha ko‘rinishda ma’lumotlar olinadi (6-rasmga qarang) [5]. Olinga bu natijalar MPU6050 sensorining X, Y, Z o‘qlarining burchak graduslarini mos ravishda o‘lchab berilgan qiymatlarini gradus o‘lchov birligida ko‘rsatib beradi. Bu olingan natijalar esa temir yo‘l ko‘prik yoki viaduk (galereya) inshootlarining birinchi olingan parametrlari natijalar bilan solishtiriladi. Agar olingan natijalar dasturdagi o‘zgarmas qiymat bilan to‘g‘ri kelsa tizim monitoring qilishda davom etaveradi.

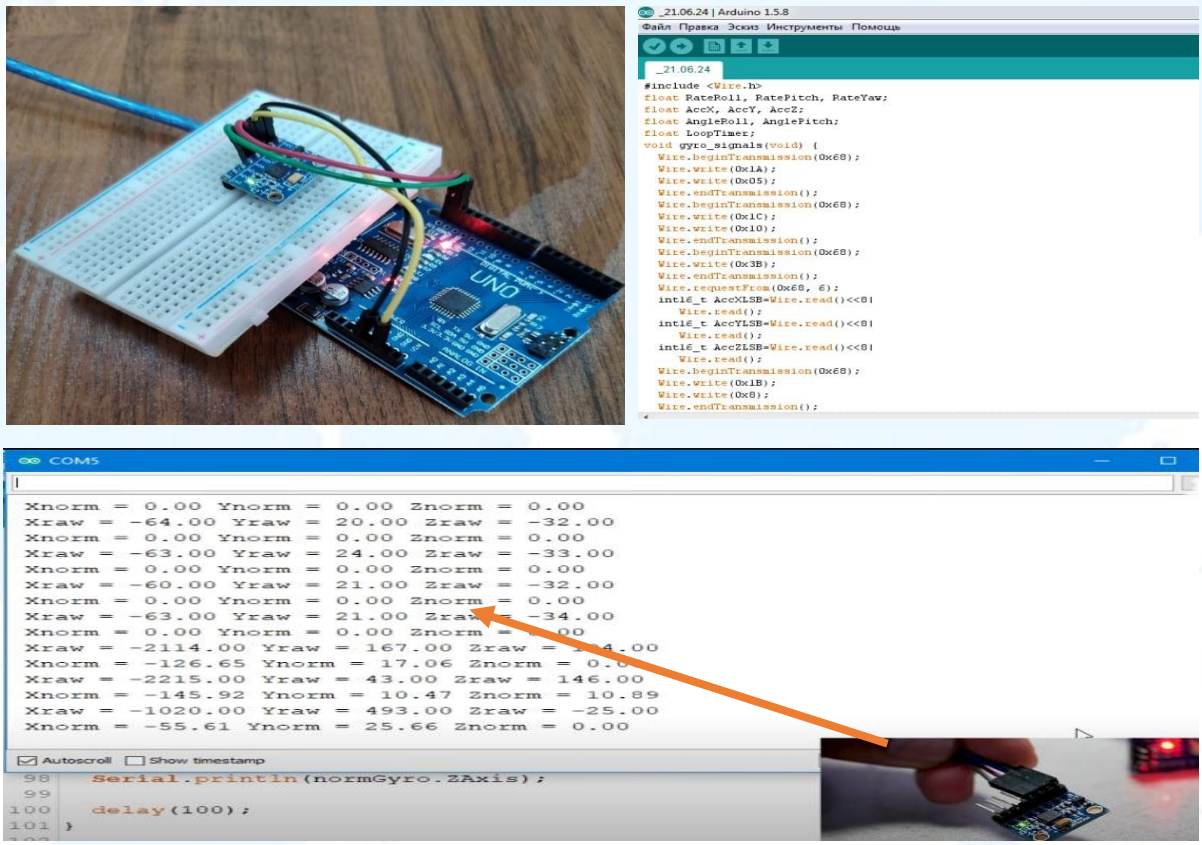

6-rasm. MPU6050 sensorining X, Y, Z o‘qlarining burchak graduslari bo‘yicha olingan tajriba tadqiqot natijalari

Yuqorida keltirib o‘tilgan tajriba tadqiqot natijalari SIM 800L moduli yordamida ham temir yo‘l stansiya navbatchisi yoki yo‘l sozlovchisi (katta ustasi) tomonidan ham quyidagi ma’lumotlarni olishi mukin (7-rasmga qarang).

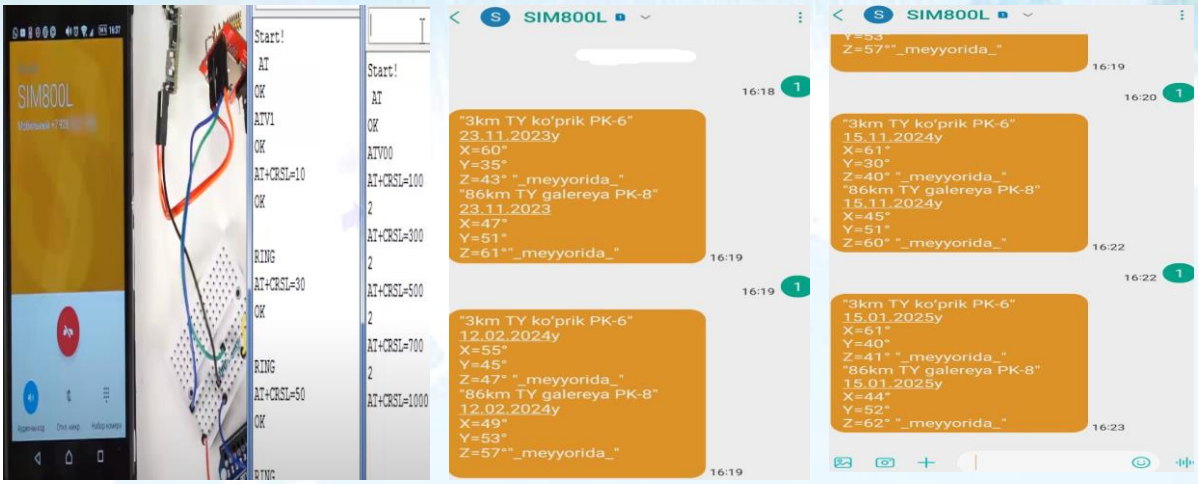

7-rasm. SIM 800L moduli yordamida temir yo‘l ko‘prik yoki viaduk (galereya) inshootlari haqidagi ma’lumotlar.

Yuqoridagi keltirilgan ma’lumotlarga asosan temir yo‘l inshootlariga favqulodda vaziyatlar ta’siridan bashorat va monitoring qilish tizimini ishlab chiqildi endi buni tajriba tadqiqotlari natijalarining tahlilini o‘tkazishni talab qiladi [6].

Xulosa qilib aytganda, tajribalar dasturiga kiritilgan tadqiqotlarni o‘tkazish usullari va favqulodda vaziyatlarning ta’siri etish ko‘rsatkichlaridan ogohlantiruvchi asboblari hamda uskunalari tanlab olindi, ularning aniqliylik darajasi belgilangan meyyorlarda bo‘lishi ta’minlandi. Tajriba tadqiqotlari natijalarini yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va tahlil qilish uchun zarur ko‘rinishda jamlash va taqdim etishning kompyuter amaliy dasturlari va elektron ilovalari tanlab olindi hamda ulardan foydalanish orqali tajriba tadqiqotlari ma’lumotlariga ishlov berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Н.А.Махутов, Н.В.Абросимов, М.М. Гаденин, Многоуровневый мониторинг безопасности в природно-техногенной сфере. IV ВСЕМИРНЫЙ КОНГРЕСС ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ. Партнерство цивилизаций № 4/2013. 252-264 стр.

2. В.М.Пономарев, М.М. Железнов., Аэрокосмические методы мониторинга чрезвычайных ситуаций. МИР ТРАНСПОРТА, том 15, № 4, С. 214–227 (2017).

3. Сулайманов С.С., Зухриддинов Х.К., Нурматов Х.М., Медешов Б.Э. Анализ масштаба рисков возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного характера на объектах инфраструктуры железнодорожного транспорта Узбекистана. Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации, 2023 №4. 112-119 с.

4. Zuxridinov X.Q. “Temir yo‘l inshootlaridagi zaiflik nuqtalarini aniqlashda MPU 6050 sensorli qurilmasidan foydalanish imkoniyatlari” Journal of Transport ISSN: 2181-2438 Volume:2|Issue:1|2025. 34-37-betlar.

5. Sulaymanov S.S., Nurmatov X.M., Zuxriddinov H.Q. “ ANGREN-POP temir yo‘l liniyasida seysmik riskdan erta ogohlantirish tizimini joriy etish masalalari” «FAN, MUHOFAZA, XAVFSIZLIK» ilmiy-amaliy jurnali. 108-114-betlar.

6. Sulaymonov S.S., Nurmatov X.M., Zuxridinov X.K., “Autonomous automatic monitoring system for predicting emergency situations in railway facilities located in foothills and mountainous areas (for example, angren-pop railway line facilities)” The scientific journal vehicles and roads, 2024 №1 152-158 bet.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

MPU 6050 SENSORLI QURILMASI YORDAMIDA TEMIR YO‘L INSHOOTLARIDA (Angren-Pop temir yo‘l liniyasi inshootlari misolida) FAVQULODDA VAZIYATLARNI BASHORAT QILISH DASTURI

Zuxridinov Xayotbek Kaxramonjon o’g’li
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Maqolada Angren-Pop temir yo‘l liniyasi hududlarda joylashgan temir yo‘l inshootlarida favqulodda vaziyatlarni bashorat qilishda MPU 6050 sensorli qurilmasidan foydalangan holda mahalliy tizimini loyihalash, qiymatlarni chegaraviy qiymatlar bilan solishtirish orqali temir yo‘l inshootining texnik holatini baholash va favqulodda vaziyatlarni kelib chiqish ehtimolini bashoratlashni ta’minlovchi monitoring dasturi ishlab chiqilgan. Bu temir yo‘l inshootlari bilan bog‘liq favqulotda vaziatlarni bartaraf etish va ularning oqibatlarini yumshatish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish masalalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *favqulodda vaziyatlarni bashorat qilish, temir yo‘l transporti, MPU 6050, monitoring, chegaraviy qiymat.*

Kirish. Temir yo‘l transporti xavfsizligini oshirishda temir yo‘llarda yo‘lovchi va yuk tashuvchi harakat tarkibining muntazam hamda uzliksiz harakatlanishi turli funksiyalarni bajaradigan ko‘plab tizimlar va inshootlarni barqaror ishlashi bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu tizim va inshootlar doimiy ravishda manitoring qilish sanoatni rivojlantirishda ulkan xissa qo‘shadi. Temir yo‘l ob’ekti yoki ishshootlari texnik holatini lokal, mahalliy monitoring va diagnostika qilish esa, favqulodda vaziyatlarni yuzaga kelishiga sabab bo‘ladigan "zaiflik nuqtalari"da MPU 6050 sensorli qurilmasi yordamida ertaroq yoki oldindan bashorat qilish va aniqlash imkonini beradi (1-rasm). Bu texnologiya temir yo‘llardagi inshootlar holati xaqida ma’lumotlarini to‘playdi va tahlil qiladi.

Ushbu ish MPU 6050 sensorlari yordamida Angren-Pop temir yo‘l liniyasida favqulodda vaziyatlarni bashorat qilish dasturini ishlab chiqishga bag‘ishlangan.

Mavzuning dolzarbligi. Angren-Pop temir yo‘l liniyasi hududlarda joylashgan temir yo‘l inshootlarini doimiy ravishda nazorat qilib turish imkoni hozirgi kunda mavjud emas. Temir yo‘l inshootlarining loyihaviy va foydalanish ko‘satgichlarini belgilangan talablarga javob bermasligi, temir yo‘llarda yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan favqulodda vaziyatlarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Muayyan temir yo‘l obyekti yoki inshootlari texnik holatini lokal, mahalliy monitoring va diagnostika qilish esa, favqulodda vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladigan bahtsiz hodisalarni MPU 6050 sensorli qurilmalari yordamida ertaroq yoki oldindan bashorat qilish va aniqlash imkonini beradi [1].

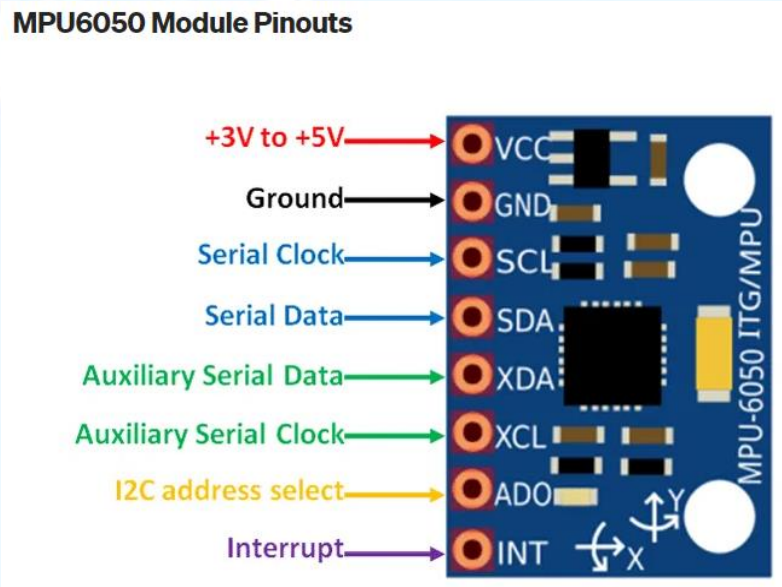

1) Pin raqamlari va funksiyalar nomlari (Pin Numbers and Names Functions) – **VCC. Modul uchun quvvat beradi, berilishi mumkin bo‘lgan quvvat manbai +3V dan +5V gacha. Odatda +5 V ishlatiladi.**

2) **Qurilmani yerga ulash (Connected to Ground of system) — GND.**

3) **i2c aloqasining vaqt pulsini ta’minlash uchun ishlatiladi (Used for providing clock pulse for i2c Communication) – Serial Clock (SCL).**

4) **i2c aloqasi orqali ma’lumotlarni uzatish uchun ishlatiladi (Used for transferring Data through i2c communication) - Serial Data (SDA).**

5) **Boshqa i2c modullarini** MPU**6050 bilan bog‘lash uchun foydalanish mumkin, bu ixtiyoriy (Can be used to interface other i2c modules with MPU6050. It is optional) - Auxiliary Serial Data (XDA).**

6) **Boshqa i2c modullarini** MPU**6050 bilan bog‘lash uchun foydalanish mumkin, bu ixtiyoriy (Can be used to interface other i2c modules with MPU6050. It is optional) - Auxiliary Serial Clock (XCL).**

7) **Agar bitta MCU (mikroprotsessor) bir nechta** MPU**6050 ishlatilsa, unda ushbu kirish manzilni o‘zgartirish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan porti (If more than one MPU6050 is used a single MCU, then this pin can be used to vary the address) - AD0.**

8) **MCU o‘qishi uchun ma’lumotlar mavjudligini ko‘rsatish uchun uzilish pin-kodi (Interrupt pin to indicate that data is available for MCU to read) - INT (Interrup)**

1-rasm. MPU6050 sensorli qurilma va uning kirish va chiqish portlari.

Favqulodda vaziyatlarni bashoratlash dasturini amalga oshirish uchun MPU 6050 sensori tanlandi, u uch o‘qli akselerometr va giroskopni o‘zid birlashtirgan. Ushbu modul real vaqtda infratuzilma ob’ektlarining holati xaqidagi o‘zgarishlarni qayd etish imkonini beradi. Sensorlar “Angren-Pop” temir yo‘l liniyasining muhim hududlarida, jumladan, ko‘priklar, tonnellar, quvurlar, tirgak devorlar, yo‘naltiruvchi inshootlar, dyukerlar, galereya, sel o‘tkazgichlari va boshqa hududlarda o‘rnatildi [2]. MPU 6050 sensorini ishga tushirish uchun S++ (yoki Ardunio) tilida yozilgan dastur kodi yozildi va algoritmi tuzildi. Dasturni ishlab chiqishning muhim bosqichidan biri ma’lumotlarni yig‘ish, filtrlash, qayta ishlash va tahlil qilish tizimi yaratildi. Bu model shovqin yoki tashqi omillar ta’sirida noto‘g‘ri natijalarga yo‘l qo‘ymaslik uchun uzatuvchi va qabul qiluvchi bloklar bilan himoyalanadi. Quyidagi 2-rasmda MPU 6050 sensori Ardunio UNO bilan ulanish sxemasi ko‘rsatilgan.

MPU-6050 sensorli qurilmasiga ulanishda i2c shinasiga ulanadi (**SDA → A4**, **SCL → A5**, **GND → GND**). Platada **5V** pin (kirish) **VCC → 5V** bilan quvvat olish imkonini beruvchi mavjud stabilizatorga ulanadi (2-rasm).

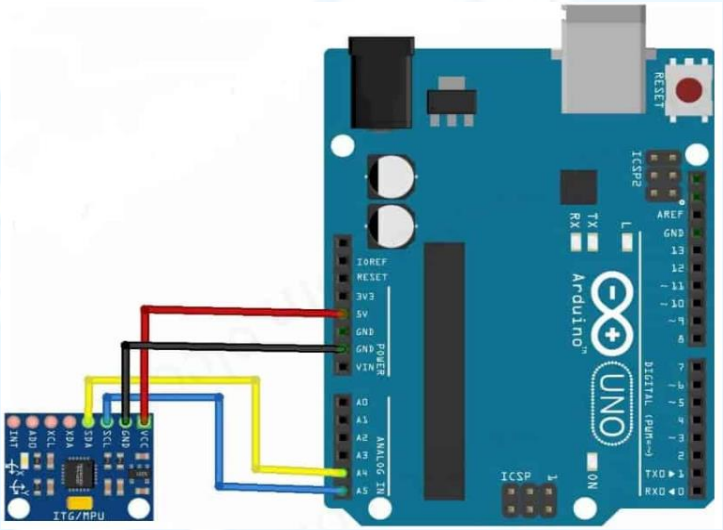

2-rasm. MPU-6050 sensorli qurilmasiga Arduino UNO bilan ulanish sxemasi.

Pinda **AD0** moduli ko‘rsatiladi. Agar u biron bir joyga ulanmagan bo‘lsa (yoki **GND**-ga ulangan bo‘lsa), **i2c** shinasidagi datchik manzili 0x68 bo‘ladi, agar quvvat manbaiga (**VCC**) ulangan bo‘lsa, manzil 0x69 bo‘ladi. Shunday qilib, qo‘shimcha chiplarsiz ikkita sensorli qurilma turli manzillarga ega shinaga ulanishi mumkin. Yuqoridagi bu tizim arxitekturasi:

1.Ma’lumotlarni yig‘ish. MPU 6050 sensorlari temir yo‘l inshootlaridagi o‘zgarishlarni doimiy ravishda qayd etib, ma’lumotlarni simsiz tarmoq orqali markaziy serverga uzatdi. Yig‘ilgan ma’lumotlar uchta o‘lchov burchagi asosida qiymatlarini o‘z ichiga oladi.

2.Ma’lumotlarni filtrlash. Raqamli filtrlash usullari tashqi omillar (masalan, ob-havo sharoiti, mahalliy tebranishlar) ta’siridan kelib chiqqan shovqinlarni olib tashlash uchun ishlatiladi.

3.Olingan ma’lumotlar tahlili. Ma’lumotlarni tahlil qilishda tuzilgan [2] algoritmdan foydalaniladi. Dastur orqali bashoratlashning aniqligini oshirish uchun

avval qabul qilingan ma’lumotlar bilan keyingi olingan ma’lumotlar solishtiriladi va tahlil qilinadi.

4.Ogohlantirish. Qabul qilingan ma’lumotlarda belgilab qo‘yilgan qiymatlardan boshqacha ma’lumot olinsa yoki aniqlanganda, tizim avtomatik ravishda profilaktika choralari yoki shoshilinch ta’mirlash haqidagi axborot signalini boshqaruv markaziga ogohlantirish yuboradi.

Biz bu MPU6050 rusmli sensorli qurilmasi dasturi orqali konstruktiv parametrlari qiymatlari doimiy nazorat qilinishidan foydalangan holda temir yo‘l inshootiga (ko‘prik, viaduk, akveduk, tonnel va boshqalarga) o‘rnatib inshootlarni texnik holatini mahalliy monitoring qilish tizimiga erishamiz (3-rasm) [3]. MPU6050 rusmli sensorli qurilmasidan foydalanish uchun 1-jadvaldagi S++ (Ardunio) tilida yozilgan dastur kodidan foydalanamiz.

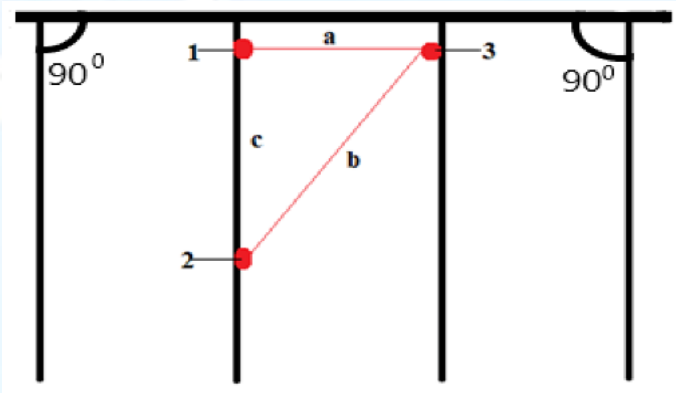

3-rasm. Angren-Pop temir yo‘l liniyasidagi viadukni konstruktiv parametrlarini qayd qiluvchi avtonom avtomatik mahaliy monitoring tizimini uzatuvchi bloki: 1,2,3 - MPU6050 datchiklari.

1-jadval

#include <Wire.h>
float RateRoll, RatePitch, RateYaw;
float AccX, AccY, AccZ;
float AngleRoll, AnglePitch;
float LoopTimer;
	int16_t GyroX=Wire.read()<<10|Wire.read();
	int16_t GyroY=Wire.read()<<10|Wire.read();
	int16_t GyroZ=Wire.read()<<10|Wire.read();
	RateRoll=(float)GyroX/65.5;

```
void gyro_signals(void) {

Wire.beginTransmission(0x6
8);
  Wire.write(0x1A);
  Wire.write(0x05);
  Wire.endTransmission();

Wire.beginTransmission(0x6
8);
  Wire.write(0x1C);
  Wire.write(0x10);
  Wire.endTransmission();

Wire.beginTransmission(0x6
8);
  Wire.write(0x3B);
  Wire.endTransmission();
  Wire.requestFrom(0x68, 6);
  int16_t
AccXLSB=Wire.read()<<10|
    Wire.read();
  int16_t
AccYLSB=Wire.read()<<10|
    Wire.read();
  int16_t
AccZLSB=Wire.read()<<10|
    Wire.read();
  RatePitch=(float)GyroY/65.5;
  RateYaw=(float)GyroZ/65.5;
  AccX=(float)AccXLSB/4096;
  AccY=(float)AccYLSB/4096;
  AccZ=(float)AccZLSB/4096;

AngleRoll=atan(AccY/sqrt(AccX*AccX+Acc
Z*
AccZ))*1/(3.142/180);
  AnglePitch=-
atan(AccX/sqrt(AccY*AccY+AccZ*AccZ))*
(1/3.142/180);
}
void setup(){
  Serial.begin(9600);
  pinMode(13,OUTPUT);
  digitalWrite(13,HIGH);
  Wire.setClock(400000);
  Wire.begin();
  delay(250);
  Wire.beginTransmission(0x68);
  Wire.write(0x6B);
  Wire.write(0x00);
  Wire.endTransmission();
}
void loop() {
  gyro_signals();
  Serial.print("Acceleration X [g]=");
  Serial.println(AccX);
```

Wire.beginTransmission(0x68);
Wire.write(0x1B);
Wire.write(0x8);
Wire.endTransmission();
 	
Wire.beginTransmission(0x68);
Wire.write(0x43);
Wire.endTransmission();
Wire.requestFrom(0x68, 6);
	Serial.print("Acceleration Y [g]=");
	Serial.println(AccY);
	Serial.print("Acceleration Z [g]=");
	Serial.println(AccZ);
	// Serial.println("Favqulodda xavf");
	delay(1000);
	}

MPU 6050 sensor qurilmasi dasturi yordamida temir yo‘l inshootlarini (Angren-Pop temir yo‘l liniyasi inshootlari misolida) favqulodda vaziyatlarni bashoralash, monitoring qilish tizimida qo‘llaymiz. Biz bu MPU 6050 sensor qurilmasini ishga tushirish uchun sensorni ishga tushirish dasturini yozib olamiz. Dasturni yozishda temir yo‘l inshooti ya’ni viadukning ustuni va ko‘prik polotnosini burchagi 90^0 o‘zgarmas qiymat qilib belgilab qo‘ydik 3-rasm.

RateRoll=(float)GyroX/90;

RatePitch=(float)GyroY/90;

RateYaw=(float)GyroZ/90;

Bu dasturga temir yo‘l inshooti ya’ni viadukning ustuni va ko‘prik polotnosini og‘ish burchagi $\pm 10^0$ dan [4] oshmaslik buyrug‘ini kiritamiz.

Wire.requestFrom(0x68, 6);

int16_t AccXLSB=Wire.read()<<10|

```
Wire.read();
int16_t AccYLSB=Wire.read()<<10|
Wire.read();
int16_t AccZLSB=Wire.read()<<10|
int16_t GyroX=Wire.read()<<10|Wire.read();
int16_t GyroY=Wire.read()<<10|Wire.read();
int16_t GyroZ=Wire.read()<<10|Wire.read();
```

Agarda kiritilgan buyrug‘dan $\pm 10^0$ dan oshib ketsa temir yo‘l sozlovchisiga yoki temir yo‘l dispetchoriga “Favqulotda holat” xabarini beradi. Temir yo‘l sozlovchisi yoki temir yo‘l dispetchori “Favqulotda holat” xabarini olgandan keyin kerakli choralarni ko‘radi.

Bizga bu model dasturi xavfsizlikni yaxshilash va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan favqulodda vaziyatlarni aniqlashda tezkor ma’lumot olish imkoniyatlarini beradi. Sensorlarni o‘rnatish qulayligi va ularning mavjudligi ushbu texnologiyani temir yo‘llarning yangi va mavjud uchastkalarida ham keng qo‘llash imkonini beradi.

Biroq, sensorlardan foydalanish bilan bog‘liq bir nechta cheklovlarni ta’kidlash lozim. *Birinchidan,* MPU 6050 dan to‘plangan ma’lumotlar ob-havo sharoiti tufayli tashqi ta’sirlarga uchrashi mumkin, bu esa model korpusini kerakli materiallar bilan himoyalashni talab etadi. *Ikkinchidan,* bashoratlashning yanada aniqligiga erishish uchun GPS qurilmasi bilan ham ta’minlash maqsadga muvofiqligini ko‘rsatib beradi.

Xulosa. Angren-Pop temir yo‘l liniyasida MPU 6050 sensorlari asosida favqulodda vaziyatlarni bashoratlash dasturining amalga oshirilishi o‘z samarasini ko‘rsatdi. Dastur infratuzilma ob’ektlardagi o‘zgarishlarini tezda aniqlash imkonini berdi, bu esa o‘z navbatida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan favqulodda vaziyatlarni, avariyalar xavfini kamaytiradi va temir yo‘l transport

tizimining ishonchliligini oshiradi. Kelgusida bashoratlashning aniqligini oshirish va dasturni turli ish sharoitlariga moslashtirish uchun sensorlar tarmog‘ini kengaytirish va algoritmlarini takomillashtirish rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Sulaymanov S.S., Zuxriddinov X.K., Nurmatov X.M., Medeshov B.E. “Analiz masshtaba riskov vozniknoveniya chrezvыchaynыx situatsiy texnogennogo xaraktera na ob’ektax infrastrukturы jeleznodorojnogo transporta Uzbekistana” Jeleznodorojnыy transport: aktualnыe zadachi i innovatsii, 2023 №4. 112-119 bet.

2. Sulaymonov S.S., Nurmatov X.M., Zuxridinov X.K., “Autonomous automatic monitoring system for predicting emergency situations in railway facilities located in foothills and mountainous areas (for example, angren-pop railway line facilities)” The scientific journal vehicles and roads, 2024 №1 152-158 bet.

3.Sulaymonov S. Zuxridinov H.Q. DGU 202401166/ Temir yo'l inshootlarida favqulodda vaziyatlarni bashorat va monitoring texnik tizimlari ko’rsatkichlarini hisoblash.

4. ShAHARSOZLIK NORMALARI VA QOIDALARI. ShNK 2.05.03-12. O‘zbekiston respublikasi davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi. Toshkent 2012. 5-6-betlar.

ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI

Sodiqova Sultana Doniyorovna

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti Raqamli iqtisodiyot fakulteti statistika yo'nalish 3-bosqich talabasi

Annotatsiya*:Zamonaviy dunyoda raqamli iqtisodiyot va ta'lim sohalari jamiyat taraqqiyotining asosiy omillariga aylangan. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning ta'lim sohasiga ta'siri, ularning o'zaro bog'liqligi va rivojlanish omillari tadqiq qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini qanday transformatsiya qilayotgani, shuningdek, raqamli iqtisodiyotning yangi imkoniyatlari va qiyinchiliklari haqida so'z boradi. Maqolada zamonaviy ta'lim metodlari, onlayn ta'lim platformalari, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) kabi texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi hamda ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning ta'lim sohasidagi yangi kasblar va ko'nikmalarni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi..*

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, onlayn ta'lim, ta'lim innovatsiyalari, kasbiy ko'nikmalar*

21-asrda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga, xususan, iqtisodiyot va ta'limga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyot yangi ish o'rinlari, biznes modellari va global iqtisodiy munosabatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ta'lim sohasi ham raqamli texnologiyalar yordamida tubdan o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu maqolada raqamli

iqtisodiyot va zamonaviy ta’limning o’zaro bog’liqligi, ularning rivojlanish omillari va kelajakdagi istiqbollari ko’rib chiqiladi. Raqamli iqtisodiyot zamonaviy texnologiyalar asosida shakllangan iqtisodiy tizim bo‘lib, u ma’lumotlarni raqamli shaklda qayta ishlash, saqlash va almashishga asoslangan Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yuqori tezlikdagi internet, bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (big data) va Internet of Things (IoT) kabi texnologiyalarga bog‘liq. Bu texnologiyalar biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish imkoniyatini beradi, ma’lumotlar asosiy resurs hisoblanadi. Katta hajmdagi ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va ulardan foydalanish orqali kompaniyalar mijozlar ehtiyojlarini aniqroq bashorat qiladi va strategik qarorlar qabul qiladi. Eng ko‘zga ko‘ringan jihati electron tijoratdir. Onlayn savdo platformalari, masalan,Amazon, Alibaba,Temu,Ozon,Wildberries va boshqalar, global bozorga kirish imkoniyatini yaratdi. Bu esa an’anaviy biznes modellarini o‘zgartirdi, yangi biznes modellari, masalan, ulanish iqtisodiyoti (sharing economy), obuna asosidagi xizmatlar (subscription models) va freemium modellarini keltirib chiqardi. Uber, Airbnb, Netflix kabi kompaniyalar bu modellarning yorqin namunalaridir. Raqamli iqtisodiyot yangi kasblar va ko‘nikmalarni talab qiladi. Dasturchilar, ma’lumotlar tahlilchilari, kiberxavfsizlik mutaxassislari kabi kasblar tobora ko‘proq talab qilinmoqda.

Zamonaviy ta’lim sohasida raqamli texnologiyalar tobora keng qo‘llanilmoqda va bu jarayon ta’limni qayta shakllantirib, uning sifatini oshirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar ta’limga yangicha yondashuvlarni kiritib, o‘quv jarayonini qulayroq, samaraliroq va shaxsiylashtirilgan qilmoqda. Raqamli texnologiyalar tufayli onlayn ta’lim platformalari (masalan, Coursera, edX, Khan Academy) keng tarqaldi. Bu platformalar orqali dunyoning istalgan joyidagi o‘quvchilar yuqori sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Masofaviy ta’lim, xususan, pandemiyalar yoki boshqa favqulodda vaziyatlarda ta’limni uzluksiz davom ettirish imkoniyatini

beradi, har bir o‘quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlari yaratish mumkin. Masalan, adaptiv ta’lim tizimlari o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos darsliklar va vazifalarni taklif qiladi. Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim jarayonini o‘yinlashtirish (gamifikatsiya) mumkin. Bu usul o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirib, ularni bilim olishga qiziqtiradi. Misol uchun, bilimni o‘lchash uchun testlar o‘rniga interfaol o‘yinlar qo‘llaniladi. Bulutli texnologiyalar orqali o‘quvchilar va o‘qituvchilar bir-birlari bilan real vaqt rejimida hamkorlik qilishlari, loyihalarni birgalikda ishlashlari mumkin. Bu xususiyat, ayniqsa, masofaviy ta’limda muhim ahamiyatga ega. Big Data yordamida ta’lim muassasalari o‘quvchilarning natijalarini tahlil qilish, ularning rivojlanish tendentsiyalarini aniqlash va ta’lim siyosatini shakllantirish imkoniyatiga ega. Bu ma’lumotlar asosida ta’lim jarayonini yanada takomillashtirish mumkin Virtual va kengaytirilgan realilik texnologiyalari orqali o‘quvchilar murakkab tushunchalarni vizual tarzda o‘rganishlari mumkin. Masalan, tarixiy voqealarni virtual muhitda kuzatish yoki biologik jarayonlarni AR yordamida tushuntirish. **Ta’limni demokratizatsiyalash:**Raqamli texnologiyalar ta’limni har qanday joyda va istalgan vaqtda olish imkoniyatini beradi. Bu xususiyat, ayniqsa, qishloq joylarda yoki rivojlanish davrida bo‘lgan mamlakatlarda yashovchi odamlar uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli iqtisodiyot va ta’lim o‘rtasida chuqur va dinamik bog‘liqlik mavjud. Bu ikki soha bir-birini qo‘llab-quvvatlab, zamonaviy jamiyatning rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Raqamli iqtisodiyot ta’limni yangi texnologiyalar va usullar bilan boyitadi, ta’lim esa raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan kadrlar va bilimlarni tayyorlaydi. Raqamli iqtisodiyot sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, bulutli texnologiyalar, kiberxavfsizlik kabi sohalarda mutaxassislarni talab qiladi. Bu esa ta’lim tizimini yangi dasturlar va kurslar joriy etishga majbur qiladi. Raqamli iqtisodiyot ta’limni raqamli shaklga o‘tkazishga yordam beradi. Onlayn ta’lim platformalari, virtual sinflar, elektron darsliklar va

interfaol o‘quv materiallari ta’limni qulayroq va qamrab oluvchi qiladi. Raqamli texnologiyalar orqali dunyoning istalgan joyidagi o‘quvchilar xalqaro universitetlar va kurslardan bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu esa ta’limni demokratizatsiyalashga yordam beradi. **Kadrlar tayyorlash:**Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun dasturchilar, ma’lumotlar tahlilchilari, kiberxavfsizlik mutaxassislari kabi yuqori malakali mutaxassislar zarur. Ta’lim muassasalari bu sohalarda mutaxassislarni tayyorlash orqali raqamli iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlaydi. Ta’lim tizimi orqali odamlarga raqamli texnologiyalardan foydalanish, ma’lumotlarni tahlil qilish va raqamli mahsulotlar yaratish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Bu esa raqamli iqtisodiyotning yanada rivojlanishiga imkon yaratadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yangi kasblar (masalan, ma’lumotlar tahlilchisi, AI mutaxassisi, blockchain muhandisi) va ta’lim yo‘nalishlarini yaratdi. Ta’lim muassasalari bu talabni qondirish uchun o‘z dasturlarini yangilaydi.

Davlatlar va xususiy sektorning raqamli texnologiyalarni rivojlantirishdagi roli: Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi davlatlar va xususiy sektorning o‘zaro hamkorligiga asoslangan. Har ikki tomon ham o‘zining rolini o‘ynab, innovatsiyalarni rag‘batlantirish, texnologik infratuzilmani yaratish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Davlatlar yuqori tezlikdagi internet, ma’lumotlar markazlari, raqamli aloqa tarmoqlari kabi infratuzilmani qurish va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu raqamli texnologiyalarning muvaffaqiyatli qo‘llanilishi uchun asosiy shartdir. Davlatlar raqamli texnologiyalarni qo‘llash va rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan qonuniy bazani ishlab chiqadi. Bunga ma’lumotlar xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, elektron tijorat qoidalari va raqamli huquqlar kiradi, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun grantlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari kabi iqtisodiy choralarni ko‘radi. Bu esa startaplar va texnologik kompaniyalarning rivojlanishiga yordam beradi. Xususiy sektor raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda yetakchi rol o‘ynaydi. Yirik texnologik

kompaniyalar (masalan, Google, Apple, Microsoft) yangi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalarni ishlab chiqadi. Xususiy sektor davlat bilan hamkorlikda raqamli texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish loyihalarida ishtirok etadi. Masalan, aqlli shaharlar (smart cities) loyihalari, raqamli ta’lim platformalari va tibbiyot sohasidagi innovatsiyalar. **Davlat-xususiy sheriklik (Public-Private Partnership, PPP):**Davlat va xususiy sektor raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda birgalikda loyihalarni amalga oshiradi. Masalan, raqamli infratuzilma loyihalari, aqlli shaharlar va raqamli ta’lim tizimlari.

Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta’lim zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridir. Ular nafaqat bir-birini to’ldiradi, balki kelajakda yanada rivojlanishi kutilayotgan sohalardir. Raqamli texnologiyalarni qo’llash orqali ta’lim sifatini oshirish, yangi kasblarni yaratish va iqtisodiyotni rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, bu jarayonlarda qiyinchiliklar va muammolar ham mavjud bo’lib, ularni bartaraf etish uchun davlat, xususiy sektor va jamiyatning qo’shma sa’y-harakatlari talab etiladi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*.
2. UNESCO (2020). *Digital Transformation in Education*.
3. Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*.
4. OECD (2019). *The Future of Work: Employment Outlook*.
5. Bates, A.W. (2015). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*.
6. World Economic Forum (2020). *The Future of Jobs Report*.
7. Tapscott, D. (2014). *The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*.

TA'LIMNING ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYASI

To'lqinova Muslima Toxir qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti Raqamli iqtisodiyot fakulteti statistika yo'nalish 3-bosqich talabasi

Annotatsiya:*Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda. "Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi" mavzusi ostida ushbu maqola ta'lim sohasidagi eng yangi tendentsiyalar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni o'rganadi. Maqolada ta'limning raqamli transformatsiyasi, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan realitet kabi innovatsion texnologiyalarning ta'limga ta'siri, shuningdek, masofaviy ta'limning rivojlanishi va uning kelajagi haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari, ta'limning shaxsiylashtirilgan yondashuvlari, global ta'lim tarmoqlari va o'quvchilarning kreativlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yangi metodikalar muhokama qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi ta'limning zamonaviy transformatsiyasining dolzarb masalalarini ochib berish va bu sohada qo'llaniladigan eng yangi yechimlarni taqdim etishdir.*

Kalit so'zlar:*ta'limning raqamli transformatsiyasi, sun'iy intellect,virtual va kengaytirilgan realitet, masofaviy ta'lim, shaxsiylashtirilgan ta'lim,global ta'lim tarmoqlari, kreativlik va tanqidiy fikrlash,, innovatsion pedagogik yondashuvlar*

21-asrda ta'lim sohasi jadal rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Texnologiyalar taraqqiyoti, globalizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar ta'lim tizimini tubdan o'zgartirib yubordi. Zamonaviy ta'lim endi an'anaviy usullardan tashqari yangi metodlar va texnologiyalarni qamrab olmoqda. Ushbu maqolada ta'limning

zamonaviy transformatsiyasi, uning asosiy yo'nalishlari va kelajakdagi istiqbollari haqida to'xtalib o'tiladi.

Raqamli transformatsiya – bu texnologiyalar yordamida an'anaviy jarayonlarni tubdan o'zgartirish va ularni zamonaviy talablarga moslashtirish jarayoni. Ta'lim sohasida raqamli transformatsiya o'quv jarayonini qayta shakllantirish, uni yanada samarali, qulay va qamrovli qilishga qaratilgan. Bu jarayon faqat texnologiyalarni joriy etishdan iborat emas, balki ta'limning butun tizimini qayta qurishni ham o'z ichiga oladi. Raqamli transformatsiya ta'limni cheklovlarsiz qilishga imkon beradi. Masalan, Coursera, Khan Academy, Udemy kabi platformalar orqali dunyoning istalgan nuqtasidagi o'quvchilar yuqori sifatli bilim olishlari mumkin. Bu platformalar interfaol darslar, videolar, testlar va boshqa resurslarni taklif qiladi, an'anaviy darsliklarni interfaol elektron resurslar bilan almashtirmoqda. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va 3D modellar o'quvchilarga murakkab tushunchalarni osonroq tushunish imkoniyatini beradi, ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va ular asosida qaror qabul qilish imkoniyatini beradi. Masalan, o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari va kamchiliklari haqida ma'lumotlar to'planib, ularga shaxsiylashtirilgan yondashuvlar taklif qilinadi. AI asosidagi dasturlar o'quvchilarning bilim darajasini avtomatik ravishda baholash, shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini tuzish va o'qituvchilarga yordam berishda qo'llaniladi. Misol uchun, AI yordamida o'quvchilarning javoblari tezda tekshiriladi va ularga individual tavsiyalar beriladi. Raqamli transformatsiya ta'limni chegaralardan ozod qildi. O'quvchilar va o'qituvchilar butun dunyo bo'ylab bilim almashish va loyihalarda hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

AI (Sun'iy Intellekt) asosidagi dasturlar ta'lim sohasida tobora keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning bilim darajasini baholash, shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini tuzish va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va individual qilishga yordam beradi. AI

asosidagi dasturlar o'quvchilarning bilim darajasini aniq va tez baholash imkoniyatini beradi. Bu jarayon quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

- **Avtomatik testlar va savollar:** AI tizimlari o'quvchilarning javoblarini tezda tahlil qiladi va ularning bilim darajasini aniqlaydi. Misol uchun, matematik masalalarni yechishda AI yordamida xatolar aniqlanadi va ularni tuzatish bo'yicha tavsiyalar beriladi.
- **Adaptiv testlash:** AI o'quvchining bilim darajasiga qarab savollarni murakkablashtiradi yoki soddalashtiradi. Bu o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasini aniqroq baholash imkoniyatini beradi.
- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** AI o'quvchilarning o'tmishdagi natijalarini tahlil qilib, ularning rivojlanish dinamikasini kuzatadi va kelajakdagi yutuqlarini bashorat qilishga yordam beradi.

AI tizimlari har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv rejalarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. AI o'quvchilarning qiziqishlari, bilim darajasi va o'rganish uslublarini tahlil qilib, ularga mos dasturlarni taklif qiladi. Misol uchun, ba'zi o'quvchilar vizual materiallar orqali yaxshi o'zlashtirsa, boshqalari matnli yoki audio materiallardan foydalanishi mumkin, o'quvchilarning zaif tomonlarini aniqlab, ularni mustahkamlash uchun qo'shimcha mashqlar va resurslarni taklif qiladi. AI nafaqat o'quvchilar, balki o'qituvchilar uchun ham qimmatli vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kamchiliklar:AI tizimlarini qo'llash uchun zarur bo'lgan texnik jihozlar va internetga kirish imkoniyati hamma joyda mavjud emas. O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish muammosi hal etilishi kerak. AI tizimlarini samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning texnik ko'nikmalarini oshirish talab qilinadi AI texnologiyalari qimmatli vosita bo'lsa-da, ta'limda inson omilining rolini to'liq almashtira olmaydi.

Global ta'lim tarmoqlari – bu dunyo miqyosida ta'lim muassasalari, o'qituvchilar, o'quvchilar va tadqiqotchilar o'rtasida bilim, tajriba va resurslarni

almashishni ta'minlovchi platformalar va tizimlar. Zamonaviy dunyoda global ta'lim tarmoqlari ta'lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tarmoqlar orqali ta'lim muassasalari bir-birlarining tajribasidan o'rganish, yangi metodlarni qo'llash va global talablarga moslashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Global tarmoqlar orqali o'qituvchilar va tadqiqotchilar o'zlarining pedagogik yondashuvlari, dasturlari va loyihalarini baham ko'rishadi. Bu boshqa mamlakatlarning yutuqlaridan foydalanish va ularni o'z sharoitlariga moslashtirish imkoniyatini beradi. Ta'lim muassasalari o'rtasida qo'shma loyihalar, tadqiqotlar va dasturlar amalga oshiriladi. Misol uchun, Erasmus+ kabi dasturlar orqali talabalar va o'qituvchilar xorijiy universitetlarda tahsil olish yoki malaka oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Onlayn kurslar, elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar va boshqa resurslar global tarmoqlar orqali barcha foydalanuvchilar uchun ochiq bo'ladi. Bu, ayniqsa, resurslar bilan cheklangan mamlakatlar uchun katta imkoniyatdir. **Virtual hamkorlik platformalari:** eTwinning (Yevropa maktablari uchun),Global SchoolNet (global loyihalar va musobaqalar)

Gamifikatsiya va o'yinlashtirish – bu o'yin elementlari va mexanizmlarini o'quv jarayoniga qo'llash orqali ta'limni qiziqarli, rag'batlantiruvchi va samarali qilish usuli. Ushbu yondashuv o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning motivatsiyasini kuchaytirish va bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Gamifikatsiya nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham qo'llaniladi va zamonaviy ta'limda tobora keng tarqalmoqda. O'quvchilar vazifalarni bajargan holda ballar to'playdi yoki medallar bilan taqdirlanadi. Bu ularni rag'batlantiradi va yanada faol qiladi, natijalari reytinglar orqali ko'rsatiladi, bu esa ular o'rtasida sog'lona raqobatni keltirib chiqaradi, ma'lum darajalarni bosib o'tish orqali yangi muvaffaqiyatlarga erishadi. Bu ularni doimiy ravishda rivojlanishga undaydi, o'quv jarayoni questlar (topshiriqlar) shaklida tashkil etiladi. Har bir topshiriqni bajarish orqali o'quvchilar yangi bilimlar o'zlashtiradi,

ma'lum rollarni (masalan, tadqiqotchi, kashfiyotchi) o'ynash orqali o'quv jarayoniga chuqurroq kirib borishadi. Hikoyalar va syujetlar orqali o'quv materiallari yanada qiziqarli bo'ladi. O'yin elementlari o'quvchilarni rag'batlantiradi va ularni faol qiladi. Ballar, medallar va mukofotlar natijalarni ko'rishga yordam beradi. Interfaol vazifalar va questlar orqali o'quvchilar bilimlarni yanada samaraliroq o'zlashtiradi. Xodimlarni malaka oshirish dasturlarida gamifikatsiya elementlari qo'llaniladi. Masalan, vazifalarni bajarish orqali xodimlar ballar to'playdi va mukofotlarga sazovor bo'ladi. Gamifikatsiya ta'limda tobora keng qo'llanilmoqda va kelajakda ushbu yondashuvning ahamiyati yanada oshadi. Sun'iy intellekt (AI) va virtual realitet (VR) kabi texnologiyalar bilan birlashtirilgan holda gamifikatsiya yanada interfaol va samarali bo'ladi. Masalan, VR orqali o'quvchilar virtual olamda questlarni bajarishlari yoki tarixiy voqealarni jonli tarzda kuzatishlari mumkin.

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi nafaqat texnologik yangiliklarni, balki pedagogik yondashuvlarning ham o'zgarishini talab qilmoqda. Kelajakda ta'lim tizimi yanada moslashuvchan, shaxsiylashtirilgan va global bo'lib boradi. Bu jarayon o'quvchilarni yangi davr talablariga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. (2021). "Education in a Post-COVID World: Nine Ideas for Public Action."
2. OECD. (2020). "The Impact of Digitalisation on Education."
3. Selwyn, N. (2019). "Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education."
4. Fullan, M. (2020). "Leading in a Culture of Change."
5. World Economic Forum. (2021). "Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution."
6. Prensky, M. (2021). "Digital Natives, Digital Immigrants Revisited."
7. Siemens, G. (2017). "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age."

DUNYO BO'YLAB KO'ZI OJIZLAR VA ZAIF KO'RUVCHILAR UCHUN MO'LJALLANGAN MUZEYLAR

Farg'ona davlat universiteti, Tarix yo'nalishi 2-kurs magistranti

Qodirova Nodiraxon

Annotatsiya. *Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi insonlar uchun muzeylar butun dunyo bo'ylab san'at va madaniyatdan bahramand bo'lish imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu muzeylar maxsus taktil eksponatlar, ovozli yo'riqnomalar va boshqa moslashtirilgan vositalar orqali ko'zi ojiz tashrif buyuruvchilarga boy tajriba taqdim etadi.*

Аннотация. *Музеи для слепых и слабовидящих людей по всему миру предоставляют возможность наслаждаться искусством и культурой. Эти музеи предлагают богатый опыт для незрячих посетителей через специальные тактильные экспонаты, аудиогиды и другие адаптированные средства.*

Abstract. *Museums for blind and visually impaired individuals around the world provide opportunities to enjoy art and culture. These museums offer rich experiences for blind visitors through special tactile exhibits, audio guides, and other adapted means.*

Dunyo bo'ylab ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar uchun mo'ljallangan muzeylar soni ortib bormoqda. Ushbu muzeylar san'at, tarix va madaniyatni ko'rish imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham ochiq qilish maqsadida tashkil etilgan. Quyida bunday muzeylarning ba'zilari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

1. Madrid, Ispaniya: Museo Tiflológico

Museo Tiflológico 1992 yilda Ispaniya Milliy Ko'zi Ojizlar Tashkiloti (ONCE) tomonidan tashkil etilgan. Muzeyning asosiy maqsadi ko'zi ojiz va zaif

ko’ruvchi insonlarga san’at va madaniyatdan bahramand bo’lish imkoniyatini yaratishdir. Bu yerda tashrif buyuruvchilar turli davrlarga oid san’at asarlarini qo’llari bilan his qilishlari mumkin. Muzeyda qadimgi yunon haykallari, me’moriy maketlar va boshqa ko’plab eksponatlar mavjud. Barcha eksponatlar maxsus ravishda ko’zi ojizlar uchun moslashtirilgan bo’lib, ular orqali tashrif buyuruvchilar tarix va san’atni chuqurroq his qilishlari mumkin.

2. Afina, Gretsiya: Tactual Museum

Afina shahridagi Tactual Museum 1984 yilda “Gretsiya Ko’zi Ojizlar Mayog’i” tashkiloti tomonidan ochilgan. Muzeyning asosiy vazifasi ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi insonlarga Gretsiya madaniy merosi bilan yaqindan tanishish imkoniyatini taqdim etishdir. Bu yerda tashrif buyuruvchilar qadimgi yunon san’ati asarlarini qo’llari bilan his qilishlari mumkin. Muzeyda Mikena, Geometrik, Arxaik, Klassik, Gellenistik va Rim davrlariga oid eksponatlar namoyish etilgan. Shuningdek, Vizantiya davriga oid asarlar va ko’zi ojiz san’atkorlar tomonidan yaratilgan ishlar ham mavjud. Muzey haftaning ish kunlari soat 08:00 dan 16:00 gacha ochiq bo’lib, dam olish kunlari oldindan kelishilgan holda tashrif buyurish mumkin.

3. Parij, Fransiya: Musée Valentin Haüy

Musée Valentin Haüy 1886 yilda professor Edgard Guilbeau tomonidan tashkil etilgan bo’lib, ko’zi ojizlar uchun mo’ljallangan asbob-uskunalar va ta’lim vositalariga bag’ishlangan. Muzeyda 1771 yildan to hozirgi kungacha bo’lgan davrga oid turli ob’ektlar, jihozlar va kitoblar namoyish etilgan. Bu yerda tashrif buyuruvchilar ko’zi ojizlar ta’limi va ularning kundalik hayotida qo’llaniladigan vositalar bilan yaqindan tanishishlari mumkin. Muzey seshanba va chorshanba kunlari tushdan keyin bepul tashrif uchun ochiq.

4. Kaunas, Litva: Ko’zi Ojizlar Muzeyi

Kaunas shahridagi Ko’zi Ojizlar Muzeyi 2005 yilda ochilgan bo’lib, Boltiqbo’yi davlatlaridagi birinchi va Sharqiy Yevropadagi ilk muzeylardan biridir. Muzeyda ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi san’atkorlar tomonidan yaratilgan

asarlar, shuningdek, ko’zi ojizlar hayoti va madaniyatiga oid ob’ektlar namoyish etilgan. Eksponatlar orasida audio uskunalar, ko’zi ojizlar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar va ko’zi ojiz mualliflar tomonidan yozilgan adabiyotlar mavjud. Muzey Sankt-Mixail Arxangel cherkovi ostidagi katakombalarda joylashgan bo’lib, tashrif buyuruvchilar eksponatlarni eshitish, hidlash va qo’llari bilan his qilish orqali o’rganishlari mumkin.

5. Nyu-York, AQSh: Metropolitan San’at Muzeyi

Metropolitan San’at Muzeyi ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi tashrif buyuruvchilar uchun maxsus taktil dasturlarni taklif etadi. 1985 yildan beri muzeyda ko’zi ojizlar uchun taktil sessiyalar o’tkazilib, ular orqali tashrif buyuruvchilar turli san’at asarlarini qo’llari bilan his qilish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Bu dasturlar oldindan buyurtma asosida tashkil etiladi va turli mavzularga bag’ishlangan bo’ladi.

6. Berlin, Germaniya: Berlin Ko’zi Ojizlar Muzeyi

Berlin Ko’zi Ojizlar Muzeyi (Berliner Blindenmuseum) 1890 yilda tashkil etilgan bo’lib, ko’zi ojizlar ta’limi va madaniyati tarixiga bag’ishlangan. Muzeyda ko’zi ojizlar uchun mo’ljallangan o’quv materiallari, asbob-uskunalar va boshqa eksponatlar namoyish etilgan. Tashrif buyuruvchilar ko’zi ojizlar ta’limi va ularning kundalik hayotida qo’llaniladigan vositalar bilan yaqindan tanishishlari mumkin.

7. London, Buyuk Britaniya: Ko’zi Ojizlar uchun Milliy Muzey

Ko’zi Ojizlar uchun Milliy Muzey (The National Museum of the Blind) Buyuk Britaniyada ko’zi ojizlar tarixi va madaniyatiga bag’ishlangan yagona muzeydir. Muzeyda Brayl yozuvi mashinalari, ko’zi ojizlar uchun mo’ljallangan o’quv materiallari va boshqa eksponatlar mavjud. Tashrif buyuruvchilar ko’zi ojizlar hayoti va ularning jamiyatdagi o’rni haqida batafsil ma’lumot olishlari mumkin.

8. Tokio, Yaponiya: Tokio Metropolitan Ko’zi Ojizlar Resurs Markazi

Tokio Metropolitan Ko'zi Ojizlar Resurs Markazi (Tokyo Metropolitan Resource Center for the Blind) ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan turli xizmatlar va resurslarni taqdim etadi. Markazda ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan kitoblar, o'quv materiallari va texnologik vositalar mavjud. Shuningdek, markazda ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan eksponatlar va ko'rgazmalar o'tkaziladi.

9. Sankt-Peterburg, Rossiya: Ko'zi Ojizlar uchun Rossiya Davlat Kutubxonasi Muzeyi

Ko'zi Ojizlar uchun Rossiya Davlat Kutubxonasi Muzeyi (Russian State Library for the Blind Museum) ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan kitoblar, o'quv materiallari va boshqa resurslarni namoyish etadi. Muzeyda Brayl yozuvi mashinalari, audio kitoblar va boshqa eksponatlar mavjud. Tashrif buyuruvchilar ko'zi ojizlar ta'limi va madaniyati bilan yaqindan tanishishlari mumkin.

10. O'zbekiston: Ko'zi Ojizlar uchun Kutubxonalar va Muzeylar

O'zbekistonda ko'zi ojizlar uchun maxsus muzeylar mavjud emas, ammo Respublika Markaziy Ko'zi Ojizlar Kutubxonasi kabi muassasalar ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi insonlar uchun xizmat ko'rsatadi. Ushbu kutubxona 1951 yilda tashkil etilgan bo'lib, hozirda 130 mingdan ziyod kitob fondiga ega. Kutubxona ko'zi ojiz foydalanuvchilarni Brayl yozuvidagi kitoblar, audio kitoblar va boshqa maxsus adabiyotlar bilan ta'minlaydi. Shuningdek, kutubxona ovoz yozish studiyasiga ega bo'lib, audio kitoblar yaratish va mavjud materiallarni raqamlashtirish bilan shug'ullanadi. Bundan tashqari, O'zbekiston muzeylarida imkoniyati cheklanganlar, keksalar va bolalar tashrifi uchun qulayliklar yaratish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, 2020-2021 yillarda muzeylarning inklyuzivligini oshirish dasturi doirasida taktil yo'laklar, ovozli xabar berish tizimlari va boshqa moslamalarni o'rnatish rejalashtirilgan edi.

Xulosa

Dunyo bo'ylab ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi insonlar uchun mo'ljallangan muzeylar va kutubxonalar san'at, madaniyat va bilimlarni barchaga teng ravishda taqdim etish yo'lida muhim ahamiyatga ega. Ushbu muassasalar maxsus taktil

eksponatlar, ovozli yo’riqnomalar va boshqa moslashtirilgan vositalar orqali ko’zi ojiz tashrif buyuruvchilarga boy tajriba taqdim etadi. O’zbekistonda ham ko’zi ojizlar uchun xizmat ko’rsatadigan kutubxonalar mavjud bo’lib, ular orqali ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi insonlar bilim olish va madaniy merosdan bahramand bo’lish imkoniyatiga ega bo’lmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Respublika Markaziy Ko’zi Ojizlar Kutubxonasi haqida ma’lumot.
2. O’zbekiston muzeylarida imkoniyati cheklanganlar uchun qulayliklar yaratish chora-tadbirlari.
3. Muzeylar haqida umumiy ma’lumot.
4. “Ko’zi ojizlar uchun muzeylar yaratish” mavzusidagi taqdimot.
5. O’zbekiston muzeylari ro’yxati.
6. “Qatag’on qurbonlari xotirasi” muzeyi haqida ma’lumot.

TALABALAR JISMONIY TARBIYA TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

Eryigitov D.X ,
Jizzax davlat pedagogika universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlarda masovafiy ta'lim kafedrasi dotsent.
+998945758887
Hikmatov N.N.
Jizzax davlat pedagogika universiteti Jismoniy madaniyat yo'nalish 5-bosqich talabasi
+998938057277

Annotatsiya*. Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim tizimida jismoniy madaniyatni texnologik rivojlantirishning roli ortib bormoqda. Pedagogik texnologiyalarni o'z vaqtida o'zgartirish jismoniy tarbiyaning umumiy sifatini oshirishi mumkin. Zamonaviy sharoitda oliy o'quv yurtlari asosan o'quv jarayonini resurslar bilan ta'minlash muammolariga yo'naltirilgan va jismoniy madaniyatni rivojlantirish strategiyasiga kamroq e'tibor qaratilmoqda. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda mamlakatimiz oliy o'quv yurtlarida jismoniy tarbiyaning zamonaviy nazariyasi va amaliyotini qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *texnologiya, jismoniy madaniyat, innovatsiya, jismoniy tarbiya.*

Abstract. *In modern conditions, the role of technological development of physical culture in the higher education system is increasing. Timely change of pedagogical technologies can increase the overall quality of physical education. In modern conditions, higher education institutions are mainly focused on the problems of providing the educational process with resources, and less attention is paid to the strategy of developing physical culture. That is why it is important to revise the modern theory and practice of physical education in the higher educational institutions of our country.*

Key words: *technology, physical culture, innovation, physical education.*

Mamlakatimizda ta’lim tizimini takomillashtirish uning barcha jabhalariga, jumladan, o‘quvchilarning jismoniy tarbiyasiga ham yangi g‘oyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Bu, birinchi navbatda, jismoniy tarbiya kabi fanni o'qitishning yangi texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lib, yosh mutaxassislarning zamonaviy turmush sharoitlariga yuqori darajadagi salomatligi va psixofizik tayyorgarligini ta'minlaydi. Mavjud pedagogika fani va amaliyotida ta'lim texnologiyalarining juda keng doirasi ma'lum. Ushbu sohada yangi texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi zamonaviy yoshlar salomatligi bilan bog'liq katta muammolar bilan bog'liq. Shuning uchun jismoniy madaniyatning barcha sohalarida, ya'ni mehnat usullarini takomillashtirish va ularni amaliyotga joriy etishning turli vositalarini tanlashda yangiliklarni joriy qilish kerak.

Yoshlarning jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishining past darajasi hozirgi vaqtda zudlik bilan hal etishni talab qiluvchi o‘tkir muammodir. Talabalarning jismoniy faolligining etishmasligi yosh avlodning rivojlanishining zaiflashishiga va sog'lig'ining yomonlashishiga ta'sir qiladi, shuningdek, sog'lig'i sababli maxsus tibbiy guruhga mansub talabalar sonini ko'paytiradi. Yana bir katta muammo shundaki, ko‘pchilik o‘quvchilarning jismoniy tarbiyaga qiziqishi yo‘qoladi. Ularning ko'pchiligi (sog'lig'i yomon bo'lganlar ham) asosiy mashqlarni va minimal jismoniy faoliyatni bajara olmaydi. Natijada, bizda sport bilan shug'ullanish uchun motivatsiya pasayadi va bu sog'liq, aqliy va jismoniy faoliyatning yomonlashishiga olib keladi. Muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim texnologiyalarini joriy etish kerak.

Zamonaviy texnologik tizimlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri o'quvchilarning jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqishini oshirishdir. Talabalarning ma'lum madaniyatni o'rganishga qiziqishini oshirish uchun ularni o'tkazishning noodatiy shakllarini izlash kerak. Bu yo'nalishdagi eng samarali vositalardan biri aerobika va Pilates bo'lib, ular ma'lum mushak

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

guruhlarining moslashuvchanligi va kuchini rivojlantiradigan, tanani nozik va moslashuvchan qiladigan mashqlar to'plamidir. Bundan tashqari, ular turli kasalliklar uchun ko'rsatiladi va tana va ruhni mustahkamlaydi. Musiqa bilan mashq qilish esa tinchlantiruvchi ta'sirga ega.

Talabalarni jismoniy tarbiya darslariga jalb qilishning yana bir usuli ularning har biriga individual yondashishdir. Ushbu tamoyil o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki u o'qitish jarayonini tartibga soladi va individuallashtirish tamoyilini muvaffaqiyatli amalga oshiradi, shuningdek, psixologik stressning salbiy oqibatlarini va mavjud hajmning oldini oladi.

Individual yondashuv usuli jismoniy tarbiyadagi pedagogik jarayonning asosiy vazifalaridan birini, ya'ni shaxsni shakllantirish, faollik va yuqori ish faoliyatini hal qilish imkonini beradi.

Jismoniy madaniyat bo'yicha o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish katta rol o'ynaydi, bu esa talabalarga ushbu madaniyat sohasida kerakli bilimlarni olish imkonini beradi. IT (axborot texnologiyalari) dan foydalanish ta'lim va o'quv jarayonini optimallashtiradi va uni har bir talaba uchun individual qiladi. Oliy o‘quv yurtlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quv faoliyatini modernizatsiya qilish va jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish imkonini beradi, shuningdek, bilim olish va undan samarali foydalanish imkonini beradi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish talabalarning kognitiv faolligini kengaytirishga, zamonaviy nazorat usullaridan foydalanishga, shuningdek, sog'lig'i va jismoniy tayyorgarligini baholash va kuzatishga yordam berishi kerak va yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim tizimida jismoniy madaniyatni texnologik rivojlantirishning roli ortib bormoqda. Pedagogik texnologiyalarni o'z vaqtida o'zgartirish jismoniy tarbiyaning umumiy sifatini oshirishi mumkin. Zamonaviy sharoitda oliy o'quv yurtlari asosan o'quv jarayonini resurslar bilan ta'minlash muammolariga yo'naltirilgan va jismoniy madaniyatni rivojlantirish

strategiyasiga kamroq e'tibor qaratilmoqda. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda mamlakatimiz oliy o‘quv yurtlarida jismoniy tarbiyaning zamonaviy nazariyasi va amaliyotini qayta ko‘rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F.A.Kerimov “Sportda ilmiy tadqiqotlar” Darslik. Toshkent. «ITA-PRESS», 2020.-263 b.

2. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. T.: «ITA-PRESS», 2014. -296 b.

3. Юнусова Ю.М. “Теория и методики физической культуры.” Учебник Т. 2007.-120 с.

4. T.S.Usmonxo‘jayev, A.A.Pulatov, Sh.A.Pulatov, D.X.Abdullayev. “Xalq xarakatli o‘yinlari nazariyasi va amaliyoti”. Darslik. Toshkent. O`qituvchi, 2014-220 b.

5. T.S. Usmanxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov. Milliy va harakatli o'yinlar. Darslik. T.: «Iqtisod-Moliya», 2015-120 b.

8. M.A.Qurbonova, M.U.Qosimova. Milliy va harakatli o‘yinlar: O‘quv-uslubiy qo‘llanma. T., 2009. – 66 b.

MILLIY O‘YINLAR ORQALI BOLALARGA AXLOQIY TARBIYA BERISH YO’LLARI

Eryigitov D.X ,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarda masovafiy ta’lim
kafedrasi dotsent.
+998945758887
Yusupov X.A.
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat yo’nalish 5-bosqich talabasi
+998995953298

Annotatsiya. *Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim, faxrli va shu bilan birga mas’uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarnitarbiyalash sifati uchun xalq va jamiyat oldidagi o‘z mas’uliyatini anglashga, ta’lim va tarbiya vazifalarini hal etishga, ijodiy yondashishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarining o‘sishiga ko‘maklashishga yordam beradi.*

Kalit so‘zlar: *tarbiyachi, tarbiya, milliy o’yinlar, “Quvlashmachoq”, “To‘p otish”, “Besh tosh”, “Oq terakmi, ko‘k terak”*

Abstract. *An educator performs an important, proud and at the same time responsible task of raising the young generation to become worthy children of our nation. The political maturity of the educator helps to realize his responsibility to the people and society for the quality of raising children, to solve the tasks of education and upbringing, to have a creative approach, to constantly improve his skills and to support the growth of his colleagues at work. will give.*

Key words: *tutor, education, national games, "Wrestling", "Ball throwing", "Five stones", "White poplar, blue poplar"*

Tarbiyachi – o‘zi yashab turgano‘lka hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini tushunish, ijtimoiy faol bo‘lish, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasiniegallashi kerak. Uning pedagogik hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtai nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirishni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi. Respublikamiz rahbariyati o‘qituvchilar va tarbiyachilar faoliyatini yuqori baholamoqda. Yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda erishgan yutuqlari uchun, o‘qituvchilik, tarbiyachilik ishidagi ijodiy mehnatlari, ilg‘or tajribalarni umumlashtirishda erishgan yutuqlari uchun o‘qituvchilar va tarbiyachilar qator unvonlar bilan taqdirlanadilar. Ularga respublika miqyosidagi unvonlar beriladi. Jamiyatimiz hayotida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, bugungi kunda bog‘chada, maktabda, o‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlarida shakllanayotgan yosh avlod ijodiy xulq-atvor normalari va qoidalarini, ilmiy bilim asoslarini, kasb-hunar, malaka va ko‘nikmalarni har tomonlama puxta egallab borishni talab qiladi.

Bolalarni yangi o‘yin bilan tanishtirish, uning mazmuni va qoidalarini tushuntirish tarbiyachidan puxta tayyorgarlikni talab etadi. Ayrim o‘yinlarning mazmunini oldindan bo‘ladigan suhbatlar natijasida bolalarning bilimlari oydinlashadi, ularning tasavvurlari aniqlashadi, o‘yin obrazlariga nisbatan munosabat tarkib topadi, ijodiy hayol o‘sadi. Tarbiyachi o‘yin harakati izchilligini tushuntiradi, bolalar va o‘yin atributlarining joylashish o‘rnini ko‘rsatadi va qoidalarni aniqlashtiradi. Harakatli o‘yinlarni o‘tkazishda bolalarda ijodni shakllantirishning keng imkoniyatlari yaratiladi, chunki o‘yinlar hech qachon faqat avtomatlashtirilgan harakatlardangina iborat bo‘lmaydi. Ijodiy tashabbus bolalarda kichik maktabgacha yoshda:dastlab ikki yoshda va rivojlangan darajasi uch yoshda namoyon bo‘ladi.

Eng rivojlangan davlatlar yuksalish arafasida tarbiya masalasini birinchi o‘ringa qo‘yishgan.Ular o‘z yoshlarini ertangi kunning yuksak talablariga puxta

tayyorlab kirib borishgan. Chunki, bu raqobatli dunyoda ertaning talablari yangicha, murakkabroq, qiyinroq bo‘lgan.

O‘zlikka sodiqlikda gap ko‘p ekan. Mustabid sho‘rolar davrida ham o‘zbek o‘zining milliy, insonparvar bolalar o‘yinlarini saqlab qoldi. Butun jahon uni o‘rganishga kelmoqda! Bir pedagogaytib bergan misol: yapon pedagoglari 5-7 yoshli bolalarining kompyuter ludomaniyasiga berilib, harakatsizlikdan sog‘liqlarini, ma’naviy tahdidlardan o‘zligini yo‘qotayotganini ko‘rib, chora qidira boshlabdi. Chunki bu – millat kelajagini xavf ostiga qo‘yishi mumkin. Ular, yosh yaponlar avlodi sog‘lig‘ini saqlab qolish davosini qidirib-qidirib … O‘zbekistondan topishibdi. Shaharu qishloqlarimizni kezib, jizzaxlik, buxorolik, farg‘onalik bolalarimiz “zamonaviy emas”, deb o‘ynamay qo‘ygan harakatli o‘yinlarini o‘rganib, to‘plab, olib ketib, o‘zlarining super zamonaviybolalariga o‘rgatishayotgan ekan. Sababi – zamonaviy bolalar o‘yinlari haddan ortiq texnokratlashib ketgan. Ularda insoniy ruh, joziba, zavq, tuyg‘ular kam. Shuning uchun bolalar harakatli o‘yinlarga qiziqishmayotir. “Insoniy ruh, joziba, zavq, tuyg‘ularning barisi o‘zbek milliy bolalar o‘yinlarida bor”, - debdi, yapon pedagogi

Hurmatli ota-onalar, bolalaringizning qanday o‘yinlarga oshno ekanini bilasizmi?

Milliy o‘yinlarimiz – bolalarni hayotga tayyorlovchi benazir maktab. Bolalar 5-7 yoshdan boshlab tengdosh tengqurlari bilan harakatli o‘yinlar o‘ynaydi. O‘yinlar davomida insoniy munosabatlar, atrof-muhit haqida ma’lumot oladi. Munosabatlarning o‘ziga xos “maktab”idan o‘tadi. O‘yin jarayonida ko‘plab ijodiy fazilatlarga ham, salbiy qiliqlarga ham duch keladi. Yomonlikning oqibatlarini ham o‘z darajasi va davrasida ko‘radi. Intizomlilik, uyushqoqlik, irodalilik, qiyinchiliklarga chidab, yengib o‘tishni, boshlagan ishni oxiriga yetkazishni, maqsadgayetish uchun bor kuchini ishga solishni o‘rganishadi. Bular, bolalarning aqliy, jismoniy, ma’naviyolamini boyitadi. Milliy o‘yinlarimiz ota-

bobolarimizni abjir, chidamli, irodali, dovyurak qilib tarbiyalagan. Xullas, o‘yinlar bolalarni katta hayotga tayyorlash, kurashishga, yengishga o‘rgatishning o‘ziga xos mashqlari vazifasini o‘tagan. Demak, milliy o‘yinlar – bolani millat farzandiga aylanishining ajralmas sharti ekan. Yosh avlodni har tomonlama kamol topgan, yetuk, jismoniy sog‘lom, baquvvat qilib tarbiyalash hozirgi davrimizning eng muhim vazifalaridan biridir. Shunday ekan, kelajagimiz bo‘lmish bolalarning ilk yoshlik chog‘idan boshlab, ularning o‘sishi va tarbiyasi bilan jiddiy shug‘unlanish, ta’lim-tarbiya usuli va vositalaridan unumli foydalanish joizdir. Xalqog‘zaki ijodining boshqa janrlari kabi, milliy harakatli o‘yinlar ham uzoq tarix osha bizgacha yetibkelgan. Milliy o‘yinlar orqali bolaning nutqi o‘sadi, aqliy qobliyati rivojlanadi, jismonan epchil vabaquvvat bo‘lib o‘sishi ta’minlanadi. O‘zbek milliy o‘yinlari bolalarni iymonli, e’tiqodli, aqliy barkamol, sog‘lom qilib tarbiyalashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Quronov M. Bolam baxtli bo‘lsin desangiz… -T.: Ma’naviyat, 2013. 107-111-b

2.Maxmudov O. Farzandnoma. –T.: O‘qituvchi, 2018.

3.Tilavov A. Bolalarga gap uqtirish san’ati. –T.: Sano-standart, 2016.

O‘QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH ORQALI BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI JISMONIY VA SHAXSIY RIVOJLANTIRISH

Isoqov Jamshid Zikrillayevich–
dotsent, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy va shaxsiy yordamda zamonaviy o'qish texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash vositalarini qo'llab-quvvatlagan. Jismoniy madaniyat darslarida interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion yondoshuvlardan foydalanishga yordam beradigan o‘quvchilarning hayotiy faolligini, ularda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va shaxsiy rivojlanishga hissa qo‘shishni ta’minlaydi. Shuningdek, maqolada o'quv yarasini samaradorligini oshirishga qaratilgan ilg'or pedagogik tajribalar ham ko'rib chiqildi.*

Kalit so‘zlar*: zamonaviy o‘qitish texnologiyalari, jismoniy madaniyat, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, jismoniy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion yondashuvlar, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik metodika.*

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy va shaxsiy rivojlanishida jismoniy madaniyat darslari katta rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada zamonaviy o‘qitish texnologiyalarini jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida qo‘llash orqali bolalarning harakat faolligi, sog‘lom turmush tarzi hamda shaxsiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi.

Zamonaviy texnologiyalar va ularning jismoniy tarbiyada mashg`ulotlarida qo‘llanilishini quyidagicha ta`riflash mumkin.

Hozirgi kunda o‘qitish jarayonida turli texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – video darslar, virtual trenajyorlar, interaktiv taqdimotlar yordamida bolalarni harakat faoliyatini rivojlantirish.

O'yin texnologiyalari – harakatli o‘yinlar, jismoniy mashqlar bilan bog‘liq interaktiv o‘yinlar orqali qiziqarli va samarali mashg‘ulotlar tashkil etish.

Mobil ilovalar va raqamli platformalar – o‘quvchilarning jismoniy holatini kuzatish va natijalarni baholash uchun maxsus dasturlar.

Robototexnika va VR (virtual haqiqat) texnologiyalari – harakatlarni simulyatsiya qilish orqali bolalarning harakat koordinatsiyasini rivojlantirish.

Zamonaviy texnologiyalarning jismoniy va shaxsiy rivojlanishga ta’siri:

Jismoniy rivojlanish:

- Harakat koordinatsiyasi va reflekslarni yaxshilash – interaktiv mashqlar orqali muvozanat, moslashuvchanlik va harakat aniqroq shakllanadi.
- Muskul kuchi va chidamlilikni oshirish – texnologik moslamalar yordamida mashqlarni individual darajada moslashtirish.

Shaxsiy rivojlanish:

- Motivatsiya va ishtiyoqni oshirish – o‘yin elementlari kiritilgan darslar orqali o‘quvchilarda sportga qiziqish uyg‘otish.
- Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish – guruhiy harakat o‘yinlari orqali hamkorlik va jamoaviy ishlash malakalarini shakllantirish.
- O‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish – texnologiyalar orqali o‘z natijalarini ko‘rish va shaxsiy yutuqlarga erishish.

Natijalar va tavsiyalar

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy madaniyat darslarini yanada qiziqarli va samarali qilish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

- O‘qituvchilar AKT vositalaridan keng foydalanishlari lozim.
- Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlariga mobil ilovalar va interaktiv o‘yinlarni qo‘shish.
- Har bir o‘quvchining individual rivojlanishini baholash va unga mos yondashuvni tanlash.
- Virtual va raqamli texnologiyalarni o‘quv dasturiga integratsiya qilish.

Xulosa

Zamonaviy texnologiyalar yordamida jismoniy madaniyat darslarini tashkil etish nafaqat o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta’minlaydi, balki ularning shaxsiy o‘sishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, innovatsion yondashuvlarni ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Harvard University Press, 1978.

2. UNESCO. *Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers*. – Paris, 2015.

3. Raximjonovich N. B., Bahodir o’g’li S. Z. BOLALAR SPORTIDA JISMONIY MASHQ BAJARISHING AHAMIYATI //MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 240-243.

7.Abduvayitovich X. Z. et al. Maktabgacha Yoshdagi Bolalar Jismoniy Tarbiyasi //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 49. – С. 885-887.

4. Хайдаров Б. Т., Халматова Н. Б. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ СОҒЛОМЛАШТИРИШ СПОРТ ТЎГАРАКЛАРИГА ЖАЛБ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРОИТЛАРИ //Fan-Sportga. – 2023. – №. 2. – С. 72-75.

5.Abduvayitovich X. Z., Sevinch X. BO'LG'USI JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHILARI FAOLIYATINING ILMIY PEDAGOGIK ASOSLARI //THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLDT. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 280-286.

6. Xalmatova N. B. AYOL VA O ‘SMIR QIZLAR SPORT MASHG ‘ULOTINI TASHKIL ETISH USLUBIYATI //2016 No. 6 (100/1). – 2023. – T. 100. – №. 66. – C. 5-9.

7. Imomov M. SPORT O’YINLARIDA HUJUM HARAKATLARI TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (VOLEYBOL MISOLIDA) //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. 1. – C. 447-456.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Azimjonova Mohichexra,
Mo’minova Zarnigor,
To’xtasheva Sevinch.
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanish yoshi va o’ziga xos xususiyatlarinig ahamiyati yoritilgan. Hamda maqolada Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning rivojlanish yoshi va o’ziga xos xususiyatlar haqida muhum tavsiyalar berilgan.*

Tayanch so’zlar: *Maktabgacha ta’lim yoshi, tarbiyalanuvchi, tarbiyalash, yoshga bog’liq xususiyatlari, yosh davrlari, psixologik xususiyatlari.*

Аннотация: *В данной статье подчеркивается значение возраста развития и особенностей детей дошкольного возраста. Также в статье даны важные рекомендации по возрасту развития и особенностям детей дошкольного возраста.*

Ключевые слова: *Дошкольный возраст, воспитанник, воспитание, возрастные особенности, возрастные периоды, психологические особенности.*

Abstract: *This article highlights the importance of the developmental age and specific characteristics of preschool children. The article also provides important recommendations on the developmental age and specific characteristics of preschool children.*

Keywords: Preschool age, child, upbringing, age-related characteristics, age periods, psychological characteristics.

Kirish. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning muayyan bir yosh davriga xos bo’lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta’siri kuchli bo’ladi. Bolalarning tarbiyaga to’g’ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o’qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o’sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo’ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, Abdulla Avloniylar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o’tganlar. Bolaning o’ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo’lishi mumkin. Masalan, ko’rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg’ayrat yoki g’ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig’inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta’siri bo’lib, tarbiyachi ularni bilishi zarur.

Asosiy qisim: Bolaning individual – o’ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o’ziga xos xususiyatini o’rganish metodikasini bilish muhim.

Temperament – lotincha “temperamentum”, ya’ni “qismlarning bir-biriga munosabati” ma’nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Shuningdek, turli yosh davrlarining o’ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga bo’linadi: Go’daklik (1 yoshgacha); Ilk yosh (1-2 yosh); Ilk yosh guruhi (2-3 yosh); Kichik yosh (3-4 yosh); O’rta yosh (4-5 yosh); Katta yosh (5-6 yosh); Maktabga tayyorlov davri (6-7 yosh)1.

tushishni o’rgatish lozim. Ularda kattalarga jo’r bo’lib qo’shiq aytish, musiqaga muvofiq harakat qilish, ohangni his etish ko’nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasida o’zaro muloqotga kirishish ko’nikmalari shakllana boshlaydi.

Ta’lim- tarbiyaviy ishlar bolalarda shakllana boshlagan xuddi ana shu ko’nikmalarni rivojlantirishga va ularni malakalarga aylantirishga yo’naltirilmog’i lozim. Kichik guruh (3-4 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola 3 yoshga qadam qo’yganda jismoniy o’sishi bir qadar sekinlashadi. Bu davrda uning og’irligi 14-15 kg., bo’yi 90-95 smga yetadi. Bola jismonan ancha chiniqib, asab tizimi taraqqiy etadi. Tayanch harakat organlari takomillashib boradi. 3 yoshli bolalar qisqa muddat davomida o’z hatti-harakatlarini idora qilish ko’nikmasiga ega bo’ladilar. Ulardagi mustaqillik ortib boradi, hissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi. Jamoa bo’lib o’ynash ko’nikmalari shakllanadi. O’yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda qurish-yasash faoliyatining dastlabki ko’rinishlari namoyon bo’ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati qisman markazlashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi, faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o’yin faoliyati yetakchi rol o’ynaydi. Mazkur dastur xuddi mana shu faoliyatni kengaytirishga va rivojlantirishga keng yo’l ochadigan ta’limiy mashg’ulotlar tizimini belgilab berishga yo’naltirilgan. O’rta guruh (4-5 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola to’rt yoshga yetgach, uning jismoniy o’sishi bir muncha jadallashadi, bu davr mobaynida bo’yi 105-108 sm gacha o’sadi, og’irligi esa 18-19 kg bo’ladi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po’stlog’ining faoliyati takomillashib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida jiddiy-sifat o’zgarishlar sodir bo’ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko’nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo’ladi. Barcha harakat va faoliyatlarni o’zi mustaqil

bajarishga intiladi. Bu yoshda bola nihoyatda serharakat, o'yinqaroq, o'ta qiziquvchan bo'ladi. U har qanday tadbirga bajonidil qatnashadi. Shuning uchun ham ularni to'g'ri ovqatlantirish, o'z vaqtida uxlatish, salomatligini muhofaza qilish, ruhiy holatini nazorat qilib borish, quvnoq kayfiyatda bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ular bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning mazmunini xuddi mana shunga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

Katta guruh (5-6 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bu davrda bolaning bo'yi bu davrda 7-8 sm ga o'sadi. Uning oyoqlari gavdasiga nisbatan tezroq rivojlanadi, og'irligi 20-22 kg ni tashkil etadi. Bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkin. Shuning uchun ham suyaklarning to'g'ri o'sishini ta'minlashga alohida e'tibor berish kerak. Ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari hali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo'ladi. Olti yoshga yetganda miya po'stlog'ining asab katakchalari rivojlanib, og'irligi va tashqi ko'rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi aniq, nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nuqson bo'lgan taqdirda uning oldini olish choralarini ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Ularning nutqidagi so'zlar bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak. Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalarini rivojlanishi lozim.

Dastlabki iqtisodiy tushunchalarga ehtiyoj seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Maktabga tayyorlov guruhi (6-7 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola hayotining yettinchi yilida undagi harakatlar ko'lami kengayadi va aniqlashadi, uning jismida harakatlarning o'zaro moslashuvi boshlanadi. 6-7 yoshli bolalar o'zini idora qilish va o'z harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlaydi. Bu yoshdagi o'g'il bolalarda mustaqil faoliyat ko'rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyoqi shakllanadi.

Bu davrda bolaning bo’yi 120 sm ga yetadi, og’irligi 22-24 kg bo’ladi. Bu yoshda bola chiniqadi, qiziquvchan bo’ladi, o’z salomatligini nazorat qila oladi. Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda gigienik malakalar shakllana boradi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatning yangi turi bo’lgan ta’lim olishga o’qishga ishtiyoq uyg’otish lozim. Bu o’rinda bolalarni ruhan ta’lim jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o’quv elementlarini o’rgatish lozim. Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin. Buning uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta’lim olishga tayyor bo’lishi kerak. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlashda tashxis markazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan bir qatorda maktabning moddiy-texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta’lim berish imkoniyatiga ega bo’lishi shart. Tarbiyachining pedagogik-psixologik bilim darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatlari olti yoshli bolalarga ta’lim va tarbiya berish uchun loyiq bo’lganda, u olti yoshli bolalarni o’qitish huquqiga ega bo’ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ularni qabul qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o’qitadigan o’qituvchilar pedagogik-psixologik nuqtai nazardan alohidaalohida diagnostika qilinishi va shundan keyingina ta’lim jarayoniga kiritilishi kerak. Xulosa: Demak, maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida rivojlanishining yoshiga bog’liq xususiyatlar juda ko’p va ahamyatli. Bolaning rivojlanishida qanday rivojlanayotganligi yoshiga yarasha vazni, bo’yi, psixologik xarakteri, qobilyati, tashqaridagi ma’lumotlari qay darajada qabul qilishi, nuqtining o’sishi, so’z boyli bularning hammasi juda katta ahamiyat kasb etadi. Bola tug’ilganidan to maktabgacha ta’lim yoshiga yetguniga qadar har tomonlama me’yor jihatidan rivojlanishi kuzatuv ostida bo’lishi lozim. Chunki , har tomonlama sog’lom bola davlatimiz kelajagi demakdir.

ADABIYOTLAR

1. 1 Bolajon tayanch dasturi. – T., 2010. – B.5.

2. https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr.

3 .https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni. 2018 yil 21 sentabr.

4. Mirziyoyev Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.// “Xalq so‘zi” gazetasi 2018 yil 8 dekabr.

5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T. “Ma’naviyat”, 2008, 43-bet. 6. Quronov.M. Bolam baxtli bo’lsin, desangiz... .T. “Ma’naviyat”, 2014, 22-bet.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

Anoerob-aloktat rejimida mashqlar davomiyligi 3-8 sekundiga anaerob – aloktat rejimida 20 sekund 3 minutgacha hamda aerob, rejmida -3 minutdan va ko‘proqka teng.

2- Toliqish 4 xil bo‘ladi 1aqliy tolikish 2.sebsor (xissiy) toliqish 3. makionax (tayorchanligidan) toliqish 4. Jismoniy toliqish inson organizmi fiziologiklarni qayd etishicha, marafon sportchilarida tana xarorati 41 ga chiqqan vazni esa 5.3kg kamaygan Biz bilamiz 41 ga chiqqan xarorat –eng og‘ir dardga chalingan bemorlarda bo‘lishi mumkin.Ammo sportchi shunday holatda xam juda katta jismoniy qo‘llanmalikni bajarmaga qodir bo‘ladi. Bu esa mazkur sportchida eng yuksak irodasi fazilatlarining rivojlanganligidan dalolat beradi:(Toliqish chidamlilikning mezoni kriteriyasi) xisoblanadi insonning bu jumboqli holatini juda uzoq yillar davomida tadqiq qilish natijasida uning juda xilma-xil faktorlari(omillari),bilan aloqador emasligi aniqlangan.

Chidamlilikni maxsus nazoratida ushbu sport turidagi ish qobiliyatini va charchashini aniqlovchi omillarini xisobga olgan xolda amalga oshiriladi.[2] Shuning uchun chidamlilikni nazorati uchun usul tanlashda xar bir xolatlarda ochishlarni taxlil qilish kerak markaziy asab tizimi doimiy ishini buzilishi muvofiklay olmay qolish xarakatlarni bajarishda irodani zaiflashishi xos xususiyat xisoblanadi.

Bunday xollarda tanadagi kuchning zaiflashuvchi tez-tez nafas olish yurak urishini tezlashuvi ishni davom ettira olmaslik seziladi. Shuning uchun chidamlilikni nazorati uchun usul tanlashda xar bir xolatlarda omillarni taxlil qilish kerak.[3]

Shunday qilib, bajariladigan ish anaerob, aerob yoki anaerob aerob (aralash) rejimda bajarilishi mumkin. Aralash tartib bu harakat uchun zarur bo‘lgan energiyani taminlash vaqtida ikkala tarkibning ishtirok etishidir. Anaerob tarkibda ATF resssentizning ikki tizimi harakatga keladi: [4]

1. Fasfogen tizimi- “lakta , sut kislotasi hosil qilmasdan”
2. aktotsit tizimi “laktat hosil qilish yo‘li bilan” Aerob tarkibida faqat bitta tizim – kislorod tizimi harakatga keladi. Shunday qilib ATF ning tiklanishi u yoki bu tizimdagi ishlarning turiga bog‘liq bo‘ladi.[5]

Xulosa o‘rnida shuni aytish keraki sport mashg„ ulotlari jarayoni oqilona tuzilishi umumiy va maxsus chidalilik xolatidagi nazoratni tartibga solish muxum. Biroq nazorat sharoitida tadqiqotlar o‘tkazish ma lum sabablariga ko‘ra imkoni yo‘q, shuning uchun amaliyotda bellashuvlar faoliyatida o‘zining xarakteri bilan farq qiluvchi lekin o‘ziga xos sharoitlar yaratuvchi chidamlilik paydo bo‘lishini ta minlovchi testlar qo‘llaniladi.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g„ risida”gi 394-sonli Qonuni (yangi tahriri). 2015 yil 5 sentyabr. “Xalq so‘zi” gazetasi 174-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g„ risida”gi PQ-3031-son Qarori. 2017 yil, 3 iyun. 111-son “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017 yil 6 iyun.
3. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent.: “O‘zbekiston”, 2017, - 488 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari

to‘g„ risida”gPF- 5368-son Farmoni 2018 yil 5 mart. “Xalq so‘zi”, 2018 yil 6 mart.

5. O‘zbekiston Respublikasi azirlar Mahkamasining “2019-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g„ risida”gi 118-son Qarori. 2019 yil 13 fevral. ex.uz.

6. O‘zbekiston Respublikasi azirlar Mahkamasining “Jismoniy tarbiya va sport yagona axborot tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g„ risida”gi 454-son Qarori 2019 yil 3 iyun. ex.uz.

7. 7.O‘zbekiston Respublikasining “Ta lim o‘g‘risida”gi 637-sonli Qonuni (yangi tahriri). 2020 yil 23 sentyabr.

8. Kerimov F.A. Umarov M. . Sportda pragnozlashtirish va modelashtirish. T., 2005.

9. Kerimov F. A. Sport soxasida tadqiqot usullari.T.,2004.

10. Kerimov F.A. Sport kurash nazariyasi va uslubiyati. T., 2005.

11. Raximov M.M. Sport mashg‘ulotlari nazariyasi va uslubiyati asoslari. T., 2006.

12. Salomov R.S. Sport mashg‘ulotlarining nazariy asoslari. T., 2007.

13. Matkarimov R.M. Og‘ir atletika nazariyasi va uslubiyati. T., 2015.

14. Kerimov F.A. Sport kurash nazariyasi va uslubiyati.T., 2009.

15. Kerimov F.A. Sportda ilmiy tadqiqotlar.T., 2021.

16. Oliy va o‘rta maxsus ta lim vazirligi tarmog„ i .edu.uz

17. Axborot ta lim tarmog„ I .ziyonet.uz

18. O‘zbekiston RespublikasiQonunchilik tarmog„ i .lex.uz

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Mavliyanov Baxrom Sangirovich –
katta oqituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti
Islamov Sardor Baxadirovich-
Jizzax davlat pedagogika universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlari, jumladan, pedagogik, sport fanlari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar, tibbiyot va gigiyena asoslari, kommunikativ qobiliyatlar hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari muhokama qilinadi. Shuningdek, kasbiy kompetentligini oshirishning samarali usullari, jumladan, nazariy va amaliy tayyorgarlik, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, amaliy tajribani oshirish, ijtimoiy va psixologik tayyorgarlik hamda xalqaro tajribani o‘rganish muhimligi ta’kidlangan. Maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *jismoniy tarbiya, kasbiy kompetentlik, pedagogik mahorat, innovatsion texnologiyalar, amaliy tajriba, ijtimoiy va psixologik tayyorgarlik, xalqaro tajriba.*

Kirish Oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jismoniy tarbiya nafaqat insonning jismoniy holatini yaxshilash, balki uning ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligini ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Shunday ekan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy

malakasini oshirish zamonaviy pedagogika, sport va psixologiya yutuqlari asosida amalga oshirilishi lozim.

Kasbiy kompetentlik bu - mutaxassisning o‘z kasbiga oid bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi, ularni amaliyotda samarali qo‘llay olish qobiliyatidir. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun kasbiy kompetentlik quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Pedagogik va metodik bilimlar;
- Sport fanlari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar;
- Tibbiyot va gigiyena asoslari;
- Kommunikativ qobiliyatlar;
- Innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari.

Kasbiy kompetentligini oshirish yo‘llarini quyidagicha ta`riflash mumkin:

1. **Nazariy va amaliy tayyorgarlikni oshirish**
   - Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi bo‘yicha chuqur bilim berish.
   - Sport mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy darslarni ko‘paytirish.
2. **Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish**
   - Interfaol ta’lim metodlarini keng joriy etish.
   - Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish.
3. **Amaliy tajribani oshirish**
   - Talabalarni maktab va sport markazlarida amaliyot o‘tashga jalb etish.
   - Ustoz-shogird tizimini rivojlantirish.
4. **Ijtimoiy va psixologik tayyorgarlik**
   - Muloqot va psixologik moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish.
   - Jismoniy tarbiya darslarida motivatsiyani oshirish usullarini o‘rganish.
5. **Xalqaro tajribani o‘rganish**
   - Chet el tajribalarini o‘rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish.
   - Xalqaro konferensiya va seminarlarda ishtirok etish.

Xulosa Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy bilimlarni oshirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, amaliy tajribani rivojlantirish hamda psixologik va ijtimoiy tayyorgarlikka e’tibor qaratish zarur. Zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalangan holda, ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin. Natijada, yosh avlodning jismoniy tarbiya sohasida bilim va ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Axmedov A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
2. Hasanov B. Pedagogik innovatsiyalar va jismoniy tarbiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Karimov R. Sport pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Sharq, 2018.
4. Umarov D. Jismoniy tarbiya va sport psixologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Xoliqov M. Kasbiy kompetentlik va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2022.

TA’LIM MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINI O‘TKAZISHNING PEDAGOGIK HUSUSIYATLARI

Xolova Shaxnoza Mardonovna- *O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o‘qituvchisi*

Isroilova Zebo Mamadiyarovna – *O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini o‘tkazishning pedagogik tamoyillari va usullari tahlil qilinadi. Jismoniy tarbiya darslarini samarali tashkil etish uchun yosh va individual xususiyatlarni inobatga olish, tizimlilik, harakat faolligini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhimligi ta’kidlanadi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlar, baholash tizimi va rag‘batlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *Jismoniy tarbiya, pedagogik tamoyillar, ta’lim muassasalari, harakat faolligi, o‘yin texnologiyalari, baholash tizimi, rag‘batlantirish.*

Jismoniy tarbiya inson sog‘lig‘ini mustahkamlash, harakat faolligini oshirish va jamiyatga foydali fuqaro bo‘lib yetishishida muhim ahamiyatga ega. Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish uchun pedagogik tamoyillar va usullarga rioya qilish talab etiladi. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini o‘tkazishning pedagogik hususiyatlari tahlil qilinadi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini o‘tkazishning asosiy tamoyillari

Yosh va individual xususiyatlarni inobatga olish

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarning yoshi, jismoniy tayyorgarlik darajasi va sog‘lig‘iga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Har bir yosh guruhiga mos mashqlar va o‘yinlar tanlanishi kerak.

Tizimlilik va uzluksizlik

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari muntazam va tizimli ravishda o‘tkazilganda samaradorlik yuqori bo‘ladi. Darslarni ketma-ketlik va uzviylik asosida tashkil etish o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta’minlaydi.

Harakat faolligini oshirish

Mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarni faol harakat qilishga undash va ularning qiziqishlarini inobatga olish muhimdir. Jismoniy tarbiya darslarida o‘yin va musobaqa elementlarini qo‘shish motivatsiyani oshirishga xizmat qiladi.

Texnologiyalardan samarali foydalanish

Zamonaviy texnologiyalar, vizual materiallar va interaktiv usullardan foydalanish jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini o‘tkazishga pedagogik yondashuvlar quyidagilar:

Differensial yondashuv

Har bir o‘quvchining qobiliyati va tayyorgarlik darajasini inobatga olib, individual yondashuvni qo‘llash muhimdir.

O‘yin texnologiyalaridan foydalanish

O‘yinlar yordamida o‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirish, jamoaviy harakatlarni rivojlantirish va sportga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin.

Baholash va rag‘batlantirish

O‘quvchilarni baholash tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, ularning yutuqlarini ta’kidlab o‘tish va rag‘batlantirish muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Xulosa. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish uchun pedagogik tamoyillarga rioya qilish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va o‘quvchilarning jismoniy hamda psixologik holatini inobatga olish lozim. Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari samarali olib borilganda, yosh

avlodning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlanishiga katta hissa qo‘shiladi. Bu jarayon nafaqat ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi, balki ularni mustaqil fikrlash, jamoa bilan ishlash va sportga ijobiy munosabat bildirish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishlariga ham zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. J. Jalolov "Jismoniy tarbiya pedagogikasi." Toshkent: O‘zbekiston Milliy nashriyoti. 2020.
2. A.Norqobilov "Ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya: Nazariya va amaliyot." Samarqand: Ilmiy nashr. 2018.
3. B. Rasulov, "Sport va jismoniy tarbiya metodikasi." Toshkent: Fan va texnologiya. 2019.
4. Xolmirzayev, D. "Jismoniy tarbiya va sportning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni." Buxoro: Yangi asr avlodi. 2021.

JISMONIY MASHQLARGA O‘RGATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Xolova Shaxnoza Mardonovna*-O‘zbekiston–Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o‘qituvchisi*

Musaeva Ma’mura*–O‘zbekiston–Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jismoniy mashqlarga o‘rgatishning didaktik asoslari tahlil qilinadi. Jismoniy tarbiya jarayonida samarali o‘qitish uchun qo‘llaniladigan tamoyillar va usullar bayon etiladi. Muvaffaqiyatlilik, anglanganlik, takroriylik, individual yondashuv va ko‘rgazmalilik tamoyillari asosida mashg‘ulotlarni tashkil etishning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, mashqlarga o‘rgatishning og‘zaki tushuntirish, ko‘rsatish, amaliy va o‘yin usullari yoritiladi. Maqolada samarali o‘qitish strategiyalari orqali o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishi va sportga bo‘lgan qiziqishini oshirish muhimligi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *jismoniy tarbiya, didaktik tamoyillar, mashqlarga o‘rgatish, pedagogika, jismoniy rivojlanish, o‘yin usuli, ko‘rgazmalilik, individual yondashuv.*

Jismoniy mashqlar inson salomatligi va jismoniy rivojlanishi uchun muhim vositadir. Jismoniy tarbiya jarayonida mashqlarga o‘rgatishning samaradorligi didaktik tamoyillarga asoslanadi. Jismoniy tarbiya nafaqat tanani chiniqtirishga xizmat qiladi, balki insonning umumiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, jismoniy mashqlarga o‘rgatish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ushbu maqolada jismoniy mashqlarga o‘rgatishning asosiy didaktik prinsiplari va usullari yoritiladi. Jismoniy tarbiya darslarini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning qobiliyatini rivojlantirish va ularga sportga bo‘lgan qiziqishni oshirish uchun qanday usullarni qo‘llash lozimligi muhokama qilinadi.

Jismoniy mashqlarga o‘rgatishning didaktik tamoyillari

Jismoniy mashqlarga o‘rgatishda quyidagi asosiy didaktik tamoyillarga amal qilish muhimdir:

1. Muvaffaqiyatlilik va izchillik tamoyili

Jismoniy mashqlar o‘rgatilganda o‘quvchilarning yoshiga, jismoniy tayyorgarlik darajasiga qarab bosqichma-bosqich yondashish lozim. Har bir mashqning murakkabligi asta-sekin oshirib borilishi kerak. Bu tamoyil quyidagilarga asoslanadi:

- O‘quvchilarning jismoniy imkoniyatlari va tayyorgarligini hisobga olish;
- Mashqlarni osondan murakkabga qarab o‘rgatish;
- Harakatlarning to‘g‘ri bajarilishini nazorat qilish va doimiy tahlil qilish.

2. Onglilik va faollik tamoyili

Jismoniy mashqlar samarador bo‘lishi uchun o‘quvchilar ularning maqsadi va foydasini tushunishi lozim. Bu tamoyilning mohiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- Mashqlarni bajarishda o‘quvchilarning ongli ishtirokini ta’minlash;
- O‘z harakatlarini tahlil qilish va xatolarni to‘g‘rilash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- Sportga bo‘lgan qiziqishni oshirish orqali motivatsiyani shakllantirish.

3. Takroriylik va mustahkamlash tamoyili

Mashqlarni o‘zlashtirish uchun ularni muntazam ravishda takrorlash zarur. Takroriy mashg‘ulotlar orqali motorik xotira va reflekslar shakllanadi. Bu tamoyil quyidagilarga asoslanadi:

- Harakatlarni avtomatlashtirish;
- Sport texnikasini mustahkamlash;

• Jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish.

4. Individual yondashuv tamoyili

Har bir o‘quvchining jismoniy tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib mashg‘ulotlar tashkil etilishi lozim. O‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish samaradorlikni oshiradi. Bu quyidagi omillarni o‘z ichiga oladi:

• Jismoniy holat va tayyorgarlik darajasi bo‘yicha guruhlash;

• O‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

• Differensial yondashuv orqali mashg‘ulotlarni tashkil etish.

5. Ko‘rgazmalilik tamoyili

Jismoniy mashqlarga o‘rgatishda vizual materiallar, namoyishlar va texnologik vositalardan foydalanish o‘quvchilarning tushunishini osonlashtiradi. Bu tamoyil quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

• Video materiallar va grafik tasvirlardan foydalanish;

• Tajribali sportchilarning harakatlarini namoyish qilish;

• Jismoniy mashqlarni modellashtirish va tahlil qilish.

Jismoniy mashqlarga o‘rgatish usullari

Jismoniy mashqlarni samarali o‘rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

• **Og‘zaki tushuntirish usuli** – Mashqlar mazmuni va bajarish tartibi haqida batafsil tushuntirish.

• **Ko‘rsatish usuli** – O‘quvchilarga mashqlarni vizual tarzda namoyish etish.

• **Amaliy usul** – O‘quvchilar mashqni bajarib ko‘rish orqali o‘rganishadi.

• **O‘yin usuli** – Jismoniy mashqlarni o‘yin shaklida o‘tkazish orqali ularning qiziqishini oshirish.

• **Differensial yondashuv usuli** – O‘quvchilarning individual imkoniyatlaridan kelib chiqib mashqlarni moslashtirish.

Xulosa

Jismoniy mashqlarga o‘rgatish samaradorligini oshirish uchun didaktik tamoyillar va turli usullardan foydalanish muhimdir. To‘g‘ri tanlangan metodika

o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishi va sog‘lig‘ini mustahkamlashga xizmat qiladi. Individual yondashuv va muntazam mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarning sportga bo‘lgan qiziqishi oshiriladi. Har bir o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olib, mos metod va tamoyillarni qo‘llash, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Axmedov R. “Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi” – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018.
2. Nurmatov B. “Sport pedagogikasi” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Rahmonov A. “Bolalar va o‘smirlar sport mashg‘ulotlari” – Toshkent: Sharq, 2019.
4. Xodjayev M. “Jismoniy tarbiya asoslari” – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2021.
5. Karimov U. “Sport mashg‘ulotlarini tashkil etish” – Toshkent: Ilmiy nashr, 2022.
6. Tursunov O. “Jismoniy madaniyat va sport pedagogikasi” – Samarqand: Ilm-fan, 2023.
7. Salimov N. “Sportda innovatsion metodlar” – Toshkent: Innovatsiya va taraqqiyot, 2021.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANUVCHILARNING JISMONIY HOLATINI O’RGANISH VA XARAKAT KUNIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Xolova Shaxnoza Mardonovna- *O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o‘qituvchisi*

Nomozboyeva Ruxshona– *O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning jismoniy holatini baholash va harakat ko‘nikmalarini shakllantirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Bolalarning jismoniy rivojlanishini nazorat qilish usullari, pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar yoritiladi. Shuningdek, jismoniy mashqlarning ahamiyati va ularni amalga oshirish texnologiyalari haqida ham ma’lumot beriladi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, jismoniy rivojlanish, harakat ko‘nikmalari, pedagogik texnologiyalar, jismoniy mashqlar, sog‘lom turmush tarzi.*

Kirish

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya ularning umumiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Jismoniy tarbiya jarayonida bolalarning harakat faolligini oshirish, muvofiqlashtirish qobiliyatini rivojlantirish va jismoniy sifatlarini mustahkamlash asosiy vazifa hisoblanadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning jismoniy holatini

o‘rganish va harakat ko‘nikmalarini shakllantirish texnologiyalarini qo‘llash dolzarb masalalardan biridir.

Tarbiyalanuvchilarning jismoniy holatini o‘rganish

Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy holatini o‘rganish quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

1. **Tibbiy tekshiruvlar** – bolalarning umumiy sog‘lig‘i va jismoniy rivojlanishini baholash.

2. **Pedagogik kuzatuvlar** – bolalarning harakat faoliyatini aniqlash va rivojlanish jarayonini nazorat qilish.

3. **Test sinovlari** – chaqqonlik, tezkorlik, muvofiqlashtirish qobiliyatlari va chidamlilikni o‘lchash.

4. **Ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar** – bolalarning uy sharoitidagi harakat faoliyatini o‘rganish.

Harakat ko‘nikmalarini shakllantirish texnologiyalari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakat ko‘nikmalarini shakllantirish quyidagi texnologiyalar orqali amalga oshiriladi:

1. O‘yin texnologiyalari

Bolalarning harakat faolligini oshirishda o‘yinlar muhim o‘rin tutadi. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari quyidagi o‘yin texnologiyalari asosida olib boriladi:

- **Harakatli o‘yinlar** (masalan, yugurish, sakrash, to‘p bilan mashqlar);
- **Musiqiy-harakatli o‘yinlar** (masalan, raqs va ritmik mashqlar);
- **Rol o‘yinlari** (masalan, sportchi, hayvon yoki mashhur qahramon obrazlarida harakat qilish).

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalar

- **Interfaol mashg‘ulotlar** – bolalarning faol ishtirokini ta’minlash orqali jismoniy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash. Interfaol mashg‘ulotlar jarayonida bolalar o‘zaro muloqotda bo‘lishadi, harakat mashqlarini guruhda bajarishadi va

mustaqil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu metod bolalarning nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

- **Trening va seminarlar** – tarbiyachilar va ota-onalar uchun jismoniy tarbiya bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari. Trening va seminarlar orqali pedagoglar va ota-onalar bolalarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash usullari bo‘yicha amaliy bilimlarga ega bo‘lishadi. Bu jarayonda innovatsion texnologiyalar, harakatli o‘yinlar va mashg‘ulotlar bo‘yicha tajribalar almashiladi hamda bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari inobatga olinadi.
- **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar** – zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish bolalarning jismoniy tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon beradi. Bu texnologiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
  - **Multimedia materiallari** – jismoniy mashqlar bo‘yicha interfaol darsliklar, videolar va animatsiyalar yordamida bolalarga harakat texnikalarini tushuntirish;
  - **Virtual va interaktiv o‘quv dasturlari** – bolalarning individual jismoniy tayyorgarligini baholash va rivojlantirish uchun maxsus dasturlar;
  - **Mobil ilovalar** – ota-onalar va pedagoglarga bolalarning jismoniy rivojlanishini kuzatish va mashg‘ulotlar tashkil qilishda yordam beradigan maxsus dasturlar.
- **Jismoniy mashqlar kompleksi** – umumiy jismoniy rivojlanish va maxsus sport mashg‘ulotlari.
- **Yoga va gimnastika** – bolalarning muvofiqlashtirish va moslashuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish.
- **Suvdagi mashg‘ulotlar** – suzish va suvdagi o‘yinlar orqali jismoniy faollikni oshirish.

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning jismoniy holatini baholash va harakat ko‘nikmalarini shakllantirish bolalarning sog‘lom rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Turli pedagogik texnologiyalar, harakatli

o‘yinlar va sport mashg‘ulotlarini qo‘llash orqali bolalarning jismoniy qobiliyatlari oshiriladi. Shu sababli, innovatsion metodlardan foydalanish hamda muntazam monitoring olib borish maktabgacha ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lishi lozim.

Adabiyotlar

1. Axmedov R. "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi" – Toshkent: Fan, 2020.

2. Rahimov U. "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari" – Samarqand, 2019.

3. Salimov N. "Harakatli o‘yinlar va ularning rivojlantiruvchi ahamiyati" – Toshkent, 2021.

4. Xolmirzayev A. "Jismoniy tarbiya metodikasi" – Buxoro, 2022.

5. Karimov B. "Bolalar uchun innovatsion jismoniy tarbiya texnologiyalari" – Farg‘ona, 2023.

BANK VA MOLIYA LOYIHALARINI BAHOLASHDA PERT DIAGRAMMALARDAN AMALIY FOYDALANISH

PARDAYEV HUSAN XUSHBOQOVICH
Raqamli iqtisodiyot va agrotexnalaogiyalar universiteti
magistratura loyiha boshqaruvi yunalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada Bank va moliya sohasida loyihalarni samarali boshqarish uchun turli metodologiyalar qo‘llaniladi. Ularning ichida* ***CPM (Critical Path Method), Gantt diagrammasi****, va* ***Monte-Karlo tahlili*** *kabi usullar muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada bank kreditlari, investitsion loyihalar va moliyaviy rejalashtirishda* ***PERT dan tashqari alternativ yondashuvlar*** *qanday qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. Har bir metodning ustunlik va kamchiliklari tahlil qilinib, real moliyaviy loyihalar misolida ularning natijalari baholanadi.*

Kalit so‘zlar*: CPM, Gantt diagrammasi, Monte-Karlo tahlili, bank loyihalari, moliyaviy rejalashtirish, risklarni boshqarish, vaqtni rejalashtirish, investitsion loyihalar, kredit jarayoni.*

ASOSIY QISM

Quyida bank va moliya loyihalarini baholashda **PERT dan tashqari boshqa usullardan foydalanish** bo‘yicha **kreativ fikrlar va amaliy misollar** jadval shaklida taqdim etiladi.

Metod	**Tavsif**	**Amaliy misol (Bank va moliya sohasida)**
CPM (Critical Path Method)	Loyihaning eng muhim bosqichlarini aniqlash va	**Bank filiali qurilishi:** Kredit bo‘limi, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, IT infratuzilmasi va

Metod	Tavsif	Amaliy misol (Bank va moliya sohasida)
	vaqtni rejalashtirishga yordam beradigan metod.	xavfsizlik tizimini o‘rnatish kabi bosqichlar rejalashtiriladi.
Gantt diagrammasi	Loyihaning bosqichlarini grafik tarzda ko‘rsatadigan vizual rejalashtirish usuli.	**Kredit ajratish jarayoni:** Kredit arizasini tekshirish, hujjatlarni tayyorlash, tasdiqlash va mablag‘ni ajratish bosqichlari aniq belgilab boriladi.
Monte-Karlo tahlili	Loyihadagi noaniqlik va risklarni baholash uchun tasodifiy simulyatsiyalar ishlatiladigan metod.	**Investitsiya loyihasi:** Bank yangi depozit dasturi yaratmoqda. Ushbu tahlil yordamida mijozlarning ehtimoliy foiz stavkalariga javobi oldindan baholanadi.
Agile (moslashuvchan yondashuv)	Loyihalarni qismlarga bo‘lib, moslashuvchan tarzda rivojlantirish usuli.	**Yangi mobil banking ilovasi yaratish:** Ilova dastlab asosiy funksiyalar bilan chiqadi, so‘ng foydalanuvchilar fikr-mulohazalariga asoslanib yangilanadi.
Six Sigma	Loyihadagi xatoliklarni minimallashtirish va jarayonlarni takomillashtirishga qaratilgan usul.	**Bank operatsiyalarini optimallashtirish:** Kredit arizalarini ko‘rib chiqish jarayonidagi ortiqcha vaqt sarfini aniqlash va qisqartirish.

PERT diagrammalaridan tashqari CPM, Gantt diagrammasi, Monte-Karlo tahlili kabi metodlar ham bank va moliya loyihalarini samarali boshqarishda katta ahamiyatga ega.

Har bir metodning o‘ziga xos ustunliklari bor – masalan, CPM aniq bosqichlarni belgilashga yordam bersa, Monte-Karlo tahlili risklarni bashorat qilish imkonini beradi.

Bank tizimida turli metodlarni birlashtirib ishlatish orqali jarayonlarni tezlashtirish, resurslarni tejash va mijozlarga qulay xizmat ko‘rsatish mumkin.

Bank kredit jarayonini "bloklar" sifatida ko‘rib chiqish: Har bir bosqichni mustaqil modullarga ajratib, ular orasidagi eng muhim aloqalarni aniqlash va optimallashtirish.

"Smart contract" asosida kredit tasdiqlash tizimi: Kredit jarayonlarini tezlashtirish uchun blockchain texnologiyasidan foydalanish, bunda shartlar avtomatik bajariladi va inson omili kamayadi.

Risklarni sun’iy intellekt yordamida real vaqt rejimida baholash: Mijozning moliyaviy tarixini, daromadlarini va xarajatlarini tezkor tahlil qilib, shaxsiy kredit reytingini shakllantirish.

Bank operatsiyalarini Gantt diagrammasi orqali nazorat qilish: Xodimlarning vazifalarini aniq belgilash, jarayonlarning qaysi bosqichda kechikayotganini aniqlash va resurslarni samarali taqsimlash.

Monte-Karlo simulyatsiyasi orqali investitsion loyihalarni oldindan baholash: Bank yangi mahsulot yoki xizmatni yo‘lga qo‘yganda, turli ehtimoliy moliyaviy natijalarni hisoblab, eng samarali strategiyani tanlash.

Diagramma izohi:

Ishlab chiqish (25%) eng katta vaqt va resurs talab qiluvchi bosqich.

Tahlil (20%) va rejalashtirish (15%) bosqichlari loyiha muvaffaqiyati uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Marketing va natijalarni baholash jarayonlari loyihaning yakuniy bosqichlari bo‘lib, umumiy ish hajmining 15% ini tashkil qiladi.

Bank va moliya loyihalarini baholashda **PERT diagrammasining amaliy foydalanishini** vizual tarzda ko‘rsatib turibdi. Har bir bosqichning ulushi foizlarda aks ettirilgan.

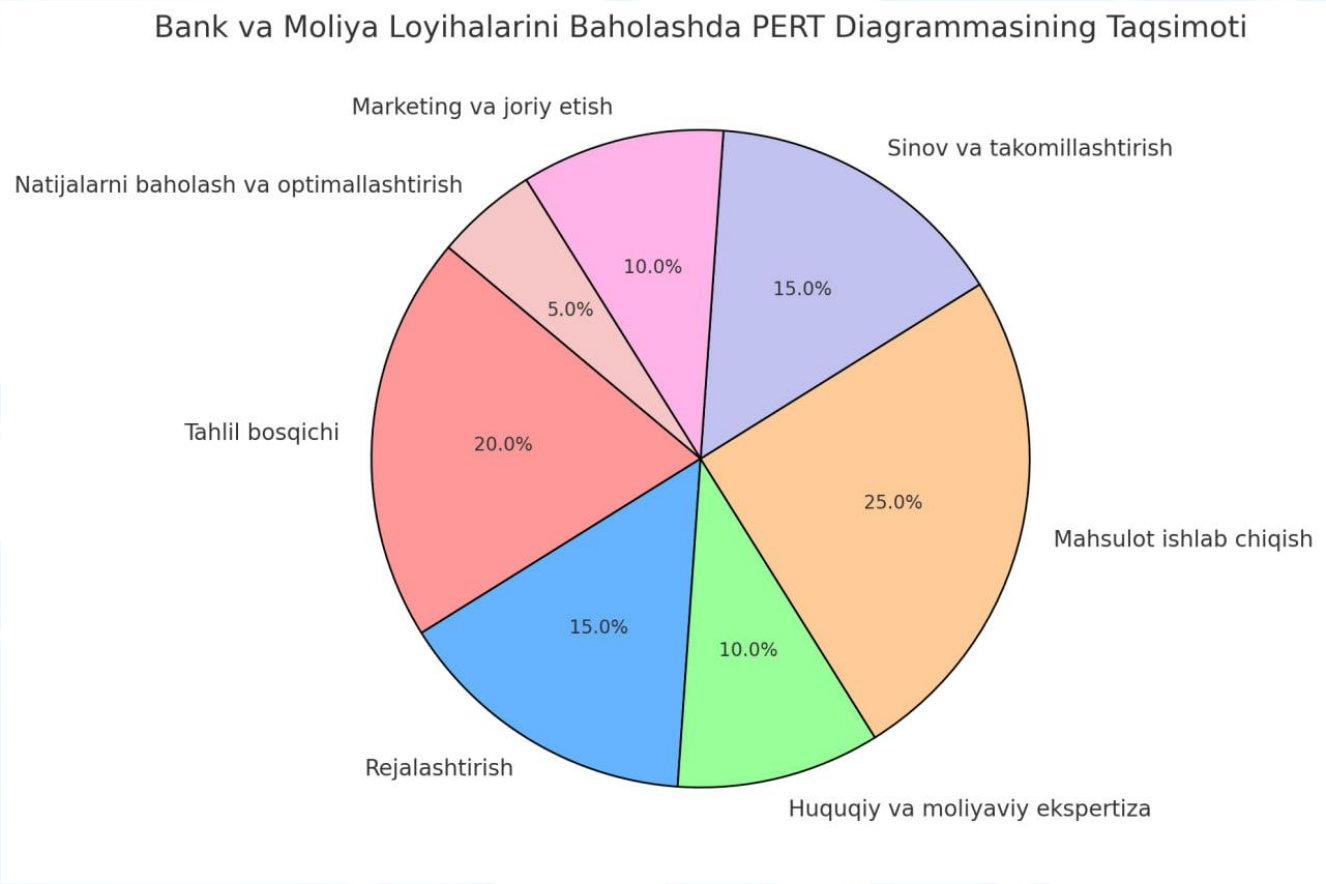

XULOSA

Bank va moliya loyihalarini baholashda PERT (Program Evaluation and Review Technique) diagrammalaridan foydalanish samaradorlikni oshirish va xavflarni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu usul loyihalarning rejalashtirish jarayonini aniqroq shakllantirishga, vaqt va resurslarni optimal taqsimlashga, shuningdek, loyihaning kechikish ehtimolini kamaytirishga yordam beradi.

Asosiy natijalar:

PERT diagrammalari loyiha jarayonlarining aniq tasvirini yaratishga imkon beradi, bu esa muddatlarni oldindan belgilash va monitoring qilishni osonlashtiradi.

Ushbu metod orqali loyiha tavakkalchiliklarini aniq baholash va samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Loyihalarni boshqarishda qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi va resurslarni boshqarish sifat jihatidan yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Yo‘ldoshev S., Karimov U. – “Loyihalarni boshqarish asoslari” – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
2. Tursunov I. – “Bank ishi va moliyaviy boshqaruv” – Toshkent: Moliyachi nashriyoti, 2020.
3. Qurbonov A., Xasanov R. – “Investitsion loyihalarni baholash va moliyalashtirish” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Nazarov X. – “Innovatsion menejment va loyiha tahlili” – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022.

KOMPYUTER MODELLASHTIRISHNI TALIMDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

ERKINOV AHLIYOR KOMILJON O‘G‘LI
TOSHKENT KIMYO TEXNOLOGIYA INSTITUTI O‘QITUVCHISI
a.erkinov@tkti.uz

Annotatsiya: *Kompyuter modellashtirish – bu zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin tutuvchi jarayonlardan biridir. U bilimlarni chuqurlashtirish, nazariy tushunchalarni amaliyotda qo'llash va muammolarni hal qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Kompyuter modellashtirish yordamida talabalarga murakkab tizimlar va jarayonlarni tushunish, ularni simulyatsiya qilish va natijalarini tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Ushbu maqolada kompyuter modellashtirishning ta'limdagi o'rni va ahamiyati haqida ma'lumotlar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *kompyuter modellashtirish, ta'lim, talabalar, modellar, simulyatsiyalar, metodlar, kooperativ baholash*

Kompyuter modellashtirishning ta'lim jarayonidagi o'rni juda keng. O'qituvchilar uchun bu metod o'quvchilarga murakkab nazariy tushunchalarni osonroq tushuntirish imkonini beradi. Misol uchun, fizika yoki kimyo darslarida talabalar murakkab jarayonlarni real hayotda qanday sodir bo'lishini ko'rishlari mumkin. Bu jarayonlar o'z navbatida, o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotga o'tkazishlariga yordam beradi. An'anaviy ta'lim uslublaridan farqli o'laroq, kompyuter modellashtirish o'quvchilarga o'z bilimlarini amalda qo'llash imkonini beradi. Talabalar turli xil simulyatsiyalar orqali nazariy bilimlarini sinab ko'rishlari, xatolarni aniqlashlari va ularni tuzatishlari mumkin. Bu jarayon

o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Kompyuter modellashtirishning yana bir muhim jihati – bu muammolarni hal qilishda samaradorlik. Talabalar real hayotdagi muammolarni modellashtirish orqali ularni yaxshiroq tushunishlari va yechimlar ishlab chiqishlari mumkin. Misol uchun, muhandislik sohasida talabalar turli xil qurilmalarni va tizimlarni simulyatsiya qilish orqali ularning ishlash prinsiplarini o'rganadilar. Bu esa ularga kelajakda o'z kasblarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Talabalar modellashtirish orqali o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.[1]

Bundan tashqari, kompyuter modellashtirish o'qituvchilarga ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon beradi. O'qituvchilar turli xil modellar va simulyatsiyalar yordamida murakkab tushunchalarni o'quvchilarga tushuntirishlari mumkin. Bu esa o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va darslarni yanada qiziqarli qiladi. O'qituvchilar, shuningdek, talabalar tomonidan yaratilgan modellarni tahlil qilish orqali ularning bilim darajasini baholashlari mumkin. Bu jarayon o'qituvchilarga o'z darslarida qanday metodlarni qo'llash kerakligini aniqlashga yordam beradi. Talabalar uchun kompyuter modellashtirish kooperativ ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Talabalar guruhlarga bo'linib, birgalikda modellar yaratish va simulyatsiyalar o'tkazish orqali jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayon ularning kommunikativ qobiliyatlarini ham oshiradi, chunki ular o'z fikrlarini ifoda etish, boshqalar bilan muhokama qilish va birgalikda yechimlar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Kompyuter modellashtirish orqali talabalar bir-birlaridan o'rganishlari va tajribalarini baham ko'rishlari mumkin.[2]

Ilmiy tadqiqotlar jarayonida ham kompyuter modellashtirishning o'rni muhimdir. Talabalar ilmiy tadqiqotlar o'tkazish jarayonida modellashtirish usullaridan foydalanib, o'z tadqiqotlarining natijalarini tahlil qilishlari va yangi bilimlar ishlab chiqishlari mumkin. Bu esa ularning ilmiy fikrlash qobiliyatini

rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'z tadqiqotlarida modellashtirishni qo'llash orqali ilmiy jarayonlarni yanada chuqurroq tushunib oladilar. Iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda ham kompyuter modellashtirishning ahamiyati katta. Masalan, iqtisodiy modellar yordamida iqtisodiy jarayonlar va tendensiyalarni tahlil qilish, ijtimoiy modellar yordamida esa ijtimoiy muammolarni o'rganish mumkin. Bu jarayonlar talabalarga real hayotdagi muammolarni tushunishga va ularni hal qilishga yordam beradi. Ijtimoiy muammolarni modellashtirish orqali talabalar ijtimoiy tizimlar va ularning o'zgarishlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin.[3]

Kompyuter modellashtirishning ta'limdagi o'rni va ahamiyatini inobatga olgan holda, ta'lim tizimida uning o'rnini yanada kengaytirish zarur. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari kompyuter modellashtirishni o'z darslarida faol qo'llashlari, talabalarni ushbu jarayonlarga jalb qilishlari va ularning bilimlarini amaliyotda qo'llashlariga yordam berishlari lozim. Shuningdek, ta'lim muassasalari kompyuter modellashtirish uchun zarur bo'lgan texnologik vositalar va dasturlar bilan ta'minlanishi kerak. Bu esa talabalar uchun yanada qulay sharoitlar yaratadi va ularning ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi.[4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, kompyuter modellashtirish ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. U talabalar uchun interaktiv, qiziqarli va samarali ta'lim usuli bo'lib, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, muammolarni hal qilish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazish imkoniyatlarini oshiradi. Kompyuter modellashtirishni ta'lim tizimida kengaytirish va rivojlantirish orqali biz kelajak avlodni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlashimiz mumkin. Ta'lim jarayonida kompyuter modellashtirishning o'rnini yanada mustahkamlash, talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayon nafaqat bilimlarni chuqurlashtirish, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta'lim tizimida kompyuter modellashtirishni qo'llash orqali biz

o'quvchilarga zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni berishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov, A. (2020). "Kompyuter modellashtirish va ta'lim jarayonlari." O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rtacha maxsus ta'lim vazirligi.

2. Rahmatov, B. (2021). "Zamonaviy ta'limda kompyuter modellashtirishning roli." Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 3(2), 45-50.

3. Karimova, D. (2019). "Kompyuter modellashtirish: nazariy va amaliy jihatlari." O'zbekiston ta'limi, 7(1), 12-18.

4. Tursunov, E. (2022). "Ta'lim jarayonida kompyuter modellashtirishning ahamiyati." Oliy ta'lim va innovatsiyalar, 4(3), 30-35.

5. Mamatqulova, F. (2020). "Talabalarda kompyuter modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish." O'zbekiston pedagogik jurnali, 5(1), 22-27.

6. Ismoilov, S. (2021). "Kompyuter modellashtirish va uning ta'limdagi qo'llanilishi." Ta'lim va ilm-fan, 2(4), 55-60.

7. Xudoyberdiyev, R. (2018). "Ta'limda interaktiv metodlar: kompyuter modellashtirish." O'zbekiston ta'limi, 6(2), 15-20.

8. Shermatov, A. (2023). "Kompyuter modellashtirish orqali ta'lim jarayonini takomillashtirish." Ta'lim va rivojlanish, 1(1), 40-45.

MUHANDISLIK GRAFIKASI VA TEXNIKA FANLARIDA 3D PRINTERLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

ERKINOV AHLIYOR KOMILJON O‘G‘LI
TOSHKENT KIMYO TEXNOLOGIYA INSTITUTI O‘QITUVCHISI
a.erkinov@tkti.uz

Annotatsiya: *Hozirgi kunda texnologiyaning tez rivojlanishi muhandislik grafikasi va texnika fanlarida 3D printerlarning qo'llanilishi va ahamiyatini yanada oshirmoqda. 3D printerlar, yoki qo'shimcha ishlab chiqarish texnologiyalari, uch o'lchovli ob'ektlarni yaratish imkonini beruvchi innovatsion qurilmalardir. Ular muhandislik, dizayn, arxitektura, tibbiyot va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llanilmoqda. Bu maqolada 3D printerlarning muhandislik grafikasi va texnika fanlaridagi o'rni, ahamiyati, afzalliklari va kelajakdagi istiqbollari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *muhandislik grafikasi, texnika, printerlar, resurslar, texnika fanlari, innovatsion texnologiyalar.*

Dizayn jarayonida 3D printerlarning o'rni katta. An'anaviy ishlab chiqarish usullarida prototiplar tayyorlash ko'p vaqt va resurslarni talab qiladi. Biroq, 3D printerlar yordamida dizaynerlar va muhandislar tezda prototiplar yaratishlari mumkin. Bu esa o'z navbatida, dizayn jarayonini tezlashtiradi va mahsulotni bozorga chiqarish vaqtini qisqartiradi. 3D printerlar yordamida yaratilgan prototiplar haqiqiy mahsulotga juda yaqin bo'lib, ularni sinovdan o'tkazish va kerakli o'zgarishlarni kiritish imkonini beradi. Bu jarayon, dizaynerlar uchun o'z g'oyalarini tezda amalga oshirish va takomillashtirish imkonini yaratadi. Ta'lim jarayonida 3D printerlar muhim rol o'ynaydi. Talabalar 3D modellarni yaratish va

ularni chop etish orqali o'z bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon talabalarni ijodiy fikrlashga, muammolarni hal qilishga va texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga undaydi. 3D printerlar yordamida murakkab tushunchalarni vizual tarzda ko'rsatish mumkin, bu esa o'qitish jarayonini samarali qiladi. Talabalar o'z g'oyalarini hayotga tatbiq etish orqali, o'z bilimlarini yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi.[1]

Tibbiyot sohasida 3D printerlarning qo'llanilishi ham juda muhimdir. Tibbiyotda 3D printerlar yordamida individual implantlar, protezlar va hatto organlarning modelini yaratish mumkin. Bu esa bemorlarning davolanish jarayonini yanada samarali qiladi. 3D printerlar yordamida yaratilgan individual implantlar bemorlarning ehtiyojlariga mos ravishda tayyorlanadi, bu esa davolanish jarayonini tezlashtiradi va natijalarni yaxshilaydi. Muhandislik grafikasi va texnika fanlari talabalari tibbiyotda 3D printerlarning ahamiyatini o'rganish orqali, kelajakda ushbu sohada innovatsion yechimlar taklif qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ishlab chiqarish jarayonida 3D printerlar muhim rol o'ynaydi. An'anaviy ishlab chiqarish usullarida ko'p miqdordagi materiallar isrof qilinadi. Biroq, 3D printerlar materiallarni qatlamma-qatlam ishlab chiqarish orqali isrofgarchilikni kamaytiradi. Bu esa nafaqat iqtisodiy jihatdan foydali, balki ekologik jihatdan ham ahamiyatlidir. 3D printerlar yordamida ishlab chiqarilgan mahsulotlar ko'proq ekologik toza materiallardan tayyorlanishi mumkin, bu esa atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi. Ishlab chiqarish jarayonini yanada samarali qilish orqali, 3D printerlar resurslarni tejashga yordam beradi. Innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda 3D printerlar muhim ahamiyatga ega. Talabalar va tadqiqotchilar yangi materiallar va texnologiyalarni sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqishga olib keladi. 3D printerlar yordamida yaratilgan yangi mahsulotlar va texnologiyalar muhandislik sohasida yangiliklar kiritishga yordam beradi. Talabalar o'z g'oyalarini amalga oshirishda 3D printerlardan foydalanish orqali, innovatsion fikrlashni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.[2]

Global miqyosda 3D printerlar ham muhim ahamiyatga ega. Ular ishlab chiqarish jarayonini global darajada o'zgartirish imkonini beradi. Mahsulotlar va materiallar endi faqat bitta joyda ishlab chiqarilib, butun dunyoga tarqatilmaydi. Buning o'rniga, 3D printerlar yordamida mahsulotlar joyida, ya'ni kerakli joyda ishlab chiqarilishi mumkin. Bu esa transport xarajatlarini kamaytiradi va vaqtni tejaydi. Shuningdek, 3D printerlar yordamida ishlab chiqarish jarayonini lokalizatsiya qilish imkoniyati ham mavjud bo'ladi, bu esa mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 3D printerlar muhandislik grafikasi va texnika fanlari talabalariga o'z bilim va ko'nikmalarini yanada kengaytirish imkoniyatini beradi. Talabalar 3D modellashtirish dasturlari yordamida o'z g'oyalarini amalga oshirishlari mumkin. Bu jarayon talabalarni innovatsion fikrlashga, muammolarni hal qilishga va yangi texnologiyalarni o'rganishga undaydi. Shuningdek, 3D printerlar yordamida yaratilgan mahsulotlar talabalar uchun portfel yaratishda ham foydali bo'lishi mumkin. Talabalar o'z ishlarini namoyish etish va kelajakda ishga joylashish jarayonida 3D printerlardan foydalanish orqali, o'z imkoniyatlarini yanada kengaytirishlari mumkin. Kelajakda 3D printerlarning rivojlanishi davom etadi. Texnologiyalar rivojlanishi bilan birga, 3D printerlar ham yanada samarali va tezkor bo'ladi. Yangi materiallar va texnologiyalar yordamida 3D printerlar yanada ko'p imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu esa muhandislik grafikasi va texnika fanlari talabalariga yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Kelajakda, 3D printerlar yordamida yaratilgan mahsulotlar va texnologiyalar, muhandislik sohasida yangiliklar kiritishga yordam beradi.[3]

Xulosa:

Umuman olganda, 3D printerlar muhandislik grafikasi va texnika fanlarida juda muhim ahamiyatga ega. Ular dizayn jarayonini tezlashtiradi, ta'lim jarayonini interaktiv qiladi, tibbiyotda innovatsion yechimlar taklif etadi, ishlab chiqarish jarayonini samarali qiladi, yangi texnologiyalarni rivojlantiradi va

global miqyosda muhim o'zgarishlarga olib keladi. Kelajakda 3D printerlarning rivojlanishi davom etishi bilan, ularning muhandislik grafikasi va texnika fanlaridagi o'rni yanada oshadi. Bu esa talabalar va mutaxassislar uchun yangi imkoniyatlar va chaqiriqlarni keltirib chiqaradi. 3D printerlar yordamida yaratilgan innovatsion yechimlar, nafaqat muhandislik sohasida, balki butun jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, A. (2020). "3D Printerlar: Texnologiya va Ilmiy Tadqiqotlar". Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

2. Karimov, M. (2019). "Muhandislik Grafikasi va 3D Modellashtirish". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.

3. Yuldashev, B. (2021). "Innovatsion Texnologiyalar: 3D Printerlar va Ularning Qo‘llanilishi". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.

4. Rahmonov, S. (2022). "3D Printerning Tibbiyotdagi Ahamiyati". Toshkent: Toshkent Tibbiyot Akademiyasi.

5. Murodov, D. (2023). "3D Texnologiyalar va Ularning Muhandislikda Qo‘llanilishi". Andijon: Andijon Davlat Universiteti.

6. Tursunov, E. (2020). "Muhandislik Grafikasi: 3D Printerlar va Ularning Rivoji". Farg‘ona: Farg‘ona Davlat Universiteti.

7. Rasulov, O. (2021). "3D Printerlar va Ularning Iqtisodiy Foydalari". Qarshi: Qarshi Davlat Universiteti.

OCIMUM BAZILICUMNING BIOLOGIK VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

A.N.Zulfikorov.

Buxoro shahar "Zarmed" universiteti b.f.n; dotsent

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rayhon(Ocimum bazilicum) o'simligining dorivorlik xususiyatlari va xalq tabobatidagi o'rni yoritilgan bo'lib,ayrim kasalliklarda foydalanish uchun muhim tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar:*rayhon,bazillik,tog'rayhoni,vegetatsiya,rozmarin kislotasi, flavanoidlar, yurak-qon tomir kasalliklari.*

Abstract: *This article describes the medicinal properties of the basil plant (Ocimum basilicum) and its role in folk medicine, and provides important recommendations for its use in certain diseases.*

Key words: *basil, vegetation, rosmarinic acid, flavonoids, cardiovascular diseases.*

Kirish: Mamlakatning boy o‘simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o‘simliklar mavjud, ular orasida dorivor o‘simliklar ham bor. Bunday o‘tlar ekologik toza bo‘lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi.

O‘simlik materiallarini kompleks qayta ishlash barcha zamonaviy qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi, uning doirasida ishlab chiqarishning barcha xalqaro sifat standartlariga javob beradigan ekstraksiya, tozalash, konsentratsiya, standartlashtirish amalga oshiriladi.

O‘zbekistonda eng keng tarqalgan dorivor o‘simliklar **rayhon (bazilik), kashnich (koriander), arpabodiyon, yalpiz, sebarga** hisoblanadi. Yovvoyi o‘simliklarni tekisliklarda va tog‘larda topish mumkin, shuningdek, bozorlar va dorixonalarda sotib olish mumkin.

Botanik tavsifi: Rayhon (*Ocimum)* Oddiy rayhon (Ocimum bazilicum) labguldoshlar (Laminaceae) oilasining bir yillik, ziravor, dorivor va manzarali vakili. O‘zbekistonda manzarali, ziravor va oshko‘k sifatida ekib o‘stiriladi. Bo‘yi 25-40 sm. gacha bo‘lib may- oktabr oylarida gullab, urug‘ hosil qiladi. Urug‘lari erta bahorda ko‘chatxonalrga sepiladi. Urug‘lar 12-15 0C haroratda unib chiqa boshlaydi. Nihollar uchun optimal harorat 20-25 0C deb hisoblanadi va bu vaqtda ko‘chatlar 9- 14 kunda paydo bo‘ladi. Issiqlikka, namlikka va yorug‘likka talabchan, qurg‘oqchilikka chidamli o‘simlik. Hosildorligi gektaridan 40-80 s ko‘k masasa olinib, urug‘lari unuvchanligini 4-5 yilgacha saqlaydi. Barglari tuxumsimon, rang intensivligi yashildan och binafshagacha o‘zgaradi. Barg rangi va o‘simlik shakliga qarab oq rayhon, sada rayhon, qora rayhon, osh rayhon, hoji rayhon kabi xillarga bo‘linadi. Oddiy rayhon mineral o‘g‘itlarni qo‘llashga juda sezgir. Azotli o‘g‘itlar mavjud bo‘lganda, yer usti massasining hosildorligi oshadi. Fosfor va kaliy efir moyining sifatini yaxshilaydi va urug‘larning shakllanishi va pishishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Respublikamizda rayhonni 2 muddatda bahorgi va kuzgi muddatlarda ekish mumkin. Yopiq maydonlarda esa yil bo‘yi o‘stirsa bo‘ladi. Rayhon o‘simligini begona o‘tlar qoplab ketmasligi uchun uni tozalab turish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Vegetatsiya davomida 12-13 marta sug‘oriladi va 4-5 marta kultivatsiya qilinadi. Kultivatorlar yordamida yumshatiladi. Rayhon mineral va organik o‘gitlarga juda talabchan ekin hisoblanadi. Uning yaxshi o ‘sishi, rivojlanishi va ko'proq ko'k massa yetishtirishda o‘g‘itlash tizimini to‘g‘ri belgilash lozim bo‘ladi. Ularning 300 dan ortiq navi bor.

Dorivorlik xususiyatlari: Rayhon yoqimli hid beruvchi o‘simlik bo‘lib, u talabchan emas va deyarli har bir uyda o‘sadi. Dunyo bo‘ylab bu o‘simlik bazilik sifatida tanilgan, ammo O‘zbekistonda bu rayhon deb nomlanadi. Rayhon tabiiy antibiotik bo‘lib, isitma tushirish va bakteriyalarga qarshi kurashuvchi vosita sifatida ishlatiladi. Qadim zamonlardan beri turli patogenlar keltirib chiqaradigan shamollashni davolashda foydalanilgan. Ushbu o‘simlik tarkibidagi moddalar mushaklarning og‘rig‘ini kamaytiradi, yallig‘lanishni oldini oladi, balg‘amni bronxlar va o‘pkadan olib tashlaydi va yo‘tal va burunning oqishi bilan kurashadi.

Bundan tashqari, rayhon parfyumeriya va efir moylarini ishlab chiqarishda faol qo‘llaniladi. Rayhonning bir nechta turlari mavjud va ularning har biri o‘ziga xos ta’mga ega: qizilmiya, limonli, chinnigulli, keng bargli.

Mahalliy aholi bunday o‘simliklarning mo‘jizaviy kuchi haqida oldindan bilishadi. Ular iste’mol qilinadi, ziravor sifatida ovqatlarga qo‘shiladi, choy damlanadi, dori sifatida ishlatiladi, shuningdek kosmetologiya yo‘nalishida ham qo‘llaniladi. Dorixonalar va kosmetika do‘konlarida siz monoo‘tlardan, maxsus o‘simlik damlamasi, vanna uchun o‘simlik preparatlari, turli xil foydali qo‘shimchalar, efir moylari va boshqalardan xarid qilish mumkin. Har bir mahsulot tarkibida tabiiy minerallar, vitaminlar va biologik faol moddalar mavjud.

Rayhonni qadimgi yunonlar yaxshi bilishgan. Rayhon-qadimgi yunoncha "monarx" so'zidan olingan bo‘lib, Yunonistonda faqat monarx rayhonini yig'ish mumkin bo‘lgan va xushbo'y poyalarni faqat oltin o'roq bilan kesishgan. Bugungi kunda Hindiston, Janubiy Afrika, Shri Lanka, Gruziya va Rossiya Federatsiyasining Krasnodar o‘lkasida bir yillik ekin sifatida keng tarqalgan. Bu o‘simlik asrlar davomida xalq tabobatida xushbo‘y oshpazlik o‘ti va dori sifatida ishlatilgan. Yangi va quritilgan barglar yoqimli ta’mi va xushbo‘yligi tufayli salatlar, makaron, sho‘rvalar va dengiz mahsulotlari kabi ko‘plab taomlarda xushbo‘y moddalar sifatida keng qo‘llaniladi Oddiy rayhon bioaktiv fitokimyoviy

moddalar, ayniqsa efir moylari va fenolli birikmalarning boy manbaidir. Xususan, yashil massasi tarkibida 0,3 % gacha efir moyi saqlaydi. Rayhon an'anaviy tibbiyotda bosh og‘rig‘i, yo‘tal, ovqat hazm qilish, yurak-qon tomir va siydik tizimi kasalliklarida qo‘llaniladi. Rayhon tarkibida oqsillar, uglevodlar, yog‘lar, kaliy, fosfor, kalsiy, magniy, temir, rux moddalari, C, B1, B5, B6, PP, E vitaminlari, rozmarin kislotasi mavjudligi aniqlangan. O‘simlik tarkibidagi fenolli birikmalar va flavonoidlar oziq-ovqatning organoleptik xususiyatlariga kuchli ta'sir qilishdan tashqari, antioksidant, antimikrobial va antifungal ta'sir ko‘rsatish xususiyatiga ham ega. Bundan tashqari, bu o't va undan olingan mahsulotlar farmatsiya, kosmetika, parfyumeriya va oziq-ovqat qo'shimchalarini ishlab chiqarish kabi turli sanoat tarmoqlarida keng qo'llanilmoqda. Uning chiroyli ko‘rinishga ega va rang-barang xillaridan dekorativ o‘simlik sifatida ham foydalanish mumkin.

Xalq tabobatida tog‘rayhonining yer ustki qismidan tayyorlangan damlamasi nafas qisishi, o‘pka sili va bronxit kasalliklarida yo‘talni to‘xtatuvchi, balg‘am ko‘chiruvch, va terlatuvchi dori sifatida hamda meda-ichak kasalliklarida (ichakning zaiflanishi) ishtaxa ochuvchi va ovqat hazim qilishini yaxshilovchi hamda siydik va el haydovchi dori sifatida qo‘llaniladi. Tog‘rayhoni yer ustki qismidan damlama tayyorlash uchun qopqoqli idishga bir stakan qaynab turgan suv quyiladi, ustiga maydalangan yer ustki qismida 15 gr (uch osh qoshiq) solib, 2 soat damlab qo‘yiladi. So‘ngra dokada suzib kuniga 3-4 marta bir osh qoshiqdan ichiladi. Tog‘rayhon yer ustki qismi ko‘krak kasaliklarida ishlatiladigan va terlatuvchi yig‘ma choylar tarkibida kiradi.

Xulosa: Aynan mana shu o`simlikni ko`paytirish va bu o‘simlikdan xalq tabobatida to‘gri foydalanib, turli xil kasalliklarga qarshi dori sifatida foydalanish, farmasevtika sohasida ham keng ko‘lamda qo`llanilishini yo`lga qo`yish nur ustiga a`lo nur bo`lar edi.Har xil kasalliklarga qarshi kimyoviy dorilardan

foydalangandan ko’ra,mana shu bazillikka o’xshagan dorivor o’simliklardan foydalanish ham foydali,ham kamxarj usuldir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ТАРКИБИДА М. и др. МЕХАНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПОЧВ РОМИТАНСКОГО РАЙОНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПЛОДОРОДИЕ ПОЧВ //DEVELOPMENT. – Т. 31. – С. 47.

2. Амонова Д. Б., Хамрокулова Н. К. К., Сулаймонов Б. Б. У. Методы независимой и творческой деятельности студентов в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 6 (57). – С. 16-17.

3. Хамрокулова Н. К. К. ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ КОРНЕВЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ БУХАРСКОГО ОАЗИСА //Academy. – 2021. – №. 1 (64). – С. 26-28.

4. Хамроева Н. К. К. Преимущества возможностей “smart education” в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 50-52.

5. Norboeva U., Xamrokulova N. SOYBEAN-A NATURAL SOURCE OF PROTEIN //E Conference Zone. – 2022. – С. 79-81.

6. Хамрокулова Н., Мустафаева М. И. БИОИНДИКАТОРНОСТЬ-ИЗУЧЕНИЯ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОД ПРИ ПОМОЩИ АЛЬГОФЛОРЫ БИОПРУДОВ //Национальная ассоциация ученых. – 2016. – №. 4-1 (20). – С. 102-103.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

HUJAYRA KASALLIKLARI VA ULARNING SABABLARI

Hamroqulova Nargiza Komil qizi
"Zarmed" universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hujayralarning turlariga xos bo'lgan kasalliklar xillari, ularning bir biriga o'xshashligi va farqlari yoritilib izohlangan.*

Kalit so'zlar: *Saraton, immunoterapiya, virusli yallig'lanish, autoimmun kasalliklar.*

Hujayra kasalliklari – organizmdagi hujayralarning normal faoliyatining buzilishi natijasida yuzaga keladigan patologik holatlardir. Bu kasalliklar genetik mutatsiyalar, viruslar, toksik moddalar yoki autoimmun reaksiyalar natijasida rivojlanishi mumkin. Hujayralar kasalliklari saraton, neyrodegenerativ kasalliklar, immunitet bilan bog‘liq kasalliklar va metabolik buzilishlar kabi turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Hujayra kasalliklarining asosiy turlari

1. Saraton Kasalliklari

Saraton – hujayralarning nazoratsiz o‘sishi va bo‘linishi bilan tavsiflanadigan kasalliklar guruhi. Bu kasallik odatda genetik mutatsiyalar natijasida yuzaga keladi va organizmning turli a'zolarida rivojlanishi mumkin. Saraton hujayralari normal hujayralardan farqli ravishda doimiy o‘sib, metastaz hosil qilishi mumkin.

2. Neyrodegenerativ Kasalliklar

Neyrodegenerativ kasalliklar nerv hujayralarining o‘limi yoki degeneratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Bunga Altsgeymer, Parkinson va Xantington kasalliklari kiradi. Bu kasalliklar odatda oqsillarning noto‘g‘ri yig‘ilishi yoki hujayra ichidagi toksik birikmalarning to‘planishi natijasida rivojlanadi.

3. Autoimmun KasalliklarAutoimmun kasalliklarda immun tizimi o‘z hujayralarini noto‘g‘ri tanib, ularga hujum qiladi. Bu guruhga revmatoid artrit, qandli diabet (1-turi) va lupus kabi kasalliklar kiradi. Autoimmun kasalliklarning sabablari to‘liq o‘rganilmagan, ammo genetik moyillik va atrof-muhit omillari muhim rol o‘ynaydi.

4. Metabolik Kasalliklar

Metabolik kasalliklar organizmning hujayralari energiya ishlab chiqarish yoki modda almashinuvida muammolarga duch kelganda rivojlanadi. Masalan, diabet va mitoxondriyal kasalliklar metabolik buzilishlarning keng tarqalgan shakllaridir.

5. Virusli Infeksiyalar

Viruslar hujayralarga kirib, ularning replikatsiya tizimidan foydalanib o‘z nusxalarini yaratadi. Bu jarayon hujayralarning o‘limiga yoki disfunktsiyasiga olib kelishi mumkin. OITS, COVID-19 va gepatit kabi kasalliklar viruslarning hujayralarga hujumi natijasida yuzaga keladi.

1. Gen Terapiyasi: Gen terapiyasi yordamida genetik kasalliklar yoki mutatsiyalarni to‘g‘rilashga harakat qilinadi. Bu usul kelajakda genetik kasalliklarni davolashning muhim yo‘nalishi bo‘lib qolishi mumkin.

2. Immunoterapiya**: I**mmunoterapiya – immun tizimini saraton hujayralarini yo‘q qilish yoki viruslarga qarshi kurashish uchun faollashtirish usuli. Bu usul immun hujayralarni kuchaytirish orqali kasalliklarni davolashga yordam beradi.

3. Kletkaviy terapiya**:** Kletkaviy terapiya regenerativ tibbiyotning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda bemorning o‘z yoki donor hujayralari ishlatiladi. Bu terapiya ko‘pincha suyak iligi transplantatsiyasi yoki jarohatlarni davolash uchun qo‘llanadi. Hujayra kasalliklari organizmning normal ishlashiga ta’sir qiluvchi jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Genetik mutatsiyalar, viruslar va immune tizimining noto‘g‘ri ishlashi bu kasalliklarning asosiy sabablaridir. Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion terapiyalar ushbu kasalliklarni davolashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ТАРКИБИДА М. и др. МЕХАНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПОЧВ РОМИТАНСКОГО РАЙОНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПЛОДОРОДИЕ ПОЧВ //DEVELOPMENT. – Т. 31. – С. 47.

2. Амонова Д. Б., Хамрокулова Н. К. К., Сулаймонов Б. Б. У. Методы независимой и творческой деятельности студентов в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 6 (57). – С. 16-17.

3. Хамрокулова Н. К. К. ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ КОРНЕВЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ БУХАРСКОГО ОАЗИСА //Academy. – 2021. – №. 1 (64). – С. 26-28.

4. Хамроева Н. К. К. Преимущества возможностей “smart education” в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 50-52.

5. Norboeva U., Xamrokulova N. SOYBEAN-A NATURAL SOURCE OF PROTEIN //E Conference Zone. – 2022. – С. 79-81.

6. Хамрокулова Н., Мустафаева М. И. БИОИНДИКАТОРНОСТЬ-ИЗУЧЕНИЯ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОД ПРИ ПОМОЩИ АЛЬГОФЛОРЫ БИОПРУДОВ //Национальная ассоциация ученых. – 2016. – №. 4-1 (20). – С. 102-103.

YENGIL ATLETIKA MASHG‘ULOTLARIDA BAJARILADIGAN HARAKATLI O‘YINLAR

Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li

ChDPU, maktabgacha boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Maqolada harakatli o‘yinlar va uni o‘tkazish turlari haqida tushuncha, uning o‘ziga xosligi, harakatli o‘yinlarni o‘tkazish metodikasi va bolalarning asosiy harakat turlari haqida ma’lumot berilgan bo‘lib, yengil atletika mashg‘ulotlarida bajariladigan harakatli o‘yinlar haqida ma’lumotlar va tavsiyalar berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar*: harakatli o‘yinlar, jismoniy rivojlanish, harakat ko‘nikmalari, jismoniy sifatlar, ”yuguruvchilar uchun beriladigan o‘yinlar” , ”o‘yindan chiqib ketish bilan poyga”.*

KİRİSH

Harakatli o‘yinlar bolalarning harakat faoliyati jismoniy rivojlanishiga, harakat ko‘nikmalari va jismoniy sifatlarning shakllanishiga, organizmning funksional faoliyatini oshirgan va emotsional quvnoqlik tuyg‘ularini kuchaytirgan holda salomatlikni mustahkamlashga ijodiy ta’sir etadi. Bolalarning maqsadga erishishga nisbatan kuchli ishtiyoqi va zavqli intilishi asosida turli to‘siqlarni yengib o‘tishga yordam beruvchi irodaning roli oshadi. harakatli o‘yinlar bolalar tomonidan avval egallangan harakat ko‘nikmalarini takomillashtirish va jismoniy sifatlarni tarbiyalash metodi bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Yengil atletikachilarga zarur, malaka va sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan ko‘plab harakatli o‘yinlar mavjud. Umumiy qoida bo‘yicha, yuguruvchilar mashg‘ulotida, ushbu tur uchun xos vazifalarni hal etishga

yo‘naltirilgan o‘yinlar qo‘llanadi. Bir xil o‘yinlar tezlik reaktsiyasini tarbiyalashga xizmat qilsa, yana boshqasi finishda zo‘r berish yoki startda joylashish texnikasini takomillashtirishga yordam beradi («Tez yuguruvchi jamoa», «Raqamni chaqirish», «Kun va tun», «Quvlashmachoq») uchinchilari asosan burilish bo‘ylab estafeta uzatishni egallashga yo‘naltirilgan («Bo‘sh o‘rin», «Aylanma estafeta», «G‘ildirak», «Qarama-qarshi estafeta»). Muhimi o‘yinni sport turiga moslashtira olish. Chunki «Kun va tun» yoki «Hujumni boshlash mumkin» o‘yinida yugurishni start holatidan boshlash mumkin, «Qarama-qarshi estafeta» o‘yinida estafetani qabul qilib oluvchi o‘yinchilar estafeta tayoqchasini olib keluvchilarga orqa o‘girib turadilar. «Aylanma estafeta» o‘yinida estafeta tayoqchasini uzatish uchun yo‘lakcha hosil qilish mumkin. Past-baland joylarda o‘tkaziladigan o‘yinlar shug‘ullanuvchilarga to‘siqlardan oshib o‘tish bilan yugurish texnikasini yaxshi egallashga, yugurish yo‘lakchalaridan o‘tish vaqtini to‘g‘ri hisoblashga o‘rgatadi.

Yuguruvchilar uchun beriladigan o‘yinlar

To‘p ortidan yugurish

O‘yinga tayyorlanish. O‘yinchilar teng ikki jamoaga bo‘linadilar va maydonchaning bir tomonida saf tortadilar va har bir jamoa tartib bilan sanaydilar. Jamoalar oldidan start chizig‘i chiziladi. Rahbar qo‘lida to‘p bilan rahbar jamoalar o‘rtasida turadi.

O‘yin tasnifi. Rahbar, istagan raqamini chaqirib, to‘pni iloji boricha uzoqka otadi. SHu raqamdagi o‘yinchilar, to‘p ortidan yuguradilar. Birinchi bo‘lib qo‘lini to‘pga tekkizgan o‘yinchi jamoasiga ochko keltiradi. SHundan so‘ng to‘p rahbarga qaytarilib, u yangi raqamni chaqirib, yana to‘p otadi. O‘yin belgilangan vaqt davom etadi. Ko‘p ochko to‘plagan jamoa g‘olib chiqadi.

O‘yin qoidasi. 1. Yugurishni (kelishilgan holda) yuqori yoki past startdan boshlash mumkin. 2. Agar ikki o‘yinchi to‘pga bir vaqtda tegsa, har bir jamoaga bittadan ochko beriladi.

Hujum

O‘yinga tayyorlanish. O‘yinchilar ikki teng jamoaga bo‘linib, maydonchaning qarama-qarshi tomonidagi old chiziq ortida markazga qarab turadilar.

O‘yin tasnifi. 1. O‘qituvchi ko‘rsatmasi bo‘yicha bir jamoa o‘yinchilari yuqori yoki pastda, ikkinchi jamoa o‘yinchilari qo‘l ushlashib, safni to‘g‘rilab, oldinga yuradilar. Startda turganlarga ikki-uch qadam qolganida o‘qituvchi hushtak chaladi. «Hujumchilar» qo‘llarini qo‘yib yuborib, o‘z «uy»lari ortidagi chiziq tomon yuguradilar. Boshqa jamoa o‘yinchilari ularni quvib, etishga harakat qiladilar. Ushlanganlar hisoblab chiqilgach, boshqa jamoa «hujum» boshlaydi. Urinish uch-to‘rt marotaba bajarilgach, umumiy tutilganlar soni hisoblab chiqiladi va eng yaxshi yuguruvchilar e’lon qilinadi.

O‘yin qoidasi. 1. Signal berilmay turib, harakat boshlash taqiqlanadi. 2. Har bir o‘yinchi qarama-qarshi jamoaning hohlagan o‘yinchisini faqat «uy» chizig‘iga qadar «tutib olish» mumkin.

O‘yindan chiqib ketish bilan poyga

O‘yinga tayyorlanish. O‘qituvchi signali bo‘yicha barcha qatnashchilar bir vaqtda doira tashqarisidan soat mili bo‘ylab yuguradilar. Har bir (yoki ikki) aylanadan keyin o‘yin qatnashchisi, nazorat start chizig‘ini so‘nggi bo‘lib kesib o‘tsa, o‘yindan chiqadi. Asta-sekin chidamlilar o‘yinni tark etadilar. Eng chidamli va tezkor o‘yinchi g‘olib deb e’lon qilinadi. O‘qituvchi ixtiyoriga ko‘ra o‘yin qatnashchilari to‘ldirma to‘p, og‘irlash-tirigan belbog‘ kiyib, yuk solingan xalta bilan yugurishlari ham mumkin. Poygani to‘g‘ri chiziq bo‘ylab oldinga va orqaga o‘tkaziladi. Start chizig‘idan oxirgi bo‘lib kesib o‘tgan qatnashchi, o‘yindan chiqib ketadi.

Quvlab etib ol

O‘yinga tayyorlanish. O‘yinda yigirma kishigacha o‘ynashi mumkin. Qatnashchilar stadion yugurish yo‘lakchasida bir-biridan bir xil masofada joylashadilar. Masalan, o‘n olti kishi o‘ynasa, unda 400 metrli yo‘lakchada bir-biridan 25 m masofada turadilar.

O‘yin tasnifi. O‘qituvchining signali bo‘yicha start beriladi. Har bir o‘yinchi vazifasi – orqada yugurib kelayotgan uni quvlab etishiga, yo‘l qo‘ymaslik, shuningdek oldinda yuguruvchiga qo‘lini tegizishga harakat qilishdan iborat. Ushlanganlar o‘yindan chiqib yugurish doirasining o‘rtasidan joy egallaydilar. Qolganlar poygani davom ettiradi. Yugurish yo‘lakchasida uchta eng chidamli sportchi qolganida o‘yin tugatilib yakka g‘olibni aniqlash mumkin bo‘ladi.

Agar o‘yin zalda o‘tkazilsa, burchaklarga yaqin joyda burilish ustunchalari qo‘yiladi va uni faqat tashqi tomonidan aylanib o‘tish mumkin. O‘yin qatnashchilari soni o‘ntagacha bo‘lishi mumkin. Bu o‘yinda o‘g‘il va qiz bolalar alohida musobaqalashadilar.

Sakrovchilar uchun o‘yinlar

Sakrash bilan shug‘ullanadigan sportchilarda o‘yin oyoq mushaklarini mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Bularga past-baland joylarda o‘tkaziladigan va zalda jihozlardan foydalangan holda, shuningdek maktab amaliyotidan ma’lum o‘yin va estafetalar kiradi. Bu o‘yinlardan ko‘pchiligini murabbiy ixtiyoriga binoan murakkablashtirish mumkin. Masalan, buyum oyoq tagidan o‘tkazish yoki turgan joyida aylanish balandligini oshirish – «Qarmoqcha», «Arqoncha oyoq tagida», «Bir-birini ustidan sakrab o‘tish estafetasi», «Ketama-ket sakrash», sakrash uzunligini oshirib borish yoki o‘ng va chap oyoqda sakrashni vazifa sifatida borish. («Yo‘lakchalar ustidan sakrash», «Sakrovchilar», «Xo‘rozlar jangi», «Poygachi» va h. k.) Quyida yengil atletikachilar uchun beriladigan sakrash elementlari mavjud bir necha o‘yinlarni keltiramiz.

Mokisimon yugurish

O‘yinga tayyorlanish. O‘yin qatnashchilari ikki jamoaga bo‘linib, maydonchaning qarama-qarshi tomonida turadilar. Ular orasidan o‘rta chiziq (start chizig‘i) o‘tkaziladi.

O‘yin tasnifi. Jamoa sardorlari navbat bilan o‘rta chiziqqa o‘yinchilarini chiqaradilar va ular sakrashlari talab etiladi. Oldindan kelishib olinganidek, bir jamoa o‘yinchilari (turgan joyida ikki oyoqda depsinish bilan) o‘rta chiziqdan

o‘ng tomonga, boshqa jamoa o‘yinchilari chap tomonga sakraydilar. O‘yin boshlanib, ya’ni birinchi o‘yinchi sakraganidan keyin, uning tushgan joyi tovonidan (bo‘r, kubik yordamida) belgilanadi. O‘yinchi o‘z jamoasi yoniga qaytib, uning tushgan joyi belgisidan, ya’ni o‘rta chiziqdan, raqib jamoa o‘yinchisi sakraydi. Un sakragan masofa ham o‘lchanib, ana shundan keyin ikkinchi o‘yinchilar sakraydilar va h.k. Oxirgi o‘yinchi (musobaqani tamomlayotgan) o‘rta chiziq ustidan sakrab o‘ta olsa, uning jamoasi g‘alaba qozonadi. Agar buning uddasidan chiqa olmasalar, ular yutqazgan hisoblanadi.

O‘yin qoidasi. 1. Sakrash vaqtida o‘rta chiziqni bosib turish mumkin emas. 2. Agar o‘yinchi sakrash chog‘ida orqaga munkib, oyog‘i, qo‘li yoki tanasi bilan maydonga tegsa, uning sakrash masofasi ana shu nuqtadan o‘lchanadi.

O‘yinni turgan joyidan uch hatlash bilan ham o‘tkazish mumkin. G‘olib xuddi shu yo‘l bilan aniqlanadi.

Joy almashish

O‘yinga tayyorlanish. O‘yinchilar o‘qituvchi signali bo‘yicha, chuqurroq o‘tirgan holatdan sakrab, oldinga harakatlanib, qarama-qarshi tomondagi «uy» chizig‘ini kesib o‘tishga intiladilar. Sakrashni birinchi bo‘lib tugatib, qarama-qarshi tomon chizig‘i orqasida yig‘ilgan jamoa o‘yinchilari g‘olib chiqadi. So‘ngra orqa yoki teskari tomonga sakrashni boshlaydilar, biroq, «uy» chizig‘ini oxirgi bo‘lib bosib o‘tgan o‘yinchi o‘yinda qatnashmaydi. O‘yin maydonda ikki-uchta eng chidamli o‘yinchi qolgunicha davom etadi. Maydondagi o‘yinchilar soniga qarab, g‘olib jamoani aniqlash mumkin. Maydonda ko‘p o‘yinchini saqlab qolgan jamoa etakchi hisoblanadi. Musobaqani davom ettirib, eng yaxshi sakrovchini aniqlash ham mumkin. O‘yinga yadro, uloqtiruvchilar uchun mashqlar kiritish yoki qo‘shish ham mumkin. Bunday holda o‘yinchilar tayanib yotgan holatda qo‘llar bilan yoki orqada tayanib turgan holda qo‘l va oyoqlar bilan harakat-lanadilar. Harakatlanish qoidasini buzgan o‘yinchi o‘yindan chetlatiladi.

Kim baland sakraydi

O‘yinga tayyorlanish. Ikkala jamoa o‘yinchilari uchun balandlikda planka o‘rnatiladi.

O‘yin tasnifi. Dastalab bir jamoa, so‘ng boshqa jamoa o‘yinchilari oldinma-ketin sakraydilar. Agar birinchi imkoniyatda (jami ikkita) o‘yin qatnashchisi planka ustidan oshib o‘tsa, u musobaqani keyingi balandlikdan musobaqalashishni davom ettiradi. Ikkinchi imkoniyatda ham balandlikni ishg‘ol eta olmagan o‘yinchi musobaqadan chiqadi.

Ko‘proq o‘yinchisi qolgan jamoa g‘olib chiqadi. Shaxsiy jamoa birinchiligi o‘tkazilib, guruh chempioni aniqlanadi.

O‘yin qoidasi. 1 O‘qituvchi o‘yinchilarga to‘g‘ri depsinib, sakraganligi uchun ochko beradi. 2. Bu ko‘rsatkich ular ko‘rsatgan natijalariga qo‘shib hisoblanadi.

O‘yin badiiy gimnastika mashg‘ulotlarida musiqa sadolari ostida buyumlar (to‘p, sharf, lenta, bulava va sh.k), raqs harakatlari nafisligi, ritm sezgisini anglashga ko‘maklashadi, mushaklarning kuchlanishini boshqarishni, harakat davomiyligi va tezlikni his qilishni tarbiyalaydi, mashg‘ulotga emotsional rang beradi. Musiqiy-ritmik o‘yin katta zo‘riqish bilan bog‘liq bo‘lgan, mashqlarni bajarishdan keyin o‘ziga xos malaka darajasini oshirishga xizmat qiladi. Gimnastika asbob-anjomlari yordamida o‘ynaladigan o‘yinlarni, zalda jismoniy tayyorgarligini oshirish ustida ishlaydiganlar, turli sport vakillari qo‘llaydilar. Asbob-anjomlar tuzilishiga qarab, osilib va tayanib turib siljishni bajarishga imkoniyat beradi. Bunday o‘yinlarda nafaqat sport, balki amaliy malakalarni ham egallash mumkin. Gimnastika elementlari mavjud o‘yinlarga quyidagilarni kiritish mumkin: «Guruh, tik tur!», «Taqiqlangan harakat», oshib o‘tish va tirmashib chiqish bilan bog‘liq estafetalar. Quyida gimnastlar uchun mo‘ljallangan o‘yinlar keltiriladi.

XULOSA

Harakatli o‘yin jismoniy yuklamani kamaytiradigan va pulsni normal xolga keltiradigan umumiy yurish bilan tugallanadi. Yurishni ahamiyatiga ko‘ra bir xil bo‘lgan kam harakatli o‘yin bilan almashtirish ham mumkin. O‘yin tugagan zahoti uni yakunini chiqarish kerak emas: bolaning tez harakatdan dam olishga asta-sekin o‘tmasligi yurak faoliyatini va butun organizmiga noxush ta’sir yetadi. Tarbiyachi o‘yinni baholashida uning ijobiiy tomonlarini ta’kidlaydi, o‘z rollarini muvaffaqiyatli bajargan, jasurlik, chidamlilik, o‘zaro o‘rtoqlik yordami ko‘rsatgan bolalar nomini ataydi va qoidalarning buzilishi hamda bolalarning shu bilan bog‘liq harakatini kuyinib ko‘rsatib o‘tadi. Katta guruhlarda tarbiyachi bolalarni harakatli o‘yinlarni mustaqil tashkil etishga tayyorlaydi, bunda o‘yinlarning borishini va ayniqsa, qoidalarni bajarilishini hamda bolalar o‘rtasidagi munosabatlarni kuzatib beradi. U bolalarga harakatli o‘yin variantlarini uning mazmuni, qoidasini, o‘yin harakatlarini o‘zgartirgan holda o‘ylab topish, keyinchalik yangi o‘zi o‘ylab o‘yin topish kabi topshiriqlar beradi.

ADABIYOTLAR

1. О.С.Ушакова, Л.Г.Шадрина, Е.М.Струнина. Развитие речи и творчества дошкольников. Учебник. М: - 2020 г.

2. D.N.Raxmatova, L.Z.Xolmurodov, L.B.Sobirova. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. O‘zbek kitob savdo nashriyoti, 2020 y.

3. Bobomurodov A.E. jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va uslubiyati (jismoniy sifatlarni umumiy tasnifi). “O‘zbek kitob savdo “nashriyoti, 2020 y.

4. T.Usmonxo‘jayev o‘zining «1001 o‘yin»

5. R.S. Salomov. Theory and methodology of physical education. (Volume II) T. 2015.

ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI

TDIU Moliya va buxgalteriya hisobi fakulteti talabasi

Djullibayeva Dildora

TDIU Statistika kafedrasi dotsenti

Akbarova Barno

Annotatsiya: *Mazkur maqolada respublikamiz ilm fan rivojlanishida raqamli va zomanaviy ta'limning o'rni hamda ilm fan taraqqiyoti o'sishini tahlil qilish orqali ilm fan rivojlanishining ustuvor strategiyalari aniqlangan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish juda muhimdir. Shuningdek, ta'lim tizimining zamonaviylashtirilishi, raqamli vositalar va platformalar yordamida ta'limning sifati va ta'siri oshishi kerakligi keltirilgan. Raqamli iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun bilim, malaka va kompetensiyalarni oshirishga e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *ilm fan taraqqiyoti, raqamli iqtisodiyot, zamonaviy ta'lim, oliy ta'lim tizimi, axborot-kommunikatisiya texnologiyalari, masofaviy o'qitish tizimi.*

Kirish

Бугунги кунда рақамли технологиялар ҳаётнинг барча соҳаларида фаол қўлланилмоқда. Хозирги кунда Юртимиздаги нуфузли олийгохлар ҳамда хусусий ўқув марказлари ҳам замон талабидан келиб чиққан ҳолда

онлайн таълимни йўлга қўйди. Бу жараённинг ўзи ҳам мамлакатимиз таълим тизимида янги босқич бошланганини англатади.

Рақамли жамият ва рақамли иқтисодиётга ўтиш даврида олий таълимнинг келажаги ва ривожланиш истиқболлари рақамлаштириш жараёнлари билан бевосита боғлик. Бу эса ўз ўрнида жамиятда илм-фан ва таълимга рақамли технологияларига асосланган янги муносабатлар шаклланишига асос бўлди.

Рақамли технологияларни таълим жараёнига киритилиши Давлатимизнинг таълим сохасида бир қанча имкониятлар яратилишига эришилади. Жумладан: таълим-тарбия жараёнини шафофлик, очиқлик ва тизимлилигини кенгайтиради, таълим ва тарбиявий билим ва кўникмаларни тақдим этиш имкониятларини сезиларли даражада оширади, катта хажмли ахборотлар билан ишлаш таъминланади.Инсоннинг замонавий ахборот маконига мослашиши ва ахборот маданиятини шакллантиришга замин яратади ва таълим жараёнини диагностика ва мониторинг қилиш тизимини янада самарали бўлишини таъминлайди, педагогик мехнат сифатини оширишга имкон яратади.

lm-fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari juda muhim ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot, texnologik yangiliklar va innovatsiyalar yordamida iqtisodiy jarayonlarni yanada samarali va tezkor qilishga imkon beradi. Bugungi kunda raqamli transformatsiya nafaqat biznes sohasini, balki ta'lim tizimini ham o'zgartirmoqda. Zamonaviy ta'lim esa, axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish, yangi bilimlarni tezkor tarqatish va global miqyosda o'qitish jarayonini rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada respublikamiz ilm fan rivojlanishida raqamli va zomanaviy ta’limning o’rni va uni ta’limda қўллаш, уларнинг имкониятларини таҳлил қилиш асосида ўқув жараёнини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш мақсади қўйилган бўлиб, унда рақамли технологияларнинг таълим соҳасида нафақат муҳим ўрин эгаллаши ва қандай шаклда жорий этилиши бўйича таҳлиллар амалга оширилди. Тадқиқот усуллари сифатида олий таълимда рақамли технологияларни жорий этишга илмий асосланган ёндашувни шакллантиришга тегишли хулосалар тузишда норматив ҳужжатларни, мавжуд бўлган амалиётни ўрганиш, тизимлаштириш ва умумлаштиришдан фойдаланилди. Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limga oid mavjud tadqiqotlar, maqolalar, kitoblar va boshqa manbalarni o'rganish orqali soha bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlar yig'ildi.

Tahlil va natijalar

УДК: 614.83

ТЎКИЛГАН КУЧЛИ ТАЪСИР ЭТУВЧИ ЗАҲАРЛИ МОДДАЛАРНИ НЕЙТРАЛЛАШТИРУВЧИ ЭРИТМА МОДДАЛАРИ ВА СУВ БИЛАН ЗАРАРСИЗЛАШТИРИШ (НЕЙТРАЛЛАШТИРИШ) ТЕХНОЛОГИЯСИ

Аброр Анварович Касимов,

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги Фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилиш ва бошқариш миллий маркази бошлиғи ўринбосари.

Аннотация: *Мақолада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган кимёвий хавфли объектларда юзага келган авариялларда тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни нейтраллаштирувчи эритма моддалари ва сув билан зарарсизлаштириш (нейтраллаштириш) технологияси кўриб чиқилган. Ушбу кимёвий маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналар технологик ишлаб чиқариш линияси якунланган йирик комбинат ҳисобланиб, шаҳар ҳудудида жойлашган.*

Корхонанинг характерли хусусияти унинг ёнғин-портлаш хавфи борлиги ҳисобланади. Бундан келиб чиқадиким, шикасланишнинг асосий омиллари билан бир қаторда иккиламчи омиллар ҳам бўлиши мумкин.

Кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг физик-кимёвий хоссаларига ва ишлаб чиқариш ҳажмига қараб уларни сақлаш учун турли қувватдаги резервуарлардан фойдаланилади.

Калит сўзлар: *авария-қутқарув отряди, кимёвий хавфли объект, кучли таъсир этувчи захарли модда, аварияни локализация қилиш ва тугатиш.*

ТЕХНОЛОГИЯ ЛОКАЛИЗАЦИИ (НЕЙТРАЛИЗАЦИИ) ПРОЛИВА СИЛЬНОДЕЙСТВУЮЩИХ ЯДОВИТЫХ ВЕЩЕСТВ С НЕЙТРАЛИЗУЮЩИМ РАСТВОРОМ И ВОДОЙ

Аброр Анварович Касимов,

Заместитель начальника национального центра

действия и управление в чрезвычайных ситуациях

МЧС Республики Узбекистан

Аннотация: *В данной статье рассматривается технология локализации (нейтрализации) пролива сильнодействующих ядовитых веществ с нейтрализующим раствором и водой при авариях на химически опасных объектах (далее ХОО) находящихся на территории Республики Узбекистан. Эти предприятия по производству химической продукции представляют собой крупный комбинат с завершенным технологическим циклом производства и располагаются на территории города.*

Характерной особенностью предприятия является его взрывоопасность и пожароопасность. Из этого следует, что наряду с первичными факторами поражения могут быть и вторичные.

В зависимости от физико-химических свойств СДЯВ и объема производства для их хранения применяются резервуары различной емкости.

Ключевые слова: *аварийно-спасательный отряд, химически опасные объекты, сильнодействующие ядовитые вещества, локализация и ликвидация аварий.*

TECHNOLOGY OF NEUTRALIZATION (NEUTRALIZATION) OF SPILLS WITH NEUTRALIZING SOLUTIONS AND WATER

Abror Anvarovich Kasimov,

Deputy Head of the National Center for Emergency Response and Management of the Ministry of Emergency Situations of the Republic of Uzbekistan.

Abstract*: The article discusses the technology of neutralization (neutralization) of highly toxic substances spilled during accidents at chemically hazardous facilities located in the Republic of Uzbekistan with solvents and water. These chemical production enterprises are large industrial complexes with a completed technological production line and are located in the city.*

A characteristic feature of the enterprise is its fire and explosion hazard. It follows that, along with the main factors of damage, there may be secondary factors. Depending on the physicochemical properties of the KTESM and the volume of production, tanks of various capacities are used to store them.

Key words: *emergency rescue team, chemically hazardous facilities, potent poisonous substances, localization and elimination of accidents.*

Кириш. Тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи эритмалар ва сув билан зарарсизлантириш паст қайнаб турган тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар билан иккинчи ва учинчи турдаги кимёвий муҳитга эга фавқулодда вазиятларда қўлланилади.

Агар керак бўлса, тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг қўшимча қулаши (суюлтиришни ҳисобга олган ҳолда) муҳандислик-техник ёки йўл тузилмалари тайинланади [6], [7], [8], [9], [10].

Вазифа фавқулодда вазият объектининг мутахассислари ва махсус тузилмалари билан яқин ҳамкорликда амалга оширилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистон Республикасида Кимёвий хавфли объектларда хавфсизликни таъминлаш, яъни уларда юзага келган фавқулодда вазиятлар оқибатларини аҳолини хавфсизлигини таъминлаш йўналишида олимлар илмий тадқиқотларни олиб боришмоқда.

Н.С.Артемьев, А-Б.Ш.Гаплаев, В.А.Хрунов, Л.П.Майорова, Л.Н.Борисенко, А.Б.Елькин, И.Г.Трунова, М.Н.Ребрушкин, А.С.Шемякин, С.Ю.Яковлев, Д.С.Котов, В.А.Саечников, С.Г.Котовлар кимёвий хавфли объектлар кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни тўкилиши билан боғлиқ авариялар юзага келганда, унинг оқибатларни бартараф этиш учун зарур бўлган куч ва воситаларнинг ҳисоблаш методларини ишлаб чиқганлар

Тадқиқот методологияси. Кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар тўкилиши хавфи нафақат одамларнинг ўлимига ва касалланишига олиб келиши мумкин, яна моддий бойликларга зарар етказиши мумкин.

Бундай шароитда кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг заҳарлаш хусусиятларини билиш, уларнинг тўкилиши билан юзага келиши мумкин бўлган авариялларнинг оқибатларини олдиндан башорат қилиш ва баҳолаш, бундай шароитда тўғри ҳаракат қилиш ва авария оқибатларини бартараф этиш, аҳоли хавфсизлигини таъминлашнинг зарурий шартидир.

Кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар тўкилганда, технологик идишлар ва омборлардаги авариялар пайтида, транспортда олиб кетишда, объект вайрон бўлганда, шунингдек, олдиндан зарарланган ҳудудлари кўламини башорат қилиш методологиясини ўзлаштиришни назарда тутади [5], [6], [7], [8], [9], [10].

Таҳлил натижалари. Кимёвий машиналар сони ва уларнинг эшелонланиши тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар ойнасининг бутун майдони бўйлаб доимий нейтраллаш жараёнини таъминлаши керак.

Эритмалар тайёрлаш учун машиналар сонини ҳисоблашда ишлатиладиган нейтрализатор тури ва уни тайёрлаш вақти ҳисобга олинади.

Тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларини зарарсизлантиришда махсус техникаларнинг одатий жойлашуви расмда кўрсатиб ўтилган.

Зарарсизлантириш технологияси кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар турига қараб белгиланади. Шундай қилиб, суюқ хлор зарарсизлантириш ҳар томонлама амалга оширилади-тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар атрофдан тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг ўртасига ихчам сув оқими билан суюлтирилади, бир вақтнинг ўзида тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни юқоридан 10 фоизли гидроксиди эритмаси (сув) билан суғориш ва тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг пастки қисмидан суюқ парда 10-25 фоизли аммиак сувли эритмаси. Парда портловчи модда (азот триклориди) ҳосил бўлишининг олдини олиш учун аммиак эритмасининг суюқ хлорга киришини истисно қиладиган масофада жойлаштирилади. Суюқ хлор тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларини зарарсизлантириш учун аммиак эритмаларидан фойдаланишга фақат тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар сув билан суюлтирилгандан сўнг, тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар юзасидан хлор буғлари чиқарилгунча рухсат берилади [5], [6], [7], [8], [9], [10].

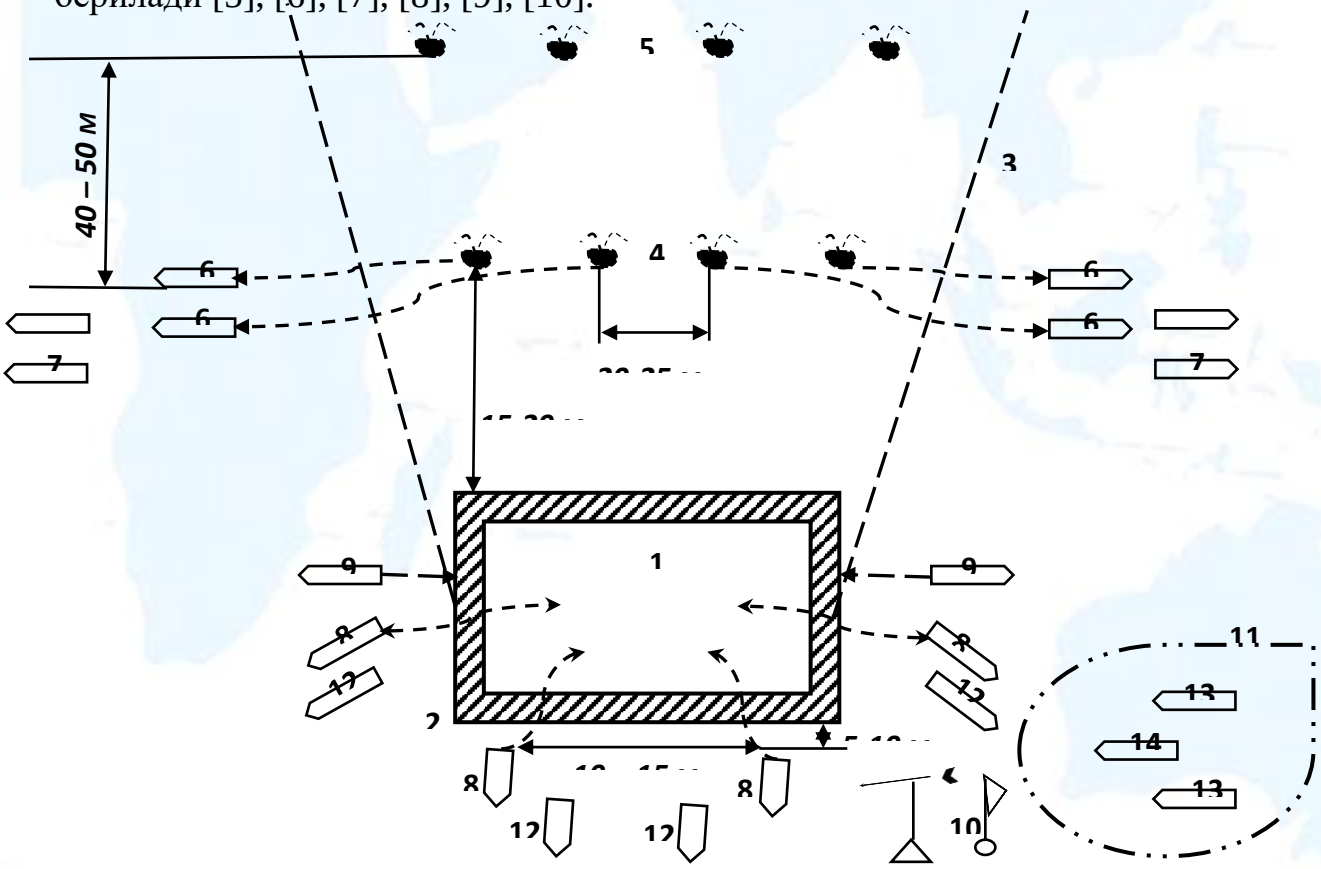

Расм. Тўкилган суюқ кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни зарарсизлантириш технологик чизмаси

1 - кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар тўкилган жойи; 2 - Тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар учун марза олиб ўраш; 3 - кучли таъсир этувчи заҳарли моддалар булути чегараси; 4 - парданинг биринчи чегараси; 5 - парданинг иккинчи чегараси;
6 - пардани ўрнатиш ўт ўчириш машинаси биринчи сменаси; 7 - пардани ўрнатиш ўт ўчириш машинаси иккинчи сменаси; 8 - тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни зарарсизлантириш ўт ўчириш машинаси биринчи сменаси; 9 - бульдозерлар, қўшимча марза олиб ўраш ишларини бажариш (керак бўлганда); 10 - бошқарув пункти;
11 - ўт ўчириш машиналарини тўлдириш пункти; 12 - тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни зарарсизлантириш ўт ўчириш машинаси иккинчи сменаси;
13 - тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни зарарсизлантириш ўт ўчириш машинаси учинчи сменаси; 14 - нейтрализациялаштирувчи эритма тайёрловчи машиналар.

Суюқ аммиак тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларини зарарсизлантириш, шунингдек, тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни ихчам сув оқими билан ҳар томонлама - бир вақтнинг ўзида суюлтириш, тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларни пуркагичли сув билан суғориш ва тўкилган кучли таъсир этувчи заҳарли моддаларнинг пастки қисмидан сув пардасини ўрнатиш орқали амалга оширилади. Пардани ўрнатиш учун хлорид, оксалат ёки сирка кислотасининг 5-10 фоизли сувли эритмаларидан ҳам фойдаланиш мумкин [6], [7], [8], [9], [10].

Хулоса ва таклифлар. Кимёвий хавфли объектларда содир бўлган авариялари оқибатларини бартараф этиш кўп меҳнат талаб қиладиган ва

хавфли тадбирдир, у иштирокчилардан яхши билимга эга бўлишни, зарур асбоб-ускуна, кийим-бош ва бардошлик бўлишни талаб қилади.

Махсус ишларни олиб боришга техника ва қурол-яроқни созлиги ва тайёрлиги, уларни авария содир бўлган жойларга тўғри қўйилганлиги ва ўз вақтида ёнувчи-мойловчи воситалар билан таъминланганлиги катта аҳамятга эгадир.

Фақатгина барча махсус ишлар турларини ўз вақтида, тезкорлик ва мажмуалик билан бажарилиши яхши натижаларга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳоли ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни 2022 йил 17 август. ЎРҚ-790-сон.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни 2006 йил 28 сентябрь. ЎРҚ-57-сон.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Қутқарув хизмати ва қутқарувчи мақоми тўғрисида”ги Қонуни 2008 йил 26 декабрь. ЎРҚ-195-сон.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Ёнғин хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни 2009 йил 30 сентябрь. ЎРҚ-226-сон.

5. Шалаев В.К. Автореферат “Научно-методические основы нормативного регулирования промышленной безопасности (на примере химически опасных производственных объектов)” Москва – 2004. 46 стр.

6. Лейн А.Ф. Автореферат “Сравнительная оценка опасности и уровня риска для населения при авариях иа химических, взрывопожароопасиых и энергетических объектах” Москва – 2005. 23 стр.

7. Хабибуллин И.И. Автореферат “Определение риска токсического поражения при авариях на химически опасных объектах” Казань – 2011. 20 стр.

8. Гражданская защита: Энциклопедия в 4-х томах. Т. IV (Т – Я); под общей ред. В. А. Пучкова. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2015. – 496 стр.

9. Методические рекомендации по ликвидации последствий радиационных и химических аварий // Часть 2. Ликвидация последствий химических аварий / В. А. Владимиров, А. Г. Лукьянченков, К. Н. Павлов [и др.]; /под общ. ред. д-ра техн. наук В. А. Владимирова. – М.: ФГУ ВНИИ ГОЧС, 2004. – 340 стр.

10. Организация и ведение аварийно-спасательных работ: учеб. пособие / Матвеев В. Н., Бокарев А. И., Смирнов В.Д.; Минобрнауки России, ОмГТУ. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2015. – 184 стр.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

ILM-FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI

Karimjonova Sabohat Sobitjon qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Raqamli iqtisodiyot fakulteti statistika yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Maqolaning maqsadi zamonaviy ta'limning iqtisodiyotdagi rolini o'rganish va raqamli iqtisodiyotni rivojlanishining asosiy omillari.Ta'limni raqamlashtirish zarur bo'lgan zamonaviy jamiyatning barqaror rivojlanishi sharti. Maqola bag'ishlangan ta'limni raqamlashtirish omillarini tahlil qilish, jumladan, axborot texnologiyalari asosiy hisoblanadi. Tahlil qilish uchun mualliflar modeldan foydalanganlar kadrlar tayyorlashda ham ishlab chiqilgan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish agrosanoat kompleksi mutaxassisi. Maqolada ijtimoiy-siyosiy xususiyatlar haqida xulosalar ko'rib chiqiladi. Maqolada ta'limni raqamlashtirishni rivojlantirish bo'yicha prognozlar keltirilgan axborotni ishlab chiqish va joriy etish usullarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi va ta'limda kommunikatsiya texnologiyalari, shakllarining doimiy o'zgarishi bilimlarni baholash, o'qitishda axborot texnologiyalaridan muvaffaqiyatli foydalanish bo'yicha fikr mulohazalar olib boriladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, raqamlashtirish, ta'lim, axborot texnologiyalari, inson rivojlanishi.*

Hozirgi vaqtda barqaror rivojlanish, raqamli iqtisodiyotning rivojlanish sanoat rivojlanishining zaruriy shartidir.Bu inson faoliyatining barcha sohalariga, shu jumladan qishloq xo'jaligi sanoatiga ham tegishli. Sanoatda barqaror

rivojlanish tizimli yaxlitlik bo'lib, uni shakllantirish uchun barcha sohalar kerak: iqtisod, siyosat va ta'lim.

Raqamli iqtisodiyot — bu axborot texnologiyalari va raqamli platformalar asosida shakllangan iqtisodiy tizimdir. Ushbu iqtisodiyotda ma'lumotlar, raqamli xizmatlar va innovatsiyalar muhim rol o'ynaydi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi ta'lim jarayoniga bir qator ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda:

Ma'lumotlarga kirish imkoniyatlari: Internet orqali talabalar va o'qituvchilar turli manbalardan bilim olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Ochiq onlayn kurslar (MOOC) va raqamli kutubxonalar bilim olish jarayonini qulaylashtiradi.

Innovatsion usullar: Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni interaktiv va qiziqarli bo'lmoqda. Virtual sinflar, simulyatsiyalar va o'yinlar orqali o'qitish samaradorligi oshmoqda.

Zamonaviy ta'lim - bu bugungi kunda rivojlanishdagi barqaror yetakchi omil hisoblanadi. Doimiy innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot davrida raqamli ta'lim odamlar hayotining barcha jabhalarini o'qish va ishlashdan bo'sh vaqtini o'tkazishgacha qamrab oladigan keng tarqalgan tushuncha hisoblanib kelmoqda.

Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim jamiyatlarning modernizatsiyasini shakllantiradi, malakali ishchi kuchi va ko'proq bandlik orqali o'sish va raqobatbardoshlikni oshiradi. Murakkab muammolarni hal qilish, tadbirkorlik va raqamli resurslardan foydalangan holda ijodiy fikrlash qobiliyati jamiyatimizni raqamlashtirish olib keladigan imkoniyatlar uchun muhim ko'nikmalarga aylanmoqda. Oliy ta’lim O‘zbekiston kabi tengsiz jamiyatlarda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan raqamli asrga bo‘lgan munosabatimizni tanqidiy qayta ko‘rib chiqish va qayta ko‘rib chiqish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston raqamli iqtisodiyotda ham inklyuziv, ham raqobatbardosh bo‘lishi uchun tegishli bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishi aniq zarurati tufayli xalqaro

hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Ta’limning raqamli transformatsiyasi jadal rivojlanayotgan raqamli ta’lim muhitida yuzaga keladigan va O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotni shakllantirish muammolarini hal etishga qaratilgan ta’lim-tarbiya ishlarining mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini o‘zgartirishning muqarrar jarayoni sifatida qaraladi.

Shunga ko‘ra, keyingi o‘n yillik oliy ta’limda jiddiy o‘zgarishlar davri – raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun yangi o‘rta sinfni shakllantirish va ta’lim jarayonini sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida qayta tashkil etish davri bo‘lishi kerak. Ta’limni raqamlashtirish islohoti ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar, ya’ni internet tarmog‘iga ulanish imkoniyatiga ega kompyuterlar, ta’lim resurslaridan foydalanish imkonini beruvchi axborot tizimlari, zamonaviy ilmiy tadqiqot va ishlanmalar natijalari, dunyoning turli tillaridagi elektron ilmiy kutubxonalar bilan jihozlashni nazarda tutadi. COVID-19 koronavirus pandemiyasi butun dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlariga ta’sir qilib, maktab va universitetlarning ommaviy yopilishiga olib keldi. Ta’lim siyosati mutaxassislarining fikricha, pandemiya tugaganidan keyin ta’lim muassasalari an’anaviy ta’lim formatiga to‘liq qaytishni istamaydi. Biroq, biz ko'plab muammolarni ko'rishni kutmoqdamiz. Masofaviy ta'limga o'tish sharoitida o'qituvchilar va ta'lim dasturlari menejerlarining xatti-harakatlari muhim muammodir. Masalan, Bay View Analytics tadqiqotiga ko'ra, Qo'shma Shtatlarda 1,5 million o'qituvchi bor va ularning 70 foizi virtual maydonda hech qachon dars bermagan.

Raqamli texnologiyalarning kengayishi ishlab chiqarish va jahon bozorlarida sifat o'zgarishlariga hissa qo'shmoqda. Standartlashtirilgan mahsulotlarni ommaviy ishlab chiqarishdan umumiy foydalanish mumkin bo'lgan individual mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tish sharoitida hali ham muhim bo'lgan tabiiy resurslar va arzon mehnat ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning ikkinchi darajali omillariga aylanmoqda. U ilgari tashkil etilgan moddiy ishlab

chiqarish va raqamli texnologiyalarning sinteziga asoslangan bo'lib, bu sun'iy intellekt usullarining keng qo'llanilishiga va narsalar internetining tarqalishiga olib keladi. Intellektual kompyuterlashtirilgan qurilmalar (robotlar), komplekslar va ulardan tashkil topgan tarmoqlar avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlarini tayyorlash va joylashtirishda o'zaro ta'sir qilish qobiliyatiga ega bo'lgan dunyoda aqlli mahsulotlar odatiy holga aylanmoqda.

Shuningdek, Pandemiya ta’limni raqamlashtirishni tezlashtirib, o‘qituvchilar va talabalarning masofaviy ta’limga tez moslashishi, olingan raqamli ko‘nikma va malakalarning moslashuvchanligini ko‘rsatdi. Biroq, u talabalar tomonidan ham, o'qituvchilar tomonidan ham ushbu ta'lim modeliga psixologik tayyor emasligini ko'rsatdi; yoshlar o'rtasida masofaviy ta'lim uchun motivatsion mexanizmlarning yo'qligi; o'qituvchilar tomonidan ta'limni raqamlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunmaslik. Pandemiya fonida yuqoridagi muammolar yaqqol namoyon bo‘ldi

Bundan tashqari, ta’lim tizimi borgan sari raqamlashtirilishi oqibatida bilim oluvchi yoshdagi yoshlar sun’iy intellektga qaram bo’lib qolishmoqda. Darhaqiqat, sun’iy intellect rivojlanishi tobora kengayishining ijobiy va salbiy tomonlari bor, bunga ko’ra, foydalanuvchilarga oson va tezda ma’lumotlarni taqdim etishi va ta’lim tizimidagi ishlarni yengillashtirishi mumkin, ammo yoshlarning bilim olishi susayishi , iqtisodiyot sohasiga va boshqa sohalarga hissa qo’shuvchi kadrlarning tayyor intellect ma’lumotlariga o’rganib izlanishlarning pasayib borishi salbiy tomoni deb ayta olish mumkin. Chunki, bugungi kunda sun'iy intellekt ta'lim landshaftini qayta shakllantirmoqda, innovatsiyalar va o'zgarishlarning yangi davrini boshlab bermoqda. Al (sun’iy intellekt) texnologiyalari an'anaviy ta'lim modellarini qayta shakllantirmoqda, talabalarning individual ehtiyojlariga moslashadigan, ma'muriy vazifalarni soddalashtiradigan va ma'lumotlar tahlili orqali qimmatli tushunchalarni taqdim etadigan innovatsion

vositalarni taklif qilmoqda. Intellektual repetitorlik tizimlaridan tortib, virtual reallik tajribasigacha, Al bilim berish va egallash usulini o'zgartirmoqda.

Ta'lim muhitini raqamlashtirish turli shakllarda amalga oshiriladi.

- mavjud o'quv materiallarini, shu jumladan ma'ruzalar, taqdimotlar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlar va bilimlarni nazorat qilish vositalarini elektron muhitga o'tkazish;
- o'qituvchilar va talabalarning o‘zaro hamkorligi uchun interaktiv elektron muhitni shakllantirish, jumladan, o'qituvchilar uchun elektron kabinetlar yaratish, vebinarlar, muhokama forumlari va boshqalarni o'tkazish;
- ta'lim vositalarining yangi turlarini yaratish: elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, videoma'ruzalar, kvestlar;
- elektron muhit imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'limning prinsipial yangi shakllarini yaratish axborotni obrazli uzatish doirasini kengaytirish, rolli o'yinlar davomida turli vaziyatlarni taqlid qilish, raqobatbardosh o'yinlarni simulyatsiya qilish va boshqalar;
- o'quv jarayoniga sun'iy intellekt imkoniyatlarini kiritish.

Zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq:

1. Texnologik taraqqiyot: Raqamli qurilmalar va dasturlar ta'lim jarayonini osonlashtiradi. Smartfonlar, planshetlar va kompyuterlar orqali talabalar har qanday joyda va vaqtda bilim olishlari mumkin.

2. Globalizatsiya: Ta'lim sohasidagi global tendensiyalar, masalan, xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuvi, zamonaviy ta’limni yanada boyitmoqda. Talabalar boshqa mamlakatlardan kelgan hamkasblari bilan ishlash orqali yangi madaniyatlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

3. Ijtimoiy talablar: Hozirgi kunda ish beruvchilar ko'proq innovatsion fikrlashga ega, raqamli ko'nikmalarga ega mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda. Bu esa ta'lim tizimini yangilashga undamoqda.

4. Ta’lim siyosati: Davlatlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqmoqda. Raqamli ta'lim platformalarini joriy etish, o'qituvchilarni tayyorlash va infratuzilmani yaxshilash kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta’lim ilm-fan taraqqiyotining asosiy omillari hisoblanadi. Ularning o'zaro bog'liqligi bilim olish jarayonini yanada samarali, qulay va individual ravishda amalga oshirish imkonini beradi. Kelajakda raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar ta'lim sohasida yanada kengroq qo'llanilishi kutilmoqda, bu esa ilm-fan taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta’lim tizimini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning ahamiyatini inobatga olish zarurdir, chunki u yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. About Approval of the Concept of Development of System of the Higher Education of the Republic of Uzbekistan till 2030. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of 29.04.2020 No. UP-5987 URL: http://www.lex.uz/.

2. https://cyberleninka.ru/article/n/the-impact-of-the-development-of-the-digital-economy-on-science-and-education

3. https://www.researchgate.net/publication/341158487_Economic_research_and_education_in_the_era_of_digital_economy

4. https://www.bio-conferences.org/articles/bioconf/pdf/2022/12/bioconf_mtsitvw2022_07001.pdf

5. N.N. Pluzhnikova, "Digital society and human with soft skills", Revista Espacios, 08 September 21, 2021. DOI: 10.48082/espacios-a21v42n15p05. Available: https://www.revistaespacios.com/a21v42n15/21421505.html.

6. N.N. Pluzhnikova, "Digital education and social competences of a modern engineer", AIP Conference Proceedings 2389, 100004. 2021. DOI: https://doi.org/10.1063/5.0063432

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҲАМДА ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ ГЕНЕЗИСИНИНГ ТАРИХИЙ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

Сулаймонов Махмуджон Шухратбекович

Андижон давлат педагогика институти эркин изланувчиси.

***Аннотация**: Фуқаролик позицияси нафақат давлат фаолиятини қўллаб-қувватлаш, балки унинг сиёсатини белгилаш ва амалга оширишдаги иштирокни ҳам ўз ичига олади.Тезисда фуқаролик жамияти ҳамда фуқаролик позицияси генезисининг тарихий фалсафий таҳлили ёритилган.*

***Калит сўзлар:** фуқаролик жамияти, Амир Темур, диний қарашлар, фуқароларнинг давлат бошқаруви, фалсафий ғоялар, Руссо, сиёсий партиялар.*

Буюк саркарда Амир Темур ўзининг темур тузуклари асарида “Пирим Зайниддин Абубакр Тойбодий менга ёзмишларким, “Абудмансур Темур, салтанат ишларида тўрт нарсага амал қилгин, яъни 1) кенгаш; 2) машварату маслахат, 3) қатъий қарор, тадбиркорлик ва ҳушёрлик; 4) эҳтиёткорлик. Чунки кенгаш ва машваратсиз салтанатни барча қилган ишлари ва айтган гапларини жойил одамга қиёс қилиш мумкин; унинг айтган сўзлари ва қилган ишлари бошга пушаймонлик ва надомат келтиргай. Шундай экан, салтанат бошқаришда машварату маслаҳат ва тадбиркорлик билан иш юргизиш, токи оқибатда надомат келтиргай. Шундай экан, салтанат бошқаришда машварату маслаҳат ва тадбиркорлик билан иш юргизгин, токи оқибатда надомат чекиб, пушаймон бўлмагайсан. Шуни ҳам билишинг керакким, салтанат ишларининг бир қисми сабру тоқат билан бўлгай, яна бир қисми бўлса билиб билмасликка, кўриб кўрмасликка солиш билан битур. Бажарилиши шарт бўлган тадбирларнинг таърифидан ва зикридан

сўнг қатъийлик сабр, чидамлилик, соғлигу сергаклик, эхтиёткорлик ва шижоат билан барча ишлар амалга оширилур. Амир Темур ўз замонасининг буюк саркардаси бўлишига қарамасдан кенгаш ва машваратлар ўтказгани ва кенгаш аъзоларининг фикрларига қулоқ солиб, мамлакат бошқарувининг ташкил этиши тақсинга сазовордир. Амир Темур ўз даврининг энг буюк саркардаси бўлгани ҳолда кенгашларда билдирилган фикрларни ўрганган ва фикрлаши соғлом бўлган кенгаш аъзоларини тўплашга ҳаракат қилган.

Амир Темур “Темур тузуклари” китобида “Туғлуқ-Темурхон, (саркардалари) Бекчик, Хожибек эркинит, Улуғ Туқтемур керапайт ва Жетенинг бошқа амирлардан уч фавж тузиб, уларни Мовороуннаҳр мамлакатини талон-тарож қилиш учун юборганлиги, ўша фавж қўшин Ҳузор деган жойга келиб тушганлиги хабари менинг қулоғимга етди. Шунда Туғлуқ Темурхонни бориб кўришдан илгари бу очкўз амирларни кўрганимда уларни хайбатим босди шекилли кўп хурмат кўрсатиб, мени ортиқча сийладилар. Уларнинг кўзларига ўхшаш кўнгиллари ҳам тор бўлганлигидан, совға-соврун йўсинида уларга берилган ҳар турлик тансиқ моллар кўзларига кўп кўринди ва Мавороуннаҳрни босиб олиш ва талон тарож қилиш ниятидан қайтдилар. Шундан сўнг тўғри бориб Туғлуқ Темурхон билан кўришдим.” Мана шу даврда, яъни ўрта асрларда Европада христианлик анъаналари доирасида ижтимоий фикрда ўзгаришлар юз берди. Черков ўзининг муқаддас қоидалари орқали жамият аъзоларини илоҳий қонунларга сўзсиз чақирар ва шу орқали уларнинг алоҳида фикри бўлмаслигини уқтирар эди. Тафаккур қилган, мавжуд вазиятга танқидий муносбатда бўлганлар эса таъқиб қилинган ва жисмоний йўқ қилинган. Бу ўринда Рим папасининг “Мутаасиблик – тақвонинг онасидир” деган сўзлари мавжуд вазиятни тўла тасвирлаб беради. Ҳар қандай дин доирасида фуқаролик позициясининг бўлиши мантиқий жиҳатдан тўғри эмас. Чунки фуқаролик позициясини ўзагида фуқаро деб аталган ижтимоий фаол, сиёсий етук шахс туради. Унинг дунёқарашида мавжуд қоидаларга сўзсиз итоат

эмас, балки онгли равишдаги муносабат ётади. Ҳозирги кунда дунёнинг қатор мамлакатларида фуқаролик позициясини шакллантиришда диний ресурсларга таяниш ҳолатлари учраб туради. Ёинки диний асосдаги қарашлар ҳарбий-ватанпарварлик ҳаракатларининг мафкураси сифатида шакллантириш ҳоллари ҳам мавжуд. Мисол учун, Толибон ҳаракатининг ғоялари мавжуд қуролли кучларнинг расмий мафкурасига айлантирилган. Мана шундай диний қарашларга асосланиб ҳозирги кунда 500 минг нафар ёшлардан иборат шаҳидлар армиясини тузиш ишлари бошланган. Бу каби ҳарбий тузилмалар тактик жиҳатдан ниҳоятда самарали жанг қилиши ва кўзланган мақсадга эришиши мумкин. Лекин, стратегик жиҳатдан давлатнинг мазмун моҳияти, ижтимоий шартнома фуқаролик позициясига эга бўлмаган шахслардан таркиб топган тузилмалар муқаррар равишда давлат таназзулиги сабаб бўлиши аниқ. Бу каби мисолларни тарихдан кўплаб топиши мумкин. Шу сабабли ҳам фуқаролик позицияси диний ақидаларга асосланиб қолмаслиги, балки демократик қадриятлар асосланиши мақсадга мувофиқ. Агар жамиятда демократик қадриятлар қарор топиб улгурмаган бўлса ва диний қадриятлар устувор бўлса, у ҳолда мавжуд анъаналар доирасида фуқаролик позициясини ривожлантириш чораларини кўриш зарур. Маълумки фуқаролик позициясини шакллантириш ёки миллатнинг ўзи ўзини таниши ва ўзлиги англаши учун буюк бир воқеа ва ҳодисларни бошидан ўтказиши, катта ғалаба ёки мағлубиятларга сабаб бўлиши керак, деган қарашлар ҳам бор. Мисол учун, ҳозирги Япониядаги тараққиётга унинг 2-жаҳон урушидан кейинги аламли мағлубияти сабаб бўлганлиги ва миллат ўз хатосини ўтказиш учун қаттиқ саъй-ҳаракатлар бошлаганига доир фикрлар ҳам йўқ эмас. Эндиликда ахборот узатиш жараёни анча қулай шаклга келди. Давлатнинг ва жамият институтларининг фуқаролар билан ишлаши учун интерактив инструментлар кўпайди. Шундай экан ўрта асрлардаги каби маълум бир қадриятларга ёпишиб қолмасдан замонавий ахборот технологиялари билан

ишлаган ҳолда фуқаролик позициясини шакллантириш имкониятлари мавжуд. Уйғониш давридаги асосий масала инсонпарварлик экан, унинг моҳиятида инсон қўли билан барпо этилган жамият ва унинг аъзолари томонидан ишлаб чиқилган қоидалар устувор бўлиши кераклиги уқтириб ўтилган. Шу билан биргаликда мана шундай жамиятни барпо этиши зарур бўлган фуқаролар ҳақидаги қарашлар қатор файласуфларнинг асарларидан жой олган. Мана шундай шароитда жамият аъзоларининг олий қадрияти нимадан иборат бўлиши керак, деган саволга жавоб бериб Донато Аччайуоли бундай қадрият адолат бўлиши ҳақида ёзиб ўтган. Чунки, диний қадриятлар ўз ўзидан йўқолиб кетмайди, уларнинг ўрнини Италия Уйғониши ва унинг сиёсий меваси ҳисобланган Венеция республикаси мисолида кўриб чиқадиган бўлсак адолат ва қонун муқаддаслиги қоидалари эгаллаган. Демак, жамиятдаги мавжуд ўзгаришларнинг асосида энг илғор демокртик қадриятлар бўлиши зарур. Акс ҳолда қолоқлик ва эскича қараш билан курашиш ўз натижасини бермайди. Мисол учун, Ўзбекистонда жамият аъзоларининг илғор қисми гендер тенглигини ёқлайди. Аёлларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларига риоя этилиши шарт деб ҳисоблайди. Лекин, бу қадриятларнинг қарор топиши умумий ҳуқуқий маданият билан боғлиқ экани ва аёлларни таҳқирлашни таъқиб қилиш билангина натижага эришиб бўлмаслигини айрим жамият аъзолари тушунмаслиги намоён бўлиб қолмоқда. Фуқаролик позицияси билан узвий алоқада бўлган категория фуқаролик позициясининг генезиси ҳам ушбу тушунчаларнинг ижтимоий-фалсафий моҳиятини тушуниб олишга ёрдам беради. Жуда кўп экспертларнинг фикрича, биринчи бўлиб фуқаролик позицияси тушунчасини илмий истеъмолга киритган аллома Ж.Локкдир. Файласуф ижтимоий шартнома натижасида фуқаролар давлатнинг маълум вазифаларини ўзига олади ва шу орқали адолатли жамият қуриш имконияти кенгаяди. Бу эса давлат бошқарувида ўзининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини англаб етган шахсларнинг фаол иштирокини тақозо этади. Бундай иштирок

эса кейинчалик фуқаролик позицияси деб номланган категория орқали ифодаланди ва инсоният тараққиётининг ўтган даври мобайнида файласуф ва сиёсатшунос олимларнинг қарашлари билан бойитиб борилди. Мана шундай буюк олимларидан Т.Гоббс фуқароларнинг давлат бошқарувидаги иштирокини ниҳоятда катта баҳоланган. Унинг фикрича, фуқаролар давлат бошқарувини адолатсиз деб ҳисобласа унга бўйсунмасликлари мумкин. Албатта, бу каби фуқаролик жамияти ҳамда фуқаролик позициясининг фундаментал концепциясининг ўша вақтда ишлаб чиқилиши келажак авлод учун ҳам катта аҳамиятга эгадир. Чунки, фуқаролик позицияси нафақат давлат фаолиятини қўллаб-қувватлаш, балки унинг сиёсатини белгилаш ва амалга оширишдаги иштирокни ҳам ўз ичига олади. Фикрлар ҳилма хиллиги шароитида сиёсий партиялар ўртасидаги рақобат ва қарама-қаршиликлар шароитида фуқаро ҳар қандай сиёсий кучнинг фаолиятига нисбатан ўзининг позициясига эга бўлиши талаб этилади. Плюрализмсиз фуқаролик позицияси бўлиши мумкин эмас. Чунки, танқидий тафаккургина тараққиётни таъминлаб бера олади. Ҳар қандай қарашлар ва ғоялар эскиради, уларнинг ўрнига эса янгилари келиши табиий ҳолдир. Бу жараёндаги қарама қаршилик шароитида айнан фуқаролик позицияси жамият аъзоларини сафарбар этади. Жан Жак Руссонинг фалсафий ғояларида халқ давлат фаолиятини назорат қилиб бориши кераклиги ва бундай назорат халқ йиғинлари тимсолида амалга оширилиши кераклиги уқтириб ўтган. Сиёсий фаолиятнинг муҳим шакли – бевосита демократия ҳозирги кунда камдан кам намоён бўлмоқда. Замонавий технологиялар фуқароларнинг позициясини нисбатан хавфсиз ва айрим ҳолларда аноним усулларда намоён қилиш имкониятини берди. Бу эса жамоатчилик назорати ва фуқаролик позициясини намоён қилиш эндиликда бевосита демокртия элементлари билан чекланиб қолмаслиги, балки бошқача анча замонавий усулларда ҳам намоён бўлишини англатади. Ана шу даврда яшаган Ж.Локк, Т.Гоббс, Ж.Ж.Руссолар жамият тараққиётида маърифатли шахснинг ўрни

катта бўлишини таъкидлаган ва қонун ҳамда адолат устуворлигига урғу берганлар. Бу фундаментал тушунча нафақат фуқаролик позицияси, балки замонавий сиёсий тизимларнинг ҳам асосини ташкил қилади. Маърифатпарвар жамият ва ана шундай шахссиз Фаробий айтгандек бахт-саодатга эришиб бўлмаслиги, фаровонликни таъминлаш имконсиз экани XXI асрда юз берган воқеалар мисолида ҳам бир неча бор исботини топди. Мисол учун, 2001 йилда АҚШ ва унинг иттифоқчилари Афғонистонга бостириб кирди ва бу ерда ғарб моделидаги демократия ўрнатиш учун барча чораларни кўрди. Парламент, президент, ҳукумат ва суд тизими, оммавий ахборот воситалари шакллантирилди. Лекин, 20 йиллик уриниш натижасини бермади ва афғон жамияти ўз орзусидаги фундаментал диний ақидалар устун бўлган давлатни барпо этди. Бу эса маърифатли шахссиз ҳар қандай сиёсий интилишлар ўз натижасини бермаслигини англатади. Немис халқининг буюк алломаси Гегелнинг фикрича давлат – алоҳида шахсларнинг эгоизими устидан қозонилган ғалабадир. Яъни давлатнинг ўзи катта муваффақият. Тартибсизлик ва қарама қаршликларни бартараф этишнинг оқилона йўлдир. Мана шундай шароитда фуқароларнинг ўзаро манфаатларини идора этиш санъати айнан давлатнинг функцияларини тўғри ишлатиш орқали намоён бўлади. Давлат бу жамиятнинг қарама қаршиси ёки унинг рақобатчиси эмас, айнан фуқаролик позисиясига эга бўлган шахслардан таркиб топган жамоадир. Бу эса давлатчилик назариясига доир қарашларни янада ривожланишига ҳисса бўлиб қўшилди ва фуқаролар фаоллигини давлат мавжудлигининг асосий шарти сифатида қабул қилинишига олиб келди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Темур тузуклари. Тошкент Ғур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси 1991 йил. 14-15 Б.

2. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века / Аер. А.М.Руткевича. – Долгопрудный: Аллегро-Пресс, 1997. – 210 с.

3. Наматов М.А., & Ламбаль А. (2022). ТАЛИБЫ В АФГАНИСТАНЕ: СЦЕНАРИИ РАЗВИТИЯ. Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество, (5-1), 233-235.

4. Рачипа А.В., Алексеева А.В., & Бурьков В.В. (2016). Идея гражданственности в трудах мыслителей эпохи Возрождения. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (4-4), - С.15

5.Упзиков Р.В., Киселёв А.С. О концепции граждасокго общество: истоки формирования идеи // Вестник Тамбовского государственного университета. Сер. Политические науки и право. 2016. № 2 (6) С. 67-74.

6. Биряева Анастасия Владимировна, & Севанькаева Валерия Валерьевна (2017). Государство и право в учении Джона Локка. Контентус, (12 (65)), - С.11.

7. Руссо Ж.-Ж. Об обественном договоре. Трактаты: пер. фр. Москва.: Канон-пресс, 1998. – С. 1998.

8. Биряева Анастасия Владимировна, & Севанькаева Валерия Валерьевна (2017). Государство и право в учении Джона Локка. Контентус, (12 (65)), 13.

9.Гегель Г.В. Философия. Москва.: Мысль, 1990. 528 с.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

MUNDARIJA / ОГЛАВЛЕНИЯ/ TABLE OF CONTENTS

№	Mavzu nomi	Sahifasi
1	*MAIN DETERMINANTS OF THE SHADOW ECONOMY: AN EXPLORATION*	3-8
2	*REDUCING TAX AVESION BY OPTIMIZING STRUCTURE OF TAX BURDEN*	9-15
3	*OLIY TA'LIM MUASSASASINING IMIJI SHAKLLANISHI JARAYONLARI VA TURLARI.*	16-22
4	*TABIAT BILAN TANISHTIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI FANI ORQALI TARBIYA TURLARINI SHAKLLANTIRISH*	23-28
5	*СОЦИАЛЬНО-ГИГИЕНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ВРОЖДЁННЫХ АНОМАЛИЙ ПОРОКОВ РАЗВИТИЯ У ДЕТЕЙ.*	29-32
6	*YOSH OG`IR ATLETIKACHILARINING SPORT TAYYORGARLIGI TEXNOLOGIYASI.*	33-38
7	*OGAHIY TARIXIY ASARLARI HAQIDA OLIMLARNING ILMIY IZLANISHLARI (Amirxanyants misolida)*	39-42
8	*СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ВЕДЕНИЯ БЕРЕМЕННЫХ С КРУПНЫМИ МИОМАМИ МАТКИ: ИНТЕГРАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ И КЛИНИЧЕСКИХ ПРАКТИК (2024)*	43-48
9	*СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЛЬТРАЗВУКОВОЙ ДИАГНОСТИКИ ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКОВ СЕРДЦА У ПЛОДА: СИСТЕМАТИЗИРОВАННЫЙ ОБЗОР.*	49-53
10	*РАК ШЕЙКИ МАТКИ: ЭТИОПАТОГЕНЕЗ, ТЕРАПЕВТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ПОСЛЕДСТВИЯ.*	54-57
11	*СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ РАКА ЖЕЛУДКА.*	58-62
12	*THE RELATIONSHIP BETWEEN FORM AND CONTENT IN THE TRANSLATION OF ALEKSANDR FEINBERG'S POEMS.*	63-67
13	*ALEKSANDR FAYNBERG IJODINI BADIIY YONDASHUV ASOSIDA TAHLIL QILISH*	68-71
14	*ALEXANDER FEINBERG: A FOUNDING FIGURE OF UZBEK CINEMA*	72-74
15	*THE APPLICATION OF ARTISTIC ARTS IN ALEXANDER FEINBERG'S WORKS*	75-79
16	*IQTISODIYOT VA IJTIMOIY SOHALARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLANILISHI*	80-83
17	*KELAJAK KASBLARI VA YOSHLARNING IMKONIYATLARI*	84-92
18	*OLIY TA'LIM XODIMLARINI MALAKASINI OSHIRISHNING AHAMIYATI*	93-102
19	*FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP*	103-107
20	*QISHLOQ XO'JALIGI YERLAR HISOBI NATIJALARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIK MASALALARI*	108-111
21	*OQOVA SUVLARNI TOZALASH INSHOOTLARIDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH UCHUN CHORA-TADBIRLAR: MINERALOGIK BOYLIKLAR VA ULARNING KELAJAKDAGI ISTIQBOLLARI BILAN BOG'LIQLIGI*	112-116
22	*ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ И РОДОВ У ЖЕНЩИН С ПЕРЕНОШЕННОЙ*	117-121

	БЕРЕМЕННОСТЬЮ, ПРОЖИВАЮЩИХ В АНДИЖАНСКОМ РЕГИОНЕ.	
23	*THE ROLE OF BRAVERY AS A CENTRAL THEME IN LONDON'S NARRATIVES*	122-126
24	*QASHQADARYO VILOYATIDA BALIQCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY GEOGRAFIK JIHATLARI*	127-138
25	*ПОТРЕБЛЕНИЕ СЕРЫ АРТИШОКОМ КОЛЮЧИМ В РАЗЛИЧНЫХ ПОЧВЕННЫХ УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА.*	139-141
26	*DUNYO AMALIYOTIDA XUFYONA IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHDA SOLIQ TIZIMIDAN SAMARALI FOYDALANISH (XORIJ TAJRIBA)*	142-147
27	*MAMLAKATIMIZDA QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INING MAMLAKATIMIZNING IQTISODIYOTGA TA’SIRI TAHLILI*	148-154
28	*ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ*	155-161
29	*ФУНКЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В КОНТЕКСТЕ ОСВОЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА*	162-170
30	*SUG‘ORILADIGAN EKIN YERLARDAN FOYDALANISH TAHLILI*	171-177
31	*MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI*	178-184
32	*ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ*	185-190
33	*IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI*	191-196
34	*RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MASOFAVIY BANK XIZMAT TURLARINI RIVOJLANTIRISH YO’LLARI*	197-201
35	*INVESTITSION FAOLIYAT VA UNING DAVLAT TOMONIDAN QO’LLAB-QUVVATLANISHI*	202-211
36	*МЕТОДИКА КОЛЕБАНИЯ ЧАСТОТ СОБСТВЕННЫХ КОЛЕБАНИЙ КРИВОЛИНЕЙНОГО УЧАСТКА ТРУБОПРОВОДА*	212-218
37	*METHODOLOGY OF TEACHING AND OBTAINING CRITERIA DEPENDENCIES IN THE COURSE OF SPECIAL DISCIPLINES OF THERMAL ENGINEERING PROFILE*	219-225
38	*O‘QITISH METODIKASI VA MEZONLARNI OLISH ISSILIK MUHANJANSIYA PROFILINING MAXSUS FANLARI KURSINING BOG'LIKLARI.*	226-232
39	*МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ И ПОЛУЧЕННЯ КРИТЕРИАЛЬНЫХ ЗАВИСИМОСТЕЙ В КУРСЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ТЕПЛОТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ*	233-239
40	*УЙ-ЖОЙ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ТИЗИМИ*	240-242
41	*УЙ ЖОЙНИ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФА ВА МАҚСАДЛАРИ*	243-245
42	*УЙ-ЖОЙ ФОНДИНИ БОШҚАРИШ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР МИСОЛИДА*	246-248
43	*EXPLORING SPEECH CULTURE AND STUDENT COMMUNICATION*	249-256
44	*O’ZBEKISTONDA RAQAMLI MARKIROVKALASHNING TIZIMINING ISTIQBOLLARI*	257-262

45	СУТ БЕЗИ РАКИ ВА ХОЖКИН ЛИМФОМАСИ БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРДА ТУХУМДОН ТЎҚИМАСИНИНГ КРИОКОНСЕРВАТСИЯ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ: ФОЛЛИКУЛАЛАРНИНГ ҲАЁТИЙЛИГИ ВА МОРФОЛОГИЯСИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.	263-264
46	MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGI FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK MASLAHAT ISHLARINI TASHKIL ETISH	265-270
47	REVMATOID ARTRIT BILAN KASALLANGAN BEMORLARDA KOMBINAZIYALANGAN DAVOLASHNI USULLARNI QO'LLASH SAMARADORLIGINI O'RGANISH	271-272
48	ИЗУЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПАНТОПРАЗОЛА ПРИ ЛЕЧЕНИИ БОЛЬНЫХ С РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ	273-275
49	OLIY TA'LIM SHAXSNI YO'NALTIRUVCHI MASKAN SIFATIDA	276-278
50	JAMIYAT -SHAXSNING IJTIMOIYLASHUVIDA YAGONA OBYEKT SIFATIDA	279-281
51	MAHALLA-IJTIMOIYLASHUV MASKANI	282-286
52	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING RIVOJLANISHIDA JAMIYATNING O'RNI	287-290
53	TEMIR YO'LNING TOG' VA TOG' OLDI HUDUDLARIDAGI TEMIR YO'L INSHOOTLARINI TEXNIK HOLATINI UZLUKSIZ NAZORAT QILINISHINI HAQIDA AKNETA-SO'ROVNOMALARNING TAHLILI	291-300
54	TEMIR YO'L INSHOOTLARIGA FAVQULODDA VAZIYATLARNING TA'SIR ETISH KO'RSATKICHLARIDAN OGOHLATIRISHNI FIZIK HAMDA MATEMATIK MODELINI ISHLAB CHIQISH	301-306
55	TEMIR YO'L INSHOOTLARIGA FAVQULODDA VAZIYATLARNING TA'SIR ETISH KO'RSATKICHLARIDAN OGOHLATIRISH TIZIMIDA ARDUINO KOMPYUTER DASTURIDAN FOYDALANISH	307-314
56	MPU 6050 SENSORLI QURILMASI YORDAMIDA TEMIR YO'L INSHOOTLARIDA (Angren-Pop temir yo'l liniyasi inshootlari misolida) FAVQULODDA VAZIYATLARNI BASHORAT QILISH DASTURI	315-323
57	ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI	324-328
58	TA'LIMNING ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYASI	329-333
59	DUNYO BO'YLAB KO'ZI OJIZLAR VA ZAIF KO'RUVCHILAR UCHUN MO'LJALLANGAN MUZEYLAR	334-338
60	TALABALAR JISMONIY TARBIYA TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR	339-342
61	MILLIY O'YINLAR ORQALI BOLALARGA AXLOQIY TARBIYA BERISH YO'LLARI	343-346
62	O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI JISMONIY VA SHAXSIY RIVOJLANTIRISH	347-350
63	CHIDAMLILIK TUSHUNCHASI, CHIDAMLILIKNING TURLARI, KO'RSATGICHLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH METODLARI	351-359
64	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH	360-362

65	*TA’LIM MUASSASALARIDA JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINI O‘TKAZISHNING PEDAGOGIK HUSUSIYATLARI*	363-365
66	*JISMONIY MASHQLARGA O‘RGATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI*	366-369
67	*MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANUVCHILARNING JISMONIY HOLATINI O’RGANISH VA XARAKAT KUNIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI*	370-373
68	*BANK VA MOLIYA LOYIHALARINI BAHOLASHDA PERT DIAGRAMMALARDAN AMALIY FOYDALANISH*	374-378
69	*KOMPYUTER MODELLASHTIRISHNI TALIMDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI*	379-382
70	*MUHANDISLIK GRAFIKASI VA TEXNIKA FANLARIDA 3D PRINTERLARNING O'RNI VA AHAMIYATI*	383-386
71	*OCIMUM BAZILICUMNING BIOLOGIK VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI*	387-391
72	*HUJAYRA KASALLIKLARI VA ULARNING SABABLARI*	392-394
73	*YENGIL ATLETIKA MASHG‘ULOTLARIDA BAJARILADIGAN HARAKATLI O‘YINLAR*	395-401
74	*ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI*	402-404
75	*ТЎКИЛГАН КУЧЛИ ТАЪСИР ЭТУВЧИ ЗАҲАРЛИ МОДДАЛАРНИ НЕЙТРАЛЛАШТИРУВЧИ ЭРИТМА МОДДАЛАРИ ВА СУВ БИЛАН ЗАРАРСИЗЛАШТИРИШ (НЕЙТРАЛЛАШТИРИШ) ТЕХНОЛОГИЯСИ*	405-412
76	*ILM-FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA’LIMNING O’RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI*	413-419
77	*ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҲАМДА ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ ГЕНЕЗИСИНИНГ ТАРИХИЙ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ*	420-426

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

ILM FAN TARAQQIYOTIDA RAQAMLI IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TA'LIMNING O'RNI HAMDA RIVOJLANISH OMILLARI

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy masofaviy konferensiya materiallari

Bosishga ruxsat etildi. 17.01.2025 y.
Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog‘i 11.0, Adadi 100. Buyurtma № 100
Bahosi kelishuv asosida

“Poligraf Super Servis” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Farg’ona viloyati Farg’ona shahri, Aviasozlar ko’chasi 2-uy.